

การนวดในพระไตรปิฎกและสายธารแห่งการนวดไทย

ผู้เขียน ประพจน์ เกตุรากาศ

พิมพ์ครั้งที่ ๑ มีนาคม ๒๕๖๑ จำนวน ๑,๐๐๐ เล่ม

ข้อมูลทางบรรณานุกรมหอสมุดแห่งชาติ

ประพจน์ เกตุรากาศ : มุลินธิสุภาพไทย, ๒๕๖๑, ๑๙๒ หน้า

๑.พระไตรปิฎก ๒.การนวด

ISBN: ๙๗๘-๖๑๖-๗๘๖๑-๐๕-๐

ออกแบบปก-จัดรูปเล่ม : แสงไทย นิติไกรนนท์

พิมพ์ที่ : อุษาการพิมพ์

สนับสนุนโดย

สำนักงานกองทุนสนับสนุนการสร้างเสริมสุขภาพ (สสส.)

จัดพิมพ์โดย

โครงการจัดการความรู้และการสื่อสารสาธารณะ ในการส่งเสริมบทบาทพระพุทธศาสนาและการแพทย์แผนไทย เพื่อการดูแลสุขภาพให้กับสังคมไทย

มุลินธิสุภาพไทย

๕๒๐/๑-๒ ถนนเทศบาลรังรักษ์เหนือ ซอย ๑๖

แขวงลาดยาว เขตจตุจักร กรุงเทพฯ ๑๐๙๐๐

โทรศัพท์/โทรสาร ๐-๒๕๘๙-๕๒๕๓

E-mail : thaihof@yahoo.com

Website : <http://www.thaihof.org>

สารบัญ

คำนิยม	๔
คำชี้แจง	๖
บทนำ	๗

ตอนที่ ๑ การแพทย์ การนวด การดูแลสุขภาพ ในพระไตรปิฎก

บทที่ ๑ การแพทย์ในพระไตรปิฎก	๑๒
บทที่ ๒ หลักธรรมและวินัยเรื่องนวดในพระพุทธศาสนา	๖๘

ตอนที่ ๒ สายธารแห่งการนวดไทย

บทที่ ๓ ประวัติการนวดดั้งเดิม	๑๐๒
บทที่ ๔ การนวดดั้งเดิมของอินเดีย	๑๐๖
บทที่ ๕ โยคะ	๑๑๘
บทที่ ๖ การนวดพื้นบ้านไทย	๑๒๖
บทที่ ๗ ความเจริญและเสื่อมของพุทธศาสนาในอินเดีย การเผยแพร่พระพุทธศาสนาในไทย	๑๓๒
บทที่ ๘ หลักฐานและบันทึกสำคัญเกี่ยวกับนวดไทย	๑๔๔
บทที่ ๙ หลักธรรม ปรัชญา สมุฏฐาน แบบแผนการนวด ของนวดไทย	๑๕๖
บทที่ ๑๐ สายธารแห่งการนวดไทย	๑๘๐

คำนิยม

คุณหมอประพจน์ เกตุรากาศ ผู้เขียนหนังสือเล่มนี้เป็นแพทย์แผนปัจจุบัน ที่สนใจการแพทย์ทางเลือกอย่างลุ่มลึก และมีผลงานโดยเฉพาะการแปลหนังสือเกี่ยวกับการแพทย์ทางเลือกไว้หลายเล่ม เช่น เรื่อง แม็คโครไบโอติก หลายเล่ม “ทางเลือกใหม่ในการเยียวยา มะเร็ง” ซึ่งแปลจาก “Anticancer : A New Way of life” ของ ดร.นพ.เดวิด เซอร์แวน-ชไรเดอร์ และกำลังจะแปล “อาหารต้านมะเร็ง” จาก The Cancer Prevention Diet ของ Michio Kuchi แพทย์ชาวญี่ปุ่น เป็นต้น

ในยุค “สมัยใหม่” ซึ่งวิทยาศาสตร์เจริญขึ้นมากทำให้การแพทย์แผนปัจจุบัน สามารถเอาชนะโรคร้ายได้อย่างโดดเด่น โดยเฉพาะการค้นพบวัคซีนและยาปฏิชีวนะ ทำให้โรคติดต่อจำนวนมากถูกควบคุม (Control) หรือกำจัด (Eliminate) หรือถึงขั้นกวาดล้าง (Eradicate) ไปได้ เช่น ไข้ทรพิษ และปัจจุบันโรคที่ป้องกันได้ด้วยวัคซีนจำนวนมากก็พบน้อยหรือเกือบหมดไปแล้ว เช่น โปлио คอตีบ ไอกรน บาดทะยัก แม้จะมี “โรคอุบัติใหม่” (Emerging Diseases) เกิดขึ้นเป็นระยะ เช่น โรคเอดส์ บัดนี้ก็สามารถควบคุมได้ระดับหนึ่งแล้ว การที่การแพทย์แผนปัจจุบันสามารถเอาชนะโรคร้ายจำนวนมากได้ ทำให้สมัยหนึ่งมีความคิดว่าการแพทย์แผนปัจจุบัน เป็น “คำตอบเดียว” ในการแก้ปัญหาการแพทย์และสาธารณสุขของโลก แต่ต่อมาเมื่อโลกพัฒนาเข้าสู่ยุค “หลังสมัยใหม่” (Postmodern) ก็พบว่า มีโรคภัยไข้เจ็บจำนวนมากที่การแพทย์แผนปัจจุบันไม่สามารถเอาชนะได้ หรือแก้ปัญหาก็ไม่ได้ดี โดยเฉพาะโรคเรื้อรังต่างๆ ข้อสำคัญการแพทย์แผนปัจจุบันผูกโยงใกล้ชิดกับระบบทุนนิยม ทำให้มีราคาแพงมากขึ้นเรื่อยๆ ทำให้ประชาชนจำนวนมาก “เข้าไม่ถึง”

เมื่อองค์การอนามัยโลกได้ตั้งเป้าหมายทางสังคมที่จะบรรลุ “สุขภาพดีถ้วนหน้าเมื่อ ๒๕๕๓” (Health For All By The Year 2000) ตั้งแต่ทศวรรษ ๑๙๗๐ ต่อมาได้กำหนดยุทธศาสตร์เพื่อบรรลุเป้าหมายดังกล่าวก็มีมติชัดเจนที่จะส่งเสริมให้แต่ละประเทศฟื้นฟูและพัฒนา “การแพทย์ดั้งเดิม” (Traditional Medicine) ของตนขึ้นมาเพื่อใช้ในการแพทย์เสริม (Complimentary Medicine) หรือการแพทย์ทางเลือก (Alternative Medicine) ในการบรรลุเป้าหมายสุขภาพดีถ้วนหน้าด้วย

การแพทย์แผนไทยเป็นหนึ่งในการแพทย์ดั้งเดิมและการแพทย์ทางเลือกที่ทั้งภาครัฐ และภาคเอกชน ตลอดจนภาคประชาสังคมได้พยายามฟื้นฟูและพัฒนาขึ้น โดยเฉพาะหลังจากที่องค์การอนามัยโลกได้มีมติขึ้นนำดังกล่าวแล้ว

คุณหมอประพจน์ เป็นหนึ่งในบุคลากรทางการแพทย์และสาธารณสุขที่มีส่วนร่วมอย่างสำคัญในการฟื้นฟูและพัฒนาการแพทย์แผนไทย โดยเฉพาะการนวดไทย โดยมีบทบาทสำคัญในการพัฒนามิใช่แต่การนวดในผู้ใหญ่ทั่วไปเท่านั้น แต่ได้ส่งเสริมการนวดโดยหมอนวดตาบอด และการนวดในเด็กด้วย

หนังสือเล่มนี้เป็นความพยายามที่จะศึกษารากฐานที่มาของการนวดไทย โดยสืบค้นเข้าไปในแหล่งสำคัญ ๔ แหล่ง ได้แก่ (๑) พระไตรปิฎก (๒) วิชาโยคะและอายุรเวทของอินเดีย (๓) คัมภีร์และตำราการแพทย์แผนไทย และ (๔) เส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาเข้าสู่ประเทศไทย การศึกษานี้จึงเป็นการศึกษาข้ามศาสตร์หลายแขนง ได้แก่ ประวัติศาสตร์พุทธศาสนา ประวัติการแพทย์แผนไทย วินัยในพระพุทธศาสนา ที่เกี่ยวกับการแพทย์ โยคศาสตร์ อายุรเวท และการศึกษาเฉพาะพื้นที่ในรัฐเกราลาของอินเดีย จึงนับเป็นความกล้าหาญ และต้องใช้ความเพียรพยายามอย่างน่ายกย่อง

คุณหมอประพจน์เป็นผู้มีพื้นฐานที่ดีหลายประการในการทำงานชิ้นนี้ ประการแรก คุณหมอประพจน์เป็นแพทย์ผู้เชี่ยวชาญทางเวชศาสตร์ฟื้นฟู ซึ่งเป็นวิชาที่เชื่อมโยงได้โดยตรงกับเรื่องการนวดที่ศึกษา ประการที่สอง คุณหมอประพจน์มีความสนใจเรื่องภูมิปัญญาการแพทย์แผนไทย และศาสตร์การแพทย์ทางเลือกมายาวนาน เมื่อกระทรวงสาธารณสุขตั้งกรมพัฒนาการแพทย์แผนไทยและการแพทย์ทางเลือกขึ้น เมื่อเดือนตุลาคม พ.ศ. ๒๕๔๕ คุณหมอประพจน์ก็ขอเข้ามาทำงานในกรมนี้ และทำอยู่จนเกษียณอายุในตำแหน่งรองอธิบดี ประการที่สาม ประสบการณ์ในการแปลหนังสือเรื่องการแพทย์ทางเลือกหลายเล่ม ย่อมเป็นพื้นฐานที่ดีในการศึกษาวิเคราะห์ในเรื่องที่อยู่นอกกรอบความรู้ ความชำนาญเฉพาะ ประการที่สี่ ประสบการณ์ด้านบริหารที่เคยทำในตำแหน่งรองผู้อำนวยการโรงพยาบาลเลิศสิน และต่อมาเป็นรองอธิบดี ย่อมช่วยในการบริการงานการศึกษาที่ยากชิ้นนี้ได้ดี

เรื่องที่คุณหมอประพจน์ศึกษาและนำเสนอนี้ เป็นเรื่องก่อนเกิดทั้งสิ้น เอกสาร หลักฐานต่างๆ ก็มีอยู่อย่างจำกัด และกระจัดกระจายอยู่มาก งานชิ้นนี้จึงเป็นงานประเภท การศึกษานำร่อง (Pilot Study) ที่ผู้รู้และผู้สนใจควรศึกษาเพิ่มเติม เพื่อสร้างองค์ความรู้ในเรื่องนี้ให้ลุ่มลึกจนสามารถเป็นพื้นฐานในการพัฒนาให้ได้ข้อสรุปที่ชัดเจนเป็นที่ยอมรับ และเป็นประโยชน์ทั้งต่อประชาชนชาวไทย และชาวโลกได้ยิ่งๆ ขึ้นไป

นายแพทย์วิชัย โชควิวัฒน์
ประธานกรรมการพัฒนาภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านสุขภาพแห่งชาติ
คณะกรรมการสุขภาพแห่งชาติ
มีนาคม ๒๕๖๑

คำขวัญ

หนังสือ การนวดในพระไตรปิฎก และสายธารแห่งการนวดไทย เป็นหนังสือหนึ่งในสี่เล่มที่จัดทำขึ้นภายใต้โครงการ “จัดการความรู้และการสื่อสารสาธารณะ ในการส่งเสริมบทบาทพระพุทธศาสนาและการแพทย์แผนไทย เพื่อการดูแลสุขภาพให้กับสังคมไทย” ซึ่งมูลนิธิสุขภาพไทยเป็นผู้รับผิดชอบโครงการร่วมกับเครือข่ายต่างๆ ทางด้านพระพุทธรักษาการแพทย์แผนไทยและการแพทย์พื้นบ้านไทย โครงการนี้ดำเนินการระหว่างกันยายน ๒๕๕๙ ถึงมีนาคม ๒๕๖๑

พระพุทธรักษาการนวดมีบทบาทสำคัญอย่างยิ่งยวดในการเปลี่ยนแปลงวัฒนธรรมการเยียวยาแบบไสยศาสตร์-ศาสนา ของยุคพระเวทตอนต้นในอินเดีย มาเป็นวัฒนธรรมการแพทย์แบบประจักษ์นิยมและเหตุผลในอินเดีย และได้เติบโต เผยแพร่ไปยังประเทศต่างๆ ที่รับนับถือพุทธศาสนาในภูมิภาคเอเชีย และเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ทำให้การแพทย์ดั้งเดิมของประเทศต่างๆ เหล่านี้มีทัศนคติ ปรัชญา องค์ความรู้ และแบบแผนการปฏิบัติ เป็นวัฒนธรรมการแพทย์ที่มาจากสายพระพุทธรักษาเป็นหลัก

ดังนั้น ประเทศต่างๆ ในภูมิภาคเอเชียและเอเชียอาคเนย์นอกจากจะมีสายสัมพันธ์ที่แน่นแฟ้นจากพระพุทธรักษาแล้ว ยังมีสายสัมพันธ์ร่วมกันของการแพทย์ดั้งเดิมของแต่ละประเทศที่มีรากกำเนิดมาจากพุทธศาสนาอีกด้วย

นับเป็นโอกาสที่ดีที่ประเทศต่างๆ จะสร้างสายสัมพันธ์ทางการแพทย์ในสายพระพุทธรักษาาร่วมกัน และส่งเสริมมิติใหม่ทางด้านสุขภาพให้กับโลกใบนี้ด้วยปรัชญาของพระพุทธรักษาอีกครั้ง

มูลนิธิสุขภาพไทย พยายามที่จะศึกษาค้นคว้าบทบาทที่แท้จริงของพระพุทธรักษาที่มีผลต่อการพัฒนาของการแพทย์แผนไทย และการแพทย์พื้นบ้าน เพื่อที่จะให้สังคมไทยได้เข้าใจอย่างถ่องแท้ ถึงเป้าหมายที่แท้จริงของการแพทย์และการดูแลสุขภาพ อันโยงใยไปถึงความเข้าใจที่แท้จริงต่อชีวิต เพื่อที่ให้การแพทย์แผนไทยและการแพทย์พื้นบ้านยังคงดำรงอยู่เพื่อให้มนุษย์มีสุขภาพที่ดี พร้อมทั้งจะศึกษาและเข้าใจสัจธรรมของโลกและชีวิตสืบต่อไป

มูลนิธิสุขภาพไทย



บทนำ



การแพทย์แผนไทยและการนวดไทยมีประวัติความเป็นมาอย่างไร ยังไม่ปรากฏหลักฐานที่ชัดเจน มีแต่การกล่าวอ้างในเว็บไซต์ต่างๆ ว่า

“จากหลักฐานสมัยอยุธยาพบว่า การแพทย์แผนไทยได้รับจากอายุรเวทอินเดียเป็นสำคัญ”

นอกจากนี้ ในเว็บไซต์ไทยแทบทุกแห่งกล่าวถึงความเป็นมาของการนวดไทยว่า

“การนวดมีมาตั้งแต่สมัยพุทธกาล **บรมครูชีวกโกมารภัจจ์** เป็นทั้งหมอยา หมอรักษา และหมอนวดประจำพระองค์พระพุทธเจ้า เมื่อพระพุทธศาสนาเจริญรุ่งเรือง ผ่านมาทางประเทศจีนและเข้ามาสู่เมืองไทยโดยการนำของพระสงฆ์ หลักฐานการนวดที่เก่าแก่ที่สุดคือ ศิลาจารึก ที่ขุดพบที่ป่ามะม่วงในสมัยพ่อขุนรามคำแหง”

ข้อมูลดังกล่าวถูกคัดลอกสืบทอดกันมาในเว็บไซต์ไทยแทบทุกแห่งโดยไม่มีการตรวจสอบว่ามีหลักฐานจริงหรือไม่ ทำให้เกิดความเข้าใจผิดๆ สืบทอดกันมาเป็นทอดๆ จนถึงปัจจุบัน เมื่อผ่านการรับรู้ข้อมูลผิดๆ ไประยะเวลาหนึ่ง สิ่งที่ดีก็จะกลายเป็นถูก และจะกลายเป็นอวิชชาต่อการแพทย์แผนไทยและการนวดไทย

หนังสือ “Asceticism and Healing in Ancient India: Medicine in the Buddhist Monastery” เขียนโดย *Kenneth G. Zysk* ได้รับการแปลและจัดพิมพ์เป็นภาษาไทย ในชื่อ “ลัทธินักพรต และการเยียวยาในอินเดียโบราณ: ระบบการแพทย์ในพุทธอาราม”^๑ ปีพ.ศ. ๒๕๕๑ นำเสนอผลการศึกษาค้นคว้าต่างๆ อย่างเป็นระบบ และกล่าวถึงบทบาทสำคัญของพุทธศาสนาในการเปลี่ยนแปลงและพัฒนาการแพทย์ดั้งเดิมของอินเดียที่เป็นวัฒนธรรมการเยียวยาแบบไสยศาสตร์-ศาสนาของยุคพระเวทตอนต้น มาเป็น การแพทย์แบบประจักษ์นิยมและเหตุผล ศาสนาพุทธได้เห็นคุณค่าและกำหนดให้สงฆ์ต้องดูแลรักษาที่อาพาธ จนมีการกำหนดวินัยและหลักธรรมจำนวนมากเกี่ยวกับการแพทย์ เมื่อมีการเผยแผ่พระพุทธศาสนาไปยังดินแดนห่างไกล ๙ แห่ง ในสมัยของพระเจ้าอโศกมหาราช (พ.ศ. ๒๓๕-๒๓๖) ก็ได้มีการเผยแผ่การแพทย์ดั้งเดิมของอินเดียในสายของพระพุทธศาสนาไปยังดินแดนต่างๆ ด้วย การศึกษาของ *Kenneth G. Zysk* ทำให้เกิดหลักฐานเชิงประจักษ์ใหม่ต่อการแพทย์ดั้งเดิมในบริบทของพระพุทธศาสนา

^๑ นายแพทย์วิชัย โชควิวัฒน์ ช่วงที่ดำรงตำแหน่งอธิบดีกรมพัฒนาการแพทย์แผนไทยและการแพทย์ทางเลือก ได้มอบหมายให้มีการแปลและจัดพิมพ์เป็นภาษาไทยในปีพ.ศ. ๒๕๕๑

อย่างไรก็ตาม การศึกษาหลักฐานเชิงประจักษ์เกี่ยวกับบทบาทพระพุทธรูปศาสนาในไทยกับการแพทย์แผนไทยและนวดไทยนั้นยังมีน้อยและไม่สมบูรณ์ มักจะเป็นการอ้างสืบต่อกันมาและไม่มีหลักฐานเชิงสมควรที่จะมีการสืบค้น ประมวล วิเคราะห์ และสังเคราะห์เกี่ยวกับพุทธศาสนาในไทยกับการแพทย์แผนไทยและนวดไทย

หนังสือเล่มนี้ เป็นการประมวลหลักฐานการบันทึกต่างๆ ที่เก่าแก่และเชื่อถือได้ ในพระไตรปิฎก คัมภีร์ การแพทย์แผนไทย จารึกการนวดไทย และหลักฐานบันทึกอื่นๆ ที่เกี่ยวข้อง เพื่อให้เป็นแหล่งข้อมูลเชิงประจักษ์ สำหรับการเรียนรู้และสืบค้นต่อไป

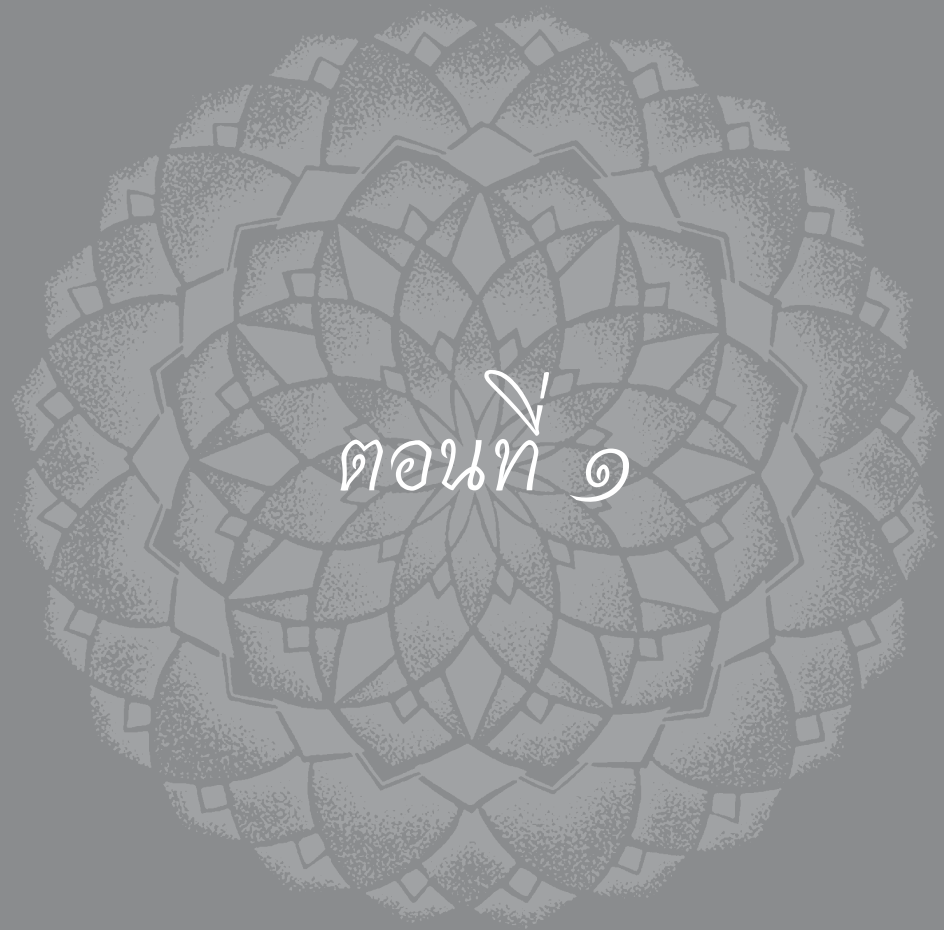
นอกจากนี้ ยังเป็นการวิเคราะห์บันทึกต่างๆ เพื่อให้เห็นความเชื่อมโยงของพระพุทธรูปศาสนา กับ การแพทย์แผนไทย การนวดไทย และการดูแลสุขภาพในทัศนะของพุทธศาสนา

ที่สำคัญ จะเป็นการวิเคราะห์และสังเคราะห์รากที่มาของนวดไทย (เท่าที่มีหลักฐานเชิงประจักษ์) เพื่อให้เกิดความจริง ความกระจ่าง เป็นประโยชน์ในการอนุรักษ์ และพัฒนาภูมิปัญญาการนวดไทยต่อไป กระบวนการในการศึกษา มีดังนี้

๑. ประมวลบันทึกเกี่ยวกับการแพทย์ การนวด การดูแลสุขภาพ ในพระไตรปิฎก
๒. การนำบันทึกในพระไตรปิฎกมาวิเคราะห์เกี่ยวกับหลักธรรมและวินัย ที่เกี่ยวกับการแพทย์ การนวด และการดูแลสุขภาพ
๓. ศึกษาประวัติการนวดดั้งเดิมในโลกว่ามีอะไร มีประวัติความเป็นมาอย่างไร
๔. ศึกษาการแพทย์ดั้งเดิม การนวดดั้งเดิม และศาสตร์ต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับสุขภาพของอินเดีย
๕. ศึกษาการนวดพื้นบ้านไทยเกี่ยวกับ ปรัชญา องค์ความรู้ ทฤษฎีทางการแพทย์ แบบแผนการนวด
๖. ศึกษาการเจริญรุ่งเรือง และความเสื่อมของพระพุทธรูปศาสนาในอินเดีย เนื่องจากสัมพันธ์กับการเผยแพร่การแพทย์และการดูแลสุขภาพมายังประเทศต่างๆ ที่นับถือพุทธศาสนา การเผยแพร่ของพุทธศาสนาในไทย
๗. ศึกษาจารึก/บันทึกที่มีอายุเก่าแก่และเชื่อถือได้ เกี่ยวกับนวดไทยในยุคสมัยต่างๆ ของไทย
๘. วิเคราะห์ หลักธรรม ปรัชญา ทฤษฎีทางการแพทย์ สมุฏฐาน แบบแผนการนวดไทย

เป็นการสมควรอย่างยิ่งที่ชาวพุทธและชาวไทยจะต้องรู้จักเทือกเถา เหล่ากอ ของนวดไทยให้กระจ่าง เราต้องรู้จักอดีต เพื่อเข้าใจปัจจุบัน และเพื่อสร้างอนาคตของนวดไทยได้อย่างมั่นคง





ตอนที่ ๑

การแพทย์
การตรวจ
การดูแลสุขภาพ
ในพระไตรปิฎก



บทที่ ๑

การแพทย์ ในพระไตรปิฎก

ก. การแพทย์ในพระวินัยปิฎก

๑. พระไตรปิฎกเล่มที่ ๐๑ วินัยปิฎกที่ ๐๑ มหาวิภังค์ ภาค ๑
๒. พระไตรปิฎกเล่มที่ ๐๓ วินัยปิฎกที่ ๐๓ มหาวิภังค์ ภาค ๓
๓. พระไตรปิฎกเล่มที่ ๐๕ วินัยปิฎกที่ ๐๕ มหาวรรค ภาค ๒
๔. พระไตรปิฎกเล่มที่ ๐๗ วินัยปิฎกที่ ๐๗ จุลวรรค ภาค ๒

ข. การแพทย์ในพระสุตตันตปิฎก

๑. พระไตรปิฎกเล่มที่ ๑๐ สุตตันตปิฎกที่ ๐๒ ทีฆนิกาย มหาวรรค
๒. พระไตรปิฎกเล่มที่ ๑๑ สุตตันตปิฎกที่ ๐๓ ทีฆนิกาย ปาฎิกวรรค
๓. พระไตรปิฎกเล่มที่ ๑๓ สุตตันตปิฎกที่ ๐๔ มัชฌิมนิกาย มูลปิ่นนาสก
๔. พระไตรปิฎกเล่มที่ ๑๔ สุตตันตปิฎกที่ ๑๑ สังยุตตนิกาย มหาวรรค
๕. พระไตรปิฎกเล่มที่ ๒๐ สุตตันตปิฎกที่ ๑๒ อังคุตตรนิกาย เอกกทุก ดิกนิบาต
๖. พระไตรปิฎกเล่มที่ ๒๑ สุตตันตปิฎกที่ ๑๓ อังคุตตรนิกาย จตุกกนิบาต
๗. พระไตรปิฎกเล่มที่ ๒๒ สุตตันตปิฎกที่ ๑๔ อังคุตตรนิกาย ปัญจกฉักกนิบาต
๘. พระไตรปิฎกเล่มที่ ๒๔ สุตตันตปิฎกที่ ๑๖ อังคุตตรนิกาย ทสก เอกาทสกนิบาต
๙. พระไตรปิฎกเล่มที่ ๒๕ สุตตันตปิฎกที่ ๑๗ ขุททกนิกาย ขุททกปาฐะ ธรรมบท อุทาน
๑๐. พระไตรปิฎกเล่มที่ ๒๙ สุตตันตปิฎกที่ ๒๑ ขุททกนิกาย มหานิทเทส
๑๑. พระไตรปิฎกเล่มที่ ๓๒ สุตตันตปิฎกที่ ๒๔ ขุททกนิกาย อปทาน ภาค ๑
๑๒. พระไตรปิฎกเล่มที่ ๓๓ สุตตันตปิฎกที่ ๒๕ ขุททกนิกาย อปทาน ภาค ๒ พุทธวงศ์ จริยาปิฎก

^๑ พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ๔๕ เล่ม

ก่อนกำเนิดพระพุทธศาสนาในอินเดีย การแพทย์ดั้งเดิมในอินเดียแบ่งเป็น ๒ ช่วง^๑ คือ
ช่วงที่ ๑ วัฒนธรรมการเยียวยาแบบไสยศาสตร์-ศาสนาของยุคพระเวทตอนต้น
(Magico-religious healing tradition)

ราว ๑,๗๐๐-๘๐๐ ปีก่อนคริสตกาล (๑,๑๖๗-๒๕๗ ปีก่อนพุทธกาล) เช่น ในบทสวดเกี่ยวกับการแพทย์ของคัมภีร์อาถรรพเวท (Atharvaveda) และบทสวดสำหรับการเยียวยารักษาโรคบางบทของคัมภีร์ฤคเวท (Rgveda)

ลักษณะของการแพทย์ในยุคพระเวทตอนต้น คือ โรคเกิดจากภูติผีปีศาจและพิธีกรรมทางไสยศาสตร์ ซึ่งจะมีการท่องคาถาที่มีพลัง รวมทั้งการใช้เครื่องรางของขลังเพื่อขับไล่ภูติผีปีศาจที่ทำให้เจ็บป่วย และป้องกันไม่ให้นำบรกรรมอื่น

ช่วงที่ ๒ วัฒนธรรมการแพทย์แบบประจักษ์นิยมและเหตุผล (Empirico-rational) ของอายุรเวท

ประมาณ ๒๐๐ ปีก่อนคริสตกาล (พ.ศ. ๓๔๓) จนถึงคริสต์ศตวรรษที่ ๔ ในคัมภีร์ดั้งเดิมอย่าง จรกะเถาะ และสุศรุตะ

การแพทย์อายุรเวทเป็นระบบการแพทย์แบบวิชาการที่ซับซ้อน ซึ่งบันทึกในตำรับตำราการแพทย์นำเสนอญาณวิทยาทางการแพทย์โดยเฉพาะที่มาจากรากฐานของประสบการณ์หลัก ตามด้วยการอธิบายปรากฏการณ์ที่สังเกตเห็น

เมื่อพระพุทธศาสนาได้ถือกำเนิดขึ้นในอินเดีย พุทธศาสนา^๒ ได้มีบทบาทสำคัญในการปรับเปลี่ยนการแพทย์ดั้งเดิมของอินเดีย ดังนี้

ในช่วงคริสต์ศตวรรษที่ ๙ จนถึงช่วงต้นของยุคคริสเตียน พบว่า

หมอถูกการแบ่งชนชั้นของพราหมณ์กล่าวร้าย และถูกกีดกันออกจากลัทธิพิธีกรรมตามจารีต เนื่องจากถูกแปดเปื้อนจากการข้องเกี่ยวกับผู้คนที่ไม่มีบริสุทธิ์ การแสวงหาความยอมรับในท่ามกลางชุมชนของนักพรตผู้จาริกและภิกษุจาริกนอกรีตซึ่งไม่ปฏิเสธปรัชญา การปฏิบัติและการคบหาสมาคมกับพวกเขา ทำให้ผู้เยียวยาเหล่านี้จาริกไปตามชนบทเช่นเดียวกับนักพรตที่แสวงหาความรู้ เพื่อให้การรักษา และเรียนรู้ด้วยาใหม่ๆ วิธีการรักษา รวมทั้งข้อมูลใหม่ๆ ทางการแพทย์..... ในไม่ช้า คลังความรู้ที่ยิ่งใหญ่ทางการแพทย์ ซึ่งได้รับการพัฒนาในบรรดาหมอที่จาริกเหล่านี้ ผู้ซึ่งไม่ได้ถูกกีดขวางด้วยข้อจำกัดและข้อห้ามต่างๆ ของพราหมณ์ จึงเริ่มเข้าใจในญาณวิทยาทางการแพทย์ที่มีรากฐานจากประสบการณ์และเหตุผล ซึ่งนำไปสู่การประมวลและการจัดระบบข้อมูลทางด้านการแพทย์ที่มีประสิทธิภาพเหล่านี้ เนื่องจากสอดคล้องกับคำสอนหลักในพุทธศาสนาในเรื่องทางสายกลาง.....ทำให้การเยียวยากลายเป็นส่วนหนึ่งของพุทธศาสนา โดยการให้เครื่องมือในการรักษาสุขภาพพรั่งกายที่ดี โดยกำหนดจากความสมดุลทั้งภายในร่างกายเอง และระหว่างร่างกายกับสิ่งแวดล้อม เรื่องราวทางการแพทย์บางส่วนถูกรวบรวมมาอยู่ในวินัยวัตในยุคแรก จนทำให้เกิดวัฒนธรรมการแพทย์ในแบบพุทธอาราม ความสัมพันธ์ในลักษณะที่เกื้อกูลกันระหว่างพุทธศาสนากับการ

^๑ เค็นเน็ธ จี. ซีสส์. ลัทธินักพรตและการเยียวยาในอินเดียโบราณ: ระบบการแพทย์ในพุทธอาราม. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ: มูลนิธิโกมลคีมทอง; ๒๕๕๒.

^๒ อ่างแล้วใน ๑

แพทย์ช่วยส่งเสริมการขยายตัวของพุทธศาสนาในอินเดีย นำไปสู่การสอนการแพทย์ในกลุ่มวัดต่างๆ ในอินเดียอย่างแพร่หลาย และช่วยให้เกิดความยอมรับในพุทธศาสนาในส่วนอื่นๆ ของเอเชีย

สังฆมณฑลของภิกษุและภิกษุณีในพุทธศาสนามีบทบาทสำคัญในการสถาปนาสถาบันการแพทย์ เช่นเดียวกับโบสถ์และสำนักชีของคริสต์ศาสนาในยุโรปยุคกลาง.....การประมวลการปฏิบัติทางการแพทย์ภายในกรอบวินัยของวัด อาจกล่าวได้ว่าเป็นผลสำเร็จในการจัดระบบความรู้ทางการแพทย์ของอินเดียเป็นครั้งแรก และอาจเป็นต้นแบบของคู่มือเวชปฏิบัติในภายหลัง การขยายขอบเขตการดูแลรักษาทางการแพทย์ของหมอพระไปสู่ประชาชน และการมีอาคารพิเศษของวัดเพื่อเป็นสถานพักฟื้นและสถานพยาบาล ทำให้พุทธศาสนาได้รับความนิยมมากขึ้น และเป็นหลักประกันให้ฆราวาสเกื้อหนุนวัดอย่างต่อเนื่อง และมีการผสมผสานการแพทย์เข้าไปในหลักสูตรของมหาวิทยาลัยสงฆ์หลัก จนกลายเป็นระเบียบกฎเกณฑ์ในทางวิชาการ พุทธศาสนาในอินเดียรวมทั้งประเทศอื่นๆ ในเอเชียดำรงความสัมพันธ์ที่แนบชิดกับศิลปะการเย็บเย็บมาตลอดช่วงประวัติศาสตร์ โดยให้ความเคารพยกย่องผู้เย็บเย็บเป็นอย่างสูง และอาจเป็นตัวอย่างที่ดีที่สุดของการผสมกลมกลืนที่ลงตัวระหว่างการแพทย์และศาสนา กระทั่งในปัจจุบัน พระสงฆ์ในประเทศที่นับถือพุทธศาสนาในเอเชียได้และเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ให้การรักษาคนไข้ที่ป่วยด้วยโรคต่างๆ อีกทั้งวัดหลายแห่งมักมีสถานพยาบาลอยู่ในบริเวณวัดด้วย ความผสมกลมกลืนที่ยาวนานระหว่างศาสนาและการแพทย์ในพุทธศาสนา นี้ แตกต่างอย่างชัดเจนจากอารยธรรมตะวันตกที่ทั้งสองอย่างถูกแยกขาดจากกัน

การแพทย์แผนไทยแม้จะได้รับอิทธิพลมาจากวัฒนธรรมการแพทย์ของอินเดีย แต่ก็เป็นการแพทย์ที่ถ่ายทอดมาในสายของพระพุทธศาสนาเป็นหลัก กล่าวได้ว่า พุทธศาสนาเป็นแกนกลางของการแพทย์แผนไทยด้วยมีหลักพุทธธรรมและพระสูตรหลายพระสูตรที่กลายเป็นที่มาแห่งคัมภีร์การแพทย์แผนไทย เช่น มหาตคณหลังขยสูตร ยักขลึงยุตอินทก อคคัณสูตร^๔

เรื่องชั้น ๕ และธาตุ ๔ ของพุทธศาสนาได้เป็นต้นธารของทฤษฎีการแพทย์แผนไทย ดังที่ปรากฏในหลายคัมภีร์ ได้แก่ คัมภีร์สมุฏฐานวินิจฉัย คัมภีร์ฉันทศาสตร์ คัมภีร์โรคนิทาน คัมภีร์ธาตุวิงศ์ คัมภีร์ธาตุวิวรรณ์ และคัมภีร์ธาตุบรรจบ เป็นต้น

ดังนั้น หนังสือเล่มนี้เป็นการทบทวนพระไตรปิฎกโดยเฉพาะพระวินัยปิฎกและพระสุตตันตปิฎก ว่าได้มีการบันทึกเกี่ยวกับการแพทย์ การดูแลสุขภาพ และที่เกี่ยวข้องกับการแพทย์อะไรบ้าง เพื่อที่จะเป็นหลักฐานเชิงประจักษ์ว่า พระพุทธเจ้าได้กำหนดวินัยสงฆ์และคำสอนเกี่ยวกับการแพทย์และการดูแลสุขภาพในทัศนะของพุทธศาสนาอย่างไร และมีบทบาทต่อการแพทย์ดั้งเดิมของประเทศต่างๆ ที่นับถือศาสนาพุทธอย่างไร

ที่สำคัญ แพทย์แผนไทยจะได้เข้าใจอย่างลึกซึ้งต่อทฤษฎีการแพทย์แผนไทยในคัมภีร์การแพทย์แผนไทยต่างๆ มากยิ่งขึ้น

^๔ กรมพัฒนาการแพทย์แผนไทยและการแพทย์ทางเลือก. รายงานสาธารณสุขไทย ด้านการแพทย์แผนไทย การแพทย์พื้นบ้าน และการแพทย์ทางเลือก พ.ศ. ๒๕๕๒-๒๕๕๓.พิมพ์ครั้งที่ ๒.กรุงเทพฯ: บริษัทสามเจริญพาณิชย์ (กรุงเทพฯ) จำกัด; ๒๕๕๓.

ก. การแพทย์ในพระวินัยปิฎก

๑. พระไตรปิฎกเล่มที่ ๑๑ วินัยปิฎกที่ ๑๑ มหาวิภังค์ ภาค ๑ พระวินัยปิฎก มหาวิภังค์ เวรัญชกัณฑ์ [๑. ปาราชิกกัณฑ์] ปาราชิกสิกขาบทที่ ๓ วินิตวัตถุ

เรื่องอบตัว ๓ เรื่อง

[๑๘๘] (๑) สมัยนั้น ภิกษุรูปหนึ่งอาพาธ ภิกษุทั้งหลายจึงให้ท่านอบตัวจนถึงแก่มรณภาพ พวกท่านเกิดความกังวลใจว่า พวกเราต้องอาบัติปาราชิกหรือหนอ จึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ พระองค์ตรัสถามว่า “พวกเธอคิดอย่างไร”

“พวกข้าพระพุทธเจ้าไม่มีความประสงค์จะฆ่า พระพุทธเจ้าข้า”

“พวกเธอไม่มีความประสงค์จะฆ่า ไม่ต้องอาบัติ” (เรื่องที่ ๓๓)

(๒) สมัยนั้น ภิกษุรูปหนึ่งอาพาธ ภิกษุทั้งหลายมีความประสงค์จะฆ่า จึงให้เธออบตัวจนถึงแก่มรณภาพ พวกท่านเกิดความกังวลใจว่า พวกเราต้องอาบัติปาราชิกหรือหนอ จึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ พระองค์ตรัสถามว่า “ภิกษุทั้งหลาย พวกเธอคิดอย่างไร”

“พวกข้าพระพุทธเจ้ามีความประสงค์จะฆ่า พระพุทธเจ้าข้า”

“ภิกษุทั้งหลาย พวกเธอต้องอาบัติปาราชิก” (เรื่องที่ ๓๔)

(๓) สมัยนั้น ภิกษุรูปหนึ่งอาพาธ ภิกษุทั้งหลายมีความประสงค์จะฆ่า จึงให้เธออบตัว แต่ท่านไม่ถึงแก่มรณภาพ ภิกษุเหล่านั้นเกิดความกังวลใจว่า พวกเราต้องอาบัติปาราชิกหรือหนอ จึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ พระองค์ตรัสถามว่า “ภิกษุทั้งหลาย พวกเธอคิดอย่างไร”

“พวกข้าพระพุทธเจ้ามีความประสงค์จะฆ่า พระพุทธเจ้าข้า”

“ภิกษุทั้งหลาย พวกเธอไม่ต้องอาบัติปาราชิก แต่ต้องอาบัติถุลลัจจัย” (เรื่องที่ ๓๕)

เรื่องนัตถุยา ๓ เรื่อง

(๑) สมัยนั้น ภิกษุรูปหนึ่งปวดศีรษะ ภิกษุทั้งหลายจึงให้ท่านนัตถุยา ท่านถึงแก่มรณภาพ ภิกษุเหล่านั้นเกิดความกังวลใจว่า พวกเราต้องอาบัติปาราชิกหรือหนอ จึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ พระองค์ตรัสถามว่า “ภิกษุทั้งหลาย พวกเธอคิดอย่างไร”

“พวกข้าพระพุทธเจ้าไม่มีความประสงค์จะฆ่า พระพุทธเจ้าข้า”

“ภิกษุทั้งหลาย พวกเธอไม่มีความประสงค์จะฆ่า ไม่ต้องอาบัติ” (เรื่องที่ ๓๖)

^๕ โทษที่เกิดจากการล่วงละเมิดสิกขาบท หรือข้อห้ามแห่งภิกษุมิโทษ ๓ สถาน คือ ๑. โทษสถานหนัก เรียกว่า ครุโทษ หรือ มหันตโทษ ทำให้ภิกษุผู้ต้องอาบัติ ขาดจากความเป็นภิกษุ ได้แก่ อาบัติปาราชิก ซึ่งเรียกว่า ครุกาบัติ ๒. โทษสถานกลาง เรียกว่า มัชฌิมโทษ ทำให้ภิกษุผู้ต้องอาบัติต้องอยู่กรรมก่อน จึงจะพ้นโทษ ได้แก่ อาบัติสังฆาทิเสส ๓. โทษสถานเบา เรียกว่า ลหุโทษ ทำให้ภิกษุผู้ต้องอาบัติที่ต่ำกว่าอาบัติสังฆาทิเสส ต้องปลงอาบัติ คือ บอกราบขอขมาตนแก่ภิกษุด้วยกัน ได้แก่ อาบัติถุลลัจจัย ปาจิตตีย์ ปาฏิเทสนียะ ทุกกฏ และทุพภาษิต ซึ่งเรียกว่า ลหุกาบัติ (อาปตติ ส. ป.)

(๒) สมัยนั้น ภิกษุรูปหนึ่งปวดศีรษะ ภิกษุทั้งหลายมีความประสงค์จะฆ่า จึงให้ท่านนัตถุยาจนถึงแก่
มรณภาพ ภิกษุเหล่านั้นเกิดความกังวลใจว่า พวกเราต้องอาบัติปาราชิกหรือหนอ จึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูล
พระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ พระองค์ตรัสถามว่า “ภิกษุทั้งหลาย พวกเธอคิดอย่างไร”

“พวกข้าพระพุทธเจ้ามีความประสงค์จะฆ่า พระพุทธเจ้าข้า”

“ภิกษุทั้งหลาย พวกเธอต้องอาบัติปาราชิก” (เรื่องที่ ๓๗)

(๓) สมัยนั้น ภิกษุรูปหนึ่งปวดศีรษะ ภิกษุทั้งหลายมีความประสงค์จะฆ่า จึงให้ท่านนัตถุยา แต่ท่านไม่
ถึงแก่มรณภาพ ภิกษุเหล่านั้นเกิดความกังวลใจว่า พวกเราต้องอาบัติปาราชิกหรือหนอ จึงนำเรื่องนี้ไป
กราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ พระองค์ตรัสถามว่า “ภิกษุทั้งหลาย พวกเธอคิดอย่างไร”

“พวกข้าพระพุทธเจ้ามีความประสงค์จะฆ่า พระพุทธเจ้าข้า”

“ภิกษุทั้งหลาย พวกเธอไม่ต้องอาบัติปาราชิก แต่ต้องอาบัติถุลลัจจัย” (เรื่องที่ ๓๘)

เรื่องนวด^๖ ๓ เรื่อง

(๑) สมัยนั้น ภิกษุรูปหนึ่งอาพาธ ภิกษุทั้งหลายจึงช่วยกันนวดเพนท่าน ท่านถึงแก่มรณภาพ ภิกษุ
เหล่านั้นเกิดกังวลใจว่า พวกเราต้องอาบัติปาราชิกหรือหนอ จึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้
ทรงทราบ พระองค์ตรัสถามว่า “ภิกษุทั้งหลาย พวกเธอคิดอย่างไร”

“พวกข้าพระพุทธเจ้าไม่มีความประสงค์จะฆ่า พระพุทธเจ้าข้า”

“ภิกษุทั้งหลาย พวกเธอไม่มีความประสงค์จะฆ่า ไม่ต้องอาบัติ” (เรื่องที่ ๓๙)

(๒) สมัยนั้น ภิกษุรูปหนึ่งอาพาธ ภิกษุทั้งหลายมีความประสงค์จะฆ่าจึงช่วยกันนวดเพนท่านจนถึงแก่
มรณภาพ ภิกษุเหล่านั้นเกิดความกังวลใจว่า พวกเราต้องอาบัติปาราชิกหรือหนอ จึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูล
พระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ พระองค์ตรัสถามว่า “ภิกษุทั้งหลาย พวกเธอคิดอย่างไร”

“พวกข้าพระพุทธเจ้ามีความประสงค์จะฆ่า พระพุทธเจ้าข้า”

“ภิกษุทั้งหลาย พวกเธอต้องอาบัติปาราชิก” (เรื่องที่ ๔๐)

(๓) สมัยนั้น ภิกษุรูปหนึ่งอาพาธ ภิกษุทั้งหลายมีความประสงค์จะฆ่า จึงช่วยกันนวดเพนท่าน แต่ท่าน
ไม่ถึงแก่มรณภาพ ภิกษุเหล่านั้นเกิดความกังวลใจว่า พวกเราต้องอาบัติปาราชิกหรือหนอ จึงนำเรื่องนี้ไป
กราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ พระองค์ตรัสถามว่า “ภิกษุทั้งหลาย พวกเธอคิดอย่างไร”

“พวกข้าพระพุทธเจ้ามีความประสงค์จะฆ่า พระพุทธเจ้าข้า”

“ภิกษุทั้งหลาย พวกเธอไม่ต้องอาบัติปาราชิก แต่ต้องอาบัติถุลลัจจัย” (เรื่อง ๔๑)

^๖ คำว่านวดในภาษาบาลีคือ ปริมทฺทน (นามกิต. มาจากคำว่า ปริ+มทฺ ธาตุ = มทฺท + ยุปัจจัย แปลง ยุ เป็น อน) รวมเป็น
ศัพท์นามกิต ว่า ปริมทฺทน (อ่านว่า ปริมัทตะนะ) แปลว่า บีบ นวด ทูบ ขยี้ ย่ำยี....(โดยพระมหาเจิม สุวโจ)

เรื่องให้ทาน้ำมัน ๓ เรื่อง

(๑) สมัยนั้น ภิกษุรูปหนึ่งอาพาธ ภิกษุทั้งหลายช่วยกันเอาน้ำมันมาทาให้ท่าน ท่านถึงแก่มรณภาพ ภิกษุเหล่านั้นเกิดความกังวลใจว่า พวกเราต้องอาบัติปาราชิกหรือหนอ จึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ พระองค์ตรัสถามว่า “ภิกษุทั้งหลาย พวกเธอคิดอย่างไร”

“พวกข้าพระพุทธเจ้าไม่มีความประสงค์จะฆ่า พระพุทธเจ้าข้า”

“ภิกษุทั้งหลาย พวกเธอไม่มีความประสงค์จะฆ่า ไม่ต้องอาบัติ” (เรื่องที่ ๔๕)

(๒) สมัยนั้น ภิกษุรูปหนึ่งอาพาธ ภิกษุทั้งหลายมีความประสงค์จะฆ่า จึงช่วยกันเอาน้ำมันมาทาให้ท่าน ท่านถึงแก่มรณภาพ ภิกษุเหล่านั้นเกิดความกังวลใจว่า พวกเราต้องอาบัติปาราชิกหรือหนอ จึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ พระองค์ตรัสถามว่า “ภิกษุทั้งหลาย พวกเธอคิดอย่างไร”

“พวกข้าพระพุทธเจ้ามีความประสงค์จะฆ่า พระพุทธเจ้าข้า”

“ภิกษุทั้งหลาย พวกเธอต้องอาบัติปาราชิก” (เรื่องที่ ๔๖)

(๓) สมัยนั้น ภิกษุรูปหนึ่งอาพาธ ภิกษุทั้งหลายมีความประสงค์จะฆ่า จึงช่วยกันเอาน้ำมันมาทาให้ท่าน แต่ท่านไม่ถึงแก่มรณภาพ ภิกษุเหล่านั้นเกิดความกังวลใจว่า พวกเราต้องอาบัติปาราชิกหรือหนอ จึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ พระองค์ตรัสถามว่า “ภิกษุทั้งหลาย พวกเธอคิดอย่างไร”

“ข้าพระพุทธเจ้าทั้งหลายมีความประสงค์จะฆ่า พระพุทธเจ้าข้า”

“ภิกษุทั้งหลาย พวกเธอไม่ต้องอาบัติปาราชิก แต่ต้องอาบัติถุลลัจจัย” (เรื่องที่ ๔๗)

เรื่องให้รีด ๑ เรื่อง

[๑๘๘] สมัยนั้น หญิงมีครรภ์คนหนึ่งบอกภิกษุที่นางอุปถัมภ์ว่า “พระคุณเจ้า โปรดหย่าทำแท้งให้ด้วยเถิด ภิกษุนี้ตอบว่า “น้องหญิง เธอจงรีด” นางรีดครรภ์ทำให้แท้งบุตร ภิกษุนี้เกิดความกังวลใจว่า เราต้องอาบัติปาราชิกหรือหนอ จึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ พระองค์ตรัสว่า “ภิกษุ เธอต้องอาบัติปาราชิก” (เรื่องที่ ๖๕)

เรื่องนาคครรภ์ให้ร้อน ๑ เรื่อง

สมัยนั้น หญิงมีครรภ์บอกภิกษุที่นางอุปถัมภ์ว่า “พระคุณเจ้า โปรดหย่าทำแท้งให้ด้วยเถิด” ภิกษุนี้ตอบว่า “น้องหญิง เธอจงนาคครรภ์ให้ร้อน” นางนาคครรภ์ให้ร้อนจนแท้งบุตร ภิกษุนี้เกิดความกังวลใจว่า เราต้องอาบัติปาราชิกหรือหนอ จึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ พระองค์ตรัสว่า “ภิกษุ เธอต้องอาบัติปาราชิก” (เรื่องที่ ๖๖)

เรื่องหญิงหมั้น ๑ เรื่อง

สมัยนั้น หญิงหมั้นคนหนึ่งบอกภิกษุที่นางอุปถัมภ์ว่า “พระคุณเจ้าโปรดหายาที่ทำให้ดิฉันมีลูกได้ด้วยเถิด” ภิกษุนั้นรับคำแล้วได้ให้ยาแก่หญิงหมั้นนั้น นางถึงแก่ความตาย ภิกษุนั้นเกิดกังวลใจว่า เราต้องอาบัติปาราชิกหรือหนอ จึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ พระองค์ตรัสว่า “ภิกษุ เธอไม่ต้องอาบัติปาราชิก แต่ต้องอาบัติทุกกฏ” (เรื่องที่ ๖๗)

เรื่องหญิงไม่เป็นหมั้น ๑ เรื่อง

สมัยนั้น หญิงไม่เป็นหมั้นคนหนึ่งบอกภิกษุที่นางอุปถัมภ์ว่า “พระคุณเจ้าโปรดหายาที่ทำให้ดิฉันหยุดมีลูกด้วยเถิด” ภิกษุนั้นรับคำแล้วได้ให้ยาแก่หญิงลูกตนนั้น นางถึงแก่ความตาย ภิกษุนั้นเกิดความกังวลใจว่า เราต้องอาบัติปาราชิกหรือหนอ จึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ พระองค์ตรัสว่า “ภิกษุ เธอไม่ต้องอาบัติปาราชิก แต่ต้องอาบัติทุกกฏ” (เรื่องที่ ๖๘)

๒. พระไตรปิฎกเล่มที่ ๑๓ วินัยปิฎกที่ ๑๓ มหาวิภังค์ ภาค ๓ สิกขาบทที่ ๗ ว่าด้วยการให้บิณฑบาต

เรื่องภิกษุณีหลายรูป

[๑๒๐๖] สมัยนั้น พระผู้มีพระภาคพุทธเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อารามของอนาถปิณฑกเศรษฐี เขตกรุงสาวัตถี ครั้งนั้น ภิกษุณีทั้งหลายใช้ภิกษุณีให้บิณฑบาต ให้นวดบ้าง คนทั้งหลายเที่ยวจาริกไปตามวิหาร เห็นแล้วตำหนิ ประณาม โพนทะนาว่า “โฉนพวกภิกษุณีจึงใช้ภิกษุณีให้บิณฑบาต ให้นวดบ้าง เหมือนหญิงคฤหัสถ์ผู้บริโศภกมาแล้ว” ภิกษุณีทั้งหลายได้ยินคนเหล่านั้นตำหนิ ประณาม โพนทะนา บรรดาภิกษุณีผู้มักน้อย ฯลฯ พากันตำหนิ ประณาม โพนทะนาว่า “โฉนพวกภิกษุณีจึงใช้ภิกษุณีให้บิณฑบาต ให้นวดบ้างแล้ว” ครั้นแล้ว ภิกษุณีเหล่านั้นได้นำเรื่องนี้ไปบอกภิกษุทั้งหลายให้ทราบ พวกภิกษุได้นำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ ทรงประชุมสงฆ์บัญญัติสิกขาบทลำดับนั้น

พระผู้มีพระภาครับสั่งให้ประชุมสงฆ์เพราะเรื่องนี้เป็นต้นเหตุ ทรงสอบถามภิกษุทั้งหลายว่า “ภิกษุทั้งหลาย ทราบว่า พวกภิกษุณีใช้ภิกษุณีให้บิณฑบาต ให้นวดบ้าง จริงหรือ” ภิกษุทั้งหลายทูลรับว่า “จริง พระพุทธเจ้าข้า” ภิกษุทั้งหลาย โฉนพวกภิกษุณีจึงใช้ภิกษุณีให้บิณฑบาต ให้นวดบ้างแล้ว ภิกษุทั้งหลาย การกระทำอย่างนี้ มิได้ทำคนที่ยังไม่เลื่อมใส ให้เลื่อมใส หรือทำคนที่เลื่อมใสอยู่แล้ว ให้เลื่อมใสยิ่งขึ้นได้เลย ฯลฯ” แล้วจึงรับสั่งให้ภิกษุณีทั้งหลายยกสิกขาบทนี้ขึ้นแสดงดังนี้

“ก็ภิกษุณีใดใช้ภิกษุณีให้บิณฑบาต ให้นวด ต้องอาบัติปาจิตตีย์”

อนาปัตติวาร^๗

ภิกษุณีต่อไปนี้ไม่ต้องอาบัติ คือ

๑. ภิกษุณีผู้เป็นไข้
๒. ภิกษุณีผู้มีเหตุขัดข้อง
๓. ภิกษุณีวิกลจริต
๔. ภิกษุณีต้นบัญญัติ

เรื่องภิกษุณีหลายรูป

[๑๒๑๐] สมัยนั้น พระผู้มีพระภาคพุทธเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อารามของอนาถปิณฑิกเศรษฐี เขตกรุงสาวัตถี ครั้งนั้น ภิกษุณีทั้งหลาย ใช้หญิงคฤหบดีให้บิบบ้าง ให้นวดบ้าง (ใช้สีกขมานาให้บิบบ้าง ให้นวดบ้าง ฯลฯ ใช้สามเณรีให้บิบบ้าง ให้นวดบ้าง ฯลฯ) คนทั้งหลายเที่ยวจาริกไปตามวิหารเห็นจึงดำนิ ประณามโพนทะนาว่า “ไฉนพวกภิกษุณีจึงใช้หญิงคฤหบดีให้บิบบ้าง ให้นวดบ้าง เหมือนหญิงคฤหบดีผู้ บริโภคกามเล่า” ภิกษุณีทั้งหลายได้ยินคนพวกนั้นดำนิ ประณาม โพนทะนา บรรดาภิกษุณีผู้มักน้อย ฯลฯ พากันดำนิ ประณาม โพนทะนาว่า “ไฉนพวกภิกษุณีจึงใช้หญิงคฤหบดี ให้บิบบ้าง ให้นวดบ้างเล่า” ครั้น แล้ว ภิกษุณีเหล่านั้นได้นำเรื่องนี้ไปบอกภิกษุทั้งหลายให้ทราบ พวกภิกษุได้นำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มี พระภาคให้ทรงทราบ

ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาครับสั่งให้ประชุมสงฆ์เพราะเรื่องนี้เป็นต้นเหตุ ทรงสอบถามภิกษุทั้งหลาย ว่า“ภิกษุทั้งหลาย ทราบว่า พวกภิกษุณีใช้หญิงคฤหบดีให้บิบบ้าง ให้นวดบ้าง จริงหรือ” ภิกษุทั้งหลายทูล รับว่า “จริง พระพุทธเจ้าข้า” พระผู้มีพระภาคพุทธเจ้า ทรงดำนิว่า “ ฯลฯ ภิกษุทั้งหลาย ไฉนพวกภิกษุณี จึงใช้หญิงคฤหบดีให้บิบบ้าง ให้นวดบ้างเล่า ภิกษุทั้งหลาย การกระทำอย่างนี้ มิได้ทำคนที่ยังไม่เลื่อมใส ให้ เลื่อมใส หรือทำคนที่เลื่อมใสอยู่แล้ว ให้เลื่อมใสยิ่งขึ้นได้เลย ฯลฯ” แล้วจึงรับสั่งให้ภิกษุณีทั้งหลายยก สิกขาบทนี้ขึ้นแสดง ดังนี้

[๑๒๑๑] ก็ภิกษุณีใด ใช้หญิงคฤหบดี (ใช้สีกขมานา ฯลฯ ใช้สามเณรี ฯลฯ) ให้บิบบ้างหรือให้นวด ต้องอาบัติ ปาจิตตีย์

^๗ อนาปัตติวาร

- ภิกษุมีความสำคัญว่าเป็นของตน ๑ ถือเอาด้วยวิสาสะ ๑ ขอขี้ม ๑ ทรัพย์อันปรตหวงแหวน ๑ ทรัพย์อันสัตว์ดิรัจฉาน หวงแหวน ๑ ภิกษุมีความสำคัญว่าเป็นของบังสุกุล ๑ ภิกษุวิกลจริต ๑ ภิกษุอาทิกัมมิกะ ๑ เหล่านี้ ไม่ต้องอาบัติ
- ภิกษุไม่รู้สีกตัว ๑ ภิกษุวิกลจริต ๑ ภิกษุมีจิตฟุ้งซ่าน ๑ ภิกษุผู้กระสับกระส่าย เพราะเวทนา ๑ ภิกษุอาทิกัมมิกะ ๑ เหล่านี้ ไม่ต้องอาบัติ

ภิกษุอาทิกัมมิกะ หมายถึง ภิกษุผู้ก่อความเสียหายจนเป็นเหตุให้ทรงบัญญัติสิกขาบทห้ามไว้ ผู้เป็นต้นบัญญัติแห่งสิกขาบทนั้นๆ กล่าวคือ เมื่อภิกษุรูปใดกระทำหรือประพฤติอย่างใดอย่างหนึ่ง ชาวบ้านหรือภิกษุรูปนั้นมาสอบถาม ได้ความจริงแล้วหากทรง วินิจฉัยแล้วเห็นว่า การกระทำหรือความประพฤตินั้นไม่ดี มิถูกต้อง น่าดำนิ ไม่ควรทำ ไม่ควรประพฤติ ก็ทรงบัญญัติเป็น สิกขาบทห้ามไว้ ภิกษุรูปนั้นถือว่าเป็น อาทิกัมมิกะ ในเรื่องนั้น อาทิกัมมิกะ ได้รับการยกเว้นไม่เป็นอาบัติ คือ ไม่ถือว่าเป็นผิด เพราะกระทำการนั้นเมื่อยังไม่มีสิกขาบทบัญญัติห้ามไว้

อนาปัตติวาร

ภิกษุณีต่อไปนี้ไม่ต้องอาบัติ คือ

๑. ภิกษุณีใช้ให้บิณฑบาตเพราะอาพาธเป็นเหตุ
๒. ภิกษุณีผู้มีเหตุขัดข้อง
๓. ภิกษุณีวิกลจริต
๔. ภิกษุณีต้นบัญญัติ

๓. พระไตรปิฎกเล่มที่ ๐๕ วินัยปิฎกที่ ๐๕ มหาวรรค ภาค ๒

เภสัชขันธ์กะ^๔

ปัญญาเภสัชกถาว่าด้วยทรงอนุญาตเภสัช ๕

เรื่องภิกษุอาพาธในกดูสูตร^๕

[๒๖๐] สมัยนั้น พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อารามของอนาถบิณฑิกเศรษฐี เขตกรุงสาวัตถี ครั้นนั้น ภิกษุทั้งหลายป่วยด้วยอาพาธที่เกิดในกดูสูตร^๖ แม้ข้าวมื้อที่ต้มเข้าไป ก็กลับอาเจียนออกมา แม้ข้าวสวยที่ฉันแล้ว ก็กลับอาเจียนออกมา ภิกษุเหล่านั้นซูบผอม หมองคล้ำ ซีดเหลือง เส้นเอ็นขึ้นสะพรั่ง เพราะโรคนั้น พระผู้มีพระภาคทอดพระเนตรเห็นภิกษุเหล่านั้นซูบผอม หมองคล้ำ ซีดเหลือง เส้นเอ็นขึ้นสะพรั่ง จึงตรัสถามท่านพระอานนท์ว่า “อานนท์ ทำไมเวลานี้ ภิกษุทั้งหลายจึงซูบผอม หมองคล้ำ ซีดเหลือง เส้นเอ็นขึ้นสะพรั่ง” พระอานนท์กราบทูลว่า “เวลานี้ ภิกษุทั้งหลายป่วยด้วยอาพาธที่เกิดในกดูสูตร แม้ข้าวมื้อที่ต้มเข้าไป ก็กลับอาเจียนออกมา แม้ข้าวสวยที่ฉันแล้ว ก็กลับอาเจียนออกมา ภิกษุเหล่านั้นจึงซูบผอม หมองคล้ำ ซีดเหลือง เส้นเอ็นขึ้นสะพรั่งเพราะโรคนั้น พระพุทธเจ้าข้า”

พระผู้มีพระภาคทรงพลิกเร้น ประทับในที่สงัด ได้เกิดความดำริในพระทัยอย่างนี้ว่า “เวลานี้ ภิกษุทั้งหลายป่วยด้วยอาพาธที่เกิดในกดูสูตร แม้ข้าวมื้อที่ต้มเข้าไป ก็กลับอาเจียนออกมา แม้ข้าวสวยที่ฉันแล้ว ก็กลับอาเจียนออกมา ภิกษุเหล่านั้นซูบผอม หมองคล้ำ ซีดเหลือง เส้นเอ็นขึ้นสะพรั่งเพราะโรคนั้น เราจะอนุญาตอะไรเป็นยาแก่ภิกษุทั้งหลาย ซึ่งเป็นทั้งตัวยาและชาวโลกถือกันว่าเป็นยา ทั้งจะให้ประโยชน์ทางโภชนาหาร และไม่เป็นอาหารหยาบ” ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาค ได้ทรงดำริดังนี้ว่า “เภสัช ๕”^๗ นี้ ได้แก่ เนยใส เนยข้น น้ำมัน น้ำผึ้ง น้ำอ้อย เป็นทั้งตัวยา และชาวโลกถือกันว่าเป็นยา ทั้งให้ประโยชน์ทางโภชนาหาร และไม่เป็นอาหารหยาบ อย่างกระนั้นเลย เราพึงอนุญาตเภสัช ๕ นี้แก่ภิกษุทั้งหลาย ให้รับประทานในกาล แล้วฉันในกาล”

^๔ ชื่อขันธ์กะที่ ๖ แห่งคัมภีร์มหาวรรควินัยปิฎก ว่าด้วยเรื่องเภสัชคือ ยาบำบัดโรค ตลอดจนเรื่องยาคุ อุทิสสมังสะ กับปิยะ อักปิยะ และกาลิก ๔

^๕ อาพาธในกดูสูตร คือ ไข้เหลือง (หรือโรคดีซ่าน) ที่เกิดขึ้นในกดูสูตร (กดูใบไม้ร่วง) เพราะในกดูสูตรนี้ ภิกษุทั้งหลายเปียกชุ่มด้วยน้ำฝนบ้าง เดินย่ำโคลนบ้าง แสงแดดแผดกล้าบ้าง ทำให้น้ำดีของภิกษุทั้งหลายขังอยู่ในถุงน้ำดี (วิ.อ. ๓/๒๖๐/๑๓๓)

^๖ พระพุทธโฆษาจารย์ ในพุทธศตวรรษที่ ๑๐ อธิบายโรคนี้นี้ว่า เป็นโรคเกี่ยวกับปิตตะ ซึ่งกำเริบในกดูใบไม้ร่วง กล่าวไว้ว่า “ในช่วงเวลานั้น ภิกษุมีสภาพร่างกายขึ้นเพราะฝน และย่ำไปบนโคลน บางครั้งครว ความร้อนกำเริบรุนแรง ด้วยเหตุนี้จึงทำให้ปิตตะเข้าไปอยู่ในลำไส้ (โกฏฐัพพันตระ) ท่านกล่าวเพิ่มเติมว่า อาการแทรกซ้อนของอาหารไม่ย่อย เป็นสาเหตุให้ลม (วาตะ) กำเริบ”

^๗ เนยใส คือ เนยที่ได้จาก (นม) วัว แพะตัวเมีย หรือควาย เนยข้น คือเนยที่ทำจากนมของสัตว์ชนิดเดียวกัน น้ำมัน คือ น้ำมันจากเมล็ดงาหรือเมล็ดผักกาด หรือจากต้นมธุระ หรือจากเมล็ดละหู่ และจากไขมันสัตว์ น้ำผึ้ง ได้จากผึ้ง น้ำอ้อย คือ น้ำตาลอ้อย

ครั้งเวลาเย็น พระผู้มีพระภาคเสด็จออกจากที่หลีกเร้น ทรงแสดงธรรมมิถาเพราะเรื่องนี้เป็นต้นเหตุ แล้วรับสั่งกับภิกษุทั้งหลายว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราหลีกเร้นอยู่ในที่สงัด เกิดความคิดขึ้นในใจอย่างนี้ว่า ‘เวลานี้ ภิกษุทั้งหลายป่วยด้วยอาพาธที่เกิดในฤดูสุรท แม้ข้าวมืดที่ดื่มเข้าไปก็กลับอาเจียนออกมา แม้ข้าวยาคูที่ฉันแล้วก็กลับอาเจียนออกมา ภิกษุเหล่านั้น ชูบผอม หมองคล้ำ ซีดเหลือง เส้นเอ็นขึ้นสะพรั่ง เพราะโรคนั้น เราจะอนุญาตอะไรเป็นยาแก่ภิกษุทั้งหลาย ซึ่งเป็นทั้งตัวยา และชาวโลกถือกันว่าเป็นยา ทั้งจะให้ประโยชน์ทางโภชนาหาร และไม่เป็นอาหารหยาบ ภิกษุทั้งหลาย เรานั้นได้มีความคิดตั้งนี้ว่า ‘เภสัช ๕ นี้ได้แก่ เนยใส เนยข้น น้ำมัน น้ำผึ้ง น้ำอ้อย เป็นทั้งตัวยา และชาวโลกถือกันว่าเป็นยา ทั้งให้ประโยชน์ทางโภชนาหาร และไม่เป็นอาหารหยาบ เราพึงอนุญาตเภสัช ๕ นี้แก่ภิกษุทั้งหลาย ให้รับประทานในเวลา แล้วฉันในเวลา’ ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้ภิกษุทั้งหลายรับประทานเภสัชทั้ง ๕ เหล่านั้นในเวลา แล้วฉันในเวลา”

[๒๖๑] สมัยนั้น ภิกษุทั้งหลายรับประทานเภสัช ๕ ในเวลา แล้วฉันในเวลา โภชนาหารชนิดธรรมดาที่ฉันประจำวันของภิกษุเหล่านั้นยังไม่อาจย่อย ไม่จำเป็นต้องกล่าวถึงโภชนาหารชนิดที่มีไขมัน ภิกษุเหล่านั้นจึงป่วยด้วยอาพาธที่เกิดในฤดูสุรทและเปื้อกัตดาหาร เพราะเหตุ ๒ ประการนั้น จึงชูบผอม หมองคล้ำ ซีดเหลือง เส้นเอ็นขึ้นสะพรั่งมากยิ่งขึ้น พระผู้มีพระภาคทอดพระเนตรเห็นภิกษุเหล่านั้น จึงตรัสถามท่านพระอานนท์อีกว่า “อานนท์ ทำไมเวลานี้ ภิกษุทั้งหลายจึงชูบผอม หมองคล้ำ ซีดเหลือง เส้นเอ็นขึ้นสะพรั่ง” ท่านพระอานนท์กราบทูลว่า “เวลานี้ ภิกษุทั้งหลายรับประทานเภสัช ๕ ในเวลา แล้วฉันในเวลา โภชนาหารชนิดธรรมดาที่ฉันประจำวันของภิกษุเหล่านั้นยังไม่อาจย่อย ไม่จำเป็นต้องกล่าวถึงโภชนาหารชนิดที่มีไขมัน ภิกษุทั้งหลายจึงป่วยด้วยอาพาธที่เกิดในฤดูสุรท และเปื้อกัตดาหารเพราะเหตุ ๒ ประการนั้น จึงชูบผอม หมองคล้ำ ซีดเหลือง เส้นเอ็นขึ้นสะพรั่งมากยิ่งขึ้น พระพุทธเจ้าข้า”

ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคทรงแสดงธรรมมิถาเพราะเรื่องนี้เป็นต้นเหตุ รับสั่งกับภิกษุทั้งหลายว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้รับประทานเภสัช ๕ ฉันได้ทั้งในเวลา และในเวลาวิกาล”

เรื่องน้ำมันเหลวที่เป็นยา

[๒๖๒] สมัยนั้น ภิกษุทั้งหลายผู้เป็นไข้ต้องการมันเหลวที่เป็นยา ภิกษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตมันเหลวที่เป็นยา คือ มันเหลวหมี มันเหลวปลา มันเหลวปลาฉลาม^{๑๒} มันเหลวหมู มันเหลวลา ที่รับประทานในเวลา เจริญในกาล กรองในเวลาแล้วฉันอย่างน้ำมัน ภิกษุทั้งหลาย ถ้าภิกษุรับประทานมันเหลวในเวลาวิกาล เจริญในเวลาวิกาล กรองในเวลาวิกาลแล้ว ถ้าภิกษุฉันมันเหลวนั้น ต้องอาบัติทุกกฏ ๓ ตัว ภิกษุทั้งหลาย ถ้าภิกษุรับประทานมันเหลวในเวลา เจริญในเวลาวิกาล กรองในเวลาวิกาลแล้ว ถ้าภิกษุฉันมันเหลวนั้น ต้องอาบัติทุกกฏ ๒ ตัว ภิกษุทั้งหลาย ถ้าภิกษุรับประทานมันเหลวในเวลา เจริญในเวลา กรองในเวลาวิกาลแล้ว ถ้าภิกษุฉันมันเหลวนั้น ต้องอาบัติทุกกฏ ๑ ตัว ภิกษุทั้งหลาย ถ้าภิกษุรับประทานมันเหลวในเวลา เจริญในเวลา กรองในเวลาแล้ว ถ้าภิกษุฉันมันเหลวนั้น ไม่ต้องอาบัติ”

^{๑๒} บางคัมภีร์ว่า เป็นมันเหลวจากจระเข้

เรื่องรากไม้ที่เป็นยา (มุลาทิเภสัชชกถา)

[๒๖๓] สมัยนั้น ภิกษุทั้งหลายผู้เป็นไข้ ต้องการรากไม้ที่เป็นยา ภิกษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เรานุญาตรากไม้ที่เป็นยา^{๑๓} คือ ขมิ้น ขิงสด ว่านน้ำ ว่านเปราะ อดพิต ข่า แฝก หัวหมู หรือรากไม้ที่เป็นยาชนิดอื่นที่มีอยู่ ซึ่งไม่ใช่ของเคี้ยวของฉัน รับประเคนแล้วเก็บไว้ได้จนตลอดชีพ เมื่อมีเหตุจำเป็น ภิกษุจึงฉันได้ เมื่อไม่มีเหตุจำเป็น ภิกษุฉันต้องอาบัติทุกกฏ”

เรื่องรากไม้บดที่เป็นยา

สมัยนั้น ภิกษุทั้งหลายผู้เป็นไข้ ต้องการรากไม้ที่บดเป็นยา ภิกษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เรานุญาตหินบด ลูกหินบด^{๑๔}”

เรื่องน้ำฝาดที่เป็นยา

สมัยนั้น ภิกษุทั้งหลายผู้เป็นไข้ ต้องการน้ำฝาดที่เป็นยา ภิกษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เรานุญาตน้ำฝาดที่เป็นยา คือ น้ำฝาด สะเดา น้ำฝาดโมกมัน น้ำฝาดขี้ก่า น้ำฝาดบอระเพ็ด น้ำฝาดกระถินพิมาน หรือ น้ำฝาดที่เป็นยาชนิดอื่นที่มีอยู่ ซึ่งไม่ใช่ของเคี้ยวของฉัน รับประเคนแล้วเก็บไว้ได้จนตลอดชีพ เมื่อมีเหตุจำเป็น ภิกษุจึงฉันได้ เมื่อไม่มีเหตุจำเป็น ภิกษุฉัน ต้องอาบัติทุกกฏ”

เรื่องใบไม้ที่เป็นยา

สมัยนั้น ภิกษุทั้งหลายผู้เป็นไข้ต้องการใบไม้ที่เป็นยา ภิกษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เรานุญาตใบไม้ที่เป็นยา คือ ใบสะเดา ใบโมกมัน ใบขี้ก่า ใบแมงลัก ใบฝ้าย หรือ ใบไม้ที่เป็นยาชนิดอื่นที่มีอยู่ ซึ่งไม่ใช่ของเคี้ยวของฉัน รับประเคนแล้วเก็บไว้ได้จนตลอดชีพ เมื่อมีเหตุจำเป็น ภิกษุจึงฉันได้ เมื่อไม่มีเหตุจำเป็น ภิกษุฉัน ต้องอาบัติทุกกฏ”

เรื่องผลไม้ที่เป็นยา

สมัยนั้น ภิกษุทั้งหลายผู้เป็นไข้ต้องการผลไม้ที่เป็นยา ภิกษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เรานุญาตผลไม้ที่เป็นยา คือ ลูกพิลังคเตย ติปาลี พริก สมอไทย สมอพิเภก มะขามป้อม ผลโกฐ^{๑๕} หรือ ผลไม้ที่เป็นยาชนิดอื่นที่มีอยู่ ซึ่งไม่ใช่ของเคี้ยวของฉัน รับประเคนแล้วเก็บไว้ได้จนตลอดชีพ เมื่อมีเหตุจำเป็น ภิกษุจึงฉันได้ เมื่อไม่มีเหตุจำเป็น ภิกษุฉัน ต้องอาบัติทุกกฏ”

^{๑๓} ปัจจุบันยาดมรากไม้เหล่านี้ ใช้เป็นยาแก้ไข้ และโรคเกี่ยวกับกระเพาะอาหารในศรีลังกา

^{๑๔} พระพุทธเจ้าทรงอนุญาตให้ใช้หินบดสองชนิดในการเตรียมรากยา หินชนิดหนึ่งมีขนาดใหญ่ กับอีกชนิดหนึ่งมีขนาดเล็ก

^{๑๕} บางคัมภีร์ว่า ผลส้มกุ่ม ผลติปาลี ผลพริกไทยดำ ผลสมอพิเภก ผลมะขามป้อม และโคฐผล

เรื่องยางไม้ที่เป็นยา

สมัยนั้น ภิกษุทั้งหลายเป็นผู้เป็นไข้ต้องการยางไม้ที่เป็นยา ภิกษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เรานุญาตยางไม้ที่เป็นยา คือ หิงคุ ยางเคี้ยวจากหิงคุ ยางเคี้ยวจากเปลือกหิงคุ ยางจากยอดต้นตกะ ยางจากใบต้นตกะ ยางเคี้ยวจากก้านต้นตกะ กายาน หรือ ยางที่เป็นยาชนิดอื่นที่มีอยู่ ซึ่งไม่ใช่ของเคี้ยวของฉัน รับประเคนแล้วเก็บไว้ได้จนตลอดชีพ เมื่อมีเหตุจำเป็น ภิกษุจึงฉันได้ เมื่อไม่มีเหตุจำเป็น ภิกษุฉัน ต้องอาบัติทุกกฏ”

เรื่องเกลือที่เป็นยา

สมัยนั้น ภิกษุทั้งหลายเป็นผู้เป็นไข้ ต้องการเกลือที่เป็นยา ภิกษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เรานุญาตเกลือที่เป็นยา คือ เกลือสมุทร เกลือดำ เกลือสินเธาว์ เกลือดินโป่ง เกลือหุง หรือเกลือที่เป็นยาชนิดอื่นที่มีอยู่ ซึ่งไม่ใช่ของเคี้ยวของฉัน รับประเคนแล้วเก็บไว้ได้จนตลอดชีพ เมื่อมีเหตุจำเป็น ภิกษุจึงฉันได้ เมื่อไม่มีเหตุจำเป็น ภิกษุฉัน ต้องอาบัติทุกกฏ”

เรื่องมูลโค ดินเหนียว กากน้ำย้อม ดับกลิ่นตัว

[๒๖๔] สมัยนั้น ท่านพระเพลัฏฐสีสะเป็นผู้เป็นพระอุปชฌาย์ของท่านพระอานนท์เป็นโรคฝีดาษ จีวรติดกายเพราะน้ำเหลือง พวกภิกษุใช้น้ำชุบน้ำสบู่เหล่านั้นแล้วค่อยๆ ดึงออกมา พระผู้มีพระภาคเสด็จจาริกไปตามเสนาสนะ ได้ทอดพระเนตรเห็นภิกษุเหล่านั้นกำลังใช้น้ำชุบน้ำสบู่แล้วค่อยๆ ดึงออกมา จึงเสด็จเข้าไปหา ตรัสถามว่า “ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุนี้เป็นโรคอะไร” ภิกษุทั้งหลายกราบทูลว่า “ภิกษุนี้เป็นโรคฝีดาษ จีวรติดกายเพราะน้ำเหลือง พวกข้าพระองค์ใช้น้ำชุบน้ำสบู่แล้วค่อยๆ ดึงออกมา พระพุทธเจ้าข้า” ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคทรงแสดงธรรมีกถาเพราะเรื่องนี้เป็นต้นเหตุ รับสั่งกับภิกษุทั้งหลายว่า “ภิกษุทั้งหลาย เรานุญาตยาผงสำหรับภิกษุผู้เป็นทิด ตุ่มพุพอง ฝีดาษ หรือ มีกลิ่นตัวแรง มูลโค ดินเหนียว กากน้ำย้อม สำหรับภิกษุผู้ไม่เป็นไข้ ภิกษุทั้งหลาย เรานุญาตครกและสาก”

เรื่องยาผงและเครื่องร่อนยา

สมัยนั้น ภิกษุทั้งหลายเป็นผู้เป็นไข้ ต้องการยาผงที่ร่อนแล้ว ภิกษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เรานุญาตเครื่องร่อนยาผง” ภิกษุทั้งหลายเป็นผู้เป็นไข้ต้องการยาผงละเอียด ภิกษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เรานุญาตผ้าร่อนยา”

เรื่องยาหยอดตา

[๒๖๕] สมัยนั้น ภิกษุรูปหนึ่งอาพาธเป็นโรคตา พวกภิกษุต้องพยุงบิกษุนั้นไปให้ถ่ายอุจจาระบ้าง ถ่ายปัสสาวะบ้าง พระผู้มีพระภาคเสด็จจาริกไปตามเสนาสนะ ทอดพระเนตรเห็นพวกภิกษุกำลังพยุงบิกษุนั้นไปให้ถ่ายอุจจาระบ้าง ถ่ายปัสสาวะบ้าง จึงเสด็จเข้าไปหา แล้วตรัสถามว่า “ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุนี้เป็นโรคอะไร” พวกภิกษุกราบทูลว่า “ท่านรูปนี้อาพาธเป็นโรคตา พวกข้าพระองค์คอยพยุงบิกษุนั้นไปให้ถ่ายอุจจาระบ้าง ถ่ายปัสสาวะบ้าง พระพุทธเจ้าข้า” ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคทรงแสดงธรรมมีกถาเพราะเรื่องนี้เป็นต้นเหตุ แล้วรับสั่งกับภิกษุทั้งหลายว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตยาหยอดตา อันได้แก่ ยาทาตาที่ปรุงด้วยเครื่องปรุงหลายอย่าง ยาป้ายตาที่ทำด้วยเครื่องปรุงต่างๆ ยาทาตาที่เกิดในกระแส น้ำ ทรดาลกليبทอง เขม่าไฟ”

เรื่องเครื่องบดยาผสมยาตา

ภิกษุทั้งหลายต้องการเครื่องบดยา ผสมยาตา ภิกษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาต ไม้จันทน์ กฤษณา กะลัมพิก ใบเฉียง แห้วหมู”

เรื่องไม้ป้ายยาตา

สมัยนั้น ภิกษุทั้งหลายใช้นิ้วมือป้ายยาตา นัยน์ตาขำ ภิกษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตไม้ป้ายยาตา”

เรื่องน้ำมันทาศีรษะ

[๒๖๖] สมัยนั้น ท่านพระปิลินทวัจฉะปวดร้อนที่ศีรษะ ภิกษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตน้ำมันทาศีรษะ”

เรื่องนัตถุยา

พระปิลินทวัจฉะยังไม่หายโรคปวดร้อนที่ศีรษะ ภิกษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตการนัตถุ”

เรื่องสูตควัน

พระปิลินทวัจฉะยังไม่หายโรคปวดศีรษะ ภิกษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้สูตควัน”

เรื่องน้ำมันหุง

[๒๖๗] สมัยนั้น ท่านพระปิลินทวัจฉะอาพาธเป็นโรคลม พวกแพทย์กล่าวอย่างนี้ว่า “ต้องหุงน้ำมันถวาย” ภิกษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตน้ำมันที่หุง”

เรื่องน้ำเมาเจือในน้ำมันหุง

แพทย์ต้องเจือน้ำเมาในน้ำมันที่หุง ภิกษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้เจือน้ำเมาลงในน้ำมันที่หุงได้”

เรื่องน้ำมันเจือด้วยน้ำเมามากเกินไป

สมัยนั้น พวกภิกษุฉัพพัคคีย์หุงน้ำมันเจือน้ำเมาลงไปเกินขนาด ต่อมาน้ำมันนั้นแล้วเมา ภิกษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุไม่พึงตีม้ำมันเจือน้ำเมาลงไปเกินขนาด รูปใดตีม พึงปรับอาบัติตามธรรม ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้ตีม้ำมันเจือด้วยน้ำเมาชนิดที่ไม่มีสี ไม่มีกลิ่น ไม่มีรสน้ำเมา”

เรื่องทรงอนุญาตน้ำมันเจือน้ำเมามากใช้เป็นยาทา

สมัยนั้น น้ำมันที่ภิกษุหุงเจือน้ำเมาลงไปเกินขนาดมาก ลำดับนั้น ภิกษุทั้งหลายได้ปรึกษากันดังนี้ว่า “พวกเราจะปฏิบัติในน้ำมันเจือน้ำเมาลงไปเกินขนาดนี้ อย่างไร” จึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้เก็บไว้เป็นยาทา”

เรื่องลักจั่น^{๑๖}

สมัยนั้น ท่านพระปิลินทวัจฉะหุงน้ำมันไว้มาก ไม่มีภาชนะบรรจุน้ำมัน ภิกษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตลักจั่น ๓ ชนิด คือ ลักจั่นทำด้วยโลหะ ลักจั่นทำด้วยไม้ ลักจั่นทำด้วยผลไม้”

เรื่องกรรมเหมื่อ

สมัยนั้น ท่านพระปิลินทวัจฉะอาพาธเป็นโรคลมตามอวัยวะ ภิกษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตการเข้ากรรมเหมื่อ”

^{๑๖} น้ำเต้าหรือภาชนะดินรูปคล้ายน้ำเต้าสำหรับบรรจุน้ำในเวลาเดินทางอย่างที่พระอูถงค์ใช้

เรื่องกรรมด้วยใบไม้

ท่านพระปิลันทน์จะก็ยังไม่วายโรคลม ภิกษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เรานุญาตการกรรมด้วยใบไม้”

เรื่องรมใหญ่^{๑๗}

ท่านพระปิลันทน์จะก็ยังไม่วายโรคลม ภิกษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เรานุญาตการรมใหญ่”

เรื่องรมด้วยใบไม้ต่างๆ^{๑๘}

ท่านพระปิลันทน์จะก็ยังไม่วายโรคลม ภิกษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เรานุญาตน้ำต้มใบไม้ชนิดต่างๆ”

เรื่องอ่างน้ำ

ท่านพระปิลันทน์จะก็ยังไม่วายโรคลม ภิกษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เรานุญาตอ่างน้ำ”

เรื่องใช้เขาสัตว์กอบกระบายโลหิตออก^{๑๙}

สมัยนั้น ท่านพระปิลันทน์จะอาพาธเป็นโรคลม ขัดยอกตามข้อ ภิกษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เรานุญาตให้กระบายโลหิตออก”

เรื่องยาทาเท้า

สมัยนั้น ท่านพระปิลันทน์จะเท้าแตก^{๒๐} ภิกษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เรานุญาตยาทาเท้า”

เรื่องปรุงน้ำมันทาเท้า

ท่านพระปิลันทน์จะยังไม่หายโรคเท้าแตก ภิกษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เรานุญาตให้ปรุงน้ำมันทาเท้า^{๒๑}”

^{๑๗} การรมใหญ่ หมายถึง เอาถ่านเพลิงใส่หลุมจนเต็ม เอาดินร่วนและทรายเป็นต้นปิดไว้ ลาดใบไม้มาชนิดทับลงไป เอาน้ำมันทาตัว นอนบนหลุมนั้น รมร่างกายโดยการพลิกกลับไปมา (วิ.อ. ๓/๒๖๗/๑๓๔-๑๓๕)

^{๑๘} น้ำต้มใบไม้ชนิดต่างๆ คือ น้ำต้มใบไม้มาชนิดจนเดือดแล้ว ใช้ใบไม้และน้ำราดรม (วิ.อ. ๓/๒๖๗/๑๓๕)

^{๑๙} การดูดเลือด หนอง หรือลมออกจากร่างกาย หรือดูดเอาน้ำนมออกจากเต้านม โดยใช้ถ้วยกระบอก ฯลฯ เป็นเครื่องดูด วิธีดูดให้กดปากถ้วย หรือกระบอกแนบครอบลงบนแผล หนองแล้วยกขึ้น ทำบ่อยๆ จนดูดเลือดที่เสีย หรือหนองออกหมด ในที่นี้ใช้เขาสัตว์กอบ

^{๒๐} บางคัมภีร์ว่า สันเท้าแตก

^{๒๑} บางคัมภีร์เชื่อว่า เป็นการนวดเท้าด้วยน้ำมัน น่าจะมาจากประเพณีเก่าแก่ของอินเดียในการเช็ดเชยู่แก่หรือคนแปลกหน้าเข้ามาในบ้าน โดยมีการเตรียมที่นั่งให้กับแขกก่อน จากนั้นจึงล้างเท้าด้วยน้ำที่มีกลิ่นหอม และนวดเท้าให้แขกด้วยน้ำมันงาที่ผ่านการปรุง ๑๐๐ ครั้ง

เรื่องภิกษุอาพาธเป็นผี

สมัยนั้น ภิกษุรูปหนึ่งอาพาธเป็นผี ภิกษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตการผ่าตัด”

เรื่องน้ำฝาด

ภิกษุนั้นต้องการน้ำฝาด ภิกษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตน้ำฝาด”

เรื่องงาบด

ภิกษุนั้นต้องการงาบด ภิกษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตงาบด”

เรื่องยาพอก

ภิกษุนั้นต้องการยาพอก ภิกษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตยาพอก”

เรื่องผ้าพันแผล

ภิกษุนั้นต้องการผ้าพันแผล ภิกษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตผ้าพันแผล”

เรื่องชะแผลด้วยน้ำแป้งเมล็ดผักกาด

แผลคัน ภิกษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้ชะด้วยน้ำแป้งเมล็ดผักกาด”

เรื่องรมแผลด้วยควัน

แผลขึ้น ภิกษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้รมควัน”

เรื่องใช้ก้อนเกลือตัดเนื้องอก

เนื้องอกยื่นออกมา ภิกษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้ตัดด้วยก้อนเกลือ”

เรื่องน้ำมันทาแผล

แผลไม่งอก ภิกษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตน้ำมันทาแผล”

เรื่องผ้าปิดก้นน้ำมันไหลเยิ้ม

น้ำมันไหลเยิ้ม ภิกษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตผ้าเก่าสำหรับซับน้ำมันรักษาแผลทุกชนิด”

เรื่องยามหาวิภู ๔ อย่าง

[๒๖๖] สมัยนั้น ภิกษุรูปหนึ่งถูกงูกัด ภิกษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้ใช้ยามหาวิภู ๔ อย่าง คือ คุณ มูตร เถ้า ดิน”

เรื่องรับประเคน

สมัยนั้น ภิกษุทั้งหลายได้ปรึกษากันตั้งนี้ว่า “ยามหาวิภูไม่ต้องรับประเคนหรือต้องรับประเคน” ภิกษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้รับประเคนเมื่อมีกัมปัยการก ถ้าไม่มีกัมปัยการก ให้หยิบเองได้”

เรื่องน้ำดื่มเจือคุณ

สมัยนั้น ภิกษุรูปหนึ่งดื่มยาพิษเข้าไป ภิกษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้ดื่มน้ำเจือคุณ”

สมัยนั้น ภิกษุทั้งหลายได้ปรึกษากันตั้งนี้ว่า “คุณไม่ต้องรับประเคน หรือจะต้องรับประเคน” ภิกษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตคุณที่ภิกษุหยิบไว้ขณะกำลังถ่ายนั้นแหละเป็นอันประเคนแล้ว จึงไม่ต้องรับประเคนอีก”

เรื่องภิกษุโดนยาแฝดดื่มที่ละลายจากดินติดผาไล

[๒๖๗] สมัยนั้น ภิกษุรูปหนึ่งอาพาธโดนยาแฝด^{๒๒} ภิกษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้ดื่มที่ละลายจากดินร่อนเถือติดผาไล”

เรื่องดื่มต่างดื่บ

สมัยนั้น ภิกษุรูปหนึ่งอาพาธเป็นโรคท้องผูก ภิกษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้ดื่มต่างดื่บ”

^{๒๒} อาพาธโดนยาแฝด แปลมาจากบาลีว่า “มรทินนาพาโธ” หมายถึงโรคที่เกิดขึ้นเพราะน้ำหรือยาที่หญิงแม่เรือนให้ ซึ่งดื่มกินเข้าไปแล้วจะตกอยู่ในอำนาจของหญิงนั้น (วิ.อ. ๓/๒๖๔/๑๓๕, สารตถ. ฎีกา ๓/๒๖๔/๓๖๗, วิมตี.ฎีกา ๒/๒๖๔/๒๔๔)

เรื่องตีมน้ำสมอดองมูตรโค

สมัยนั้น ภิกษุรูปหนึ่งอาพาธเป็นโรคผอมเหลือง^{๒๓} ภิกษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้ตีมยาผลสมอดองน้ำมูตร^{๒๔}”

เรื่องไล่ทาของหอม

สมัยนั้น ภิกษุรูปหนึ่งอาพาธเป็นโรคผิวน้ำ ภิกษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้ลูบไล่ด้วยของหอม”

เรื่องตีมยาถ่าย

สมัยนั้น ภิกษุรูปหนึ่งอาพาธมีผดผื่นขึ้นตามตัว ภิกษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้ตีมยาถ่าย”

เรื่องน้ำข้าวใส

ภิกษุหนึ่งต้องการน้ำข้าวใส ภิกษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตน้ำข้าวใส”

เรื่องยาดองโลณโสวีระกะ

[๒๗๓] สมัยนั้น ภิกษุรูปหนึ่งอาพาธเป็นโรคลมในท้อง จึงตีมยาดองโลณโสวีระกะ^{๒๕} โรคลมสงบลง ภิกษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้ภิกษุใช้ฉันทยาดองโลณโสวีระกะได้ตามสบาย แต่ผู้ไม่ใช่ต้องเจือน้ำ ฉันทยาดองน้ำปานะ”

สมัยนั้น ภิกษุรูปหนึ่งอาพาธเป็นริดสีดวงทวาร นายแพทย์อากาศโคตรกำลังทำการผ่าตัดด้วยศัลยกรรม ครั้งนั้น พระผู้มีพระภาคเสด็จจาริกไปตามเสนาสนะ เสด็จเข้าไปทางที่อยู่ของภิกษุหนึ่ง นายแพทย์อากาศโคตรเห็นพระผู้มีพระภาคกำลังเสด็จมาแต่ไกล จึงกราบทูลพระผู้มีพระภาคดังนี้ว่า “พระโคตมผู้เจริญ โปรดเสด็จมาทอดพระเนตรวิจรรคของภิกษุรูปนี้ เหมือนปากเหี้ย”

ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคทรงพระดำริว่า “โมฆบุรุษนี้เยะเย้ยเรา” จึงเสด็จกลับจากที่นั้น แล้วรับสั่งให้ประชุมสงฆ์เพราะเรื่องนี้เป็นต้นเหตุ ทรงสอบถามภิกษุทั้งหลายว่า “ภิกษุทั้งหลาย ในวิหารหลังโน้นมีภิกษุเป็นไข้หรือ” ภิกษุทั้งหลายกราบทูลว่า “มีอยู่ พระพุทธเจ้าข้า” พระผู้มีพระภาคตรัสถามว่า “ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุรูปนี้อาพาธเป็นโรคอะไร” ภิกษุทั้งหลายกราบทูลว่า “ภิกษุหนึ่งเป็นริดสีดวงทวาร นายแพทย์อากาศโคตรกำลังทำการผ่าตัดด้วยศัลยกรรม พระพุทธเจ้าข้า”

^{๒๓} โรคตีชาน

^{๒๔} ดองด้วยมูตรโค (วิ.อ. ๓/๒๖๔/๑๗๖)

^{๒๕} ยาดองโลณโสวีระกะ ได้แก่ ยาที่ปรุงด้วยส่วนประกอบนานาชนิด เช่น มะขามป้อมสด สมอพิเภก ธัญชาติทุกชนิด ถั่วเขียว ข้าวสุก ผลกล้วย หน่อกล้วย การเกิด อินทผลัม หน่อไม้ ปลา เนื้อ น้ำผึ้ง น้ำอ้อย เกลือ โดยใส่เครื่องยาเหล่านี้ในหม้อ ปิดฝาปิดสนิท เก็บคองไว้ ๑ วัน ๒ วัน หรือ ๓ วัน เมื่อยานี้สุกได้ที่แล้ว จะมีรสและสีเหมือนผลหว่า เป็นยาแก้โรคลม โรคไอ โรคเรื้อน โรคผอมเหลือง (ตีชาน) โรคริดสีดวง เป็นต้น ในกาลภายหลังภักดิ์ คือ เทียงวันไปก็ฉันได้ (วิ.อ. ๑/๑๔๒/๕๑๘)

พระผู้มีพระภาคพุทธเจ้าทรงดำหนิว่า “การกระทำของโมฆบุรุษนั้นไม่สมควร ไม่คล้อยตาม ไม่เหมาะสม ไม่ใช่กิจของสมณะ ใช้ไม่ได้ ไม่ควรทำเลย โฉนโมฆบุรุษนั้นจึงให้ทำการผ่าตัดด้วยศัสตราในที่แคบเล่า ในที่แคบมีผิวหนังอ่อน แผลหายยาก ผ่าตัดลำบาก ภิกษุทั้งหลาย การทำอย่างนี้ มิได้ทำคนที่ยังไม่เสื่อมใส ให้เสื่อมใส ฯลฯ” ครั้นทรงดำหนิแล้วแสดงธรรมีกถา รับสั่งกับภิกษุทั้งหลายว่า “ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุไม่พึงให้ผ่าตัดด้วยศัสตราในที่แคบ รูปใดให้ผ่าตัด ต้องอาบัติถุลลัจจัย”

เรื่องทรงห้ามทำวัตติกรรม^{๒๖}

สมัยนั้น พวกภิกษุฉัพพัคคีย์ทราบข่าวว่า “พระผู้มีพระภาคทรงห้ามผ่าตัดด้วยศัสตรา” จึงเลี้ยงให้ทำการบีบหัวริดสีดวง บรรดาภิกษุผู้มกน้อย ฯลฯ ดำหนิ ประณาม โพนทะนาว่า “โฉนพวกภิกษุฉัพพัคคีย์จึงให้ทำการบีบหัวริดสีดวงเล่า” แล้วนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ พระผู้มีพระภาคทรงสอบถามภิกษุทั้งหลายว่า “ภิกษุทั้งหลาย ทราบว่าพวกภิกษุฉัพพัคคีย์ให้ทำการบีบหัวริดสีดวงจริงหรือ” ภิกษุทั้งหลายทูลรับว่า “จริงพระพุทธเจ้าข้า” ฯลฯ ครั้นทรงดำหนิแล้วทรงแสดงธรรมีกถา แล้ว รับสั่งกับภิกษุทั้งหลายว่า “ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุไม่พึงให้ผ่าตัดทวารหนักด้วยศัสตรา หรือบีบหัวริดสีดวง ประมาณ ๒ นิ้วรอบๆ ที่แคบ รูปใดให้ผ่าหรือให้บีบ ต้องอาบัติถุลลัจจัย”

ว่าด้วยทรงอนุญาตข้าวต้มและขนมหวาน

เรื่องพราหมณ์คอยโอกาสถวายภัตตาหาร

[๒๘๒] ครั้งนั้น พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ กรุงพาราณสีตามพระอัยยาคัยแล้ว เสด็จจาริกไปทางอันธกวินทชนบท พร้อมภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่จำนวน ๑,๒๕๐ รูป สมัยนั้น ชาวชนบทบรรทุกเกลือ น้ำมัน ข้าวสาร ของเคี้ยวเป็นอันมากมาในเกวียน เดินตามภิกษุสงฆ์ที่มีพระพุทธเจ้าทรงเป็นประธาน ด้วยตั้งใจว่า “เมื่อได้โอกาส พวกเราจะทำภัตตาหารถวาย” มีคนกินเดนอีก ๕๐๐ คนติดตามไปด้วย ครั้นพระผู้มีพระภาคเสด็จจาริกไปตามลำดับจนถึงอันธกวินทชนบทครั้งนั้น พราหมณ์คนหนึ่งเมื่อไม่ได้โอกาส ได้มีความคิดดังนี้ว่า “เราเดินตามภิกษุสงฆ์ที่มีพระพุทธเจ้าเป็นประธานมากกว่า ๒ เดือนแล้ว ด้วยตั้งใจว่า ‘จะทำภัตตาหารถวายเมื่อได้โอกาส’ แต่ก็ไม่หาโอกาสไม่ได้ เราตัวคนเดียวและยังเสียประโยชน์ทางฆราวาสไปมาก อย่างไรก็ตาม เราพึงตรวจดูโรงอาหาร สิ่งใดยังไม่มีในโรงอาหาร จัดเตรียมสิ่งนั้นถวาย” แล้วตรวจดูโรงอาหาร ไม่เห็นของ ๒ อย่างคือ ข้าวต้มและขนมหวาน จึงเข้าไปหาท่านพระอานนทแล้ว ได้กล่าวกับท่านพระอานนทดังนี้ว่า “ท่านอานนท ขอโอกาสเถิด กระผมเมื่อไม่ได้โอกาสจึงได้มีความคิดดังนี้ว่า ‘เราเดินตามภิกษุสงฆ์ที่มีพระพุทธเจ้าเป็นประธานมากกว่า ๒ เดือนแล้วด้วยตั้งใจว่า ‘จะทำภัตตาหารถวายเมื่อได้โอกาส’ แต่ก็ไม่หาโอกาสไม่ได้ เราตัวคนเดียวและยังเสียประโยชน์ทางฆราวาสไปมาก อย่างไรก็ตาม เราพึงตรวจดูโรงอาหาร สิ่งใดยังไม่มีในโรงอาหาร ‘จัดเตรียมสิ่งนั้นถวาย’ ท่านอานนท กระผมนั้นตรวจดู

^{๒๖} วัตติกรรม คือ การใช้หนังหรือผ้าผูกรัดที่ทวารหนักเพื่อรัดหัวริดสีดวง (วิ.อ. ๓/๒๓๔/๑๓๓)

โรงอาหาร ไม่เห็นของ ๒ อย่าง คือ *ข้าวต้มและขนมหวาน* ท่านอานนท์ ถ้ากระผมจัดเตรียมข้าวต้มและขนมหวาน พระโคตมผู้เจริญจะทรงรับหรือ”

ท่านพระอานนท์ตอบว่า “พราหมณ์ ถ้าเช่นนั้น อาตมาจะกราบทูลถามพระผู้มีพระภาค” แล้วนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า “พราหมณ์จงจัดเตรียมถวายเถิด” ท่านพระอานนท์บอกพราหมณ์ว่า “ท่านจัดเตรียมได้” เมื่อผ่านราตรีนั้นไป พราหมณ์จัดเตรียมข้าวต้มและขนมหวานเป็นจำนวนมากแล้ว น้อมเข้าไปถวายพระผู้มีพระภาคว่า “ขอพระโคตมผู้เจริญ โปรดรับข้าวต้มและขนมหวานของข้าพระองค์เถิด”

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า “พราหมณ์ ถ้าอย่างนั้น ท่านจงถวายแก่ภิกษุทั้งหลาย” ภิกษุทั้งหลายยำเกรงอยู่ จึงไม่ยอมรับประเคน พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย พวกเธอจงรับประเคนฉันเถิด” ครั้งนั้น พราหมณ์ได้นำข้าวต้มและขนมหวานจำนวนมากมาประเคนภิกษุสงฆ์ มีพระพุทธเจ้าเป็นประธานด้วยตนเอง กระทั่งพระผู้มีพระภาคเสวยเสร็จ ทรงห้ามภิกษุแล้ว ถวายพระหัตถ์แล้ว ละพระหัตถ์จากบาตร จึงได้นั่งเฝ้าอยู่ ณ ที่สมควร

ประโยชน์ของข้าวต้มมี ๑๐ อย่าง

พระผู้มีพระภาคตรัสกับพราหมณ์ผู้หนึ่ง ณ ที่สมควรว่า “พราหมณ์ ข้าวต้มมีอานิสงส์ ๑๐ ประการ คือ ผู้ถวายข้าวต้มชื่อว่า (๑) ให้อายุ (๒) ให้อายุ (๓) ให้สุขะ (๔) ให้พละ (๕) ให้ปฏิภาณ (๖) บรรเทาความหิว (๗) ระวังความกระหาย (๘) ให้อิ่มเต็มค่อง (๙) ขำระลำไส้ (๑๐) เผาอาหารที่ยังไม่ย่อยให้ย่อย พราหมณ์ ข้าวต้มมีอานิสงส์ ๑๐ ประการนี้แล”

ครั้งตรัสเวลายากรณภาษิตนี้แล้ว พระสุคตตรัสอนุโมทนาต่อไปว่า “ทายกผู้ตั้งใจถวายข้าวต้มแก่ปฎิคาหกผู้สำรวมแล้ว ผู้ฉันอาหารที่ผู้อื่นถวายตามกาลสมควร เขาได้ชื่อว่าตามเพิ่มให้ประโยชน์ ๑๐ ประการแก่ปฎิคาหกคือ อายุ วรรณะ สุขะ พละ ปฏิภาณ นอกจากนั้น ข้าวต้มย่อมบรรเทาความหิว ความกระหาย ให้อิ่มเต็มค่อง ขำระลำไส้ และ ช่วยย่อยอาหาร

พระสุคตตรัสว่าข้าวต้มเป็นยา ดังนั้นผู้ที่ต้องการความสุขอันเป็นของมนุษย์ตลอดกาลนานและปรารถนาความสุขอันเป็นทิพย์ หรือปรารถนาความงามอันเป็นของมนุษย์ จึงควรถวายข้าวต้ม” เมื่อทรงอนุโมทนาแก่พราหมณ์ด้วยพระคาถาเหล่านี้แล้ว จึงเสด็จลุกจากที่ประทับกลับไป ต่อมาพระผู้มีพระภาคทรงแสดงธรรมีกถาเพราะเรื่องนี้เป็นต้นเหตุ รับสั่งกับภิกษุทั้งหลายว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตข้าวต้มและขนมหวาน”

เรื่องภิกษุอาพาธเป็นโรคท้องร่วง

[๓๖๕] สมัยนั้น ภิกษุรูปหนึ่งอาพาธเป็นโรคท้องร่วง ภิกษุนั้นนอนกลิ้งเกลือกไปมาบนปัสสาวะและอุจจาระของตนเอง ครั้นนั้น พระผู้มีพระภาคมีท่านพระอานนท์ตามเสด็จ เสด็จจาริกไปตามเสนาสนะ เสด็จเข้าไปทางที่อยู่ของภิกษุนั้น ได้ทอดพระเนตรเห็นภิกษุนั้นนอนกลิ้งเกลือกไปมาบนปัสสาวะและอุจจาระของตนเอง จึงเสด็จเข้าไปใกล้แล้ว ได้ตรัสตั้งนี้ว่า “ภิกษุ เธออาพาธเป็นโรคอะไร” ภิกษุนั้นทูลว่า “ข้าพระองค์อาพาธเป็นโรคท้องร่วง พระพุทธเจ้าข้า” พระผู้มีพระภาคตรัสถามว่า “เธอมีภิกษุผู้คอยพยาบาลหรือ” ภิกษุนั้นทูลว่า “ไม่มี พระพุทธเจ้าข้า” พระผู้มีพระภาคตรัสถามว่า “เหตุใด พวกภิกษุจึงไม่คอยพยาบาลเธอ” ภิกษุนั้นทูลว่า “เพราะข้าพระองค์ไม่ได้ทำอุปการะแก่ภิกษุทั้งหลาย ดังนั้น พวกภิกษุจึงไม่คอยพยาบาลข้าพระองค์ พระพุทธเจ้าข้า” พระผู้มีพระภาคตรัสเรียกท่านพระอานนท์มารับสั่งว่า “อานนท์ เธอไปตักน้ำมา เราจะอาบน้ำให้ภิกษุนี้” ท่านพระอานนท์ทูลรับสนองพระดำรัสแล้วตักน้ำมาถวาย พระผู้มีพระภาคทรงรดน้ำ ท่านพระอานนท์ชดสี พระผู้มีพระภาคทรงประคองศีรษะขึ้น ท่านพระอานนท์ยกเท้าวางบนเตียง

ต่อมา พระผู้มีพระภาครับสั่งให้ประชุมสงฆ์เพราะเรื่องนี้เป็นต้นเหตุ ทรงสอบถามภิกษุทั้งหลายว่า “ภิกษุทั้งหลาย ในวิหารหลังโน้นมีภิกษุเป็นไข้หรือ” พวกภิกษุกราบทูลว่า “มี พระพุทธเจ้าข้า” พระผู้มีพระภาคตรัสถามว่า “เธออาพาธเป็นโรคอะไร” พวกภิกษุกราบทูลว่า “เธออาพาธเป็นโรคท้องร่วง พระพุทธเจ้าข้า” พระผู้มีพระภาคตรัสถามว่า “ภิกษุนั้นมีภิกษุผู้คอยพยาบาลหรือ” พวกภิกษุกราบทูลว่า “ไม่มี พระพุทธเจ้าข้า” พระผู้มีพระภาคตรัสถามว่า “เหตุใด พวกภิกษุจึงไม่คอยพยาบาลเธอ” พวกภิกษุกราบทูลว่า “เพราะเธอไม่ได้ทำอุปการะแก่ภิกษุทั้งหลาย ดังนั้น พวกภิกษุจึงไม่คอยพยาบาลเธอ พระพุทธเจ้าข้า”

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า “ภิกษุทั้งหลาย พวกเธอไม่มีมารดา ไม่มีบิดาผู้คอยพยาบาล ภิกษุทั้งหลาย ถ้าพวกเธอไม่พยาบาลกันเอง ใครเล่าจะคอยพยาบาลพวกเธอ ภิกษุทั้งหลาย ผู้จะพยาบาลเราก็จงพยาบาลภิกษุไข้เถิด ถ้ามีอุปัชฌาย์ อุปัชฌาย์พึงพยาบาลภิกษุใช้นั้นจนตลอดชีวิต (หรือ) จนกว่าเธอจะหาย ถ้ามีอาจารย์อาจารย์พึงพยาบาลภิกษุใช้นั้นจนตลอดชีวิต (หรือ) จนกว่าเธอจะหาย ถ้ามีสัทธิวีhariก (คำเรียกผู้ได้รับการอุปสมบทแล้ว ถ้าอุปสมบทต่อพระอุปัชฌาย์องค์ใดก็เป็นสัทธิวีhariกของพระอุปัชฌาย์องค์นั้น (ใช้เข้าคู่กับ อุปัชฌาย์) สัทธิวีhariกพึงพยาบาลภิกษุใช้นั้นจนตลอดชีวิต (หรือ) จนกว่าเธอจะหาย ถ้ามีอันเตवासิก (ผู้อยู่ภายใน ใช้เรียกภิกษุผู้อาศัยอยู่กับอาจารย์ หรือภิกษุผู้มีไข้พระอุปัชฌาย์ของตน) อันเตवासิกพึงพยาบาลภิกษุใช้นั้นจนตลอดชีวิต (หรือ) จนกว่าเธอจะหาย ถ้ามีภิกษุผู้ร่วมอุปัชฌาย์ ผู้ร่วมอุปัชฌาย์พึงพยาบาลภิกษุใช้นั้นจนตลอดชีวิต (หรือ) จนกว่าเธอจะหาย ถ้ามีภิกษุผู้ร่วมอาจารย์ ผู้ร่วมอาจารย์พึง

พยาบาลภิกษุใช้นั้นจนตลอดชีวิต (หรือ) จนกว่าเธอจะหาย ถ้าไม่มีอุปชฌาย์ อาจารย์สัททวิหาริก อันตวาสิก ผู้ร่วมอุปชฌาย์ หรือผู้ร่วมอาจารย์ **สงฆ์ต้องพยาบาลภิกษุใช้นั้น ถ้าไม่พยาบาล ต้องอาบัติทุกกฏ”**

เรื่องคนไข้ที่พยาบาลได้ยากและพยาบาลได้ง่าย

คนไข้ที่พยาบาลได้ยากมีอาการ ๕ อย่าง

[๓๖๖] ภิกษุทั้งหลาย คนไข้ที่มีอาการ ๕ อย่าง พยาบาลได้ยาก คือ

๑. ไม่ทำความสบาย
๒. ไม่รู้ประมาณในความสบาย
๓. ไม่นับยา
๔. ไม่บอกอาการไข้ตามเป็นจริงแก่ผู้พยาบาลไข้ที่มุ่งประโยชน์ คือ ไม่บอกอาการไข้ที่กำเริบว่ากำเริบ อาการไข้ที่ทุเลาว่าทุเลา อาการไข้ที่ทรงอยู่ว่าทรงอยู่
๕. เป็นคนไม่อดทนต่อความรู้สึกทางกายที่เกิดขึ้น เป็นทุกข์แสนสาหัส กล้าแข็ง เผ็ดร้อน ไม่น่ายินดี ไม่น่าพอใจ แทบจะคร่าชีวิต

ภิกษุทั้งหลาย คนไข้ที่มีอาการ ๕ อย่างนี้แล พยาบาลได้ยาก

คนไข้ที่พยาบาลได้ง่ายมีอาการ ๕ อย่าง

ภิกษุทั้งหลาย คนไข้ที่มีอาการ ๕ อย่าง พยาบาลได้ง่าย คือ

๑. ทำความสบาย
๒. รู้ประมาณในความสบาย
๓. นับยา
๔. บอกอาการไข้ตามเป็นจริงแก่ผู้พยาบาลไข้ที่มุ่งประโยชน์ คือ บอกอาการไข้ที่กำเริบว่ากำเริบ อาการไข้ที่ทุเลาว่าทุเลา อาการไข้ที่ทรงอยู่ว่าทรงอยู่
๕. เป็นคนอดทนต่อความรู้สึกทางกายที่เกิดขึ้น เป็นทุกข์แสนสาหัส กล้าแข็ง เผ็ดร้อน ไม่น่ายินดี ไม่น่าพอใจ แทบจะคร่าชีวิต

ภิกษุทั้งหลาย คนไข้ที่มีอาการ ๕ อย่างนี้แล พยาบาลได้ง่าย

บุคคลผู้ประกอบด้วยองค์ ๕ ไม่ควรพยาบาลภิกษุไข้

ภิกษุทั้งหลาย ผู้พยาบาลภิกษุไข้ที่ประกอบด้วยองค์ ๕ ไม่ควรพยาบาลคนไข้ คือ

๑. ไม่สามารถจัดยา
๒. ไม่รู้จักของแสดงและไม่แสดง คือ นำของแสดงเข้าไปให้ นำของไม่แสดงออกไป

๓. พยาบาลคนไข้เพราะเห็นแก่อำมิส ไม่มีจิตเมตตา
๔. รังเกียจที่จะนำอุจจาระ ปัสสาวะ น้ำลายหรือของที่อาเจียนออกมาไปเททิ้ง
๕. ไม่สามารถพูดให้คนไข้เห็นชัด ชวนให้อยากกลับไปปฏิบัติ รั้งใจให้อาจหาญแก่ลัทธิ ลอบขโมยใจให้สดชื่นร่าเริงด้วยธรรมิกถา เป็นบางครั้งบางคราว

ภิกษุทั้งหลาย ผู้พยาบาลภิกษุไข้ที่ประกอบด้วยองค์ ๕ นี้แล ไม่ควรพยาบาลคนไข้

บุคคลผู้ประกอบด้วยองค์ ๕ ควรพยาบาลภิกษุไข้

ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุผู้พยาบาลภิกษุไข้ที่ประกอบด้วยองค์ ๕ ควรพยาบาลภิกษุไข้ คือ

๑. สามารถจัดยา^{๒๗}
๒. รู้จักของแสลงและไม่แสลง^{๒๘} คือ นำของแสลงออกไป นำของไม่แสลงเข้ามาให้
๓. ไม่พยาบาลคนไข้เพราะเห็นแก่อำมิส มีจิตเมตตา
๔. ไม่รังเกียจที่จะนำอุจจาระ ปัสสาวะ น้ำลาย หรือของที่อาเจียนออกมาไปเททิ้ง^{๒๙}
๕. สามารถพูดให้คนไข้เห็นชัด ชวนให้อยากกลับไปปฏิบัติ รั้งใจให้อาจหาญแก่ลัทธิ ลอบขโมยใจให้สดชื่นร่าเริงด้วยธรรมิกถา เป็นบางครั้งบางคราว^{๓๐}

ภิกษุทั้งหลาย ผู้พยาบาลภิกษุไข้ที่ประกอบด้วยองค์ ๕ นี้แล ควรพยาบาลคนไข้

๔. พระไตรปิฎกเล่มที่ ๐๗ วินัยปิฎกที่ ๐๗ จุลวรรค ภาค ๒ พระวินัยปิฎก จุลวรรค [๕. ขุททกวัตถุ ชันธกะ] ขุททกวัตถุ

เรื่องพระฉัพพัคคีย์สร้งน้ำขจัดสีกายกับต้นไม้

[๒๔๓] สมัยนั้น พระผู้มีพระภาคพุทธเจ้าประทับอยู่ ณ พระเวฬุวัน สถานที่ให้เหยื่อกระแต เขตกรุงราชคฤห์ ครั้งนั้น พวกภิกษุฉัพพัคคีย์^{๓๑}สร้งน้ำ ขจัดสีกาย คือ ขาบ้าง แขนบ้าง ออกบ้าง หลังบ้างกับต้นไม้ คนทั้งหลายจึงตำหนิ ประณาม โพนทะนาว่า “ไฉนพวกพระสมณะเชื้อสายศากยบุตรจึงสร้งน้ำ ขจัดสีกาย คือ ขาบ้าง แขนบ้าง ออกบ้าง หลังบ้างกับต้นไม้ เหมือนพวกนักมวยปล้ำ เหมือนพวกลูกหลานชาวบ้านเล่า^{๓๒}” ภิกษุทั้งหลายได้ยินคนทั้งหลายตำหนิ ประณาม โพนทะนา บรรดาภิกษุผู้มักน้อยสันโดษ มีความละอาย

^{๒๗} การจัดยาในที่นี้ หมายถึง ต้องสามารถปรุงยาได้ ดังนั้น ภิกษุผู้พยาบาลต้องมีความรู้ทางการแพทย์และเภสัช

^{๒๘} ภิกษุผู้พยาบาลต้องมีความรู้ทางการแพทย์เป็นอย่างดี เพราะการจะรู้ว่าอะไรแสลงหรือไม่แสลงนั้น ต้องอาศัยความรู้ทางด้านแพทย์

^{๒๙} พระพุทธเจ้าทรงกำหนดให้พระผู้พยาบาลภิกษุไข้ ต้องไม่รังเกียจอุจจาระ ปัสสาวะ น้ำลาย ซึ่งเป็นสิ่งปฏิกุล ตรงกันข้ามกับพราหมณ์ ซึ่งรังเกียจว่าหมอมเป็นผู้ไม่บริสุทธิ์ เพราะแปดเปื้อนกับคนไข้และสิ่งปฏิกุลต่างๆ

^{๓๐} พระพุทธเจ้าทรงกำหนดให้พระภิกษุผู้พยาบาลต้องเจรจากับภิกษุไข้ พุดให้เกิดกำลังใจ พุดให้ปฏิบัติ ซึ่งเป็นสิ่งที่ผู้ป่วยต้องการ

^{๓๑} พวกภิกษุฉัพพัคคีย์ ได้แก่ พวกภิกษุผู้ชอบประพตติมี ๖ รูป คือ พระปิ่นทุกะ พระโลหิตกะ อยู่ในกรุงสรวดีตี พระเมตติยะ พระภุมมชกะ อยู่ในกรุงราชคฤห์ พระอัสสชิ พระนันทพสุกะ เป็นคณาจารย์อยู่ประจำในกัฏฐาสิริชนบท แคว้นกาสิ (ม.ม.อ. ๒/๑๓๕/๑๓๘)

^{๓๒} มลลนฏฐกา มุฏมลลาคา คำว่า มลลนฏฐกา ได้แก่ พวกนักมวยปล้ำ ความปฏฐาติ ฉวีราคมณฑลนุยุตดา นาคกริมนุสสา, ความโปตฐาติ ปาฐฐาติ คำว่า ความปฏฐาติ คือ พวกมณุษย์ชาวเมืองผู้หมกมุ่นอยู่กับการประดับ ย้อมผิว จะหมายถึงพวกลูกหลานชาวบ้านก็ได้ (วิ.อ.๓/๒๔๓/๓๐๒)

มีความระมัดระวัง ใฝ่การศึกษา จึงตำหนิ ประณาม โพนทะนาว่า “โฉนพวกภิกษุฉัพคคีย์จึงสร้งน้ำ ชัดสีกาย คือ ขาบ้าง แขนบ้าง ออกบ้าง หลังบ้าง กับตันไม้เล่า” ครั้นภิกษุทั้งหลายตำหนิพวกภิกษุฉัพคคีย์โดยประการต่างๆ แล้ว จึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ

ทรงประชุมสงฆ์สอบถามลำดับนั้น พระผู้มีพระภาครับสั่งให้ประชุมสงฆ์เพราะเรื่องนี้เป็นต้นเหตุ ทรงสอบถามภิกษุทั้งหลายว่า “ภิกษุทั้งหลาย ทราบว่าพวกภิกษุฉัพคคีย์สร้งน้ำ ชัดสีกาย คือ ขาบ้าง แขนบ้าง ออกบ้าง หลังบ้าง กับตันไม้ จริงหรือ” ภิกษุทั้งหลายทูลรับว่า “จริง พระพุทธเจ้าข้า” พระผู้มีพระภาคพุทธเจ้าทรงตำหนิว่า “ภิกษุทั้งหลาย การกระทำของโฆฆบุรุษเหล่านั้นไม่สมควร ไม่คล้อยตาม ไม่เหมาะสม ไม่ใช่กิจของสมณะ ใช้ไม่ได้ ไม่ควรทำเลย ภิกษุทั้งหลาย โฉนโฆฆบุรุษเหล่านั้นจึงสร้งน้ำ ชัดสีกาย คือ ขาบ้าง แขนบ้าง ออกบ้าง หลังบ้าง กับตันไม้ เล่า ภิกษุทั้งหลาย การกระทำอย่างนี้ มิได้ทำคนที่ยังไม่เลื่อมใส ให้เลื่อมใส หรือทำคนที่เลื่อมใสอยู่แล้ว ให้เลื่อมใสยิ่งขึ้นได้เลย ที่จริงกลับจะทำให้คนที่เลื่อมใส ก็ไม่เลื่อมใสไปเลย คนที่เลื่อมใสอยู่แล้ว บางพวกก็จะกลายเป็นอื่นไป” พระผู้มีพระภาคครั้งทรงตำหนิพวกภิกษุฉัพคคีย์โดยประการต่างๆ แล้ว ได้ตรัสโทษแห่งความเป็นคนเลี้ยงยาก บำรุงยาก มกัมาก ไม่สันโดษ ความคลุกคลี ความเกียจคร้าน ตรัสคุณแห่งความเป็นคนเลี้ยงง่าย บำรุงง่าย มกัน้อย สันโดษ ความขัดเกลา ความกำจัดกิเลส อาการที่น่าเลื่อมใส การไม่สะสม การปรารภความเพียรโดยประการต่างๆ ทรงแสดงธรรมีกถาให้เหมาะสม ให้คล้อยตามกับเรื่องนั้น แล้วรับสั่งกับภิกษุทั้งหลายว่า “ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุเมื่อจะสร้งน้ำ ไม่พึงชัดสีกายกับตันไม้ รูปใดชัดสีกาย ต้องอาบัติทุกกฏ”

เรื่องพระฉัพคคีย์สร้งน้ำในที่ที่ไม่สมควร

สมัยนั้น พวกภิกษุฉัพคคีย์เมื่อสร้งน้ำ สร้งน้ำในที่ที่ไม่สมควร^{๓๓} คนทั้งหลายตำหนิ ประณาม โพนทะนาว่า “ ฯลฯ เหมือนคฤหัสถ์ผู้บริโภคกาม” ภิกษุทั้งหลายได้ยินคนทั้งหลายตำหนิ ประณาม โพนทะนา ฯลฯ ครั้นแล้ว ภิกษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ ทรงประชุมสงฆ์สอบถามลำดับนั้น พระผู้มีพระภาครับสั่งให้ประชุมสงฆ์เพราะเรื่องนี้เป็นต้นเหตุ ทรงสอบถามภิกษุทั้งหลายว่า “ภิกษุทั้งหลาย ทราบว่า พวกภิกษุฉัพคคีย์สร้งน้ำในที่ที่ไม่สมควร จริงหรือ” ภิกษุทั้งหลายทูลรับว่า “จริง พระพุทธเจ้าข้า” พระผู้มีพระภาคพุทธเจ้าทรงตำหนิว่า “ ฯลฯ ภิกษุทั้งหลาย โฉนโฆฆบุรุษเหล่านั้นจึงสร้งน้ำในที่ที่ไม่สมควรเล่า ฯลฯ” ครั้นทรงตำหนิแล้ว ทรงแสดงธรรมีกถารับสั่งกับภิกษุทั้งหลายว่า “ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุเมื่อจะสร้งน้ำ ไม่พึงสร้งในที่ที่ไม่สมควร รูปใดสร้ง ต้องอาบัติทุกกฏ”

เรื่องพระฉัพคคีย์ใช้มือที่ทำด้วยไม้หอมถุกายสร้งน้ำ

สมัยนั้น พวกภิกษุฉัพคคีย์ ใช้มือที่ทำด้วยไม้หอมถุกาย สร้งน้ำ^{๓๔} ฯลฯ คนทั้งหลายจึงตำหนิ ประณาม โพนทะนาว่า “ ฯลฯ เหมือนคฤหัสถ์ผู้บริโภคกาม” ภิกษุทั้งหลายได้ยินคนทั้งหลายตำหนิ ประณาม

^{๓๓} ที่ไม่สมควร ในที่นี้หมายถึงเสาดูตัว คือตันไม้ที่เขาตากเรียกคล้ายแผ่นกระดาน สกิดเป็นรอยดั่งกระดานหมากกรุกปัก ผึงไว้ที่ ทำอาบน้ำ พวกชาวบ้านนำจรมมาโรยที่เสาดูตัวนั้นแล้วถุกายที่เสานั้น (วิ.อ. ๓/๒๔๓/๓๐๒, วิ.สงคห.๑/๔๔๕)

^{๓๔} คนุพพหตถก คือ มือที่ทำด้วยไม้ ได้แก่ มือที่ทำด้วยไม้ ซึ่งเขาวางไว้ที่อาบบน้ำ คนทั้งหลายใช้มือนั้นน้ดัจจรมชัดสีกาย (วิ.อ. ๓/๒๔๓/๓๐๒)

โพนทะนา ฯลฯ ภิกษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุไม่พึงใช้มือที่ทำด้วยไม้หอมถูกาย สรงน้ำ รูปใดใช้สรง ต้องอาบัติทุกกฏ”

สมัยนั้น พวกภิกษุฉัพพัคคีย์สรงน้ำโดยใช้เชือกขุบจฺรณศิลา สีเหมือนพลอยแดง (อุตฺว) คนทั้งหลายจึงตำหนิ ประณาม โพนทะนาว่า “ ฯลฯ เหมือนคฤหัสถ์ผู้บริโศคคาม” ภิกษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุไม่พึงสรงน้ำโดยใช้เชือกขุบจฺรณศิลาสีเหมือนพลอยแดง (อุทฺท) รูปใดใช้สรง ต้องอาบัติทุกกฏ”

สมัยนั้น พวกภิกษุฉัพพัคคีย์ต่างทำบริกรรมให้แก่กันและกัน^{๓๕} คนทั้งหลายจึงตำหนิ ประณาม โพนทะนาว่า “ ฯลฯ เหมือนคฤหัสถ์ผู้บริโศคคาม” ภิกษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุไม่พึงทำบริกรรมให้แก่กันและกัน รูปใดอุต้องอาบัติทุกกฏ”

สมัยนั้น พวกภิกษุฉัพพัคคีย์ใช้ไม้บังเวียนจักเป็นพินม้งกรอุทฺท สรงน้ำ คนทั้งหลายจึงตำหนิ ประณาม โพนทะนาว่า “ ฯลฯ เหมือนคฤหัสถ์ผู้บริโศคคาม” ภิกษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุไม่พึงใช้ไม้บังเวียนจักเป็นพินม้งกรอุทฺท สรงน้ำ รูปใดอุต้องอาบัติทุกกฏ”

เรื่องภิกษุทุพพลภาพเพราะชรา

สมัยนั้น ภิกษุรูปหนึ่งทุพพลภาพเพราะชรา เมื่อสรงน้ำ ไม่สามารถจะถูกายตนได้ ฯลฯภิกษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตเกลียวผ้า”

ทรงอนุญาตให้ใช้มือถูหลัง

สมัยนั้น ภิกษุรูปหนึ่งยำเกรงที่จะถูหลัง ฯลฯ ภิกษุทั้งหลายจึงนำเรื่องไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้ใช้มือถูหลัง”

เรื่องภิกษุอาพาธเป็นโรคตา

สมัยนั้น ภิกษุรูปหนึ่งอาพาธเป็นโรคตา ภิกษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เพราะอาพาธเป็นปัจจัย เราอนุญาตให้ทาหน้าได้”

^{๓๕} ทำบริกรรมแก่กันและกันในน้ำ ในที่นี้หมายถึงการขัดถูร่างกายให้กัน (วิ.สงคห. ๑๘๓/๒๕๘)

เรื่องทรงอนุญาตที่จงดรมและเรื่อนไฟ

[๒๖๐] สมัยนั้นทายกทายิกาในกรุงเวลสาตีจัดตั้งภัตตาคารประณีตไว้ตามลำดับ ภิกษุฉันภัตตาคารประณีต จนร่างกายอ้วน มีอาพาธ ครั้งนั้น หมอชีวกโกมารภัจจ์มีธุระต้องเดินทางไปกรุงเวลสาตี เห็นภิกษุทั้งหลาย มีร่างกายอ้วน มีอาพาธมาก จึงเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาค ณ ที่ประทับ ครั้นถึงแล้ว ได้ถวายอภิวาทพระผู้มีพระภาคแล้วนั้น ณ ที่สมควร ได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคดังนี้ว่า “พระพุทธเจ้าข้า เวลานี้ ภิกษุมีร่างกายอ้วน มีอาพาธมาก ขอประทานพระวโรกาส พระองค์โปรดอนุญาตที่จงดรมและเรื่อนไฟ ด้วยวิธีการอย่างนี้ ภิกษุทั้งหลาย จักได้มีอาพาธน้อย”

พระผู้มีพระภาคทรงชี้แจงให้หมอชีวกโกมารภัจจ์เห็นชัด ขวนให้อยากรับไปปฏิบัติ เร้าใจให้อาจหาญ แกล้วกล้า ปลอดภัยให้ให้สดชื่น ร่าเริงด้วยธรรมิกถา ลำดับนั้น หมอชีวกโกมารภัจจ์ซึ่งพระผู้มีพระภาคทรงชี้แจงให้เห็นชัด ขวนให้อยากรับไปปฏิบัติ เร้าใจให้อาจหาญ แกล้วกล้า ปลอดภัยให้ให้สดชื่น ร่าเริงด้วย ธรรมิกถาแล้ว ลุกขึ้นจากอาสนะ ถวายอภิวาทพระผู้มีพระภาค ทำประทักษิณแล้วทูลลากลับ ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคทรงแสดงธรรมิกถาเพราะเรื่องนี้เป็นต้นเหตุ รับสั่งกับภิกษุทั้งหลายมารับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตที่จงดรมและเรื่อนไฟ”

เรื่องห้ามฉันในภาชนะเดียวกันเป็นต้น

สมัยนั้น พวกภิกษุฉันพัศคิฉันอาหารในภาชนะเดียวกันบ้าง ... ตีมน้ำในขันเดียวกันบ้าง ... นอนบนเตียงเดียวกันบ้าง ... นอนบนเตียงมีเครื่องลาดเดียวกันบ้าง... นอนบนเตียงมีผ้าห่มผืนเดียวกันบ้าง ... นอนบนเตียงมีผ้าผืนเดียวกันเป็นทั้งผ้าปูและผ้าห่มบ้าง คนทั้งหลายตำหนิ ประณาม โพนทะนาว่า “ ฯลฯ เหมือนคฤหัสถ์ผู้บริโศคกาม” ฯลฯ

ภิกษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุไม่พึงฉันอาหารในภาชนะเดียวกัน... ไม่พึงตีมน้ำในขันเดียวกัน ... ไม่พึงนอนบนเตียงเดียวกัน ... ไม่พึงนอนบนเตียงมีเครื่องลาดเดียวกัน ... ไม่พึงนอนบนเตียงมีผ้าห่มผืนเดียวกัน ... ไม่พึงนอนบนเตียงมีผ้าผืนเดียว เป็นทั้งผ้าปูและผ้าห่ม รูปโคณอน ต้องอาบัติทุกกฏ”

เรื่องไม้ชำระฟัน

[๒๘๒] สมัยนั้น ภิกษุทั้งหลายไม่เคี้ยวไม้ชำระฟัน ปากมีกลิ่นเหม็น ภิกษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย การไม่เคี้ยวไม้ชำระฟันมีโทษ ๕ ประการนี้ โทษ ๕ ประการ คือ

๑. ตาฝ้าฟาง
๒. ปากมีกลิ่นเหม็น
๓. ประสาทลึนรับรสได้ไม่ดี
๔. น้ำดีและเสมหะหุ้มห่ออาหาร
๕. เปื่อยอาหาร

ภิกษุทั้งหลาย การไม่เคี้ยวไม้ชำระฟันมีโทษ ๕ ประการนี้แล

ภิกษุทั้งหลาย การเคี้ยวไม้ชำระฟันมีประโยชน์ ๕ ประการ คือ

๑. ตาสว่าง
๒. ปากไม่มีกลิ่นเหม็น
๓. ประสาทลึนรับรสได้ดี
๔. น้ำดีและเสมหะไม่หุ้มห่ออาหาร
๕. เจริญอาหาร

ภิกษุทั้งหลาย การเคี้ยวไม้ชำระฟันมีประโยชน์ ๕ ประการนี้แล ภิกษุทั้งหลายเราอนุญาตไม้ชำระฟัน

เรื่องให้พรเมื่อมีผู้จาม

[๒๘๘] สมัยนั้น พระผู้มีพระภาคห้อมล้อมด้วยบริษัทหมู่ใหญ่ ประทับนั่งแสดงธรรม ได้ทรงจามขึ้น ภิกษุทั้งหลายได้ถวายพระพรเสียดังว่า “ขอพระผู้มีพระภาคจงทรงพระเจริญพระชนมายุเถิด ขอพระสุคต จงทรงพระเจริญพระชนมายุเถิด พระพุทธเจ้าข้า” การแสดงธรรมต้องหยุดลงเพราะเสียดถวายพระพรนั้น พระผู้มีพระภาครับสั่งกับภิกษุทั้งหลายว่า “ภิกษุทั้งหลาย เมื่อมีการจาม ผู้ที่ได้รับพรว่า ‘ขอจงมีอายุยืน’ จะมีชีวิตหรือต้องตายเพราะสาเหตุนั้นละหรือ” ภิกษุทั้งหลายกราบทูลว่า “ไม่เลย พระพุทธเจ้าข้า” พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เมื่อมีการจาม ภิกษุไม่พึงให้พรว่า ‘ขอจงมีอายุยืน’ รูปใดให้ ต้องอาบัติทุกกฏ”

สมัยนั้น ในคราวที่ภิกษุทั้งหลายจาม คนทั้งหลายให้พรว่า “ขอท่านทั้งหลายจงมีอายุยืน” ภิกษุยกักรง อยู่จึงไม่ยอมให้พรตอบ คนทั้งหลายตำหนิ ประณาม โพนทะนาว่า “โฉนพวกพระสมณะเชื้อสายศากยบุตร เมื่อเขาให้พรว่า ‘จงมีอายุยืน’ จึงไม่ให้พรตอบเล่า” ภิกษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาค ให้ทรงทราบ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย คนทั้งหลายต้องการความเป็นสิริมงคล ภิกษุทั้งหลาย เมื่อพวกคฤหัสถ์ให้พรว่า ‘จงมีอายุยืน’ เราอนุญาตให้ภิกษุให้พรตอบว่า ‘ท่านก็จงมีอายุยืน’ ”

เรื่องหม้อปัสสาวะ

[๒๙๐] สมัยนั้น ภิกษุทั้งหลายถ่ายปัสสาวะลงในที่นั้นๆ ในอาราม อารามสกปรก ภิกษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เรานุญาตให้ถ่ายปัสสาวะในที่สมควร”

อารามมีกลิ่นเหม็น ฯลฯ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เรานุญาตหม้อปัสสาวะ”

ภิกษุทั้งหลายนั่งปัสสาวะไม่สะดวก ฯลฯ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลายเรานุญาตฐานวางเท้าถ่ายปัสสาวะ” ฐานวางเท้าถ่ายปัสสาวะอยู่ในที่เปิดเผย ภิกษุทั้งหลายละอายที่จะถ่ายปัสสาวะ ฯลฯ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เรานุญาตให้ล้อมรั้ว ๓ ชนิด คือ ร้วอิฐ ร้วศิลา ร้วไม้”

หม้อปัสสาวะไม่มีฝาปิดส่งกลิ่นเหม็น ฯลฯ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เรานุญาตฝาปิด”

เรื่องหลุมถ่ายอุจจาระ

[๒๙๑] สมัยนั้น พวกภิกษุถ่ายอุจจาระลงในที่นั้นๆ ในอาราม อารามสกปรก ภิกษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เรานุญาตให้ถ่ายอุจจาระในที่สมควร”

อารามมีกลิ่นเหม็น ฯลฯ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เรานุญาตหลุมถ่ายอุจจาระ” ขอบปากหลุมถ่ายอุจจาระพัง ฯลฯ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลายเรานุญาตให้ก่อคั่นกันดิน ๓ ชนิด คือ คั่นที่ทำด้วยอิฐ คั่นที่ทำด้วยศิลา คั่นที่ทำด้วยไม้”

หลุมอุจจาระพื้นต่ำ น้ำจึงท่วม ฯลฯ รับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เรานุญาตให้ถมพื้นให้สูง”

ดินที่ถมพัง ฯลฯ รับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เรานุญาตให้ก่อคั่นกันดินที่ถมได้ ๓ ชนิด คือ คั่นที่ทำด้วยอิฐ คั่นที่ทำด้วยศิลา คั่นที่ทำด้วยไม้”

ภิกษุทั้งหลายขึ้นลงลำบาก ฯลฯ รับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เรานุญาตบันได ๓ ชนิด คือ บันไดอิฐ บันไดศิลา บันไดไม้”

เมื่อภิกษุทั้งหลายขึ้นลง พลัดตกลงมา ฯลฯ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เรานุญาตราวสำหรับยึด”

ภิกษุทั้งหลายนั่งถ่ายอุจจาระที่ริมหลุม พลัดตกลงไป ฯลฯ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เรานุญาตให้ลาดพื้นแล้วเจาะช่องถ่ายอุจจาระตรงกลาง”

ภิกษุทั้งหลายนั่งถ่ายอุจจาระไม่สะดวก ฯลฯ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เรานุญาตฐานวางเท้าถ่ายอุจจาระ”

ภิกษุทั้งหลายถ่ายปัสสาวะออกไปข้างนอก ฯลฯ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เรานุญาตวางรองปัสสาวะ”

ไม้ชำระไม่มี ฯลฯ รับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เรานุญาตไม้ชำระ”

ตะกร้าใส่ไม้ชำระไม่มี ฯลฯ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เรานุญาตตะกร้าใส่ไม้ชำระ”

หลุมอุจจาระไม่ได้ปิดฝา ส่งกลิ่นเหม็น ฯลฯ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เรานุญาตฝาปิด”

เรื่องวัจกุฎี

ภิกษุทั้งหลายถ่ายอุจจาระในที่แจ้ง ต้องลำบากเพราะความร้อนบ้าง เพราะความหนาวบ้าง ฯลฯ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เรานุญาตวัจกุฎี”

วัจกุฎีไม่มีบานประตู ฯลฯ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เรานุญาตบานประตู กรอบเช็ดหน้า รุครกที่รับเดียวประตู ห่วงข้างบน สายยู ไม้หัวลิง กลอนลิ้ม ช่องดาล ช่องสำหรับชัก เชือกสำหรับชัก”

ผงหย้าตกเคลื่อนวัจกุฎี ฯลฯ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เรานุญาตให้รื้อลง แล้วเอาดินโบกฉาบดินทั้งภายในภายนอก ทำให้มีสีขาว ให้มีสีดำ ให้มีสียางไม้ เขียน ลวดลายดอกไม้ เขียนลวดลายเถาวัลย์ จักเป็นพื้นมังกกร เขียนลวดลายดอกจอก ราวจีวร สายระเดียง”

[๒๙๒] สมัยนั้น ภิกษุรูปหนึ่งทพพลภาพเพราะชรา ถ่ายอุจจาระแล้วลุกขึ้น ล้มลง ภิกษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เรานุญาตเชือกสำหรับเหนี่ยว”

วัจกุฎีไม่ได้ล้อมรั้ว ภิกษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เรานุญาตให้ล้อมรั้ว ๓ ชนิด คือ รั้วอิฐ รั้วศิลา รั้วไม้”

วักกุฎีไม่มีซุ้ม ฯลฯ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตซุ้ม”

ซุ้มมีพื้นที่ต่ำ ฯลฯ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้ถมพื้นให้สูง”

ดินที่ถมพังทลาย ฯลฯ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้ก่อคั่นกันดินที่ถม ๓ ชนิด คือ คั่นที่ทำด้วยอิฐ คั่นที่ทำด้วยศิลา คั่นที่ทำด้วยไม้”

ภิกษุทั้งหลายขึ้นลงลำบาก ฯลฯ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตบันได ๓ ชนิด คือ บันไดอิฐ บันไดศิลา บันไดไม้”

เมื่อภิกษุทั้งหลายขึ้นลงพลัดตกลงมา ฯลฯ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตราวสำหรับยึด”

ซุ้มไม่มีประตู ฯลฯ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตบานประตู กรอบเช็ดหน้า รูกครกที่รับเต็อยประตู ห่วงข้างบน สายยู ไม้หัวลิง กลอนลิ้ม ช่องดาล ช่องสำหรับซัก เชือกสำหรับซัก”
ผงหย้าตกเคลื่อนที่ซุ้ม ฯลฯ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้รื้อลงแล้วเอาดินโบกฉาบทั้งภายในภายนอก ทำให้มีสีขาว ให้มีสีดำ ให้มีสียางไม้ เขียนลวดลายพวงดอกไม้ เขียนลวดลายเถาวัลย์ จักเป็นพื้นมังกร เขียนลวดลายดอกจอก”

บริเวณลื่น ฯลฯ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้โรยกรวดแร่”

กรวดแร่ยังไม่เต็ม ฯลฯ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้วางศิลาเรียบ”

น้ำขัง ฯลฯ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตท่อระบายน้ำ”

หม้ออุจจาระไม่มี ฯลฯ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตหม้ออุจจาระ”

กระบอกขันตักน้ำล้างอุจจาระไม่มี ฯลฯ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตกระบอกขันตักน้ำล้างอุจจาระ”

ภิกษุทั้งหลายนั่งชำระไม่สะดวก ฯลฯ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตฐานวางเท้าชำระ”

ฐานที่นั่งถ่ายอยู่ในที่เปิดเผย ภิกษุทั้งหลายจะถ่ายที่จะถ่าย ฯลฯ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้ล้อมรั้ว ๓ ชนิด คือ ร้วอิฐ ร้วศิลา ร้วไม้”

หม้ออุจจาระไม่ได้ปิด ผงหญ้าและขี้ฝุ่นตกลง ฯลฯ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตฝาปิด”

เรื่องภิกษุณีนวดกาย

สมัยนั้น ภิกษุณีทั้งหลายใช้กระดูกแข็งโคชัตตะโปก ใช้ไม่มีสัณฐานตุจคางโคนวนตะโปก นวดมือ นวดหลังมือ นวดเท้า นวดหลังเท้า นวดขาอ่อน นวดหน้า นวดริมฝีปาก คนทั้งหลายตำหนิ ประณาม โพนทะนาว่า “ ฯลฯ เหมือนหญิงคฤหัสถ์ผู้บริโศคกาม”

ภิกษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุณีไม่พึงใช้กระดูกแข็งโคชัตตะโปก... ไม่พึงใช้ไม่มีสัณฐานตุจคางโคนวนตะโปก ... ไม่พึงนวดมือ ... ไม่พึงนวดหลังมือ ... ไม่พึงนวดเท้า ... ไม่พึงนวดหลังเท้า ... ไม่พึงนวดขาอ่อน ... ไม่พึงนวดหน้า ... ไม่พึงนวดริมฝีปาก รูปใดนวด ต้องอาบัติทุกกฏ”

เรื่องภิกษุณีทาหน้า

[๔๑๗] สมัยนั้น พวกภิกษุณีฉัพคิยทาหน้า ... ภูหน้า ... ผัดหน้า ... เจิมหน้าด้วยมโนศิลา ... ย้อมตัว ... ย้อมหน้า ... ย้อมทั้งตัวและหน้า คนทั้งหลายตำหนิ ประณาม โพนทะนาว่า “ ฯลฯ เหมือนหญิงคฤหัสถ์ผู้บริโศคกาม”

ภิกษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุณีไม่พึงทาหน้า ... ไม่พึงภูหน้า... ไม่พึงผัดหน้า ... ไม่เจิมหน้าด้วยมโนศิลา ... ไม่พึงย้อมตัว ... ไม่พึงย้อมหน้า... ไม่พึงย้อมทั้งตัวและหน้า รูปใดทำ ต้องอาบัติทุกกฏ”

สมัยนั้น ภิกษุณีทั้งหลายแต้มหน้า ... ทาแก้ม เล่นหูเล่นตา ... ยืนแอบที่ประตู ให้ผู้อื่นพ้อนรำ ... ตั้งสำนักหญิงแพศยา...ตั้งร้านขายสุรา...ตั้งร้านขายเนื้อ...ออกร้านขายของเบ็ดเตล็ด ... ประกอบการค้ากำไร ... ประกอบการค้าขาย ... ใช้ทาสให้ปรนนิบัติ ... ใช้ทาสีให้ปรนนิบัติ ... ใช้กรรมกรขายให้ปรนนิบัติ... ใช้กรรมกรหญิงให้ปรนนิบัติ... ใช้สัตว์วิจิตรจกานให้ปรนนิบัติ... ขายของสดและของสุก ใช้สันถัด^{๓๖} ขนเจียมหล่อ^{๓๗} คนทั้งหลายตำหนิ ประณาม โพนทะนาว่า “ ฯลฯ เหมือนหญิงคฤหัสถ์ผู้บริโศคกาม”

^{๓๖} สันถัด หมายถึง อาสนะ ผ้ารองนั่ง เบาะรองนั่ง

^{๓๗} ขนเจียม หมายถึง ขนจามรี

ภิกษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ

พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุณีทั้งหลาย ไม่พึงแต่มน้ำ ... ไม่พึงทาแก้ม ... ไม่พึงเล่นหูเล่นตา ... ไม่พึงยืมแอบที่ประตุ ... ไม่พึงให้ผู้อื่นพ้อนรำ ... ไม่พึงตั้งสำนักหญิงแพศยา ... ไม่พึงตั้งร้านขายสุรา ... ไม่พึงตั้งร้านขายเนื้อ ... ไม่พึงออกร้านขายของเบ็ดเตล็ด ... ไม่พึงประกอบการค้ากำไร ... ไม่พึงประกอบการค้าขาย... ไม่พึงใช้ทาสให้ปรนนิบัติ ... ไม่พึงใช้ทาสีให้ปรนนิบัติ ... ไม่พึงใช้กรรมกรชายให้ปรนนิบัติ ... ไม่พึงใช้กรรมกรหญิงให้ปรนนิบัติ ... ไม่พึงใช้สัตว์ดิรัจฉานให้ปรนนิบัติ ... ไม่พึงขายของสดและของสุก ... ไม่พึงใช้สันถัตชนเจียมหล่อ รูปใดใช้ ต้องอาบัติทุกกฏ”

เรื่องผ้าถุงของภิกษุณี

สมัยนั้น ภิกษุณีทั้งหลายมีระดู นั่งบ้าง นอนบ้าง บนเตียงที่ปูไว้ บนตั่งที่ปูไว้ เสนาสนะเปื้อนโลหิต ภิกษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุณี ไม่พึงนั่ง ไม่พียงนอน บนเตียงที่ปูไว้ รูปใดนั่งหรือนอน ต้องอาบัติทุกกฏ ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตผ้าผัดเปลี่ยน”

ผ้าผัดเปลี่ยนเปื้อนโลหิต ภิกษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตผ้าซับใน”

ผ้าซับในหลุด ภิกษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้ใช้เชือกผูกไว้ที่ขาอ่อน”

เชือกขาด ภิกษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตเชือกพันผูกสะเอว”

สมัยนั้น พวกภิกษุณีฉัพคสิยใช้เชือกพันผูกสะเอวตลอดเวลา คนทั้งหลายตำหนิประณาม โพนทนาว่า “เหมือนหญิงคฤหัสถ์ผู้บริโศกคาม” ภิกษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุณีไม่พึงใช้เชือกผูกสะเอวตลอดเวลา รูปใดใช้ ต้องอาบัติทุกกฏ ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตเชือกพันผูกสะเอวแก่ภิกษุณีที่มีระดู”

เรื่องภิกษุณีใช้จُرณ^{๓๔}สร้งน้ำ

[๔๓๖] สมัยนั้น ภิกษุณีทั้งหลายใช้จُرณสร้งน้ำ คนทั้งหลายตำหนิ ประณามโพนทะนาว่า “ฯลฯ เหมือนหญิงคฤหัสถ์ผู้บริโศคกาม” ภิกษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุณีไม่พึงใช้จُرณสร้งน้ำ รูปใดใช้ ต้องอาบัติทุกกฏ ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้ใช้รำข้าว และดินเหนียว”

สมัยนั้น ภิกษุณีทั้งหลายใช้ดินเหนียวอบกลืนสร้งน้ำ คนทั้งหลายตำหนิ ประณามโพนทะนาว่า “ฯลฯ เหมือนหญิงคฤหัสถ์ผู้บริโศคกาม” ภิกษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุณีไม่พึงใช้ดินเหนียวที่อบกลืนสร้งน้ำ รูปใดใช้ ต้องอาบัติทุกกฏ ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตดินเหนียวธรรมดา”

สมัยนั้น ภิกษุณีทั้งหลายสร้งน้ำในเรือนไฟ เกิดชุลมุน ภิกษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุณีไม่พึงสร้งน้ำในเรือนไฟ รูปใดสร้ง ต้องอาบัติทุกกฏ”

สมัยนั้น ภิกษุณีทั้งหลายสร้งน้ำทวนกระแส ยินดีสัมผัสแห่งสายน้ำ ภิกษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุณีไม่พึงสร้งน้ำทวนกระแส รูปใดสร้ง ต้องอาบัติทุกกฏ”

สมัยนั้น ภิกษุณีทั้งหลายสร้งน้ำในที่ไมใช่ทำน้ำ ถูกพวกนักเลงทำมิดีมีร้าย ภิกษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุณีไม่พึงสร้งน้ำในที่ไมใช่ทำน้ำรูปใดสร้ง ต้องอาบัติทุกกฏ”

^{๓๔} ของที่ปน ของที่ละเอียด แผลกเป็นผง

(ข) การแพทย์ในพระสูตรต้นตปิฎก

๑. พระไตรปิฎกเล่มที่ ๑๐ สูตรต้นตปิฎกที่ ๐๒ ทีฆนิกาย มหาวรรค พระสูตรต้นตปิฎกทีฆนิกาย มหาวรรค [๓. มหาปรินิพพานสูตร] พระปัจฉิมวาจาของพระตถาคต

[๒๑๘] ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาครับสั่งเรียกภิกษุทั้งหลายมาตรัสว่า “ภิกษุทั้งหลาย บัดนี้เราขอเตือนเธอทั้งหลาย สังขารทั้งหลายมีความเสื่อมไปเป็นธรรมดา เธอทั้งหลายจงทำหน้าที่ให้สำเร็จด้วยความไม่ประมาทเถิด” นี้เป็นพระปัจฉิมวาจาของพระตถาคต

พระสูตรต้นตปิฎก ทีฆนิกาย มหาวรรค [๙. มหาสติปัฏฐานสูตร] กายานุปัสสนา

กายานุปัสสนา

หมวดมนสิการสิ่งปฏิภูล

[๓๗๗] ภิกษุทั้งหลาย อีกประการหนึ่ง ภิกษุพิจารณาเห็นกายนี้ ตั้งแต่ฝ่าเท้าขึ้นไปเบื้องบน ตั้งแต่ปลายผมลงมาเบื้องล่าง มีหนังหุ้มอยู่โดยรอบ เต็มไปด้วยสิ่งที่ไม่สะอาดชนิดต่างๆ ว่า ‘ในกายนี้ มีผม ขน เล็บ ฟัน หนังเนื้อ เอ็น กระดูก เยื่อในกระดูก ไต หัวใจ ตับ พังผืด ม้าม ปอด ลำไส้ใหญ่ ลำไส้เล็ก อาหารใหม่ อาหารเก่า ดี เสลด หนอง เลือด เหงื่อ มันข้น น้ำตา เปลวมัน น้ำลาย น้ำมูก ไขข้อ มูตร’ ภิกษุทั้งหลาย ถูมิปาก ๒ ข้าง เต็มไปด้วยธัญพืชชนิดต่างๆ คือ ข้าวสาลี ข้าวเปลือก ถั่วเขียว ถั่วเหลือง เมล็ดงา ข้าวสาร คนดาตีเปิดถุงยวานั้นออกพิจารณาเห็นว่า ‘นี้เป็นข้าวสาลี นี้เป็นข้าวเปลือก นี้เป็นถั่วเขียว นี้เป็นถั่วเหลือง นี้เป็นเมล็ดงา นี้เป็นข้าวสาร’ แม้ฉันใด ภิกษุก็ฉันนั้น เหมือนกัน พิจารณาเห็นกายนี้ตั้งแต่ฝ่าเท้าขึ้นไปเบื้องบน ตั้งแต่ปลายผมลงมาเบื้องล่าง มีหนังหุ้มอยู่โดยรอบ เต็มไปด้วยสิ่งที่ไม่สะอาดชนิดต่างๆ ว่า ‘ในกายนี้ มีผม ขน เล็บ ฟัน หนังเนื้อ เอ็น กระดูก เยื่อในกระดูก ไต หัวใจ ตับ พังผืด ม้าม ปอด ลำไส้ใหญ่ ลำไส้เล็ก อาหารใหม่ อาหารเก่า ดี เสลด หนอง เลือด เหงื่อ มันข้น น้ำตา เปลวมัน น้ำลาย น้ำมูก ไขข้อ มูตร’ ด้วยวิธีนี้ ภิกษุพิจารณาเห็นกายในกายภายใน^{๓๔} อยู่ พิจารณาเห็นกายในกายภายนอก^{๓๕} อยู่ หรือพิจารณาเห็นกายในกาย ทั้งภายในทั้งภายนอกอยู่ พิจารณาเห็นธรรมเป็นเหตุเกิดในกายอยู่ พิจารณาเห็นธรรมเป็นเหตุดับในกายอยู่ หรือพิจารณาเห็นทั้งธรรมเป็นเหตุเกิด ทั้งธรรมเป็นเหตุดับในกายอยู่ หรือว่า ภิกษุนั้น มีสติปรากฏอยู่เฉพาะหน้าว่า ‘กายมีอยู่’ ก็เพียงเพื่ออาศัยเจริญญาณ เจริญสติเท่านั้น ไม่อาศัย (ค้นหาและทิวัจฉิ) อยู่ และไม่ยึดมั่น ถ้อยมั่นอะไรๆ ในโลก ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุพิจารณาเห็นกายในกายอยู่ อย่างนี้แล

^{๓๔} กายภายใน ในที่นี้หมายถึงอาการ ๓๒ มีผมเป็นต้นในกายของตน (ที.ม.อ. ๓๗๗/๓๘๔)

^{๓๕} กายภายนอก ในที่นี้หมายถึงอาการ ๓๒ มีผมเป็นต้นในกายของผู้อื่น (ที.ม.อ. ๓๗๗/๓๘๔)

เชิงอรรถ :

คำว่า วิกกะ โบราณแปลว่า “ม้าม” และแปลคำ ปิหกะ ว่า “ไต” แต่ในที่นี้ แปลคำว่า วิกกะ ว่า “ไต” และแปลคำปิหกะ ว่า “ม้าม” อธิบายว่า ไต ได้แก่ ก้อนเนื้อ ๒ ก้อน มีขั้วเดียวกัน รูปร่างคล้ายลูกสะบ้าของเด็ก ๆ หรือคล้ายผลมะม่วง ๒ ผล ที่ติดอยู่ในขั้วเดียวกัน มีเอ็นใหญ่รัดจากลำคอลงไปถึงหัวใจ แล้วแยกออกห้อยอยู่ทั้ง ๒ ข้าง (ขุ.ขุ.อ. ๔๓-๔๔)

พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๒๕ แปล “วิกกะ” ว่า “ไต” และให้บทนิยามของ “ไต” ไว้ว่า “อวัยวะคู่หนึ่งของคนและสัตว์ อยู่ในช่องท้องใกล้กระดูกสันหลัง ทำหน้าที่ขับของเสียออกมากับน้ำปัสสาวะ” แปล “ปิหกะ” ว่า “ม้าม” และให้บทนิยามไว้ว่า “อวัยวะภายในร่างกาย ริมกระเพาะอาหารข้างซ้าย มีหน้าที่ทำลายเม็ดเลือดแดง สร้างเม็ดน้ำเหลืองและสร้างภูมิคุ้มกันของร่างกาย”, *Buddhadatta Mahathera, A. Concise Pali-English Dictionary; Rhys Davids. T.W. Pali-English Dictionary, ให้ความหมายของคำว่า “วิกกะ” ตรงกันว่า หมายถึง “ไต” (Kidney)*

[๓๗๗] ภิกษุทั้งหลาย อีกประการหนึ่ง ภิกษุพิจารณาเห็นกายนี้ตามที่ตั้งอยู่ ตามที่ดำรงอยู่ โดยความเป็นธาตุว่า ‘ในกายนี้ มีธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุไฟ ธาตุลมอยู่’ ภิกษุทั้งหลาย คนฆ่าโคหรือลูกมือของคนฆ่าโค ผู้มีความชำนาญ ครั้นฆ่าโคแล้วแบ่งอวัยวะออกเป็นส่วนๆ นั่งอยู่ที่หนทางใหญ่สี่แพร่ง แม่นั้นใด ภิกษุก็ฉนั้นนั้น เหมือนกัน พิจารณาเห็นกายนี้ตามที่ตั้งอยู่ ตามที่ดำรงอยู่ โดยความเป็นธาตุว่า ‘ในกายนี้ มีธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุไฟ ธาตุลมอยู่’ ด้วยวิธีนี้ ภิกษุพิจารณาเห็นกายในกายภายในอยู่ พิจารณาเห็นกายในกายภายนอกอยู่ หรือพิจารณาเห็นกายในกายทั้งภายใน ทั้งภายนอกอยู่ พิจารณาเห็นธรรมเป็นเหตุเกิดในกายอยู่ พิจารณาเห็นธรรมเป็นเหตุดับในกายอยู่ หรือพิจารณาเห็นทั้งธรรมเป็นเหตุเกิด ทั้งธรรมเป็นเหตุดับในกายอยู่ หรือว่า ภิกษุนั้นมีสติปรากฏอยู่เฉพาะหน้าว่า ‘กายมีอยู่’ ก็เพียงเพื่ออาศัยเจริญญาณ เจริญสติเท่านั้น ไม่อาศัย (ตณหาและทิวฐิ) อยู่ และไม่ยึดมั่นถือมั่นอะไรๆ ในโลก

ภิกษุทั้งหลายภิกษุพิจารณาเห็นกายในกายอยู่ อย่างนี้แล

๒. พระไตรปิฎกเล่มที่ ๑๑ สุตตันตปิฎกที่ ๐๓ ทีฆนิกาย ปาฎิกวรรค

ความปรากฏแห่งจวันดิน

[๑๒๐] วาเสฏฐะและภารทวาชะ สมัยนั้น ท้าวทั้งจักรวาลนี้แหละเป็นน้ำทั้งนั้น มีตมนอนธการ ดวงจันทร์ ดวงอาทิตย์ ดวงดาวนักษัตรทั้งหลาย ยังไม่ปรากฏ กลางคืน กลางวัน ยังไม่ปรากฏ เดือนหนึ่ง ครึ่งเดือน ฤดูและปี ก็ยังไม่ปรากฏ หญิง ชาย ก็ยังไม่ปรากฏ สัตว์ทั้งหลายปรากฏชื่อแต่เพียงว่า ‘สัตว์’ เท่านั้น ครั้นเวลาล่วงเลยมาช้านาน เกิดจวันดินลอยอยู่บนน้ำ ปรากฏแก่สัตว์เหล่านั้นจนน้ำมที่บุคคลเคี้ยวให้แห้ง แล้วทำให้เย็นสนิทจับเป็นผาอยู่ข้างบน จวันดินนั้นสมบูรณ์ด้วยสี สมบูรณ์ด้วยกลิ่น สมบูรณ์ด้วยรส มีสีเหมือนเนยใสหรือเนยข้นอย่างดี และมีรสอร่อยเหมือนน้ำผึ้งมีซึ่งปราศจากโทษ ต่อมา สัตว์ผู้หนึ่งมีนิสัยโลกกล่าวว่า ‘ท่านผู้เจริญ สิ่งนี้จะเป็นอย่างไร’ แล้วใช้นิ้วช้อนจวันดินขึ้นมาลิ้มดู เมื่อเขาใช้นิ้วช้อนจวันดินขึ้นมาลิ้มดูอยู่ รสจวันดินได้แผ่ซ่านไป เขาจึงเกิดความอยากในรส แม้สัตว์เหล่าอื่นก็พากันถือแบบอย่างสัตว์นั้น จึงใช้นิ้วช้อนจวันดินขึ้นมาลิ้มดู เมื่อสัตว์เหล่านั้นใช้นิ้วช้อนจวันดินขึ้นมาลิ้มดูอยู่ รสจวันดินก็แผ่ซ่านไป

๑. มาเป็นอย่างนี้ ในที่นี้หมายถึงมาเกิดเป็นมนุษย์ (ที.ปา.อ. ๑๑๙/๕๐)
 ๒. นึกคิดอะไรก็สำเร็จได้ตามปรารถนา หมายความว่าสัตว์เหล่านั้นแม้มาเกิดในมนุษย์โลกนี้ก็ยังเป็นโอปปาติกะ เกิดขึ้นด้วยใจที่บรรลุปัจจรรณอย่างเดียวกัน (ที.ปา.อ. ๑๑๙/๕๐, ที.ปา.ฎีกา ๑๑๙/๕๒)
 ๓. มีปิติเป็นภักษา หมายความว่า แม้อยู่ในมนุษย์โลกนี้ ก็มีปิติเป็นอาหารเหมือนอยู่ในพรหมโลก (ที.ปา.อ. ๑๑๙/๕๐)
 ๔. ปราศจากโทษ ในที่นี้หมายถึง ไม่มีตัวอ่อนในรัง (ที.ปา.อ. ๑๒๐/๕๑)
 ๕. สิ่งนี้จะเป็นอย่างไร หมายความว่า รสของจวันดินนี้จะเป็นอย่างไร (ที.ปา.อ. ๑๒๐/๕๑) และสัตว์เหล่านั้นก็เกิดความอยากในรสขึ้นเช่นเดียวกัน
- เชิงอรรถ :

ความปรากฏแห่งดวงจันทร์และดวงอาทิตย์

[๑๒๑] วาเสฏฐะและภารทวาชะ ต่อมา สัตว์เหล่านั้นพากันใช้มือปั้นจวันดินให้เป็นคำๆ เพื่อจะบริโภค เมื่อใด สัตว์เหล่านั้นพากันใช้มือปั้นจวันดินให้เป็นคำๆ เพื่อบริโภค เมื่อนั้น รัศมีที่ซ่านออกจากร่างกายของสัตว์เหล่านั้นก็หายไป เมื่อรัศมีที่ซ่านออกจากร่างกายหายไป ดวงจันทร์ ดวงอาทิตย์ ก็ปรากฏ เมื่อดวงจันทร์ ดวงอาทิตย์ปรากฏ ดวงดาวนักษัตรทั้งหลาย ก็ปรากฏ เมื่อดวงดาวนักษัตรทั้งหลายปรากฏ กลางคืน กลางวัน ก็ปรากฏ เมื่อกลางคืน กลางวันปรากฏ เดือนหนึ่ง ครึ่งเดือน ก็ปรากฏ เมื่อเดือนหนึ่ง ครึ่งเดือนปรากฏ ฤดูและปี ก็ปรากฏ ด้วยเหตุเพียงเท่านี้ โลกนี้ จึงได้กลับฟื้นขึ้นอีก

[๑๒๒] วาเสฏฐะและภารทวาชะ ครั้นต่อมา สัตว์เหล่านั้นเมื่อบริโภควัจฉิน มัจฉินนั้นเป็นภักษา มัจฉินนั้นเป็นอาหาร ได้ดำรงอยู่นานแสนนาน เมื่อบริโภควัจฉิน มัจฉินนั้นเป็นภักษา มัจฉินนั้นเป็นอาหาร ได้ดำรงอยู่นานแสนนาน สัตว์เหล่านั้นจึงมีร่างกายหยาบขึ้น ทั้งผิวพรรณก็ปรากฏแตกต่างกัน สัตว์บางพวกมีผิวพรรณงาม บางพวกมีผิวพรรณทราม สัตว์เหล่าใดมีผิวพรรณงาม สัตว์เหล่านั้นก็ดูหมิ่นสัตว์ที่มีผิวพรรณทรามว่า ‘พวกเราผิวพรรณงามกว่าสัตว์เหล่านั้น สัตว์เหล่านั้นมีผิวพรรณทรามกว่าพวกเรา’ เมื่อสัตว์เหล่านั้นเกิดมีมานะถือตัว เพราะการดูหมิ่นเรื่องผิวพรรณเป็นปัจจัย จัจฉินจึงหายไป

เมื่อจัจฉินหายไป สัตว์เหล่านั้นจึงประชุมกัน ครั้นแล้วต่างก็พากันโหยหาว่า ‘รสเอ๋ย รสเอ๋ย’ แม้ทุกวันนี้ก็เหมือนกัน พวกมนุษย์ได้ของมีรสดีบางอย่าง มักกล่าวอย่างนี้ว่า ‘รสเอ๋ย รสเอ๋ย’ พวกพราหมณ์พากันนึกได้แต่คำโบราณที่เกี่ยวข้องกับทฤษฎีว่าด้วยต้นกำเนิดของโลกเท่านั้น แต่ไม่รู้เนื้อความแห่งคำนั้นเลย

รสเอ๋ย รสเอ๋ย เป็นคำรำพึงรำพันว่า ‘รสอร่อยที่เคยบริโภคนั้นหายไปแล้ว’ (ที.ปา.อ. ๑๒๒/๕๔)

ความปรากฏแห่งสะเก็ดดิน

[๑๒๓] วาเสฏฐะและภารทวาชะ เมื่อจัจฉินของสัตว์เหล่านั้นหายไป สะเก็ดดินก็ปรากฏ สะเก็ดดินนั้นปรากฏลักษณะเหมือนดอกเห็ด สะเก็ดดินนั้นสมบูรณ์ด้วยสี สมบูรณ์ด้วยกลิ่น สมบูรณ์ด้วยรส มีสีเหมือนเนยใสหรือเนยข้นอย่างดี และมีรสอร่อยเหมือนน้ำผึ้งมีซึ่งปราศจากโทษ ครั้นนั้น สัตว์เหล่านั้นได้พากันบริโภคนั้น เมื่อบริโภคนั้น มีสะเก็ดดินนั้นเป็นภักษา มีสะเก็ดดินนั้นเป็นอาหาร ได้ดำรงอยู่นานแสนนาน สัตว์เหล่านั้นจึงมีร่างกายหยาบขึ้น ทั้งผิวพรรณก็ปรากฏแตกต่างกัน สัตว์บางพวกมีผิวพรรณงาม บางพวกมีผิวพรรณทราม สัตว์เหล่าใดมีผิวพรรณงาม สัตว์เหล่านั้นก็ดูหมิ่นสัตว์ที่มีผิวพรรณทรามว่า ‘พวกเรามีผิวพรรณงามกว่าสัตว์เหล่านั้น สัตว์เหล่านั้นมีผิวพรรณทรามกว่าพวกเรา’ เมื่อสัตว์เหล่านั้นเกิดมีมานะถือตัว เพราะการดูหมิ่นเรื่องผิวพรรณเป็นปัจจัย สะเก็ดดินจึงหายไป

ความปรากฏแห่งเครื่องดิน

[๑๒๔] วาเสฏฐะและภารทวาชะ เมื่อสะเก็ดดินหายไป เครื่องดินก็ปรากฏ เครื่องดินนั้นปรากฏคล้ายเถาผักบุ้ง เครื่องดินนั้นสมบูรณ์ด้วยสี สมบูรณ์ด้วยกลิ่น สมบูรณ์ด้วยรส มีสีเหมือนเนยใสหรือเนยข้นอย่างดี และมีรสอร่อยเหมือนน้ำผึ้งมีซึ่งปราศจากโทษ ครั้นนั้น สัตว์เหล่านั้นได้พากันบริโภคนั้น เมื่อบริโภคนั้น มีเครื่องดินนั้นเป็นภักษา มีเครื่องดินนั้นเป็นอาหาร ได้ดำรงอยู่นานแสนนาน สัตว์เหล่านั้นจึงมีร่างกายหยาบขึ้น ทั้งผิวพรรณก็ปรากฏแตกต่างกัน สัตว์บางพวกมีผิวพรรณงาม บางพวกมีผิวพรรณทราม

สัตว์เหล่าใดมีผิวพรรณงาม สัตว์เหล่านั้นก็ดูหมิ่นสัตว์ที่มีผิวพรรณทรามว่า ‘พวกเรามีผิวพรรณงามกว่าสัตว์เหล่านั้น สัตว์เหล่านั้นมีผิวพรรณทรามกว่าพวกเรา’ เมื่อสัตว์เหล่านั้นเกิดมีมานะถือตัว เพราะการดูหมิ่นเรื่องผิวพรรณเป็นปัจจัย เครือดินจึงหายไป

เมื่อเครือดินหายไป สัตว์เหล่านั้นจึงประชุมกัน ครั้นแล้วต่างพากันโหยหาว่า ‘พวกเราเคยมีเครือดินบัดนี้เครือดินของพวกเราหายไปแล้ว’ ในสมัยนี้ก็เหมือนกัน พวกมนุษย์ ถูกทุกข์ระทมบางอย่างกระทบเข้า ก็พากันบ่นพ้อว่า ‘เราเคยมีของสิ่งนี้ แต่เดี๋ยวนี้ของของเราหายไปแล้ว’ พวกพราหมณ์พากันนึกได้แต่คำโบราณที่เกี่ยวข้องกับทฤษฎีว่าด้วยต้นกำเนิดของโลกเท่านั้น แต่ไม่รู้เนื้อความแห่งคำนั้นเลย

ความปรากฏแห่งข้าวสาลีในที่ที่ไม่ต้องไถ

[๑๒๕] วาเสฏฐะและภารทวาชะ เมื่อเครือดินของสัตว์เหล่านั้นหายไปแล้ว ข้าวสาลีอันผลิผลในที่ที่ไม่ต้องไถ ไม่มีรำ ไม่มีแกลบ บริสุทธิ์ มีกลิ่นหอม มีเมล็ดเป็นข้าวสาร ก็ปรากฏ ที่ที่พวกเขาเก็บเกี่ยวข้าวสาลีไปเพื่อเป็นอาหารเย็น ในตอนเย็นก็กลับมีข้าวสาลีงอกสุกขึ้นได้ในตอนเช้า ที่ที่พวกเขาเก็บเกี่ยวข้าวสาลีไปเพื่อเป็นอาหารเช้าในตอนเช้า ก็กลับมีข้าวสาลีงอกสุกขึ้นได้ในตอนเย็น ความพร่องไม่ปรากฏเลย ครั้งนั้น สัตว์ทั้งหลายพากันบริโภคข้าวสาลีซึ่งเกิดสุกเองในที่ที่ไม่ต้องไถ มีข้าวสาลีนั้นเป็นภักษา มีข้าวสาลีนั้นเป็นอาหาร ได้ดำรงอยู่นานแสนนาน

ความปรากฏแห่งเพศหญิงและเพศชาย

[๑๒๖] วาเสฏฐะและภารทวาชะ เมื่อสัตว์เหล่านั้นบริโภคข้าวสาลี ซึ่งเกิดสุกเองในที่ที่ไม่ต้องไถ มีข้าวสาลีนั้นเป็นภักษา มีข้าวสาลีนั้นเป็นอาหาร ได้ดำรงอยู่นานแสนนาน สัตว์เหล่านั้นจึงมีร่างกายหยาบขึ้น ทั้งผิวพรรณก็ปรากฏแตกต่างกัน และอวัยวะเพศหญิงปรากฏแก่ผู้เป็นหญิง อวัยวะเพศชายปรากฏแก่ผู้เป็นชาย กล่าวกันว่า หญิงเพ่งดูชาย และชายก็เพ่งดูหญิงนานเกินไป เมื่อชนทั้ง ๒ เพศต่างเพ่งดูกันและกันนานเกินไป ก็เกิดความกำหนัดขึ้น ความเร่าร้อนก็ปรากฏขึ้นในกาย เพราะความเร่าร้อนเป็นปัจจัย ชนเหล่านั้นจึงได้เสพเมถุนธรรม ก็โดยสมัยนั้น สัตว์เหล่าใดเห็นสัตว์เหล่าอื่นกำลังเสพเมถุนกัน จึงขว้างฝุ่นใส่บ้าง ขว้างขี้เถ้าใส่บ้าง ขว้างมูลโคใส่บ้าง ด้วยกล่าวว่า ‘คนถ้อย เจ้าจงฉิบหาย คนถ้อยเจ้าจงฉิบหาย’ แล้วกล่าวต่อไปว่า ‘ก็ไหน สัตว์จึงทำกรรมอย่างนี้แก่สัตว์เล่า’ ข้อที่ว่ามานั้น แม้ในขณะนี้ ในชนบทบางแห่ง เมื่อเขานำสัตว์ที่จะถูกฆ่าไปสู่ที่ประหาร มนุษย์เหล่าอื่นก็จะขว้างฝุ่นใส่บ้าง ขว้างขี้เถ้าใส่บ้าง ขว้างมูลโคใส่บ้าง พวกพราหมณ์พากันนึกได้แต่คำโบราณที่เกี่ยวข้องกับทฤษฎีว่าด้วยต้นกำเนิดของโลกเท่านั้น แต่ไม่รู้เนื้อความแห่งคำนั้นเลย

การประพฤติเมถุนธรรม

[๑๒๗] วาเสฏฐะและภราทวาชะ สมัยนั้น การเสพเมถุนธรรมอันเป็นเหตุให้ถูกขว้างฝุ่นใส่เป็นต้นนั้น ถือว่าเป็นเรื่องไม่ดี แต่บัดนี้ถือว่าเป็นเรื่องธรรมดา สมัยนั้นเหล่าสัตว์ผู้เสพเมถุนธรรม ไม่ได้เข้าไปยังหมู่บ้าน หรือนิคมตลอด ๑ เดือนบ้าง ๒ เดือนบ้าง เนื่องจากสัตว์เหล่านั้นต้องการเสพอสัทธิธรรมเกินเวลา ต่อมาจึงพากันสร้างเรือนขึ้น เพื่อปกปิดอสัทธิธรรมนั้น สัตว์บางคนเกิดความเกียจคร้านจึงมีความเห็นอย่างนี้ว่า ‘ท่านผู้เจริญ เรานี้ช่างลำบากเสียจริง ที่ต้องนำข้าวสาลีมาเพื่อเป็นอาหารเย็นในตอนเย็น และเพื่อเป็นอาหารเช้าในตอนเช้า ทางที่ดี เราควรนำข้าวสาลีมาครั้งเดียวให้พอเพื่อเป็นอาหารเช้าและอาหารเย็น’ ต่อแต่นั้นมา สัตว์นั้นก็นำข้าวสาลีมาเพียงครั้งเดียว เพื่อเป็นอาหารเย็นและอาหารเช้า ครั้งหนึ่ง สัตว์ผู้หนึ่งเข้าไปหาสัตว์นั้นถึงที่อยู่ แล้วได้ชักชวนว่า ‘มาเถิดท่านผู้เจริญ พวกเราไปเก็บข้าวสาลีกันเถิด’ สัตว์นั้นจึงตอบว่า ‘อย่าเลย ท่านผู้เจริญเรานำข้าวสาลีมาครั้งเดียวพอเพื่อเป็นอาหารเย็นและอาหารเช้าแล้ว’ ต่อมา สัตว์นั้นจึงถือแบบอย่างสัตว์คนแรก นำข้าวสาลีมาครั้งเดียว พอเพื่อเป็นอาหารถึง ๒ วัน ด้วยกล่าวว่า ‘เออ อย่างนี้ก็ดีเหมือนกันนะท่าน’ ต่อมา สัตว์อีกผู้หนึ่งจึงเข้าไปหาสัตว์คนที่ ๒ ถึงที่อยู่ กล่าวชวนสัตว์คนนั้นว่า ‘มาเถิดท่านผู้เจริญ พวกเราไปเก็บข้าวสาลีกันเถิด’ สัตว์นั้นจึงตอบว่า ‘อย่าเลยท่านผู้เจริญ เรานำข้าวสาลีมาครั้งเดียวพอเพื่อเป็นอาหารถึง ๒ วัน’ ต่อมา สัตว์นั้นจึงถือเอาแบบอย่างสัตว์คนที่ ๒ นำข้าวสาลีมาครั้งเดียวพอเพื่อเป็นอาหารถึง ๔ วัน ด้วยกล่าวว่า ‘เออ อย่างนี้ก็ดีเหมือนกันนะท่าน’ ต่อมา สัตว์อีกผู้หนึ่งเข้าไปหาสัตว์คนที่ ๓ ถึงที่อยู่ กล่าวชวนสัตว์คนนั้นว่า ‘มาเถิดท่านผู้เจริญ พวกเราไปเก็บข้าวสาลีกันเถิด’ สัตว์นั้นจึงตอบว่า ‘อย่าเลยท่านผู้เจริญ เรานำข้าวสาลีมาครั้งเดียวพอเพื่อเป็นอาหารถึง ๔ วัน’ ต่อมา สัตว์นั้นจึงถือแบบอย่างสัตว์คนที่ ๓ นำข้าวสาลีมาครั้งเดียวพอเพื่อเป็นอาหารถึง ๘ วัน ด้วยกล่าวว่า ‘เออ อย่างนี้ก็ดีเหมือนกันนะท่าน’ เพราะสัตว์ทั้งหลายพากันบริโภคข้าวสาลีที่สั่งสมไว้ ดังนั้น ข้าวสาลีจึงมีร่าห่อเมล็ดบ้าง มีเกลบหุ้มเมล็ดบ้าง ต้นที่ถูกเกี่ยวแล้วก็ไม่กลับออกขึ้นอีก ความพร่องได้ปรากฏให้เห็น จึงได้มีข้าวสาลีเป็นหย่อม ๆ

การแบ่งข้าวสาลี

[๑๒๘] วาเสฏฐะและภราทวาชะ ครั้งนั้น สัตว์เหล่านั้นจึงประชุมกัน ครั้นแล้วต่างพากันปรับทุกข์ว่า ‘ท่านผู้เจริญ บาบธรรมก็ปรากฏในสัตว์ทั้งหลายแล้ว ด้วยว่าในกาลก่อน พวกเรานึกคิดอะไรก็สำเร็จได้ตามปรารถนา มีปิติเป็นภักขา มีรัศมีชานออกจากร่างกาย เทียวสัญญาจรไปในอากาศ อยู่ในวิมานงดงาม สถิตอยู่นานแสนนานสมัยหนึ่ง เมื่อล่วงไปนาน ๆ เกิดจันต์ดินลอยขึ้นบนน้ำปรากฏแก่พวกเรา จันต์ดินนั้นสมบูรณ์ด้วยสี สมบูรณ์ด้วยกลิ่น สมบูรณ์ด้วยรส พวกเรานั้นได้พากันใช้มือปั้นจันต์ดินให้เป็นคำๆ เพื่อบริโภค เมื่อพวกเราพากันใช้มือปั้นจันต์ดินให้เป็นคำๆ เพื่อบริโภคอยู่ รัศมีที่ชานออกจากร่างกายก็หายไป เมื่อรัศมีที่ชานออกจากร่างกายหายไป ดวงจันทร์ ดวงอาทิตย์ ก็ปรากฏ เมื่อดวงจันทร์ ดวงอาทิตย์ปรากฏแล้ว ดวงดาวนักษัตรทั้งหลายก็ปรากฏ เมื่อดวงดาวนักษัตรทั้งหลายปรากฏแล้ว กลางคืนกลางวัน ก็ปรากฏ เมื่อกลางวันปรากฏแล้ว เดือนหนึ่ง ครั้งเดือน ก็ปรากฏ เมื่อเดือนหนึ่ง ครั้งเดือนปรากฏ ฤดูและปี ก็ปรากฏ พวกเรานั้นบริโภคจันต์ดินมีจันต์ดินเป็นภักขา มีจันต์ดินเป็นอาหาร ได้ดำรงอยู่นานแสนนาน เพราะบาป

อกุศล-ธรรมปรากฏ จัวนดินของพวกเราจึงหายไป เมื่อจัวนดินหายไป สะเก็ดดินก็ปรากฏ สะเก็ดดินนั้น สมบูรณ์ด้วยสี สมบูรณ์ด้วยกลิ่น สมบูรณ์ด้วยรส พวกเรานั้นได้พากันบริโภคสะเก็ดดิน พวกเรานั้นบริโภคสะเก็ดดินนั้น มีสะเก็ดดินนั้นเป็นภักษา มีสะเก็ดดินนั้นเป็นอาหาร ได้ดำรงอยู่นานแสนนาน เพราะบาปอกุศลธรรมปรากฏ สะเก็ดดินของพวกเราจึงหายไป เมื่อสะเก็ดดินหายไป เครื่องดินก็ปรากฏ เครื่องดินนั้น สมบูรณ์ด้วยสี สมบูรณ์ด้วยกลิ่น สมบูรณ์ด้วยรส พวกเรานั้นได้พากันบริโภคเครื่องดิน พวกเรานั้นบริโภคเครื่องดินนั้น มีเครื่องดินนั้นเป็นภักษา มีเครื่องดินนั้นเป็นอาหาร ได้ดำรงอยู่นานแสนนาน เพราะบาปอกุศลธรรมปรากฏ เครื่องดินของพวกเราจึงหายไป เมื่อเครื่องดินหายไป ข้าวสาลีอันผลิผลในที่ที่ไม่ต้องไถ ไม่มีรำ ไม่มีเมล็ด บริสุทธิ์ มีกลิ่นหอม มีเมล็ดเป็นข้าวสาร ก็ปรากฏ ที่ที่พวกเราเก็บเกี่ยวข้าวสาลีไปเพื่อเป็นอาหาร เย็นในตอนเย็น ก็กลับมีข้าวสาลีงอกสุกขึ้นได้ในตอนเช้า ที่ที่พวกเราเก็บเกี่ยวข้าวสาลีไปเพื่อเป็นอาหาร เช้าในตอนเช้า ก็กลับมีข้าวสาลีงอกสุกขึ้นได้ในตอนเย็น ความพร่องไม่ปรากฏเลย พวกเรานั้นเมื่อพากันบริโภคข้าวสาลีซึ่งเกิดสุกเองในที่ที่ไม่ต้องไถ มีข้าวสาลีนั้นเป็นภักษา มีข้าวสาลีเป็นอาหาร ได้ดำรงอยู่นานแสนนาน เพราะบาปอกุศลธรรมปรากฏ ข้าวสาลีของพวกเราจึงมีรำห่อเมล็ดบ้าง มีเมล็ดหุ้มเมล็ดบ้าง ต้นที่ถูกเกี่ยวแล้วก็ไม่กลับงอกขึ้นอีก ความพร่องได้ปรากฏให้เห็น จึงได้มีข้าวสาลีเป็นหย่อมๆ ทางที่ดี เราควรแบ่งข้าวสาลีและปักปันเขตแดนกันเถิด’ ครั้งนั้น สัตว์ทั้งหลายจึงพากันแบ่งข้าวสาลีและปักปันเขตแดนกัน

[๑๒๙] วาเสฏฐะและภราทวาชะ ครั้งนั้น สัตว์ผู้หนึ่งมีนิสัยโลภ รักษาส่วนของตนไว้แล้ว ถือเอาส่วนอื่นที่เขาไม่ให้มาบริโภค คนทั้งหลายจับเขาได้ จึงกล่าวว่า ‘คุณ คุณทำกรรมชั่วที่รักษาส่วนของตนไว้แล้ว ถือเอาส่วนอื่นที่เขาไม่ให้มาบริโภค คุณอย่าทำกรรมชั่วอย่างนี้อีก’ สัตว์นั้นก็รับคำแล้ว แม้ครั้งที่ ๒ สัตว์นั้น ...แม้ครั้งที่ ๓ สัตว์นั้นก็รักษาส่วนของตนไว้แล้ว ถือเอาส่วนอื่นที่เขาไม่ให้มาบริโภค คนทั้งหลายได้พากันจับเขาแล้ว กล่าวกันว่า ‘คุณ คุณทำกรรมชั่ว ที่รักษาส่วนของตนไว้แล้ว ถือเอาส่วนอื่นที่เขาไม่ให้มาบริโภค คุณอย่าได้ทำอย่างนี้อีก’ คนเหล่าอื่น ใช้ฝ่ามือบ้าง ก้อนดินบ้าง ท่อนไม้บ้าง ทำร้าย วาเสฏฐะและภราทวาชะ ในเพราะเรื่องนั้นเป็นเหตุ การถือเอาสิ่งของที่เจ้าของเขาไม่ได้ให้ จึงปรากฏ การครหา จึงปรากฏ การพูดเท็จ จึงปรากฏ การถือทัณฑาวุธ จึงปรากฏ

๓. พระไตรปิฎก เล่มที่ ๑๓ สุตตันตปิฎกที่ ๐๔ มัชฌิมนิคาย มูลปณณาสก์

๘. มหาหัตถิปโทปมสูตร

ว่าด้วยอุปมาด้วยรอยเท้าช้าง สูตรใหญ่

เปรียบเทียบอริยสัจกับรอยเท้าช้าง

[๓๐๐] ข้าพเจ้าได้สดับมาอย่างนี้ สมัยหนึ่งพระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อารามของอนาถปิณฑิกเศรษฐี เขตกรุงสรวัตถิ ณ ที่นั้นแล ท่านพระสารีบุตรได้เรียกภิกษุทั้งหลายมากล่าวว่า “ท่านผู้มีอายุ

ทั้งหลาย” ภิกษุเหล่านั้นรับคำแล้ว ท่านพระสารีบุตรได้กล่าวเรื่องนี้ว่า “ท่านผู้มีอายุทั้งหลาย รอยเท้าของสัตว์ทั้งหลายผู้เที่ยวไปบนแผ่นดิน รอยเท้าเหล่านั้นทั้งหมดรวมลงในรอยเท้าช้าง รอยเท้าช้างชาวโลกกล่าวว่า ‘เป็นยอดของรอยเท้าเหล่านั้น เพราะรอยเท้าช้างเป็นรอยเท้าขนาดใหญ่’ แม้ฉันใด กุศลธรรมทั้งหมดก็ฉันนั้นเหมือนกันนับเข้าในอริยสัจ ๔”

อริยสัจ ๔ อะไรบ้าง คือ

๑. ทุกขอริยสัจ
๒. ทุกขสมุทยอริยสัจ
๓. ทุกขนิโรธอริยสัจ
๔. ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสัจ

[๓๐๑] ทุกขอริยสัจ เป็นอย่างไรคือ ขาติเป็นทุกข์ ชราเป็นทุกข์ มรณะเป็นทุกข์ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัสและอุปายาส เป็นทุกข์ การไม่ได้สิ่งที่ต้องการ เป็นทุกข์ โดยย่อ อุปาทานขันธ์ ๕ ประการ เป็นทุกข์ อุปาทานขันธ์ ๕ ประการ อะไรบ้าง คือ

๑. รูปอุปาทานขันธ์
๒. เวทณูปาทานขันธ์
๓. สัมมัญญูปาทานขันธ์
๔. สังขารูปาทานขันธ์
๕. วิญญาณูปาทานขันธ์

รูปอุปาทานขันธ์ อะไรบ้าง คือมหาภูตรูป ๔ และรูปที่อาศัยมหาภูตรูป ๔

มหาภูตรูป ๔ อะไรบ้าง คือ

๑. ปฐวีธาตุ
๒. อาโปธาตุ
๓. เตโชธาตุ
๔. วาโยธาตุ

ปฐวีธาตุ

[๓๐๒] ปฐวีธาตุ เป็นอย่างไร คือ ปฐวีธาตุภายในก็มี ปฐวีธาตุภายนอกก็มี

ปฐวีธาตุภายใน เป็นอย่างไร คือ อุปาทินนกรูป^{๔๐} ภายในที่เป็นของเฉพาะตน เป็นของแข็งแข็ง เป็นของหยาบได้แก่ ผม ขน เล็บ ฟัน หนัง เนื้อ เอ็น กระดูก เยื่อในกระดูก ไต หัวใจ ตับ พังผืด ม้าม ปอด ใสใหญ่ ใส่น้อย อาหารใหม่ อาหารเก่า หรืออุปาทินนกรูปภายในอื่นใด ที่เป็นของเฉพาะตน เป็นของแข็งแข็ง เป็นของหยาบ นี้เรียกว่า ‘ปฐวีธาตุภายใน’ ปฐวีธาตุภายใน และปฐวีธาตุภายนอกนี้ ก็เป็นปฐวีธาตุนั่นเอง บัณฑิตควรเห็นปฐวีธาตุนั้นตามความเป็นจริงด้วยปัญญาอันชอบอย่างนี้ว่า ‘นั่นไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นนั่น

^{๔๐} อุปาทินนกรูป หมายถึง รูปมีกรรมเป็นสมุฏฐาน คำนี้เป็นชื่อของรูปที่ดำรงอยู่ในสรีระ ที่ยึดถือ จับต้อง ลูบคลำได้ เช่น ผม ขน ฯลฯ อาหารใหม่ อาหารเก่า คำนี้กำหนดจำแนกหมายเอาปฐวีธาตุภายใน แต่สำหรับอาโปธาตุ เตโชธาตุ และวาโยธาตุ ก็มีนัยเช่นเดียวกัน พึงทราบความพิสดารในคัมภีร์วิสุทธิมรรค (ม.ม.อ. ๒/๓๐๒/๑๓๐)

นั่นไม่ใช่อดีตของเรา’ บัณฑิตครั้งเห็นปฐวีธาตุนั้นตามความเป็นจริงด้วยปัญญาอันชอบอย่างนี้แล้ว ย่อม
 เปื้อนหายในปฐวีธาตุนั้น และทำจิตให้คลายกำหนดจากปฐวีธาตุนั้น เวลาที่อาโปธาตุภายนอกกำเรียบยอมจะมีได้
 ในเวลานั้น ปฐวีธาตุนั้นภายนอกจะอันตรายกันไป ปฐวีธาตุนั้นภายในก็ใหญ่ถึงเพียงนั้นยังปรากฏเป็นของไม่
 เทียง มีความสิ้นไปเป็นธรรมดา มีความเสื่อมไปเป็นธรรมดา มีความแปรผันไปเป็นธรรมดา โฉนกายซึ่งตั้ง
 อยู่ชั่วเวลาเล็กน้อยนี้ที่ถูกค้นหาเข้าไปยึดถือว่า ‘เรา’ ว่า ‘ของเรา’ ว่า ‘เรามีอยู่’ จักไม่ปรากฏ เป็นของไม่
 เทียง มีความสิ้นไปเป็นธรรมดา มีความเสื่อมไปเป็นธรรมดา และมีความแปรผันไปเป็นธรรมดาเล่า

เมื่อเป็นเช่นนี้ ภิกษุนั้นก็ไม่มี ความยึดถือในปฐวีธาตุนั้น นี่หากชนเหล่าอื่นจะดำ บริภาษ เกรี้ยว
 กราด เบียดเบียนภิกษุนั้น ภิกษุนั้นรู้ชัดอย่างนี้ว่า ‘ทุกขเวทนาอันเกิดจากโสตสัมผัสนี้ เกิดขึ้นแล้วแก่เรา
 แต่ทุกขเวทนานั้นอาศัยเหตุจึงเกิดขึ้นได้ ไม่อาศัยเหตุก็เกิดขึ้นไม่ได้ ทุกขเวทนานี้อาศัยอะไรจึงเกิดขึ้น
 ได้ ทุกขเวทนาอาศัยผัสสะจึงเกิดขึ้นได้’ ภิกษุนั้นย่อมเห็นว่า ‘ผัสสะไม่เที่ยง เวทนาไม่เที่ยง สัญญาไม่เที่ยง
 สังขารทั้งหลายไม่เที่ยง วิญญาณไม่เที่ยง’ จิตของภิกษุนั้นย่อมตั้งไป ย่อมผ่องใส ดำรงมั่นและนุ่มไปใน
 อารมณ์ คือธาตุนั้นแล หากชนเหล่าอื่นจะพยายามทำร้ายภิกษุนั้นด้วยอาการที่ไม่น่าปรารถนา ไม่น่าใคร
 ไม่น่าพอใจ คือ ด้วยการทำร้ายด้วยฝ่ามือบ้าง การทำร้ายด้วยก้อนดินบ้าง การทำร้ายด้วยท่อนไม้บ้าง การ
 ทำร้ายด้วยศัสตราบ้าง ภิกษุนั้นรู้ชัดอย่างนี้ว่า ‘กายนี้เป็นที่รองรับการทำร้ายด้วยฝ่ามือบ้าง การทำร้าย
 ด้วยก้อนดินบ้าง การทำร้ายด้วยท่อนไม้บ้าง การทำร้ายด้วยศัสตราบ้าง’ อนึ่ง พระผู้มีพระภาคได้ตรัสไว้
 ในพระโอวาทที่อุปมาด้วยเลื่อยว่า ‘ภิกษุทั้งหลาย หากพวกโจรผู้ประพฤติดำทราวมจะพึงใช้เลื่อยที่มีที่จับ
 ๒ ข้าง เลื่อยอวัยวะน้อยใหญ่ ผู้มีใจคิดร้ายแม้ในพวกโจรนั้น ก็ไม่เชื่อว่าทำตามคำสั่งสอนของเรา เพราะเหตุ
 ที่อดกลั้นไม่ได้’ อนึ่ง ความเพียรที่เราเริ่มทำแล้วจักไม่ย่อหย่อน สติที่เราตั้งไว้แล้วจักไม่หลงลืม กายที่
 เราทำให้สงบแล้วจักไม่กระวนกระวาย จิตที่เราทำให้ตั้งมั่นแล้วจักมีอารมณ์แน่วแน่ คราวนี้ ต่อให้มีการ
 ทำร้ายด้วยฝ่ามือ การทำร้ายด้วยก้อนดิน การทำร้ายด้วยท่อนไม้ หรือการทำร้ายด้วยศัสตราที่กายนี้ก็ตาม
 เราก็จะทำตามคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าทั้งหลายนี้ให้จงได้

เมื่อภิกษุนั้นระลึกถึงพระพุทธเจ้า ระลึกถึงพระธรรม และระลึกถึงพระสงฆ์อยู่อย่างนี้ ถ้าอุเบกขาอัน
 อาศัยกุศลธรรมยังดำรงอยู่ไม่ได้ ภิกษุนั้นย่อมสลอดเหตุใจเพราะเหตุนี้ว่า ‘ไม่เป็นลาภของเราหนอ ลาภ
 ไม่มีแก่เราหนอ เราได้ไม่ดีแล้วหนอ การได้ด้วยดีไม่มีแก่เราหนอ ที่เราระลึกถึงพระพุทธเจ้า ระลึกถึงพระ
 ธรรม และระลึกถึงพระสงฆ์อยู่อย่างนี้ อุเบกขาอันอาศัยกุศลธรรมยังดำรงอยู่ไม่ได้’ หลึงสะเก้เห็นพ้อผิว
 แล้วย่อมสลอดเหตุใจ แม้ฉันทิ ภิกษุนั้นก็ฉันทิเหมือนกัน เมื่อระลึกถึงพระพุทธเจ้า ระลึกถึงพระธรรม
 และระลึกถึงพระสงฆ์อยู่อย่างนี้ ถ้าอุเบกขาอันอาศัยกุศลธรรมยังดำรงอยู่ไม่ได้ ย่อมสลอดเหตุใจเพราะเหตุ
 นี้ว่า ‘ไม่เป็นลาภของเราหนอ ลาภไม่มีแก่เราหนอ เราได้ไม่ดีแล้วหนอ การได้ด้วยดีไม่มีแก่เราหนอ ที่เรา
 ระลึกถึงพระพุทธเจ้า ระลึกถึงพระธรรม และระลึกถึงพระสงฆ์อยู่อย่างนี้ อุเบกขาอันอาศัยกุศลธรรมยัง
 ดำรงอยู่ไม่ได้’

ท่านผู้มีอายุทั้งหลาย เมื่อภิกษุหนึ่งระลึกถึงพระพุทธเจ้า ระลึกถึงพระธรรม และระลึกถึงพระสงฆ์อยู่
อย่างนี้ ถ้าอุเบกขาอันอาศัยกุศลธรรมดำรงอยู่ได้ด้วยดี ภิกษุหนึ่งย่อมพอใจเพราะเหตุหนึ่ง ด้วยเหตุเพียงเท่า
นี้ ภิกษุได้ชื่อว่าทำตามคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าทั้งหลายเป็นอย่างมากแล้ว

อาโปธาคู

[๓๐๓] อาโปธาคู เป็นอย่างไร คือ อาโปธาคูภายในก็มี อาโปธาคูภายนอกก็มี

อาโปธาคูภายใน เป็นอย่างไร คือ อูปาทินนกรูปรภายในที่เป็นของเฉพาะตน เป็นของเอิบอาบ มีความ
เอิบอาบ ได้แก่ ดี เสลด หนอง เลือด เหงื่อ มันข้น น้ำตา เพลวมัน น้ำลาย น้ำมูก ไขข้อ มูตร หรืออูปาทิน
นกรูปรภายในอื่นใด ที่เป็นของเฉพาะตน เป็นของเอิบอาบ มีความเอิบอาบ นี้เรียกว่า อาโปธาคูภายใน อา
โปธาคูภายในและอาโปธาคูภายนอกนี้ ก็เป็นอาโปธาคูนั่นเอง

บัณฑิตพึงเห็นอาโปธาคูนั้นตามความเป็นจริงด้วยปัญญาอันชอบอย่างนี้ว่า ‘นั่นไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็น
นั่น นั่นไม่ใช่อัตตาของเรา’ ครั้นเห็นอาโปธาคูนั้นตามความเป็นจริงด้วยปัญญาอันชอบอย่างนี้แล้ว ย่อม
เบื่อหน่ายในอาโปธาคู และทำจิตให้คลายกำหนดจากอาโปธาคู

เวลาที่อาโปธาคูภายนอกกำเริบย่อมจะมีได้ อาโปธาคูภายนอกนั้นย่อมพัดพาบ้านไปบ้าง นิคมไปบ้าง
เมืองไปบ้าง ชนบทไปบ้าง บางส่วนของชนบทไปบ้าง

เวลาที่น้ำในมหาสมุทรลึกลงไป ๑๐๐ โยชน์บ้าง ๒๐๐ โยชน์บ้าง ๓๐๐ โยชน์บ้าง ๔๐๐ โยชน์บ้าง
๕๐๐ โยชน์บ้าง ๖๐๐ โยชน์บ้าง ๗๐๐ โยชน์บ้าง ย่อมจะมีได้ เวลาที่น้ำในมหาสมุทรซึ่งอยู่ ๗ ชั่วโมงบ้าง
๖ ชั่วโมงบ้าง ๕ ชั่วโมงบ้าง ๔ ชั่วโมงบ้าง ๓ ชั่วโมงบ้าง ๒ ชั่วโมงบ้าง ๑ ชั่วโมงบ้าง
ย่อมจะมีได้ เวลาที่น้ำในมหาสมุทรซึ่งอยู่ ๗ ชั่วโมงบ้าง ๖ ชั่วโมงบ้าง ๕ ชั่วโมงบ้าง ๔ ชั่วโมงบ้าง
๓ ชั่วโมงบ้าง ๒ ชั่วโมงบ้าง ๑ ชั่วโมงบ้าง ย่อมจะมีได้ เวลาที่น้ำในมหาสมุทรซึ่งอยู่ถึงชั่วโมงบ้าง
ประมาณเพียงสะเอวบ้าง ประมาณเพียงเข่าบ้าง ประมาณเพียงข้อเท้าบ้าง ย่อมจะมีได้ เวลาที่น้ำใน
มหาสมุทรไม่มีพอเปียกข้อนิ้วมือ ก็ย่อมจะมีได้

อาโปธาคูภายนอกซึ่งมีมากถึงเพียงนั้น ยังปรากฏเป็นของไม่เที่ยง มีความสิ้นไปเป็นธรรมดา มีความ
เสื่อมไปเป็นธรรมดา มีความแปรผันไปเป็นธรรมดา ไฉนกายซึ่งตั้งอยู่ชั่วเวลาเล็กน้อยที่ถูกค้นหาเข้าไป
ยึดถือว่า ‘เรา’ ว่า ‘ของเรา’ ว่า ‘เรามีอยู่’ จักไม่ปรากฏเป็นของไม่เที่ยง มีความสิ้นไปเป็นธรรมดา มีความ
เสื่อมไปเป็นธรรมดา และมีความแปรผันไปเป็นธรรมดาเล่า เมื่อเป็นเช่นนี้ ภิกษุหนึ่งก็ไม่มีมียึดถือในอา
โปธาคูภายนอกนี้ ฯลฯ เมื่อภิกษุหนึ่งระลึกถึงพระพุทธเจ้า ระลึกถึงพระธรรม และระลึกถึงพระสงฆ์อยู่อย่าง

นี้ อุเบกขาอันอาศัยกุศลธรรมดำรงอยู่ได้ด้วยดี ภิกษุผู้นั้นยอมพอใจเพราะเหตุนั้น ด้วยเหตุเพียงเท่านั้น ภิกษุได้ชื่อว่าทำตามคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าเป็นอย่างมากแล้ว

เตโชธาตุ

[๓๐๔] เตโชธาตุ เป็นอย่างไร คือ เตโชธาตุภายในก็มี เตโชธาตุภายนอกก็มี

เตโชธาตุที่เป็นภายใน เป็นอย่างไร คือ อุปาทินนกรูปภายใน ที่เป็นของเฉพาะตน เป็นของเราร้อน มีความเราร้อน ได้แก่ ธรรมชาติที่เป็นเครื่องทำร่างกายให้อบอุ่น ธรรมชาติที่เป็นเครื่องทำร่างกายให้ทรุดโทรม ธรรมชาติที่เป็นเครื่องทำร่างกายให้เราร้อน ธรรมชาติที่เป็นเครื่องย่อยสิ่งที่กินแล้ว ต้มแล้ว เคี้ยวแล้ว และลิ้มรสแล้ว หรืออุปาทินนกรูปภายในอื่นใด ที่เป็นของเฉพาะตน เป็นของเราร้อน มีความเราร้อน นี้เรียกว่า เตโชธาตุภายใน เตโชธาตุภายในและเตโชธาตุภายนอกนี้ ก็เป็นเตโชธาตุนั่นเอง

บัณฑิตพึงเห็นเตโชธาตุนั้นตามความเป็นจริงด้วยปัญญาอันชอบอย่างนี้ว่า ‘นั่นไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็น นั่นไม่ใช่ตัวตนของเรา’ บัณฑิตครั้งเห็นเตโชธาตุนั้นตามความเป็นจริงด้วยปัญญาอันชอบอย่างนี้แล้ว ย่อมเบื่อหน่ายในเตโชธาตุ และทำจิตให้คลายกำหนดจากเตโชธาตุ

เวลาที่เตโชธาตุภายนอกกำเริบย่อมจะมีได้ เตโชธาตุภายนอกนั้นย่อมไหม้บ้านบ้าง นิคมบ้าง นครบ้าง ชนบทบ้าง บางส่วนของชนบทบ้าง เตโชธาตุภายนอกนั้น (ลาม) มาถึงหญ้าสด หนทาง ภูเขา น้ำ หรือภูมิภาคที่นารัณรมย์แล้วเมื่อไม่มีเชื้อ ย่อมดับไปเอง เวลาที่ชนทั้งหลายแสวงหาไฟด้วยชนไก่บ้าง ด้วยการขูดหนังบ้าง ย่อมจะมีได้ เตโชธาตุภายนอกซึ่งใหญ่ถึงเพียงนั้น ยังปรากฏเป็นของไม่เที่ยง มีความสิ้นไปเป็นธรรมดา มีความเสื่อมไปเป็นธรรมดา มีความแปรผันไปเป็นธรรมดา

โฉนกายซึ่งตั้งอยู่ชั่วเวลาเล็กน้อยที่ถูกค้นหาเข้าไปยึดถือว่า ‘เรา’ ว่า ‘ของเรา’ ว่า ‘เรามีอยู่’ จักไม่ปรากฏ เป็นของไม่เที่ยง มีความสิ้นไปเป็นธรรมดา มีความเสื่อมไปเป็นธรรมดา มีความแปรผันไปเป็นธรรมดาเล่า เมื่อเป็นเช่นนี้ ภิกษุผู้นั้นก็ไม่มีมียึดถือในเตโชธาตุภายนอกนี้ ฯลฯ เมื่อภิกษุผู้นั้นระลึกถึงพระพุทธเจ้า ระลึกถึงพระธรรม และระลึกถึงพระสงฆ์อยู่อย่างนี้ ถ้าอุเบกขาอันอาศัยกุศลธรรมดำรงอยู่ได้ด้วยดี ภิกษุผู้นั้นยอมพอใจเพราะเหตุนั้น ด้วยเหตุเพียงเท่านั้น ภิกษุได้ชื่อว่า ทำตามคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าเป็นอย่างมากแล้ว

วาโยธาตุ

[๓๐๕] วาโยธาตุ เป็นอย่างไร คือ วาโยธาตุภายในก็มี วาโยธาตุภายนอกก็มี

วาโยธาตุภายใน เป็นอย่างไร คือ อุปาตินนกรูภายใน ที่เป็นของเฉพาะตน เป็นของพัดไปมา มีความพัดไปมา ได้แก่ ลมที่พัดขึ้นเบื้องบน ลมที่พัดลงเบื้องต่ำ ลมในท้อง ลมในลำไส้ ลมที่แล่นไปตามอวัยวะน้อยใหญ่ ลมหายใจเข้า ลมหายใจออก หรืออุปาตินนกรูภายในอื่นใด ที่เป็นของเฉพาะตน เป็นของพัดไปมา มีความพัดไปมา นี้เรียกว่า วาโยธาตุภายใน วาโยธาตุภายในและวาโยธาตุภายนอกนี้ ก็เป็นวาโยธาตุนั่นเอง

บัณฑิตพึงเห็นวาโยธาตุนั้นตามความเป็นจริงด้วยปัญญาอันชอบอย่างนี้ว่า ‘นั่นไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นมัน นั่นไม่ใช่อดีตของเรา’ บัณฑิตครั้นเห็นวาโยธาตุนั้นตามความเป็นจริง ด้วยปัญญาอันชอบอย่างนี้แล้ว ย่อมเบื่อหน่ายในวาโยธาตุ และทำจิตให้คลายกำหนดจากวาโยธาตุ

เวลาที่วาโยธาตุภายนอกกำเริบย่อมจะมีได้ วาโยธาตุภายนอกนั้นย่อมพัดพาบ้านไปบ้าง นิคมไปบ้าง นครไปบ้าง ชนบทไปบ้าง บางส่วนของชนบทไปบ้าง เวลาที่ชนทั้งหลายแสวงหาลมด้วยพัดใบตาลบ้าง ด้วยพัดสำหรับพัดไฟบ้าง ในเดือนสุดท้ายแห่งฤดูร้อน แม้ในที่ชายคา หล้าทั้งหลายก็ไม่ไหว ย่อมจะมีได้

วาโยธาตุภายนอกซึ่งใหญ่ถึงเพียงนั้น ยังปรากฏเป็นของไม่เที่ยง มีความสิ้นไปเป็นธรรมดา มีความเสื่อมไปเป็นธรรมดา มีความแปรผันไปเป็นธรรมดา โฉนทกายซึ่งตั้งอยู่ชั่วเวลาเล็กน้อยนี้ที่ถูกค้นหาเข้าไป ยึดถือว่า ‘เรา’ ว่า ‘ของเรา’ ว่า ‘เรามีอยู่’ จักไม่ปรากฏเป็นของไม่เที่ยง มีความสิ้นไปเป็นธรรมดา มีความเสื่อมไปเป็นธรรมดา มีความแปรผันไปเป็นธรรมดาเล่า เมื่อเป็นเช่นนี้ ภิกษุนั้นก็ไม่มีความยึดถือในวาโยธาตุภายนอกนี้

หากชนเหล่าอื่นจะดำ บริภาษ เกรี้ยวกราด เบียดเบียนภิกษุนั้น ภิกษุนั้นรู้ชัดอย่างนี้ว่า ‘ทุกขเวทนา อันเกิดจากโสถสัณห์สัณห์นี้เกิดขึ้นแล้วแก่เรา แต่ทุกขเวทนานั้นอาศัยเหตุจึงเกิดขึ้นได้ ไม่อาศัยเหตุก็จะเกิดขึ้นไม่ได้ ทุกขเวทนานี้อาศัยอะไรจึงเกิดขึ้นได้ ทุกขเวทนานี้อาศัยผัสสะจึงเกิดขึ้นได้’ ภิกษุนั้นย่อมเห็นว่า ‘ผัสสะเป็นของไม่เที่ยง เวทนาเป็นของไม่เที่ยง สัญญาเป็นของไม่เที่ยง สังขารทั้งหลายเป็นของไม่เที่ยง วิญญาณเป็นของไม่เที่ยง’ จิตของภิกษุนั้นย่อมตั้งไป ย่อมมองใสดำรงมั่น และน้อมไปในอารมณ์ คือธาตุนั้นแล

๔. พระไตรปิฎกเล่มที่ ๑๙ สุตตันตปิฎกที่ ๑๑ สังยุตตนิกาย มหาวารวรรค

[๑๘๖] เรื่องเกิดขึ้นที่กรุงสาวัตถี พระผู้มีพระภาคตรัสว่า “ภิกษุทั้งหลาย พวกนาคอาศัยขุนเขาหิมพานต์ ย่อมเติบโตมีกำลัง เติบโตมีกำลังแล้วลงสู่หนอง ลงสู่หนองแล้วลงสู่บึง ลงสู่บึงแล้วลงสู่แม่น้ำน้อย ลงสู่แม่น้ำน้อยแล้วลงสู่แม่น้ำใหญ่ ลงสู่แม่น้ำใหญ่แล้วลงสู่มหาสมุทรสาคร นาคเหล่านั้นย่อมถึงความเจริญเติบโตทางกายในมหาสมุทรสาครนั้น แม้นั้นใด ภิกษุก็ฉันนั้นเหมือนกัน เมื่ออาศัยศีล ดำรงอยู่ในศีล เจริญโพชฌงค์ (ธรรมที่เป็นองค์แห่งการตรัสรู้) ๗ ประการ ทำโพชฌงค์ ๗ ประการให้มาก ย่อมถึงความยิ่งใหญ่ไพบุลย์ ในธรรมทั้งหลายภิกษุเมื่ออาศัยศีล ดำรงอยู่ในศีล เจริญโพชฌงค์ ๗ ประการ ทำโพชฌงค์ ๗ ประการให้มาก ย่อมถึงความยิ่งใหญ่ไพบุลย์ในธรรมทั้งหลาย อย่างไร

คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้

๑. เจริญสติสัมโพชฌงค์ (ธรรมที่เป็นองค์แห่งการตรัสรู้ คือความระลึกได้) อันอาศัยวิเวก (ความสงบ) อาศัยวิราคะ (ความคลายกำหนัด) อาศัยนิโรธ (ความดับ) น้อมไปในโอสสัคคะ (ความสละ)
๒. เจริญธัมมวิจยสัมโพชฌงค์ (ธรรมที่เป็นองค์แห่งการตรัสรู้ คือการเพ็นธรรม) ฯลฯ
๓. เจริญวิริยสัมโพชฌงค์ (ธรรมที่เป็นองค์แห่งการตรัสรู้ คือความเพียร) ...
๔. เจริญปีติสัมโพชฌงค์ (ธรรมที่เป็นองค์แห่งการตรัสรู้ คือความอิ่มใจ) ...
๕. เจริญปัสสัทธิสัมโพชฌงค์ (ธรรมที่เป็นองค์แห่งการตรัสรู้ คือ ความสงบกายสงบใจ) ...
๖. เจริญสมาธิสัมโพชฌงค์ (ธรรมที่เป็นองค์แห่งการตรัสรู้ คือ ความตั้งจิตมั่น) ...
๗. เจริญอุเบกขาสัมโพชฌงค์ (ธรรมที่เป็นองค์แห่งการตรัสรู้ คือ ความมีใจเป็นกลาง) อันอาศัยวิเวก อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธ น้อมไปในโอสสัคคะ

ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุเมื่ออาศัยศีล ดำรงอยู่ในศีล เจริญโพชฌงค์ ๗ ประการ ทำโพชฌงค์ ๗ ประการให้มาก ย่อมถึงความยิ่งใหญ่ไพบุลย์ในธรรมทั้งหลาย อย่างนี้แล”

หิมวันตสูตรที่ ๑ จบ

[๑๘๗] สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ ป่าอัญจนวัน สถานที่พระราชทานอภัยแก่หมู่เนื้อ เขตเมืองสาเกต ครั้งนั้น กุณฑลียปริพาชกเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ ได้สนทนาปราศรัยพอเป็นที่บันเทิงใจ พอเป็นที่ระลึกถึงกันแล้ว นั่ง ณ ที่สมควร ได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคดังนี้ว่า “ท่านพระโคตม ข้าพเจ้าเที่ยวไปในอาราม เข้าไปหาบริษัท เมื่อข้าพเจ้าบริโภคอาหารเข้าเสร็จแล้ว ในเวลาหลังอาหารเดินเที่ยวไปทางอารามสู่อาราม ทางอุทยานสู่อุทยาน ณ ที่นั้นข้าพเจ้าเห็นสมณพราหมณ์ พวกหนึ่งกำลังกล่าวถกซึ่งมีวิธีเปลื้องวาทะเป็นอนานิสส และวิธีได้วาทะเป็นอนานิสส ส่วนท่านพระโคตม มีอะไรเป็นอนานิสสอยู่” พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า “กุณฑลียะ ตถาคตมีวิชาและวิมุตติเป็นผลานิสส”

- “ท่านพระโคตม ธรรมเหล่าไหนที่บุคคลเจริญทำให้มากแล้ว ทำวิชาและวิมุตติให้บริบูรณ์”
“กุณฑลียะ โปชฌงค์ ๗ ประการที่บุคคลเจริญทำให้มากแล้ว ทำวิชาและวิมุตติให้บริบูรณ์”
“ท่านพระโคตม อนึ่ง ธรรมเหล่าไหนที่บุคคลเจริญทำให้มากแล้ว ทำโปชฌงค์ ๗ ประการให้บริบูรณ์”
“กุณฑลียะ สติปัฏฐาน ๔ ประการที่บุคคลเจริญทำให้มากแล้ว ทำโปชฌงค์ ๗ ประการให้บริบูรณ์”
“ท่านพระโคตม อนึ่ง ธรรมเหล่าไหนที่บุคคลเจริญทำให้มากแล้ว ทำสติปัฏฐาน ๔ ประการให้บริบูรณ์”
“กุณฑลียะ สุจจริต ๓ ประการที่บุคคลเจริญทำให้มากแล้ว ทำสติปัฏฐาน ๔ ประการให้บริบูรณ์”
“ท่านพระโคตม อนึ่ง ธรรมเหล่าไหนที่บุคคลเจริญ ทำให้มากแล้ว ทำสุจจริต ๓ ประการให้บริบูรณ์”
“กุณฑลียะ อินทริยสังวรที่บุคคลเจริญ ทำให้มากแล้ว ทำสุจจริต ๓ ประการให้บริบูรณ์”

๕. พระไตรปิฎกเล่มที่ ๒๐ สุตตันตปิฎกที่ ๑๒ อังคุตตรนิกาย เอกก ทุก ดิกนิบาต

การตอบแทนที่ทำได้ยาก

๓๔] การทำตอบแทนแก่ท่านทั้งสอง เราไม่กล่าวว่าเป็นการทำได้โดยง่าย ท่านทั้งสองคือใคร คือ มารดาและบิดา ถึงบุตรจะมีอายุ ๑๐๐ ปี มีชีวิตอยู่ ๑๐๐ ปี ประคับประคองมารดาด้วยบ่าข้างหนึ่ง ประคับประคองบิดาด้วยบ่าข้างหนึ่ง ปฏิบัติท่านทั้งสองนั้นด้วยการอบกลิ่น การนวด การให้อาบน้ำ และการบีบนวด^{๓๒} และแม้ท่านทั้งสองนั้นจะถ่ายอุจจาระและปัสสาวะลงบนบ่าทั้งสองของเขานั้นแล การกระทำอย่างนั้นยังไม่ชื่อว่าอันบุตรได้ทำ หรือทำตอบแทนแก่มารดาและบิดาเลย ถึงบุตรจะสถาปนามารดาและบิดาไว้ในราชสมบัติซึ่งเป็นเจ้าเหนือหัวแห่งแผ่นดินใหญ่ที่มีรัตนะ ๗ ประการมากมายนี้ การกระทำอย่างนั้นยังไม่ชื่อว่าอันบุตรได้ทำ หรือทำตอบแทนแก่มารดาและบิดาเลย ข้อนั้นเพราะเหตุไร เพราะมารดาและบิดามีอุปการะมาก บำรุงเลี้ยง แสดงโลกนี้แก่บุตรทั้งหลาย ส่วนบุตรคนใดให้มารดาและบิดาผู้ไม่มีศรัทธา สมาทาน ตั้งมั่น ดำรงอยู่ในสัทธาสัมปทา(ความถึงพร้อมด้วยศรัทธา) ให้มารดาและบิดาผู้ทุศีล สมาทาน ตั้งมั่นดำรงอยู่ในศีลสัมปทา (ความถึงพร้อมด้วยศีล) ให้มารดาและบิดาผู้ตระหนี่ สมาทานตั้งมั่น ดำรงอยู่ในจาคสัมปทา (ความถึงพร้อมด้วยการเสียสละ) ให้มารดาและบิดาผู้ไม่มีปัญญา สมาทาน ตั้งมั่น ดำรงอยู่ในปัญญาสัมปทา (ความถึงพร้อมด้วยปัญญา) ด้วยเหตุเพียงเท่านั้นแล การกระทำอย่างนั้นชื่อว่า อันบุตรได้ทำและทำตอบแทนแก่มารดาและบิดา^{๓๓}

^{๓๒} การบีบนวด หมายถึงการดึงไปและดึงมาซึ่งมือและเท้าเป็นต้น (อภ.ทุก.อ. ๒/๓๔/๓๒)

^{๓๓} ออกตัญญู หมายถึง ผู้ไม่รู้อุปการะที่บุคคลอื่นกระทำแก่ตน (อภ.ทุก.อ. ๒/๓๓/๓๑)

ออกตเวที หมายถึง ผู้ไม่รู้จักทำอุปการะที่บุคคลอื่นกระทำแก่ตนให้ปรากฏ (อภ.ทุก.อ. ๒/๓๓/๓๑)

๒. คิลานสูตร ว่าด้วยคนไข้และบุคคลผู้เปรียบด้วยคนไข้

[๒๒] ภิกษุทั้งหลาย คนไข้ ๓ จำพวกนี้มีปรากฏอยู่ในโลก คนไข้ ๓ จำพวกไหนบ้าง คือ

๑. คนไข้บางคนในโลกนี้ ได้โทษณะที่เป็นสัปายะ^{๔๔} หรือไม่ได้โทษณะที่เป็นสัปายะก็ตาม ได้ยาที่เป็นสัปายะ หรือไม่ได้ยาที่เป็นสัปายะก็ตาม และได้คนพยาบาลที่เหมาะสม หรือไม่ได้คนพยาบาลที่เหมาะสมก็ตาม ย่อมไม่หายจากอาพาธนั้นได้เลย

๒. คนไข้บางคนในโลกนี้ ได้โทษณะที่เป็นสัปายะ หรือไม่ได้โทษณะที่เป็นสัปายะก็ตาม ได้ยาที่เป็นสัปายะ หรือไม่ได้ยาที่เป็นสัปายะก็ตาม และได้คนพยาบาลที่เหมาะสม หรือไม่ได้คนพยาบาลที่เหมาะสมก็ตาม ย่อมหายจากอาพาธนั้นได้

๓. คนไข้บางคนในโลกนี้ ได้โทษณะที่เป็นสัปายะจึงหายจากอาพาธนั้น เมื่อไม่ได้ ย่อมไม่หาย ได้ยาที่เป็นสัปายะจึงหายจากอาพาธนั้น เมื่อไม่ได้ ย่อมไม่หาย และได้คนพยาบาลที่เหมาะสม จึงหายจากอาพาธนั้น เมื่อไม่ได้ ย่อมไม่หาย

๓. บุคคลวรรค

บรรดาคนไข้ ๓ จำพวกนั้น คนไข้ใดได้โทษณะที่เป็นสัปายะ จึงหายจากอาพาธนั้น เมื่อไม่ได้ ย่อมไม่หาย ได้ยาที่เป็นสัปายะ จึงหายจากอาพาธนั้น เมื่อไม่ได้ ย่อมไม่หาย และได้คนพยาบาลที่เหมาะสม จึงหายจากอาพาธนั้น เมื่อไม่ได้ ย่อมไม่หาย เพราะอาศัยคนไข้ชนิดนี้แล เราจึงอนุญาตอาหารสำหรับภิกษุใช้ อนุญาตยาสำหรับภิกษุใช้ และอนุญาตคนพยาบาลสำหรับภิกษุใช้ ก็เพราะอาศัยคนไข้ชนิดนี้ คนไข้แม้อื่นๆ ก็ควรได้รับการพยาบาลด้วย คนไข้ ๓ จำพวกนี้แล มีปรากฏอยู่ในโลกฉันใด บุคคลที่เปรียบได้กับคนไข้ ๓ จำพวกนี้ ก็ฉันนั้นเหมือนกันแล มีปรากฏอยู่ในโลก

บุคคลที่เปรียบได้กับคนไข้ ๓ จำพวกไหนบ้าง คือ

๑. บุคคลบางคนในโลกนี้ ได้เห็นตถาคต หรือไม่ได้เห็นตถาคตก็ตาม ได้ฟังธรรมวินัยที่ตถาคตประกาศไว้ หรือไม่ได้ฟังธรรมวินัยที่ตถาคตประกาศไว้ก็ตาม ย่อมไม่หยั่งลงสู่ความเห็นชอบที่กำหนดในกุศลธรรมทั้งหลาย

๒. บุคคลบางคนในโลกนี้ ได้เห็นตถาคต หรือไม่ได้เห็นตถาคตก็ตาม ได้ฟังธรรมวินัยที่ตถาคตประกาศไว้ หรือไม่ได้ฟังธรรมวินัยที่ตถาคตประกาศไว้ก็ตาม ย่อมไม่หยั่งลงสู่ความเห็นชอบที่กำหนดในกุศลธรรมทั้งหลาย

๓. บุคคลบางคนในโลกนี้ ได้เห็นตถาคต จึงหยั่งลงสู่ความเห็นชอบที่กำหนดในกุศลธรรมทั้งหลาย เมื่อไม่ได้เห็น ย่อมไม่หยั่งลง ได้ฟังธรรมวินัยที่ตถาคตประกาศไว้ จึงหยั่งลงสู่ความเห็นชอบที่กำหนดในกุศลธรรมทั้งหลายเมื่อไม่ได้ฟัง ย่อมไม่หยั่งลง

บรรดาบุคคล ๓ จำพวกนั้น บุคคลใดได้เห็นตถาคต จึงหยั่งลงสู่ความเห็นชอบที่กำหนดในกุศลธรรมทั้งหลาย เมื่อไม่ได้เห็น ย่อมไม่หยั่งลง ได้ฟังธรรมวินัยที่ตถาคตประกาศไว้ จึงหยั่งลงสู่ความเห็นชอบที่

^{๔๔} เป็นสัปายะในที่นี้ หมายถึง มีประโยชน์ ก่อให้เกิดความเจริญ (อง.ติก.อ. ๒/๒๒/๔๔)

กำหนดในกุศลธรรมทั้งหลาย เมื่อไม่ได้ฟัง ย่อมไม่หยั่งลง เพราะอาศัยบุคคลนี้แล เราจึงอนุญาตการแสดงธรรม ก็เพราะอาศัยบุคคลนี้ จึงควรแสดงธรรมแก่บุคคลแม่เหล่าอื่น
ภิกษุทั้งหลาย บุคคลที่เปรียบได้กับคนไข้ ๓ จำพวกนี้แล มีปรากฏอยู่ในโลก

๖. พระไตรปิฎกเล่มที่ ๒๑ สุตตันตปิฎกที่ ๑๓ อังคุตตรนิกาย จตุกกนิบาต

๗. โรคสูตร

ว่าด้วยโรค

[๑๕๗] ภิกษุทั้งหลาย โรค ๒ อย่างนี้ โรค ๒ อย่าง อะไรบ้าง คือ ๑. โรคทางกาย ๒. โรคทางใจ
สัตว์ผู้อ้างว่า ตนเองไม่มีโรคทางกายตลอดระยะเวลา ๑ ปีบ้าง ๒ ปีบ้าง ๓ ปีบ้าง ๔ ปีบ้าง ๕ ปีบ้าง ๑๐ ปีบ้าง ๒๐ ปีบ้าง ๓๐ ปีบ้าง ๔๐ ปีบ้าง ๕๐ ปีบ้าง แม้อีกว่า ๑๐๐ ปีบ้าง ยังพอมืออยู่ แต่สัตว์ผู้จะกล่าวอ้างว่า ตนเองไม่มีโรคทางใจตลอดระยะเวลาแม้ครู่เดียว หาได้โดยยาก ยกเว้นท่านผู้หมดกิเลสแล้วทั้งหลาย
โรคของบรรพชิต ๔ อย่างนี้ โรค ๔ อย่าง อะไรบ้าง คือ

๑. ภิกษุในธรรมวินัยนี้เป็นคนมักมาก คับแค้น ไม่สันโดษด้วยจีวร บิณฑบาต เสนาสนะ และคิลานปัจจัยเภสัชบริขาร ตามแต่จะได้
๒. เธอเมื่อมักมาก คับแค้น ไม่สันโดษด้วยจีวร บิณฑบาต เสนาสนะ และคิลานปัจจัยเภสัชบริขาร ตามแต่จะได้ ย่อมตั้งความปรารถนาชั่ว เพื่อไม่ให้ผู้อื่นดูหมิ่น เพื่อให้ได้ลาภสักการะและชื่อเสียง
๓. เธอวิ่งเต้น ขวนขวาย พยายาม เพื่อไม่ให้ผู้อื่นดูหมิ่น เพื่อให้ได้ลาภสักการะและชื่อเสียง
๔. เธอเข้าไปหาตระกูลทั้งหลาย นั่งกล่าวธรรม กลั่นอุจจาระและปัสสาวะเพื่อให้เขานับถือ ภิกษุทั้งหลาย โรคของบรรพชิต ๔ อย่างนี้แล

เพราะเหตุนั้น เธอทั้งหลายในธรรมวินัยนี้พึงสำเหนียกอย่างนี้ว่า “เราจักไม่เป็นคนมักมาก ไม่เป็นคนมีจิตคับแค้น ไม่เป็นคนไม่สันโดษด้วยจีวร บิณฑบาต เสนาสนะ และคิลานปัจจัยเภสัชบริขาร ตามแต่จะได้ เราจักไม่ตั้งความปรารถนาชั่วเพื่อให้คนอื่นรู้จัก เพื่อให้ได้ลาภสักการะและชื่อเสียง เราจักไม่วิ่งเต้น ไม่ขวนขวาย ไม่พยายามเพื่อให้คนอื่นรู้จัก เพื่อให้ได้ลาภสักการะและชื่อเสียง เราจักอดทนต่อความหนาว ความร้อน ความทิวกระหาย ต่อการถูกเหยียบ ยุง ลม แดด และสัตว์เลื้อยคลานทั้งหลายรบกวน ต่อถ้อยคำหยาบคายร้ายแรงต่างๆ จักเป็นผู้อดกลั้นเวทนาทั้งหลายอันมีในร่างกายที่เกิดขึ้นแล้วเป็นทุกข์ กล้าแข็ง เจริบอด เผ็ดร้อน ไม่น่ายินดี ไม่น่าพอใจ พรากชีวิต”

ภิกษุทั้งหลาย พวกเธอพึงสำเหนียกอย่างนี้แล

๗. พระไตรปิฎกเล่มที่ ๒๒ สุตตันตปิฎกที่ ๑๔ อังคุตตรนิกาย ปัญจก ฉักกนิบาต

ยาคุสูตฺร

ว่าด้วยอานิสงส์ของยาคุ

[๒๐๗] ภิกษุทั้งหลาย อานิสงส์ของยาคุ (ข้าวต้ม) ๕ ประการนี้ อะไรบ้าง คือ

๑. บรรเทาความหิว
๒. ระงับความกระหาย
๓. ให้ลมเดินคล่อง
๔. ชำระลำไส้
๕. ให้เฝ้าย่อยอาหารที่ยังไม่ย่อย

ภิกษุทั้งหลาย อานิสงส์ของยาคุ ๕ ประการนี้แล

๘. พระไตรปิฎกเล่มที่ ๒๔ สุตตันตปิฎกที่ ๑๖ อังคุตตรนิกาย ทสก เอกาทสกนิบาต

คิริมานันทสูตฺร

ว่าด้วยการหายอาพาธของพระคิริมานนท

[๖๐] สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ พระเชตวันอารามของอนาถบิณฑิกเศรษฐี เขตกรุงสาวัตถี สมัยนั้นแล ท่านพระคิริมานนทอาพาธ ได้รับทุกข์ เป็นไข้หนัก ท่านพระอานนทจึงเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ ถวายอภิวัตแล้วนั้น ณ ที่สมควร ได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคดังนี้ว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ท่านพระคิริมานนทอาพาธ ได้รับทุกข์ เป็นไข้หนัก ขอประทานวโรกาส ขอพระผู้มีพระภาคได้โปรดอนุเคราะห์เสด็จไปเยี่ยมท่านพระคิริมานนทที่ยังที่อยู่เถิด พระพุทธเจ้าข้า” พระผู้มีพระภาคตรัสว่า “อานนท ถ้าเธอเข้าไปหาแล้ว กล่าวสัญญา ๑๐ ประการแก่คิริมานนทภิกษุ เป็นไปได้ที่การอาพาธของคิริมานนทภิกษุจะสงบระงับโดยฉับพลัน เพราะได้ฟังสัญญา ๑๐ ประการนี้

สัญญา ๑๐ ประการ อะไรบ้าง คือ

๑. อนิจจสัญญา
๒. อนัตตสัญญา
๓. อสุภสัญญา
๔. อาทีนวสัญญา

๕. ปทานสัญญา
๖. วิจารณ์สัญญา
๗. นิโรธสัญญา
๘. สัพพโลเกอนภิตตสัญญา
๙. สัพพสังขารesu อนิจจสัญญา
๑๐. อาณาปานสติ

อนิจจสัญญา เป็นอย่างไร

คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้ไปสู่ป่าก็ดี ไปสู่โคนไม้ก็ดี ไปสู่เรือนว่างก็ดี พิจารณาว่า ‘รูปไม่เที่ยง เวทนาไม่เที่ยง สัญญาไม่เที่ยง สังขารไม่เที่ยง วิญญาณไม่เที่ยง’ เป็นผู้พิจารณาเห็นโดยความเป็นของไม่เที่ยงในอุปาทานชั้น ๕ นี้อย่างนี้ นี้เรียกว่า อนิจจสัญญา

อสุภสัญญา เป็นอย่างไร

คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้พิจารณาเห็นกายนี้เท่านั้น ตั้งแต่พื้นเท้าขึ้นไป ตั้งแต่ปลายผมลงมา มีหนังหุ้มอยู่โดยรอบ เต็มไปด้วยของไม่สะอาด มีประการต่างๆ ว่า ‘ในกายนี้มี ผม ขน เล็บ ฟัน หนัง เนื้อ เอ็น กระดูก เยื่อในกระดูก ไต หัวใจ ตับ พังผืด ม้าม ปอด ใสใหญ่ ใส่น้อย อาหารใหม่ อาหารเก่า ดี เสลด หนอง เลือด เหงื่อ มันข้น น้ำตา เปรลวมัน น้ำลาย น้ำมูก ไขข้อ มูลตร’ เป็นผู้พิจารณาเห็นโดยความเป็นของไม่งามในกายนี้อย่างนี้ นี้เรียกว่า อสุภสัญญา

อาทีนวสัญญา เป็นอย่างไร

คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้ไปสู่ป่าก็ดี ไปสู่โคนไม้ก็ดี ไปสู่เรือนว่างก็ดี พิจารณาเห็นว่า ‘กายนี้มีทุกข์มาก มีโทษมาก เพราะฉะนั้น อาพาธต่างๆ จึงเกิดขึ้นในกายนี้ คือ โรคตา โรคหู โรคจมูก โรคลิ้น โรคกาย โรคศีรษะ โรคที่โอบหู โรคปาก โรคฟัน โรคโอ โรคหืด โรคไข้หวัด โรคไข้พิษ โรคไข้เชื่อมซึ่ม โรคท้อง โรคลมสลบ โรคลงแดง โรคจุกเสียด โรคลงราก โรคเรื้อน โรคฝี โรคกลาก โรคมอญคร้อ โรคลมบ้าหมู โรคหิดเปื่อย โรคหิดดำน โรคคุดทะราด โรคหูด โรคละอองบวม โรคอาเจียนเป็นเลือด โรคดี โรคเบาหวาน โรคเริม โรคพุพอง โรคจริตสีดวง อาพาธมีดีเป็นสมุฏฐาน อาพาธมีเสลดเป็นสมุฏฐาน อาพาธมีลมเป็นสมุฏฐาน อาพาธมีไข้สันนิบาตเป็นสมุฏฐาน อาพาธที่เกิดแต่ฤดูแปรปรวน อาพาธที่เกิดแต่การบริหารที่ไม่สม่าเสมอ อาพาธที่เกิดแต่ความเพียรเกินกำลัง อาพาธที่เกิดแต่วิบากของกรรม ความหนาว ความร้อน ความหิว ความกระหาย ปวดอุจจาระ ปวดปัสสาวะ’ เป็นผู้พิจารณาเห็นโดยความเป็นโทษในกายนี้อย่างนี้ นี้เรียกว่า อาทีนวสัญญา

๙. พระไตรปิฎกเล่มที่ ๒๕ สุตตันตปิฎกที่ ๑๗ ขุททกนิกาย ขุททกปาฐะ ธรรมบท อุทาน

๑. ทวัตติงสการ

ว่าด้วยอาการ ๓๒

ในร่างกายนี้มีผม ขน เล็บ ฟัน หนัง เนื้อ เอ็น กระดูก เยื่อในกระดูก ไต หัวใจ ตับ พังผืด ม้าม ปอด ใสใหญ่ ใส่น้อย อาหารใหม่ อาหารเก่า ดี เสลด หนอง เลือด เหงื่อ มันข้น น้ำตา เปลวมัน น้ำลาย น้ำมูก ไขข้อ มูตร และมันสมอง

๑๐. พระไตรปิฎกเล่มที่ ๒๙ สุตตันตปิฎกที่ ๒๑ ขุททกนิกาย มหานิทเทส

ว่าด้วยการทำนายเสียงเนื้อและนก

[๗๕๕] เสียงเนื้อและเสียงนก เรียกว่า เสียงร้อง ในคำว่า ภิกษุผู้นับถือไม่พึงสงสัยเสพยาเสียงสัตว์ ร้อง การปรุขยาให้ตั้งครุฑ และการรักษาโรค ความว่า พวกคนที่รู้เสียงเนื้อและนก ย่อมทำนายเสียงเนื้อและนก คือ ย่อมรู้เสียงร้อง เสียงเจรจากันแห่งนกหรือสัตว์สี่เท้า พวกคนที่รู้เสียงเนื้อและนก ย่อมทำนายเสียงเนื้อและนกอย่างนี้

ว่าด้วยครุฑไม่ตั้งด้วยเหตุ ๒ ประการ

พวกคนปรุขยาให้ตั้งครุฑ ย่อมยังครุฑให้ตั้งขึ้น ครุฑที่ย่อมไม่ตั้งขึ้นด้วยเหตุ ๒ ประการ คือ ด้วยเหล่าตัวสัตว์ ๑ ด้วยลมกำเริบ ๑ พวกคนที่ปรุขยาให้ตั้งครุฑ ย่อมให้ยาเพื่อบำบัดเหล่าตัวสัตว์ หรือเพื่อบำบัดลมกำเริบ พวกคนที่ปรุขยาให้ตั้งครุฑ ย่อมยังครุฑให้ตั้งขึ้นอย่างนี้

ว่าด้วยการรักษาโรค

ชื่อว่า การรักษาโรค ได้แก่การรักษาโรค ๕ อย่าง คือ รักษาทางเศกเป่า รักษาทางผ่าตัด รักษาทางยา รักษาทางภูตผี รักษาทางกุมาร คำว่า ภิกษุผู้นับถือ คือ ภิกษุผู้นับถือพระพุทธเจ้า ผู้นับถือพระธรรม ผู้นับถือพระสงฆ์ ภิกษุผู้นับถือนั้น ย่อมนับถือพระผู้มีพระภาค หรือว่าพระผู้มีพระภาคย่อมทรงรับบุคคลนั้น สมจริงดังที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย ภิกษุเหล่าใดเป็นผู้หลอกลวง กระจ่าง พุดเลาะแหยะ ชอบตกแต่ง มีมานะสูง เหมือนไม้แฉ้ว ไม่มีสมาธิ ดูกร ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุเหล่านั้น ชื่อว่า เป็นผู้ไม่นับถือเรา เป็นผู้ปราศไปจากธรรมวินัยนี้ และย่อมไม่ถึงความเจริญองกามโฆบูลย์ในธรรมวินัยนี้ ดูกร ภิกษุทั้งหลาย ส่วนภิกษุเหล่าใด เป็นผู้ไม่หลอกลวง ไม่พุดเลาะแหยะ มีปัญญา ไม่กระจ่าง มีสมาธิ ดูกร ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุเหล่านั้น ชื่อว่า เป็นผู้นับถือเรา เป็นผู้ไม่ปราศไปจากธรรมวินัย และย่อมถึงความเจริญองกามโฆบูลย์ในธรรมวินัยนี้

พระผู้มีพระภาคผู้สูงสุดศาสดา ครั้นตรัสไวยากรณภาษิตนี้จบลงแล้ว จึงได้ตรัสคาถาประพันธ์ต่อไปอีกว่า

พวกภิกษุผู้หลอกลวง กระด้าง พุดทะเลาะแหยะ มีมานะสูง ดั่งไม้้อ ไม่มีสมาธิ ภิกษุเหล่านั้น ย่อมไม่
งอกงามในธรรมวินัยที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงแสดงแล้ว ส่วนพวกภิกษุผู้ไม่หลอกลวง ไม่พุดทะเลาะแหยะ
มีปัญหา ไม่กระด้าง มีสมาธิดี ภิกษุเหล่านั้น ย่อมงอกงามในธรรมวินัยที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงแสดงแล้ว

คำว่า ภิกษุผู้นับถือ ไม่พึงส้องเสพการทนายเสียงสัตว์ร้อง การปรุงยาให้ตั้งครรรภ์ และการรักษาโรค ความ
ว่า ภิกษุผู้ไม่นับถือไม่พึงเสพ ไม่พึงส้องเสพ ไม่พึงส้องเสพเฉพาะ ไม่พึงประพฤติ ไม่พึงประพฤติโดยเอื้อเพื่อ
ไม่พึงยึดถือประพฤติ ซึ่งการทนายเสียงสัตว์ร้อง การปรุงยาให้ตั้งครรรภ์ และการรักษาโรค อีกอย่างหนึ่ง ไม่
พึงยึด ไม่พึงถือ ไม่พึงทรงไว้ ไม่พึงเข้าไปทรงไว้ ไม่พึงเข้าไปกำหนด ไม่พึงประกอบ ซึ่งการทนายเสียงสัตว์
ร้อง การปรุงยาให้ตั้งครรรภ์ และการรักษาโรค เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ภิกษุผู้ไม่นับถือ ไม่พึงส้องเสพการทนาย
เสียงสัตว์ร้อง การปรุงยาให้ตั้งครรรภ์ และการรักษาโรค เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคจึงตรัสตอบว่า ภิกษุ
ผู้ไม่นับถือ ไม่พึงประกอบการทำอาถรรพณ์ การทำนายฝัน การทนายลักษณะ และการดูฤกษ์ ไม่พึงส้องเสพ
การทนายเสียงสัตว์ร้อง การปรุงยาให้ตั้งครรรภ์ และการรักษาโรค

ว่าด้วยการบำบัดรักษาโรค

คำว่า การบำบัดรักษาโรค ได้แก่ การบำบัดรักษาโรค ๕ อย่าง คือ

๑. การรักษาด้วยการเสกเป่า
๒. การรักษาด้วยการผ่าตัด
๓. การรักษาทางยา
๔. การรักษาทางภูติผี
๕. การรักษาโรคเด็ก (กุมารเวช)

๑๑. พระไตรปิฎกเล่มที่ ๓๒ สุตตันตปิฎกที่ ๒๔ ขุททกนิกาย อปทาน ภาค ๑

๑๙. อานิสงส์ของการถวายรองเท้า

[๑๔๒] ข้าพเจ้าได้ถวายรองเท้าในพระชินเจ้า และในหมู่สงฆ์ ซึ่งเป็นหมู่คณะที่ประเสริฐสุดแล้วได้รับ
อานิสงส์ซึ่งสมควรแก่กรรมของข้าพเจ้า ๓ ประการ

- [๑๔๓] คือ ยานคือช้าง ยานคือม้า วอ และคานหาม ๑ รถ ๖๐,๐๐๐ คัน แวดล้อมข้าพเจ้าทุกเมื่อ ๑
- [๑๔๔] เมื่อข้าพเจ้าเวียนวายตายเกิดอยู่ในภพ รองเท้าแก้วมณี รองเท้าทองแดง รองเท้าทองคำ รองเท้าเงิน ผุดขึ้นรองรับทุกอย่างเท่า ๑
- [๑๔๕] บุญกรรมทั้งหลายย่อมช่วยชำระอาจารย์คุณให้สะอาด แน่นอนข้าพเจ้าได้คุณเหล่านี้เพราะผลแห่งกรรมนั้น

๒๐. อานิสงส์ของการถวายเชียงเท้า

- [๑๔๖] ข้าพเจ้าได้ถวายเชียงเท้าในพระสุคตและในหมู่สงฆ์ ซึ่งเป็นหมู่คณะที่ประเสริฐสุดแล้วได้สวมเชียงเท้าซึ่งสำเร็จด้วยฤทธิ์แล้ว อยู่ได้ตามปรารถนา

๑๒. พระไตรปิฎกเล่มที่ ๓๓ สุตตันตปิฎกที่ ๒๕ ขุททกนิกาย อปทาน ภาค ๒ พุทธวงศ์ จริยาปิฎก

หริตกทายกเถระ

ประวัติในอดีตชาติของพระหริตกทายกเถระ (พระหริตกทายกเถระ) เมื่อจะประกาศประวัติในอดีตชาติของตน จึงกล่าวว่า

[๖๐] ข้าพเจ้ากำลังนำผลสมอ ผลมะขามป้อม ผลมะม่วง ผลหว่า ผลสมอพิเภก ผลกระเบา ผลรกฟ้า และผลมะตูม มาด้วยตนเอง

[๖๑] ข้าพเจ้าได้พบพระมหามุนี ผู้มีปกติเข้าฌาน ยินดีในฌาน เป็นมุนีถูกอาพาธเบียดเบียน ทรงเดินทางไกล ประทับอยู่ที่เจือมฏเขา

[๖๒] ข้าพเจ้าจึงนำผลสมอมาถวายพระสยัมภู เพียงข้าพเจ้าปรุงเภสัชเสร็จแล้ว ความเจ็บป่วยก็หายไปทันทีนั่นเอง

[๖๓] พระพุทธเจ้าผู้ละความกระวนกระวายได้แล้ว ได้ทรงอนุโมทนาว่า ก็ด้วยการถวายเภสัชซึ่งเป็นเครื่องระงับความเจ็บป่วยนี้

[๖๔] ท่านจะเกิดเป็นเทวดา เป็นมนุษย์ หรือเกิดในชาติอื่นๆ ก็ตาม ขอจงเป็นผู้มีความสุขในที่ทุกสถาน และอย่าได้มีความเจ็บป่วยเลย

[๖๕] ครั้นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าผู้ทรงเป็นพระสยัมภู ผู้ไม่ทรงพ่ายแพ้ ผู้ทรงเป็นนักปราชญ์ ตรัสดังนี้แล้วได้เสด็จเหาะขึ้นสู่ท้องฟ้าเหมือนพญาหงส์ไปในอากาศ

[๖๖] ข้าพเจ้าได้ถวายผลสมอแด่พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ผู้ทรงเป็นพระสยัมภู ผู้แสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่ในชาติใด ความเจ็บป่วยจึงมิได้เกิดแก่ข้าพเจ้าอีกเลยจนถึงชาตินี้

[๖๗] ภพนี้เป็นภพสุดท้ายของข้าพเจ้า ภพสุดท้ายกำลังเป็นไปอยู่วิเศษ ๓ ข้าพเจ้าได้บรรลุแล้วโดยลำดับคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า ข้าพเจ้าก็ได้ทำสำเร็จแล้ว

[๖๘] ในภักดิ์ที่ ๙๔ นับจากภักดิ์นี้ไป ข้าพเจ้าได้ถวายเภสัชไว้ในครั้งนั้น จึงไม่รู้จักทุกคติเลย นี่เป็นผลแห่งการถวายเภสัช

[๖๙] กิเลสทั้งหลาย ข้าพเจ้าก็เผาได้แล้ว ภพทั้งปวงข้าพเจ้าก็ถอนได้แล้ว ข้าพเจ้าตัดกิเลสเครื่องผูกพันได้แล้ว อยู่อย่างผู้ไม่มีอาสวะ ดุจพญาช้างตัดเครื่องพันธนาการได้แล้ว อยู่อย่างอิสระ

[๗๐] การที่ข้าพเจ้ามาในสำนักของพระพุทธเจ้า เป็นการมาดีแล้วโดยแท้ วิชชา ๓ ข้าพเจ้าได้บรรลุแล้วโดยลำดับ คำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า ข้าพเจ้าก็ได้ทำสำเร็จแล้ว

[๗๑] คุณวิเศษเหล่านี้คือ ปฏิสัมภिता ๔ วิโมกข์ ๘ และอภิญญา ๖ ข้าพเจ้าก็ได้ทำให้แจ้งแล้ว คำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า ข้าพเจ้าก็ได้ทำสำเร็จแล้ว ดังนี้แลได้ทราบทั่ว ทานพระหริตกทายกเถระได้ภาษิตคาถาเหล่านี้ ด้วยประการฉะนี้

อังกมมทายกเถระ^{๔๔}

ประวัติในอดีตชาติของพระอังกมมทายกเถระ พระอังกมมทายกเถระ เมื่อจะประกาศประวัติในอดีตชาติของตน จึงกล่าวว่า

[๒๗] ข้าพเจ้าได้ถวายฉลองพระบาทแด่พระพุทธเจ้าพระนามว่า กกุสันธะ ผู้ทรงเป็นปราชญ์ ลอยบาปได้แล้ว อยู่จบพรหมจรรย์ผู้ทรงดำเนินไปสู่ที่ประทับในเวลากลางวัน

[๒๘] ในภักดิ์ภักดิ์นี้ ข้าพเจ้าได้ถวายทานไว้ในครั้งนั้น จึงไม่รู้จักทุกคตินี้เป็นผลแห่งการถวายฉลองพระบาท

[๒๙] กิเลสทั้งหลาย ข้าพเจ้าก็เผาได้แล้ว ภพทั้งปวง ข้าพเจ้าก็ถอนได้แล้ว ข้าพเจ้าตัดกิเลสเครื่องผูกพันได้แล้ว อยู่อย่างผู้ไม่มีอาสวะ ดุจพญาช้างตัดเครื่องพันธนาการได้แล้ว อยู่อย่างอิสระ

[๓๐] การที่ข้าพเจ้ามาในสำนักของพระพุทธเจ้า เป็นการมาดีแล้วโดยแท้ วิชชา ๓ ข้าพเจ้าได้บรรลุแล้วโดยลำดับ คำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า ข้าพเจ้าก็ได้ทำสำเร็จแล้ว

[๓๑] ๘ วิโมกข์ ๔ คุณวิเศษ เหล่านี้ คือ ปฏิสัมภिता และอภิญญา ๖ ข้าพเจ้าก็ได้ทำให้แจ้งแล้ว คำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า ข้าพเจ้าก็ได้ทำสำเร็จแล้ว ดังนี้แลได้ทราบทั่ว ทานพระอังกมมทายกเถระได้ภาษิตคาถาเหล่านี้ ด้วยประการฉะนี้



^{๔๔} พระอังกมมทายกเถระ หมายถึงพระสุภิกขเถระ (ขุ.เถร.อ. ๒/๓/๖)



บทที่ ๒

หลักธรรมและวินัย

ว่าด้วย การแพทย์ การนวด

การดูแลสุขภาพ ในพหุศาสตร์

ก. หลักธรรม

๑. การพยาบาลภิกษุผู้อาพาธในพระพุทธศาสนา
๒. คุณลักษณะของคนไข้ ผู้ดูแลที่ดีและไม่ดี
๓. ความจริงแท้ของชีวิต
๔. การพิจารณากาย ไม่ยึดมั่นในกาย
๕. ชีวิตคืออะไร
๖. โรค
๗. การเกิดโรค หรือสมุฏฐาน
๘. อาการ ๓๒

ข. พระวินัย

๑. การนวดภิกษุ
๒. การนวดภิกษุณี
๓. การอบตัว
๔. การทาน้ำมัน
๕. การรมเหงื่อ รมด้วยใบไม้ รมใหญ่ ฯลฯ
๖. การนวดกายของภิกษุณี
๗. การรีดครรรภ์ นาคครรรภ์
๘. การอาบน้ำและสีกายกับต้นไม้ เสาไม้ การถูตัวให้กัน
๙. สุขอนามัย
๑๐. อาหารเป็นยา

ในพระวินัยและพระสูตร มีบันทึกเกี่ยวกับการดูแลสุขภาพ การเยียวยา การบำบัดรักษาโรคและความเจ็บป่วยในหมู่ภิกษุและภิกษุณีเป็นจำนวนมาก อย่างน้อย ๑๐๔ หัวข้อ โดยอยู่ในพระวินัยอย่างน้อย ๘๘ หัวข้อ ในพระสุตตันตปิฎกอย่างน้อย ๑๖ หัวข้อ ซึ่งความจริงมีจำนวนมากกว่านี้ เนื่องจากมีการกล่าวซ้ำในหลายที่ มีการกล่าวเรื่องเดียวกันแต่ในแต่ละเหตุการณ์ แต่ละบุคคลที่ต่างกัน

มีบันทึกว่าด้วย **นวด** ในพระวินัยและพระสูตรอย่างน้อย ๕๘ หัวข้อ เป็นบันทึกที่กล่าวถึงการนวด การอบ การทาน้ำมัน การรม ประมาณ ๒๕ หัวข้อ เป็นบันทึกเกี่ยวกับการพยาบาลเยียวยาและสุขอนามัย ๓๓ หัวข้อ

หลักการและหลักปฏิบัติของการแพทย์และการนวดในพระวินัยและพระสูตร จัดหมวดหมู่ได้ ดังนี้

ก. หลักธรรม

๑. หลักธรรมว่าด้วย การพยาบาลภิกษุผู้อาพาธในพระพุทธศาสนา

พระพุทธเจ้าได้ทรงบัญญัติหลักธรรมและวินัยที่สำคัญเกี่ยวกับการดูแลสุขภาพและเยียวยารักษาโรค ดังนี้

- การดูแลและการเยียวยาภิกษุที่อาพาธเป็นหน้าที่ของสงฆ์ สงฆ์ต้องพยาบาลภิกษุที่อาพาธ ถ้าไม่พยาบาล ต้องอาบัติทุกกฏ
- การดูแลภิกษุที่อาพาธมีคุณค่าและความสำคัญเท่ากับการพยาบาลพระพุทธเจ้า

หลักธรรมวินัยข้อนี้ ทำให้การพยาบาลภิกษุที่อาพาธเป็นกิจของสงฆ์ ผู้ใดละเว้นถือเป็นอาบัติ และยกย่องหน้าที่ในการพยาบาลนั้นมีความสำคัญสูงสุดเท่ากับการได้พยาบาลพระพุทธเจ้า ถึงขนาดว่า เมื่อภิกษุผู้อาพาธมรณภาพ บาตรและจีวรของภิกษุที่อาพาธจะถูกรับไปให้แก่ผู้ที่พยาบาลภิกษุรูปนั้น ไม่ว่าจะ เป็นภิกษุหรือสามเณรโดยไม่ตกแก่สงฆ์^๑

บทบาทของพระในฐานะผู้เยียวยาในระยะแรกจำกัดอยู่ในขอบเขตของการดูแลภิกษุด้วยกัน ต่อมา หมอพระและวัดมีการขยายการดูแลทางการแพทย์ออกไปสู่สาธารณชน (ตามหลักฐานศิลาจารึกหลักที่สอง ของพระเจ้าอโศก ราว พ.ศ. ๒๓๒-๒๖๙)

หลักธรรมวินัยข้อนี้ทำให้เกิดวัฒนธรรมการแพทย์แบบพุทธ ความสัมพันธ์ในลักษณะที่เกื้อกูลกัน ระหว่างพุทธศาสนากับการแพทย์ช่วยส่งเสริมการขยายตัวของพระพุทธศาสนาในอินเดีย นำไปสู่การสอน การแพทย์ในกลุ่มวัดต่างๆ ในอินเดียอย่างแพร่หลาย

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๑๕ วินัยปิฎกที่ ๑๕ มหาวรรค ภาค ๒ เรื่องภิกษุอาพาธเป็นโรคท้องร่วง

.....
สมัยนั้น ภิกษุรูปหนึ่งอาพาธเป็นโรคท้องร่วง ภิกษุนั้นนอนกลิ้งเกลือกไปมาบนปัสสาวะและ อุจจาระของตนเองครั้งนั้น พระผู้มีพระภาคมีท่านพระอานนตตามเสด็จ เสด็จจาริกไปตามเสนาสนะ เสด็จเข้าไปทางที่อยู่ของภิกษุนั้น ได้ทอดพระเนตรเห็นภิกษุนั้นนอนกลิ้งเกลือกไปมาบนปัสสาวะ

^๑ เค้นเนธ จี. ซี. สด. ลัทธินักพรตและการเยียวยาในอินเดียโบราณ: ระบบการแพทย์ ในพุทธอาราม. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ: มูลนิธิโกมลคีมทอง; ๒๕๕๒.

และอุจจาระของตนเอง จึงเสด็จเข้าไปใกล้แล้ว ได้ตรัสตั้งนี้ว่า “ภิกษุ เธออาพาธเป็นโรคอะไร” ภิกษุนั้นทูลว่า “ข้าพระองค์อาพาธเป็นโรคท้องร่วง พระพุทธเจ้าข้า” พระผู้มีพระภาคตรัสถามว่า “เธอไม่มีภิกษุผู้คอยพยาบาลหรือ” ภิกษุนั้นทูลว่า “ไม่มี พระพุทธเจ้าข้า” พระผู้มีพระภาคตรัสถามว่า “เหตุใด พวกภิกษุจึงไม่คอยพยาบาลเธอ”

ภิกษุนั้นทูลว่า “เพราะข้าพระองค์ไม่ได้ทำอุปการะแก่ภิกษุทั้งหลาย ดังนั้นพวกภิกษุจึงไม่คอยพยาบาลข้าพระองค์ พระพุทธเจ้าข้า” พระผู้มีพระภาคตรัสเรียกพระอานนท์มารับสั่งว่า “อานนท์ เธอไปตักน้ำมา เราจะอาบน้ำให้ภิกษุนี้” พระอานนท์ทูลรับสนองพระดำรัสแล้วตักน้ำมาถวาย พระผู้มีพระภาคทรงรดน้ำ พระอานนท์ขัดสี พระผู้มีพระภาคทรงประคองศีรษะขึ้น พระอานนท์ยกเท้าวางบนเตียง

ต่อมา พระผู้มีพระภาครับสั่งให้ประชุมสงฆ์เพราะเรื่องนี้เป็นต้นเหตุ ทรงสอบถามภิกษุทั้งหลายว่า “ภิกษุทั้งหลาย ในวิหารหลังนี้มีภิกษุเป็นไข้หรือ” พวกภิกษุกราบทูลว่า “มี พระพุทธเจ้าข้า” พระผู้มีพระภาคตรัสถามว่า “เธออาพาธเป็นโรคอะไร” พวกภิกษุกราบทูลว่า “เธออาพาธเป็นโรคท้องร่วง พระพุทธเจ้าข้า” พระผู้มีพระภาคตรัสถามว่า “ภิกษุนี้มีภิกษุผู้คอยพยาบาลหรือ” พวกภิกษุกราบทูลว่า “ไม่มี พระพุทธเจ้าข้า” พระผู้มีพระภาคตรัสถามว่า “เหตุใด พวกภิกษุจึงไม่คอยพยาบาลเธอ” พวกภิกษุกราบทูลว่า “เพราะเธอไม่ได้ทำอุปการะแก่ภิกษุทั้งหลาย ดังนั้นพวกภิกษุจึงไม่คอยพยาบาลเธอ พระพุทธเจ้าข้า”

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า “ภิกษุทั้งหลาย พวกเธอไม่มีมารดา ไม่มีบิดาผู้คอยพยาบาล ภิกษุทั้งหลาย ถ้าพวกเธอไม่พยาบาลกันเอง ใครเล่าจะคอยพยาบาลพวกเธอ ภิกษุทั้งหลาย ผู้จะพยาบาลเราก็จงพยาบาลภิกษุไข้เถิด ถ้ามีอุปัชฌาย์ อุปัชฌาย์พึงพยาบาลภิกษุใช้นั้นจนตลอดชีวิต (หรือ) จนกว่าเธอจะหาย ถ้ามีอาจารย์ อาจารย์พึงพยาบาลภิกษุใช้นั้นจนตลอดชีวิต (หรือ) จนกว่าเธอจะหาย ถ้ามีสหวิทยาริก (คำเรียกผู้ได้รับการอุปสมบทแล้ว ถ้าอุปสมบทต่อพระอุปัชฌาย์องค์ใดก็เป็นสหวิทยาริกของพระอุปัชฌาย์องค์นั้น (ใช้เข้าคู่กับ อุปัชฌาย์) สหวิทยาริกพึงพยาบาลภิกษุใช้นั้นจนตลอดชีวิต (หรือ) จนกว่าเธอจะหาย ถ้ามีอันเตवासิก (ผู้อยู่ภายใน ใช้เรียกภิกษุผู้อาศัยอยู่กับอาจารย์ หรือภิกษุผู้มีใช้พระอุปัชฌาย์ของตน) อันเตवासิกพึงพยาบาลภิกษุใช้นั้นจนตลอดชีวิต (หรือ) จนกว่าเธอจะหาย ถ้ามีภิกษุผู้ร่วมอุปัชฌาย์ ผู้ร่วมอุปัชฌาย์พึงพยาบาลภิกษุใช้นั้นจนตลอดชีวิต (หรือ) จนกว่าเธอจะหาย ถ้ามีภิกษุผู้ร่วมอาจารย์ ผู้ร่วมอาจารย์พึงพยาบาลภิกษุใช้นั้นจนตลอดชีวิต

(หรือ) จนกว่าเธอจะหาย ถ้าไม่มีอุปษฌาย์ อาจารย์สัททวิหริก อันเตวาสิก ผู้ร่วมอุปษฌาย์ หรือผู้ร่วมอาจารย์ สงฆ์ต้องพยาบาลภิกษุใช้นั้น ถ้าไม่พยาบาล ต้องอาบัติทุกกฏ”

๒. หลักธรรมว่าด้วย คุณลักษณะของคนไข้ ผู้ดูแลที่ดีและไม่ดี

ในพระวินัยได้บอกลักษณะของผู้ป่วยที่ดูแลยากและง่ายว่า มีอะไรบ้าง นอกจากนี้ยังบอกลักษณะของผู้ที่ควรพยาบาลและไม่เหมาะที่จะพยาบาลคนไข้ ไว้ในพระวินัย

การบอกลักษณะของผู้ป่วยและผู้พยาบาลที่ดีและไม่ดีนั้น แสดงว่า

- ๑) พระพุทธศาสนาได้ให้ความสำคัญต่อผู้ที่ทำหน้าที่ในการพยาบาล และตัวคนไข้เองว่า การจะหายจากอาหารได้ง่ายหรือยากนั้นขึ้นอยู่กับตัวผู้พยาบาลและตัวผู้ป่วย การหายไม่ใช่จากปัจจัยภายนอกหรือสิ่งที่เหนือธรรมชาติ แสดงให้เห็นถึง **วัฒนธรรมการแพทย์แบบประจักษ์นิยมและเหตุผล (Empirico-rational) ของพุทธศาสนา** อันเป็นไปตามหลักอภิปัจจยตา
- ๒) ภิกษุผู้พยาบาลต้องมีคุณลักษณะ ๕ ประการ ตั้งแต่ มีความรู้ทางการแพทย์เป็นอย่างดีเพราะต้องจัดยา หรือปรุงยาเป็น ต้องรู้ของที่แสลง ต้องไม่พยาบาลเพื่อเงินทอง มีเมตตา ซึ่งต่อมาได้กลายเป็นข้อปฏิบัติของแพทย์ที่เป็นฆราวาสในสายของพระพุทธศาสนา สืบต่อมายังแพทย์แผนไทยและหมอนวดไทยในปัจจุบัน ที่สำคัญ ภิกษุผู้พยาบาลหรือแพทย์ต้องไม่รังเกียจที่จะนำอุจจาระ ปัสสาวะและสิ่งปฏิกูลต่างๆ ของผู้ป่วยไปทิ้ง ซึ่งพุทธศาสนาไม่ถือว่าการกระทำดังกล่าวเป็นที่น่ารังเกียจ เหมือนเช่นที่พราหมณ์รังเกียจพวกแพทย์ว่าไม่บริสุทธิ์ เนื่องจากแปดเปื้อนกับของสกปรกและวรรณะต่างๆ ที่เป็นผู้ป่วย และผู้พยาบาลต้อง สามารถพูดคุยสื่อสารกับผู้ป่วย เพื่อให้ปฏิบัติตาม และมีกำลังใจที่อยากรักษา

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๐๕ วินัยปิฎกที่ ๐๕ มหาวรรค ภาค ๒ เรื่องคนไข้ที่พยาบาลได้ยากและพยาบาลได้ง่าย

.....
คนไข้ที่พยาบาลได้ยากมีอาการ ๕ อย่าง

ภิกษุทั้งหลาย คนไข้ที่มีอาการ ๕ อย่าง พยาบาลได้ยาก คือ

๑. ไม่ทำความสบาย
๒. ไม่รู้ประมาณในความสบาย

๓. ไม่ฉันทยา
๔. ไม่บอกอาการไข้ตามเป็นจริงแก่ผู้พยาบาลไข้ที่มุ่งประโยชน์ คือ ไม่บอกอาการไข้ที่กำเริบว่ากำเริบ อาการไข้ที่ทุเลาว่าทุเลา อาการไข้ที่ทรงอยู่ว่าทรงอยู่
๕. เป็นคนไม่อดทนความรู้สึกทางกายที่เกิดขึ้น เป็นทุกข์แสนสาหัสกล้าแข็ง เผ็ดร้อน ไม่น่ายินดี ไม่น่าพอใจ แพบจะคร่ำชีวิตภิกษุทั้งหลาย คนไข้ที่มีอาการอย่างนี้แล พยาบาลได้ยาก

คนไข้ที่พยาบาลได้ง่ายมีอาการ ๕ อย่าง

ภิกษุทั้งหลาย คนไข้ที่มีอาการ ๕ อย่าง พยาบาลได้ง่าย คือ

๑. ทำความสบาย
๒. รู้ประมาณในความสบาย
๓. ฉันทยา
๔. บอกอาการไข้ตามเป็นจริงแก่ผู้พยาบาลไข้ที่มุ่งประโยชน์ คือ บอกอาการไข้ที่กำเริบว่ากำเริบ อาการไข้ที่ทุเลาว่าทุเลา อาการไข้ที่ทรงอยู่ว่าทรงอยู่
๕. เป็นคนอดทนต่อความรู้สึกทางกายที่เกิดขึ้น เป็นทุกข์แสนสาหัสกล้าแข็ง เผ็ดร้อน ไม่น่ายินดี ไม่น่าพอใจ แพบจะคร่ำชีวิต

ภิกษุทั้งหลาย คนไข้ที่มีอาการ ๕ อย่างนี้แล พยาบาลได้ง่าย

บุคคลผู้ประกอบด้วยองค์ ๕ ไม่ควรพยาบาลภิกษุไข้

ภิกษุทั้งหลาย ผู้พยาบาลภิกษุไข้ที่ประกอบด้วยองค์ ๕ ไม่ควรพยาบาลคนไข้ คือ

๑. ไม่สามารถจัดยา
๒. ไม่รู้จักของแสลงและไม่แสลง คือ นำของแสลงเข้าไปให้ นำของไม่แสลงออกไป
๓. พยาบาลคนไข้เพราะเห็นแก่อำมิส ไม่มีจิตเมตตา
๔. รังเกียจที่จะนำอุจจาระ ปัสสาวะ น้ำลายหรือของที่อาเจียนออกมาไปเททิ้ง
๕. ไม่สามารถพูดให้คนไข้เห็นชัด ชวนให้หายกรับไปปฏิบัติ ระวังให้อาเจียนแล้วกล้าปลอบขโลมใจให้สดชื่นร่าเริงด้วยธรรมีกถา เป็นบางครั้งบางคราว

ภิกษุทั้งหลาย ผู้พยาบาลภิกษุไข้ที่ประกอบด้วยองค์ ๕ นี้แล ไม่ควรพยาบาลคนไข้

บุคคลผู้ประกอบด้วยองค์ ๕ ควรพยาบาลภิกษุไข้

ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุผู้พยาบาลภิกษุไข้ที่ประกอบด้วยองค์ ๕ ควรพยาบาลภิกษุไข้ คือ

๑. สามารถจัดยา
 ๒. รู้จักของแสดงและไม่แสดง คือ นำของแสดงออกไป นำของไม่แสดงเข้ามาให้
 ๓. ไม่พยาบาลคนไข้เพราะเห็นแก่อาภิส มีจิตเมตตา
 ๔. ไม่รังเกียจที่จะนำอุจจาระ ปัสสาวะ น้ำลาย หรือของที่อาเจียนออกมาไปเททิ้ง
 ๕. สามารถพูดให้คนไข้เห็นชัด ชวนให้อยากรับไปปฏิบัติ เร้าใจให้อาหาญแก้แล้วกล้า
ปลอบชโลมใจให้สดชื่นร่าเริงด้วยธรรมมีกถา เป็นบางครั้งบางคราว
- ภิกษุทั้งหลาย ผู้พยาบาลภิกษุไข้ที่ประกอบด้วยองค์ ๕ นี้แล ควรพยาบาลคนไข้

๓. หลักธรรมว่าด้วย ความจริงแท้ของชีวิต

หลักธรรมสำคัญของพระพุทธศาสนา คือ อริยสัจ ๔ ได้แก่ ทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค กล่าวว่าการเกิด แก่ เจ็บ ตาย นั้นเป็นทุกข์ ทุกข์เป็นหลักธรรมสำคัญในพระพุทธศาสนา ทุกข์แปลว่า ทนอยู่ในสภาพเดิมได้ยาก โดยทั่วไปหมายถึง สังขารทั้งปวง อันได้แก่ ชั้นธ ๕ ซึ่งเป็นที่ตั้งของกองทุกข์ การเกิด แก่ เจ็บ และตาย นั้นเป็นกระบวนการหนึ่งของชีวิต เพราะรูปและนามเป็นที่ตั้งแห่งทุกข์ โดยเฉพาะการมีอุปาทานชั้นธ จะ เป็นสาเหตุสำคัญของความทุกข์ ซึ่งเป็นการปฏิเสธความเชื่อเดิมๆ ว่า โรคและความเจ็บป่วยเกิดจากอำนาจเร้นลับเหนือธรรมชาติ

พระไตรปิฎก เล่มที่ ๑๓ สุตตันตปิฎกที่ ๐๔ มัชฌิมนิกาย มูลปณณาสก์ ๘. มหาหัตถิปโทปมสูตร

ว่าด้วยอุปมาด้วยรอยเท้าช้าง สูตรใหญ่
เปรียบเทียบอริยสัจกับรอยเท้าช้าง

อริยสัจ ๔ อะไรบ้าง คือ

๑. ทุกขอริยสัจ
๒. ทุกขสมุทยอริยสัจ
๓. ทุกขนิโรธอริยสัจ
๔. ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสัจ

[๓๐๑] ทุกขอริยสัจ เป็นอย่างไรคือ ซาติเป็นทุกข์ ขราเป็นทุกข์ มรณะเป็นทุกข์ โสกะ ปรีทเวะ ทุกข์ โทมนัสและอุปายาสเป็นทุกข์ การไม่ได้สิ่งที่ต้องการเป็นทุกข์ โดยย่อ อุปาทานชั้น ๕ ประการ เป็นทุกข์

อุปาทานชั้น ๕ ประการ อะไรบ้าง คือ

๑. รูปอุปาทานชั้น
๒. เวทณูปาทานชั้น
๓. สัญญูปาทานชั้น
๔. สังขารูปาทานชั้น
๕. วิญญาณูปาทานชั้น

หลักธรรมนี้ได้กลายเป็นรากฐานของปรัชญาการแพทย์ในสายพระพุทธศาสนา เมื่อเข้าใจชีวิตอย่างถ่องแท้ว่า เราไม่อาจหลีกเลี่ยงการแก่ การเจ็บ และการตายได้ การพยาบาลจึงเป็นการให้รูป (กาย) นั้นหายจากโรค และไม่ยึดติดกับรูปว่าเป็นของเรา รูปมีความเสื่อมไปเป็นธรรมดา ดังปัจฉิมโอวาทของพระพุทธเจ้า “วยธมมา สงยารา อปุปมาเทนสมปาเทถ” แปลว่า

“สังขารทั้งหลายมีความเสื่อมไปเป็นธรรมดา พวกเธอจงยังความไม่ประมาทให้ถึงพร้อมเถิดฯ” (ฉบับมหาจุฬาฯ แปลความว่า “สังขารทั้งหลายมีความเสื่อมไปเป็นธรรมดา เธอทั้งหลายจงทำหน้าที่ให้สำเร็จด้วยความไม่ประมาทเถิด”)

**พระไตรปิฎกเล่มที่ ๑๐ สุตตันตปิฎกที่ ๐๒ ทีฆนิกาย มหาวรรค
พระสุตตันตปิฎกทีฆนิกาย มหาวรรค [๓. มหาปรินิพพานสูตร]
พระปัจฉิมวาจาของพระตถาคต**

ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาครับสั่งเรียกภิกษุทั้งหลายมาตรัสว่า
“ภิกษุทั้งหลาย บัดนี้เราขอเตือนเธอทั้งหลาย สังขารทั้งหลายมีความเสื่อมไปเป็นธรรมดา เธอทั้งหลายจงทำหน้าที่ให้สำเร็จด้วยความไม่ประมาทเถิด”
นี่เป็นพระปัจฉิมวาจาของพระตถาคต

๔. หลักธรรมว่าด้วย การพิจารณากาย ไม่ยึดมั่นในกาย

หลักธรรมสำคัญของพระพุทธศาสนาเกี่ยวกับการดูแลสุขภาพและการพยาบาลอีกข้อหนึ่ง ได้แก่ การพิจารณาร่างกายตั้งแต่ส้นเท้าขึ้นไปถึงเบื้องบน จากกระหม่อมลงสู่เบื้องล่าง ซึ่งถูกห่อหุ้มด้วยผิวหนัง เต็มไปด้วยสิ่งปฏิภูลทั้งหลาย และมองว่า ร่างกายนี้ เป็นเพียงเพื่ออาศัยเจริญญาณ เจริญสติเท่านั้น ไม่อาศัย (ตัณหาและทิฏฐิ) อยู่ และไม่ยึดมั่นถือมั่นอะไรๆ

หลักธรรมข้อนี้มีความสำคัญและเป็นรากฐานของปรัชญาการแพทย์ในทัศนะของพระพุทธศาสนา ว่าร่างกายเป็นเพียงที่อาศัยเพื่อการเจริญสติ พุทธศาสนาให้ความสำคัญกับจิตมากกว่ากาย ทำให้ทัศนะเรื่องความเจ็บป่วยทางกาย ทัศนะเรื่องความตาย เป็นเรื่องตามธรรมชาติที่จะต้องเกิดขึ้น จึงไม่ควรที่จะต้องยื้อสังขารเพื่อให้มีชีวิตที่ยืนยาวโดยไม่สมเหตุผล

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๑๐ สุตตันตปิฎกที่ ๐๒ ทีฆนิกาย มหาวรรคกายนุปัสสนา หมวดมนสิการสิ่งปฏิภูล

ภิกษุทั้งหลาย อีกประการหนึ่ง ภิกษุพิจารณาเห็นกายนี้ ตั้งแต่ฝ่าเท้าขึ้นไปเบื้องบน ตั้งแต่ปลายผมลงมาเบื้องล่าง มีหนังหุ้มอยู่โดยรอบ เต็มไปด้วยสิ่งที่ไม่สะอาดชนิดต่างๆ ว่า ‘ในกายนี้ มีผม ขน เล็บ ฟัน หนัง เนื้อ เอ็น กระดูก เยื่อในกระดูก ไต หัวใจ ตับ พังผืด ม้าม ปอด ลำไส้ใหญ่ ลำไส้เล็ก อาหารใหม่ อาหารเก่า ดี เสลด หนอง เลือด เหงื่อ มันข้น น้ำตา เพลวมัน น้ำลาย น้ำมูก ไขข้อ มูตร’ ภิกษุทั้งหลาย ถูมิปาก ๒ ข้าง เต็มไปด้วยธัญพืชชนิดต่างๆ คือ ข้าวสาลี ข้าวเปลือก ถั่วเขียว ถั่วเหลือง เมล็ดงา ข้าวสาร คนตาดีเปิดดูยวานั้นออกพิจารณาเห็นว่า ‘นี้เป็นข้าวสาลี นี้เป็นข้าวเปลือก นี้เป็นถั่วเขียว นี้เป็นถั่วเหลือง นี้เป็นเมล็ดงา นี้เป็นข้าวสาร’ แม้ฉันใด ภิกษุก็ฉันนั้นเหมือนกัน พิจารณาเห็นกายนี้ตั้งแต่ฝ่าเท้าขึ้นไปเบื้องบน ตั้งแต่ปลายผมลงมาเบื้องล่าง มีหนังหุ้มอยู่โดยรอบ เต็มไปด้วยสิ่งที่ไม่สะอาดชนิดต่างๆ ว่า ‘ในกายนี้ มีผม ขน เล็บ ฟัน หนัง เนื้อ เอ็น กระดูก เยื่อในกระดูก ไต หัวใจ ตับ พังผืด ม้าม ปอด ลำไส้ใหญ่ ลำไส้เล็ก อาหารใหม่ อาหารเก่า ดี เสลด หนอง เลือด เหงื่อ มันข้น น้ำตา เพลวมัน น้ำลาย น้ำมูก ไขข้อ มูตร’ ด้วยวิธีนี้ ภิกษุพิจารณาเห็นกายในกายภายในอยู่ พิจารณาเห็นกายในกายภายนอกอยู่ หรือพิจารณาเห็นกายในกาย ทั้งภายใน ทั้งภายนอกอยู่ พิจารณาเห็นธรรมเป็นเหตุเกิดในกายอยู่ พิจารณาเห็นธรรมเป็นเหตุดับในกายอยู่ หรือพิจารณาเห็นทั้งธรรมเป็นเหตุเกิด ทั้งธรรมเป็นเหตุดับในกายอยู่ หรือว่า ภิกษุนั้น มีสติปรากฏ อยู่เฉพาะหน้าว่า ‘กายมีอยู่’ ก็เพียงเพื่ออาศัยเจริญญาณ เจริญสติเท่านั้น ไม่อาศัย (ตัณหาและ

ทิวณฺฐิ)อยู่ และไม่ยึดมั่นถือมั่นอะไรๆ ในโลก

ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุพิจารณาเห็นกายในกายอยู่ อย่างนี้แล

ภิกษุทั้งหลาย อีกประการหนึ่ง ภิกษุพิจารณาเห็นกายนี้ตามที่ตั้งอยู่ ตามที่ดำรงอยู่โดยความเป็นธาตุว่า ‘ในกายนี้ มีธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุไฟ ธาตุลมอยู่’ ภิกษุทั้งหลาย คนฆ่าโคหรือลูกมือของคนฆ่าโคผู้มีความชำนาญ ครั้นฆ่าโคแล้วแบ่งอวัยวะออกเป็นส่วนๆ นั่งอยู่ที่หนทางใหญ่สี่แพร่ง แม้ฉับใด ภิกษุก็ฉับนั้นเหมือนกัน พิจารณาเห็นกายนี้ตามที่ตั้งอยู่ ตามที่ดำรงอยู่โดยความเป็นธาตุว่า ‘ในกายนี้ มีธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุไฟ ธาตุลมอยู่’ ด้วยวิธีนี้ ภิกษุพิจารณาเห็นกายในกายภายในอยู่ พิจารณาเห็นกายในกายภายนอกอยู่ หรือพิจารณาเห็นกายในกาย ทั้งภายในทั้งภายนอกอยู่ พิจารณาเห็นธรรมเป็นเหตุเกิดในกายอยู่ พิจารณาเห็นธรรมเป็นเหตุดับในกายอยู่ หรือพิจารณาเห็นทั้งธรรมเป็นเหตุเกิด ทั้งธรรมเป็นเหตุดับในกายอยู่ หรือว่า ภิกษุนั้นมีสติปรากฏอยู่เฉพาะหน้าว่า ‘กายมีอยู่’ ก็เพียงเพื่ออาศัยเจริญญาณ เจริญสติเท่านั้น ไม่อาศัย (ตัณหาและทิวณฺฐิ) อยู่ และไม่ยึดมั่น ถือมั่นอะไรๆ ในโลก

ภิกษุทั้งหลายภิกษุพิจารณาเห็นกายในกายอยู่ อย่างนี้แล

๕. หลักธรรมว่าด้วย ชีวิตคืออะไร

หลักธรรมสำคัญของพุทธศาสนาเกี่ยวกับการแพทย์อีกข้อหนึ่ง คือ

ชีวิตประกอบขึ้นจากชั้น ๕ ได้แก่ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ เมื่อเกิดการยึดมั่นถือมั่นว่า ชั้น ๕ เป็นของเรา ก็จะเป็น อุปาทานชั้น ๕

อุปาทานชั้น ๕ ประการ ได้แก่ ๑. รูปอุปาทานชั้น ๒. เวทनुอุปาทานชั้น ๓. สัญญูปาทานชั้น ๔. สังขารอุปาทานชั้น ๕. วิญญาณอุปาทานชั้น

รูป หรือกาย ประกอบด้วย มหาภูตรูป ๔ คือ ปฐวีธาตุ อาโปธาตุ เตโชธาตุ วาโยธาตุ

ปฐวีธาตุ เป็นของแข็ง แข็ง เป็นของหยาบ ได้แก่ ฝม ขน เล็บ ฟัน หนัง เนื้อ เอ็น กระดูก เยื่อในกระดูก ไต หัวใจ ตับ พังผืด ม้าม ปอด ไล่ใหญ่ ไล่ย่อย อาหารใหม่ อาหารเก่า (ต่อมามีการเพิ่ม สมอ เป็นปฐวีธาตุที่ ๒๐)

อาโปธาตุ เป็นของเอิบอาบ มีความเอิบอาบ ได้แก่ ดี เสลด หนอง เลือด เหงื่อ มันข้น น้ำตา เปลวมัน น้ำลาย น้ำมูก ไขข้อ มูตร

เตโชธาตุ เป็นของเราร้อน มีความเราร้อน ได้แก่ *ธรรมชาติที่เป็นเครื่องทำร่างกายให้อบอุ่น ธรรมชาติที่เป็นเครื่องทำร่างกายให้ทรุดโทรม ธรรมชาติที่เป็นเครื่องทำร่างกายให้เราร้อน ธรรมชาติที่เป็นเครื่องย่อยสิ่งที่ยากแล้ว ต้มแล้ว เคี้ยวแล้ว และลิ้มรสแล้ว*

วาโยธาตุ เป็นของพัดไปมา มีความพัดไปมา ได้แก่ *ลมที่พัดขึ้นเบื้องบน ลมที่พัดลงเบื้องต่ำ ลมในท้อง ลมในลำไส้ ลมที่แล่นไปตามอวัยวะน้อยใหญ่ ลมหายใจเข้า ลมหายใจออก*

หลักธรรมข้อนี้ได้กลายเป็น**ทฤษฎีของการแพทย์ในพระพุทธศาสนา** และได้สืบทอดต่อเป็นทฤษฎีการแพทย์ดั้งเดิมของประเทศต่างๆ ที่นับถือพุทธศาสนา รวมทั้งเป็น**ทฤษฎีการแพทย์แผนไทยและทฤษฎีการนวดไทย** ที่เชื่อว่า ชีวิตประกอบขึ้นจากชั้นทั้ง ๕ และร่างกายเราประกอบด้วยมหาภูตรูป ๔ คือ ดิน น้ำ ลม ไฟ

พระไตรปิฎก เล่มที่ ๑๓ สุตตันตปิฎกที่ ๐๔ มัชฌิมนิกาย มูลปณณาสก

มหาภูตรูป ๔ อะไรบ้าง คือ

๑. ปฐวีธาตุ
๒. อาโปธาตุ
๓. เตโชธาตุ
๔. วาโยธาตุ

ปฐวีธาตุ

[๓๐๒] ปฐวีธาตุ เป็นอย่างไร คือ ปฐวีธาตุภายในก็มี ปฐวีธาตุภายนอกก็มี

ปฐวีธาตุภายใน เป็นอย่างไร คือ อุกาตินนกรู^๑ ภายในที่เป็นของเฉพาะตน เป็นของแข็งแข็ง เป็นของหยาบได้แก่ ผม ขน เล็บ ฟัน หนัง เนื้อ เอ็น กระดูก เยื่อในกระดูก ไต หัวใจ ตับ พังผืด ม้าม ปอด ใสใหญ่ ใส่น้อย อาหารใหม่ อาหารเก่า หรืออุคาตินนกรูภายในอื่นใด ที่เป็นของเฉพาะตน เป็นของแข็งแข็ง เป็นของหยาบ นี้เรียกว่า ‘ปฐวีธาตุภายใน’ ปฐวีธาตุภายใน และปฐวีธาตุภายนอกนี้ ก็เป็นปฐวีธาตุนั่นเอง

บัณฑิตควรเห็นปฐวีธาตุนั้นตามความเป็นจริง ด้วยปัญญาอันชอบอย่างนี้ว่า ‘นั่นไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นมัน มันไม่ใช่อัตตาของเรา’ บัณฑิตควรเห็นปฐวีธาตุนั้นตามความเป็นจริง ด้วยปัญญาอันชอบอย่างนี้แล้ว ย่อมเบื่อหน่ายในปฐวีธาตุ และทำจิตให้คลายกำหนดจากปฐวีธาตุ เวลาที่อาโป

^๑ อุคาตินนกรู หมายถึงรูปมีกรรมเป็นสมภูฐาน คำนี้เป็นชื่อของรูปที่ดำรงอยู่ภายในสรีระ ที่ยึดถือจับต้อง ลูบคลำได้ เช่น ผม ขน ฯลฯ อาหารใหม่ อาหารเก่า คำนี้กำหนดจำแนกหมายเอาปฐวีธาตุภายในแต่สำหรับอาโปธาตุ เตโชธาตุ และวาโยธาตุ ก็มีนัยเช่นเดียวกัน พึงทราบความพิสดารในคัมภีร์วิสุทธิมรรค(ม.ญ.อ. ๒/๓๐๒/๑๓๐)

ธาตุภายนอกกำเริบ ย่อมจะมีได้ ในเวลานั้น ปฐวีธาตุภายนอกจะอันตรายกันไป ปฐวีธาตุภายนอก ซึ่งใหญ่ถึงเพียงนั้นยังปรากฏเป็นของไม่เที่ยง มีความสิ้นไปเป็นธรรมดา มีความเสื่อมไปเป็นธรรมดา มีความแปรผันไปเป็นธรรมดา โฉนกายซึ่งตั้งอยู่ชั่วเวลาเล็กน้อยนี้ที่ถูกค้นหาเข้าไปยึดถือว่า ‘เรา’ ว่า ‘ของเรา’ ว่า ‘เรามีอยู่’ จักไม่ปรากฏเป็นของไม่เที่ยง มีความสิ้นไปเป็นธรรมดา มีความเสื่อมไปเป็นธรรมดา และมีความแปรผันไปเป็นธรรมดาเล่า

เมื่อเป็นเช่นนี้ ภิกษุนั้นก็ไม่มีความยึดถือในปฐวีธาตุภายใน นี่หากชนเหล่าอื่นจะดำ บริภาษ เกรี้ยวกราด เบียดเบียนภิกษุนั้น ภิกษุนั้นรู้ชัดอย่างนี้ว่า ‘ทุกขเวทนาอันเกิดจากโสตสัมผัสนี้ เกิดขึ้นแล้วแก่เรา แต่ทุกขเวทนานั้นอาศัยเหตุจึงเกิดขึ้นได้ ไม่อาศัยเหตุก็จะเกิดขึ้นไม่ได้ ทุกขเวทนานี้ อาศัยอะไรจึงเกิดขึ้นได้ ทุกขเวทนาอาศัยผัสสะจึงเกิดขึ้นได้’ ภิกษุนั้นย่อมเห็นว่า ‘ผัสสะไม่เที่ยง เวทนาไม่เที่ยง สัญญาไม่เที่ยง สังขารทั้งหลายไม่เที่ยง วิญญาณไม่เที่ยง’ จิตของภิกษุนั้นย่อมตั้งไป ย่อมผ่องใส ดำรงมั่นและนุ่มไปในอารมณ์คือธาตุนั้นแล หากชนเหล่าอื่นจะพยายามทำร้ายภิกษุ นั้นด้วยอาการที่ไม่น่าปรารถนา ไม่น่าใคร่ ไม่น่าพอใจ คือ ด้วยการทำร้ายด้วยฝ่ามือบ้าง การทำร้าย ด้วยก้อนดินบ้าง การทำร้ายด้วยท่อนไม้บ้าง การทำร้ายด้วยศัสตราบ้าง ภิกษุนั้นรู้ชัดอย่างนี้ว่า ‘กายนี้เป็นที่รองรับการทำร้ายด้วยฝ่ามือบ้าง การทำร้ายด้วยก้อนดินบ้าง การทำร้ายด้วยท่อนไม้ บ้าง การทำร้ายด้วยศัสตราบ้าง’ อนึ่ง พระผู้มีพระภาคได้ตรัสไว้ในพระโอวาทที่อุปมาด้วยเสียวว่า ‘ภิกษุทั้งหลาย หากพวกโจรผู้ประพฤติดำทรมาน จะพึงใช้เสียวที่มีที่จับ ๒ ข้าง เสียวอวัยวะน้อย ใหญ่ ผู้มีใจคิดร้าย แม้ในพวกโจรนั้นก็ไม่ใช่ชื่อว่าทำตามคำสั่งสอนของเรา เพราะเหตุที่อดกลั้นไม่ได้ นั้น’ อนึ่ง ความเพียรที่เราเริ่มทำแล้วจักไม่ย่อหย่อน สติที่เราตั้งไว้แล้วจักไม่หลงลืม กายที่เราทำให้ สงบแล้วจักไม่กระวนกระวาย จิตที่เราทำให้ตั้งมั่นแล้วจักมีอารมณ์แน่วแน่ คราวนี้ต่อให้มีการทำร้าย ด้วยฝ่ามือ การทำร้ายด้วยก้อนดิน การทำร้ายด้วยท่อนไม้ หรือการทำร้ายด้วยศัสตราที่กายนี้ ก็ตาม เราก็จะทำตามคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าทั้งหลายนี้ให้จงได้

เมื่อภิกษุนั้นระลึกถึงพระพุทธเจ้า ระลึกถึงพระธรรม และระลึกถึงพระสงฆ์อยู่อย่างนี้ ถ้า อุเบกขาอันอาศัยกุศลธรรมยังดำรงอยู่ไม่ได้ ภิกษุนั้นย่อมสลดหดหู่ใจเพราะเหตุนี้ว่า ‘ไม่เป็นลาภ ของเราหนอ ลาภไม่มีแก่เราหนอ เราได้ไม่ดีแล้วหนอ การได้ด้วยดีไม่มีแก่เราหนอ ที่เราระลึกถึง พระพุทธเจ้า ระลึกถึงพระธรรม และระลึกถึงพระสงฆ์อยู่อย่างนี้ อุเบกขาอันอาศัยกุศลธรรมยัง ดำรงอยู่ไม่ได้’ หลึงสะใภ้เห็นพ่อผิวแล้วย่อมสลดหดหู่ใจ แม้ฉันใด ภิกษุนั้นก็ฉันนั้นเหมือนกัน เมื่อ ระลึกถึงพระพุทธเจ้า ระลึกถึงพระธรรม และระลึกถึงพระสงฆ์อยู่อย่างนี้ ถ้าอุเบกขาอันอาศัยกุศล ธรรมยังดำรงอยู่ไม่ได้ ย่อมสลดหดหู่ใจเพราะเหตุนี้ว่า ‘ไม่เป็นลาภของเราหนอ ลาภไม่มีแก่เรา หนอ เราได้ไม่ดีแล้วหนอ การได้ด้วยดีไม่มีแก่เราหนอ ที่เราระลึกถึงพระพุทธเจ้า ระลึกถึงพระธรรม

และระลึกถึงพระสงฆ์อยู่อย่างนี้ อุเบกขาอันอาศัยกุศลธรรมยังดำรงอยู่ไม่ได้’
ท่านผู้มีอายุทั้งหลาย เมื่อภิกษุชั้นระลึกถึงพระพุทธเจ้า ระลึกถึงพระธรรมและระลึกถึงพระสงฆ์อยู่
อย่างนี้ ถ้าอุเบกขาอันอาศัยกุศลธรรมดำรงอยู่ได้ด้วยดี ภิกษุชั้นย่อมพอใจเพราะเหตุนี้ ด้วยเหตุ
เพียงเท่านี้ ภิกษุได้ชื่อว่าทำตามคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าทั้งหลายเป็นอย่างมากแล้ว

อาโปธาตุ

[๓๐๓] อาโปธาตุ เป็นอย่างไร คือ อาโปธาตุภายในก็มี อาโปธาตุภายนอกก็มี

อาโปธาตุภายใน เป็นอย่างไรคือ อุปาตินนกรูภายในที่เป็นของเฉพาะตน เป็นของเอิบอาบ
มีความเอิบอาบ ได้แก่ ดี เสลด หนอง เลือด เหงื่อ มันข้น น้ำตา เพลวมัน น้ำลาย น้ำมูก ไขข้อ มูตร
หรืออุปาตินนกรูภายในอื่นใด ที่เป็นของเฉพาะตนเป็นของเอิบอาบ มีความเอิบอาบ นี้เรียกว่า
อาโปธาตุภายใน

อาโปธาตุภายใน และอาโปธาตุภายนอกนี้ ก็เป็นอาโปธาตุนั่นเอง

บัณฑิตพึงเห็นอาโปธาตุนั้นตามความเป็นจริง ด้วยปัญญาอันชอบอย่างนี้ว่า ‘นั่นไม่ใช่ของเรา
เราไม่เป็นนั่น นั่นไม่ใช่อดีตตาของเรา’ ครั้นเห็นอาโปธาตุนั้นตามความเป็นจริง ด้วยปัญญาอันชอบ
อย่างนี้แล้ว ย่อมเบื่อหน่ายในอาโปธาตุ และทำจิตให้คลายกำหนดจากอาโปธาตุ

เวลาที่อาโปธาตุภายนอกกำเริบย่อมจะมีได้ อาโปธาตุภายนอกนั้นย่อมพัดพาบ้านไปบ้าง นิคม
ไปบ้าง เมืองไปบ้าง ชนบทไปบ้าง บางส่วนของชนบทไปบ้าง

เวลาที่น้ำในมหาสมุทรลึกลงไป ๑๐๐ โยชน์บ้าง ๒๐๐ โยชน์บ้าง ๓๐๐ โยชน์บ้าง ๔๐๐ โยชน์
บ้าง ๕๐๐ โยชน์บ้าง ๖๐๐ โยชน์บ้าง ๗๐๐ โยชน์บ้าง ย่อมจะมีได้ เวลาที่น้ำในมหาสมุทรขังอยู่ ๗
ชั่วลำตาลบ้าง ๖ ชั่วลำตาลบ้าง ๕ ชั่วลำตาลบ้าง ๔ ชั่วลำตาลบ้าง ๓ ชั่วลำตาลบ้าง ๒ ชั่วลำตาล
บ้าง ๑ ชั่วลำตาลบ้างย่อมจะมีได้

เวลาที่น้ำในมหาสมุทรขังอยู่ ๗ ชั่วบุรุษบ้าง ๖ ชั่วบุรุษบ้าง ๕ ชั่วบุรุษบ้าง ๔ ชั่วบุรุษบ้าง ๓
ชั่วบุรุษบ้าง ๒ ชั่วบุรุษบ้าง ๑ ชั่วบุรุษบ้าง ย่อมจะมีได้ เวลาที่น้ำในมหาสมุทรขังอยู่ถึงชั่วบุรุษบ้าง
ประมาณเพียงสะเอวบ้าง ประมาณเพียงเข่าบ้าง ประมาณเพียงข้อเท้าบ้าง ย่อมจะมีได้ เวลาที่น้ำ
ในมหาสมุทรไม่มีพอเปียกช้อนนิ้วมือ ก็ย่อมจะมีได้

อาโปธาตุภายนอกซึ่งมีมากถึงเพียงนั้น ยังปรากฏเป็นของไม่เที่ยง มีความสิ้นไปเป็นธรรมดา
มีความเสื่อมไปเป็นธรรมดา มีความแปรผันไปเป็นธรรมดา ไฉนกายซึ่งตั้งอยู่ชั่วเวลาเล็กน้อย ที่ถูก
ตัณหาเข้าไปยึดถือว่า ‘เรา’ ว่า ‘ของเรา’ ว่า ‘เรามีอยู่’ จักไม่ปรากฏเป็นของไม่เที่ยง มีความสิ้น
ไปเป็นธรรมดา มีความเสื่อมไปเป็นธรรมดา และมีความแปรผันไปเป็นธรรมดาเล่า เมื่อเป็นเช่นนั้น

ภิกษุนั้นก็ไม่มีความยึดถือในอาโปธาตุภายนอกนี้ ฯลฯ เมื่อภิกษุนั้นระลึกถึงพระพุทธเจ้า ระลึกถึงพระธรรม และระลึกถึงพระสงฆ์อยู่อย่างนี้ อุเบกขาอันอาศัยกุศลธรรมดำรงอยู่ได้ด้วยดี ภิกษุนั้นย่อมพอใจเพราะเหตุนี้ ด้วยเหตุเพียงเท่านี้ ภิกษุได้ชื่อว่าทำตามคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าเป็นอย่างมากแล้ว

เตโชธาตุ

[๓๐๔] เตโชธาตุ เป็นอย่างไร คือ เตโชธาตุภายในก็มี เตโชธาตุภายนอกก็มี

เตโชธาตุที่เป็นภายใน เป็นอย่างไร คือ อุปาตินนกรูปภายใน ที่เป็นของเฉพาะตน เป็นของเราร้อน มีความเราร้อน ได้แก่ธรรมชาติที่เป็นเครื่องทำร่างกายให้อบอุ่น ธรรมชาติที่เป็นเครื่องทำร่างกายให้ทรุดโทรม ธรรมชาติที่เป็นเครื่องทำร่างกายให้เราร้อน ธรรมชาติที่เป็นเครื่องย่อยลึงที่กินแล้ว ดื่มแล้ว เคี้ยวแล้ว และลิ้มรสแล้ว หรือ อุปาตินนกรูปภายในอื่นใด ที่เป็นของเฉพาะตน เป็นของเราร้อน มีความเราร้อน นี้เรียกว่าเตโชธาตุภายในเตโชธาตุภายใน และเตโชธาตุภายนอกนี้ ก็เป็นเตโชธาตุนั่นเอง

บัณฑิตพึงเห็นเตโชธาตุนั้นตามความเป็นจริง ด้วยปัญญาอันชอบอย่างนี้ว่า ‘นั่นไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นนั่น นั่นไม่ใช่อดีตตาของเรา’ บัณฑิตครั้งเห็นเตโชธาตุนั้นตามความเป็นจริง ด้วยปัญญาอันชอบอย่างนี้แล้ว ย่อมเบื่อหน่ายในเตโชธาตุ และทำจิตให้คลายกำหนดจากเตโชธาตุ

เวลาที่เตโชธาตุภายนอกกำเริบย่อมจะมีได้ เตโชธาตุภายนอกนั้นย่อมไหม้บ้านบ้าง นิคมบ้าง นครบ้าง ชนบทบ้าง บางส่วนของชนบทบ้าง เตโชธาตุภายนอกนั้น (ลาม) มาถึงหญ้าสด หนทางภูเขา น้ำ หรือภูมิภาคที่น้ำร้อนรมย์ แล้วเมื่อไม่มีเชื้อย่อมดับไปเอง เวลาที่ชนทั้งหลายแสวงหาไฟ ด้วยชนไก่บ้าง ด้วยการชูดหนังบ้าง ย่อมจะมีได้ เตโชธาตุภายนอกซึ่งใหญ่ถึงเพียงนั้น ยังปรากฏเป็นของไม่เที่ยง มีความสิ้นไปเป็นธรรมดา มีความเสื่อมไปเป็นธรรมดา มีความแปรผันไปเป็นธรรมดา

โฉนกายซึ่งตั้งอยู่ชั่วเวลาเล็กน้อยที่ถูกค้นหาเข้าไปยึดถือว่า ‘เรา’ ว่า ‘ของเรา’ ว่า ‘เรามีอยู่’ จักไม่ปรากฏ เป็นของไม่เที่ยง มีความสิ้นไปเป็นธรรมดา มีความเสื่อมไปเป็นธรรมดา มีความแปรผันไปเป็นธรรมดาเล่า เมื่อเป็นเช่นนี้ ภิกษุนั้นก็ไม่มีความยึดถือในเตโชธาตุภายนอกนี้ ฯลฯ เมื่อภิกษุนั้นระลึกถึงพระพุทธเจ้า ระลึกถึงพระธรรม และระลึกถึงพระสงฆ์อยู่อย่างนี้ ถ้าอุเบกขาอันอาศัยกุศลธรรมดำรงอยู่ได้ด้วยดี ภิกษุนั้นย่อมพอใจเพราะเหตุนี้ ด้วยเหตุเพียงเท่านี้ ภิกษุได้ชื่อว่าทำตามคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าเป็นอย่างมากแล้ว

วาโยธาคู

[๓๐๕] วาโยธาคู เป็นอย่างไร คือ วาโยธาคูภายในก็มี วาโยธาคูภายนอกก็มี

วาโยธาคูภายใน เป็นอย่างไร คือ อุกาทินกรุปภายใน ที่เป็นของเฉพาะตน เป็นของพัดไปมา มีความพัดไปมาได้แก่ ลมที่พัดขึ้นเบื้องบน ลมที่พัดลงเบื้องต่ำ ลมในท้อง ลมในลำไส้ ลมที่แล่นไปตามอวัยวะน้อยใหญ่ ลมหายใจเข้า ลมหายใจออก หรืออุกาทินกรุปภายในอื่นใด ที่เป็นของเฉพาะตน เป็นของพัดไปมา มีความพัดไปมา นี้เรียกว่าวาโยธาคูภายใน

วาโยธาคูภายใน และวาโยธาคูภายนอกนี้ ก็เป็นวาโยธาคูนั่นเอง

บัณฑิตพึงเห็นวาโยธาคูนั้นตามความเป็นจริง ด้วยปัญญาอันชอบอย่างนี้ว่า ‘นั่นไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นนั่น นั่นไม่ใช่อดีตตาของเรา’ บัณฑิตครั้งเห็นวาโยธาคูนั้นตามความเป็นจริง ด้วยปัญญาอันชอบอย่างนี้แล้ว ย่อมเบื่อหน่ายในวาโยธาคู และทำจิตให้คลายกำหนดจากวาโยธาคู

เวลาที่วาโยธาคูภายนอกกำเริบ ย่อมจะมีได้ วาโยธาคูภายนอกนั้นย่อมพัดพาบ้านไปบ้าง นิคมไปบ้าง นครไปบ้าง ชนบทไปบ้าง บางส่วนของชนบทไปบ้าง เวลาที่ชนทั้งหลายแสวงหาลมด้วยพัดใบตาลบ้าง ด้วยพัดสำหรับพัดไฟบ้าง ในเดือนสุดท้ายแห่งฤดูร้อน แม้ในที่ชายคาหญ้าทั้งหลายก็ไม่ไหว ย่อมจะมีได้

วาโยธาคูภายนอกซึ่งใหญ่ถึงเพียงนั้น ยังปรากฏเป็นของไม่เที่ยง มีความสิ้นไปเป็นธรรมดา มีความเสื่อมไปเป็นธรรมดา มีความแปรผันไปเป็นธรรมดา โฉนกายซึ่งตั้งอยู่ชั่วเวลาเล็กน้อยนี้ ที่ถูกค้นหาเข้าไปยึดถือว่า ‘เรา’ ว่า ‘ของเรา’ ว่า ‘เรามีอยู่’ จักไม่ปรากฏเป็นของไม่เที่ยง มีความสิ้นไปเป็นธรรมดา มีความเสื่อมไปเป็นธรรมดา มีความแปรผันไปเป็นธรรมดาแล้ว เมื่อเป็นเช่นนี้ ภิกษุนั้นก็ไม่มีความยึดถือในวาโยธาคูภายนอกนี้

หากชนเหล่าอื่นจะดำ บริภาษ เกี่ยวกรวด เบียดเบียนภิกษุนั้น ภิกษุนั้นรู้ชัดอย่างนี้ว่า ‘ทุกขเวทนานั้นเกิดจากโสตรสัมผัสนี้ เกิดขึ้นแล้วแก่เรา แต่ทุกขเวทนานั้นอาศัยเหตุจึงเกิดขึ้นได้ ไม่อาศัยเหตุก็จะเกิดขึ้นไม่ได้ ทุกขเวทนานี้อาศัยอะไรจึงเกิดขึ้นได้ ทุกขเวทนานี้อาศัยผัสสะจึงเกิดขึ้นได้’ ภิกษุนั้นย่อมเห็นว่า ‘ผัสสะเป็นของไม่เที่ยง เวทนาเป็นของไม่เที่ยง สัญญาเป็นของไม่เที่ยง สังขารทั้งหลายเป็นของไม่เที่ยง วิญญาณเป็นของไม่เที่ยง’ จิตของภิกษุนั้นย่อมตั้งไป ย่อมผ่องใส ดำรงมั่นและนุ่มไปในอารมณ์ คือธาคูนั้นแล

๖. หลักธรรมว่าด้วย โรค

พระพุทธเจ้าได้กล่าวถึงโรค ในโรคสูตร ว่า โรคมี ๒ อย่าง ได้แก่ โรคทางกาย และโรคทางใจ
คนอาจปลอดจากโรคทางกายตลอดระยะเวลา ๑ ปี จนถึงมากกว่า ๑๐๐ ปี แต่ไม่สามารถปลอดจาก
โรคทางใจแม้ครู่เดียว ยกเว้นผู้ที่หมดกิเลสแล้วเท่านั้น
หลักธรรมข้อนี้ แสดงว่าพุทธศาสนาได้ให้ความสำคัญของโรคทางใจ การจะหมดโรคทางใจต้องควบคุม
กิเลสให้ได้

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๒๑ สุตตันตปิฎกที่ ๑๓ อังคุตตรนิกาย จตุกกนิบาต

โรคสูตร (ว่าด้วยโรค)

[๑๕๗] ภิกษุทั้งหลาย โรค ๒ อย่างนี้ โรค ๒ อย่างอะไรบ้าง คือ ๑. โรคทางกาย ๒. โรคทางใจ
สัตว์ผู้อ้างว่า ตนเองไม่มีโรคทางกายตลอดระยะเวลา ๑ ปีบ้าง ๒ ปีบ้าง ๓ ปีบ้าง ๔ ปีบ้าง ๕
ปีบ้าง ๑๐ ปีบ้าง ๒๐ ปีบ้าง ๓๐ ปีบ้าง ๔๐ ปีบ้าง ๕๐ ปีบ้าง แม้ยิ่งกว่า ๑๐๐ ปีบ้าง ยังพอมีอยู่
แต่สัตว์ผู้จะกล่าวอ้างว่า ตนเองไม่มีโรคทางใจตลอดระยะเวลาแม้ครู่เดียว หาได้โดยยาก ยกเว้น
ท่านผู้หมดกิเลสแล้วทั้งหลาย

โรคของบรรพชิต ๔ อย่างนี้ โรค ๔ อย่างอะไรบ้าง คือ ๑. ภิกษุในธรรมวินัยนี้เป็นคนมักมาก
คับแค้น ไม่สันโดษด้วยจีวร บิณฑบาต เสนาสนะ และคิลานปัจฉัยเภสัชชบริขารตามแต่จะได ๒.
เธอเมื่อมักมาก คับแค้น ไม่สันโดษด้วยจีวร บิณฑบาต เสนาสนะและคิลานปัจฉัยเภสัชชบริขาร
ตามแต่จะได ย่อมตั้งความปรารถนาชั่วเพื่อไม่ให้ผู้อื่นดูหมิ่น เพื่อให้ได้ลาภสักการะและชื่อเสียง ๓.
เธอวิ่งเต้น ขวนขวาย พยายามเพื่อไม่ให้ผู้อื่นดูหมิ่น เพื่อให้ได้ลาภสักการะและชื่อเสียง ๔. เธอ
เข้าไปหาตระกูลทั้งหลาย นุ่งกล่าวธรรมกลั่นอุจจาระและปัสสาวะเพื่อให้เขานับถือ

ภิกษุทั้งหลาย โรคของบรรพชิต ๔ อย่างนี้แล

เพราะเหตุนี้ เธอทั้งหลายในธรรมวินัยนี้พึงสำเหนียกอย่างนี้ว่า “เราจักไม่เป็นคนมักมาก ไม่
เป็นคนมีจิตคับแค้น ไม่เป็นคนไม่สันโดษด้วยจีวร บิณฑบาต เสนาสนะ และคิลานปัจฉัยเภสัชช
บริขารตามแต่จะได เราจักไม่ตั้งความปรารถนาชั่วเพื่อให้คนอื่นรู้จัก เพื่อให้ได้ลาภสักการะและชื่อ
เสียง เราจักไม่วิ่งเต้น ไม่ขวนขวายไม่พยายามเพื่อไม่ให้คนอื่นรู้จัก เพื่อให้ได้ลาภสักการะและชื่อเสียง
เราจักอดทนต่อความหนาว ความร้อน ความหิวกระหาย ต่อการถูกเหยียด ยุง ลม แดดและสัตว์
เลื้อยคลานทั้งหลายรบกวน ต่อถ้อยคำหยาบคายร้ายแรงต่างๆจักเป็นผู้อดกลั้นเวทนาทั้งหลายอัน

มีในร่างกายที่เกิดขึ้นแล้ว เป็นทุกข์ กล้าแข็งเจ็บปวดเผ็ดร้อน ไม่น่ายินดี ไม่น่าพอใจ พราภชีวิต”
ภิกษุทั้งหลาย พวกเธอพึงสำเหนียกอย่างนี้แล

๗. หลักธรรมว่าด้วย การเกิดโรค หรือสมุฏฐาน

พระพุทธเจ้าได้กล่าวถึงสาเหตุของการเกิดโรค^๓ ว่า เกิดจาก น้ำดี เสลด ลม สาเหตุจากใช้สันนิบาต ฤดู แปรปรวน การบริหารที่ไม่สม่าเสมอ ความเพียรเกินกำลัง วิกาภกรรม ความหนาว ความร้อน ความหิว ความกระหาย ปวดอุจจาระ ปวดปัสสาวะ

หลักธรรมเกี่ยวกับสาเหตุของโรคนี้ มีการกล่าวถึง ตริโทษและการผสมผสานของตริโทษ คือ น้ำดี เสลด ลม สาเหตุจากใช้สันนิบาต ซึ่งเป็นแก่นของสมุฏฐานวิทยาของการแพทย์อายุรเวท

หลักธรรมเรื่องสมุฏฐานโรคนี้ ได้ปรากฏอยู่ใน**ทฤษฎีการแพทย์แผนไทยว่าด้วยสมุฏฐาน**ในคัมภีร์สมุฏฐานวินิจฉัย ว่าด้วย **ธาตุสมุฏฐาน อายุสมุฏฐาน อุตุสมุฏฐาน และกาลสมุฏฐาน** โดยในคัมภีร์การแพทย์แผนไทยจะใช้ลักษณะของเจ้าเรือนมาอธิบายแทนตริโทษ นอกจากนี้ ยังมีปรากฏเพิ่มเติมเกี่ยวกับ ประเทศสมุฏฐาน และอิริยาบถต่างๆ ในคัมภีร์วรโยคसार

ในคัมภีร์ธาตุวิวรรณ์ ได้กล่าวถึงอาพาธ ๘ ซึ่งตรงกับหลักธรรมข้อนี้ อาพาธ ๘ ได้แก่

๑. ปิตตะสมุฏฐานา อาพาธา คือ อาพาธมีปิตตะเป็นสมุฏฐาน
๒. เสมหะสมุฏฐานา อาพาธา คือ อาพาธมีเสมหะเป็นสมุฏฐาน
๓. วาตะสมุฏฐานา อาพาธา คือ อาพาธมีวาตะเป็นสมุฏฐาน
๔. สันนิปาติกา อาพาธา คือ อาพาธอันเกิดแต่โทษะ ปิตตะ เสมหะ และวาตะประชุมพร้อมกัน
๕. อุตุปรินามชา อาพาธา คือ อาพาธอันเกิดแต่ฤดูแปรปรวน
๖. วิสมะบริหารชา อาพาธา คือ อาพาธอันเกิดแต่การบริหารไม่สม่าเสมอ รวมทั้งอาพาธจากอาหาร
๗. โอปั๊กกะมิกา อาพาธา คือ อาพาธอันเกิดแต่ความเพียรเกินกำลัง รวมทั้งการถูกทุบถองโดยตีให้บอบช้ำ และแขนขาพลิก แพลง
๘. กัมมะวิปากชา อาพาธา คือ อาพาธอันเกิดแต่วิกาภของกรรม

อาทินวสติญญา เป็นอย่างไร

คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้ไปสู่น้ำก็ดี ไปสู่โคนไม้ก็ดี ไปสู่เรือนว่างก็ดี พิจารณาเห็นว่า ‘กายนี้มีทุกข์มาก มีโทษมาก เพราะฉะนั้น อาพาธต่างๆ จึงเกิดขึ้นในกายนี้คือ โรคตา โรคหู โรคจมูก โรคลิ้น โรคกาย โรคศีรษะ โรคที่ใบหู โรคปาก โรคฟัน โรคโอง โรคหืด โรคไข้หวัด โรคไข้พิษ โรคไข้เชื่อมซึม

^๓ ในพระไตรปิฎกภาษาสันสกฤตมีการกล่าวถึงสมุฏฐานวิทยานี้ โดยสีวกะ นักพรตผู้จาริกได้กราบทูลถามพระพุทธเจ้าถึงสาเหตุของความทุกข์ของมนุษย์ พระพุทธเจ้าทรงอธิบายว่า สาเหตุของความทุกข์ของมนุษย์มี ๘ อย่าง คือ ดี เสลด ลม และการผสมผสานของทั้งสามอย่าง ฤดู การกระทำที่ผิดธรรมชาติ ปัจจัยภายนอก ผลของกรรม

โรคท้อง โรคลมสลับ โรคลงแดง โรคจุกเสียด โรคลงราก โรคเรื้อน โรคฝี โรคกลาก โรคมอญคร่อ โรคลมบ้าหมู โรคหิดเปื่อย โรคหิดดำ โรคคุดทะราด โรคหูด โรคละอองบวม โรคอาเจียนเป็นเลือด โรคดี โรคเบาหวาน โรคเรื้อม โรคพุพอง โรคจริตสีดวง อาพารมิตีเป็นสมุฏฐาน อาพารมิตีเสลดเป็นสมุฏฐาน อาพารมิตีลมเป็นสมุฏฐาน อาพารมิตีไข้สันนิบาตเป็นสมุฏฐาน อาพารมิตีเกิดแต่ฤดูแปรปรวน อาพารมิตีเกิดแต่การบริหารที่ไม่สม่าเสมอ อาพารมิตีเกิดแต่ความเพียรเกินกำลัง อาพารมิตีเกิดแต่วิบากของกรรม ความหนาว ความร้อน ความหิว ความกระหาย ปวดอุจจาระ ปวดปัสสาวะ' เป็นผู้พิจารณาเห็นโดยความเป็นโทษในกายนี้้อย่างนี้ นี้เรียกว่า อาทินวสัณญา

๘. หลักธรรมว่าด้วย อากาโร ๓๒

หลักธรรมข้อนี้กล่าวว่า ร่างกายประกอบด้วยธาตุทั้ง ๔ แต่ในจำนวนธาตุทั้ง ๔ นี้ มีอยู่ ๒ ธาตุ ที่สามารถจับต้องได้ คือ ปฐวีธาตุ กับ อาโปธาตุ ร่างกายมนุษย์จึงประกอบด้วยอากาโร ๓๒ อย่าง ได้แก่ ธาตุดิน ๒๐ และธาตุน้ำ ๑๒ รวมเป็น ๓๒ อากาโร

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๒๕ สุตตันตปิฎกที่ ๑๗ ขุททกนิกาย ขุททกปาฐะ ธรรมบท อุทาน ทวัตติงสาการ

ว่าด้วยอากาโร ๓๒

ในร่างกายนี้มีผม ขน เล็บ ฟัน หนัง เนื้อ เอ็น กระดูก เยื่อในกระดูก ไต หัวใจ ตับ พังผืด ม้าม ปอด ใสใหญ่ ใส่น้อย อาหารใหม่ อาหารเก่า ดี เสลด หนอง เลือด เหงื่อ มันข้น น้ำตา เปลวมัน น้ำลาย น้ำมูก ไขข้อมูตร และมันสมอง

ข. วินัย

พระพุทธเจ้าได้กำหนดวินัยเกี่ยวกับการนวด อบรมไว้ว่า อะไรที่ทำได้ ไม่ผิด อะไรที่ทำแล้วเป็นอาบัติ^๔ ดังนี้

๑. วินัยว่าด้วย การนวดภิกษุ

- ๑) การนวดพระภิกษุที่อาพาธ และภิกษุนั้นมรณภาพ โดยไม่มีเจตนาฆ่านั้น ไม่เป็นอาบัติ
- ๒) การนวดพระภิกษุที่อาพาธโดยมีเจตนาฆ่า และภิกษุนั้นมรณภาพ เป็นอาบัติปาราชิก
- ๓) การนวดพระภิกษุที่อาพาธโดยมีเจตนาฆ่า แต่ภิกษุนั้นไม่มรณภาพ เป็นอาบัติอุลลัจจัย

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๑๑ วินัยปิฎกที่ ๑๑ มหาวิภังค์ ภาค ๑

เรื่องนวด ๓ เรื่อง

(๑) สมัยนั้น ภิกษุรูปหนึ่งอาพาธ ภิกษุทั้งหลายจึงช่วยกันนวดเพื่อนท่าน ท่านถึงแก่มรณภาพ ภิกษุเหล่านั้นเกิดกังวลใจว่า พวกเราต้องอาบัติปาราชิกหรือหนอ จึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ พระองค์ตรัสถามว่า “ภิกษุทั้งหลายพวกเธอคิดอย่างไร”

“พวกข้าพระพุทธเจ้าไม่มีความประสงค์จะฆ่า พระพุทธเจ้าข้า”

“ภิกษุทั้งหลาย พวกเธอไม่มีความประสงค์จะฆ่า ไม่ต้องอาบัติ” (เรื่องที่ ๓๙)

(๒) สมัยนั้น ภิกษุรูปหนึ่งอาพาธ ภิกษุทั้งหลายมีความประสงค์จะฆ่าจึงช่วยกันนวดเพื่อนท่าน จนถึงแก่มรณภาพ ภิกษุเหล่านั้นเกิดความกังวลใจว่า พวกเราต้องอาบัติปาราชิกหรือหนอ จึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ พระองค์ตรัสถามว่า “ภิกษุทั้งหลาย พวกเธอคิดอย่างไร”

“พวกข้าพระพุทธเจ้ามีความประสงค์จะฆ่า พระพุทธเจ้าข้า”

“ภิกษุทั้งหลาย พวกเธอต้องอาบัติปาราชิก” (เรื่องที่ ๔๐)

(๓) สมัยนั้น ภิกษุรูปหนึ่งอาพาธ ภิกษุทั้งหลายมีความประสงค์จะฆ่า จึงช่วยกันนวดเพื่อนท่าน แต่ท่านไม่ถึงแก่มรณภาพ ภิกษุเหล่านั้นเกิดความกังวลใจว่า พวกเราต้องอาบัติปาราชิกหรือหนอ จึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ พระองค์ตรัสถามว่า “ภิกษุทั้งหลาย พวกเธอคิดอย่างไร”

“พวกข้าพระพุทธเจ้ามีความประสงค์จะฆ่า พระพุทธเจ้าข้า”

“ภิกษุทั้งหลาย พวกเธอไม่ต้องอาบัติปาราชิกแต่ต้องอาบัติอุลลัจจัย” (เรื่องที่ ๔๑)

^๔ โทษที่เกิดจากการล่วงละเมิดสิกขาบทหรือข้อห้ามแห่งภิกษุมิโทษ ๓ สถาน คือ ๑. โทษสถานหนัก เรียกว่า ครุโทษ หรือ มหันตโทษ ทำให้ภิกษุผู้ต้องอาบัติขาดจากความเป็นภิกษุ ได้แก่ อาบัติปาราชิก ซึ่งเรียกว่า ครุกาบัติ ๒. โทษสถานกลาง เรียกว่า มัชฌิมโทษ ทำให้ภิกษุผู้ต้องอาบัติต้องอยู่กรรมก่อนจึงจะพ้นโทษ ได้แก่ อาบัติสังฆาติเสส และ ๓. โทษสถานเบา เรียกว่า ลหุโทษ ทำให้ภิกษุผู้ต้องอาบัติที่ต่ำกว่าอาบัติสังฆาติเสสต้องปลงอาบัติคือ บอกราบขอขมาตนแก่ภิกษุด้วยกัน ได้แก่ อาบัติอุลลัจจัย ปาจิตตีย์ ปาฏิเทสนียะ ทุกกฏ และทพภาสิต ซึ่งเรียกว่า ลหุกาบัติ (ป. ส. อาปตติ)

๒. วินัยว่าด้วย การนวดภิกษุณี

- ๑) ภิกษุณีใช้ภิกษุณีบีบ นวดเป็นอาบัติปาจิตตีย์
- ๒) ภิกษุณีใช้สิกขมานา สามเณรีหญิงคฤหัสถ์บีบนวด เป็นอาบัติปาจิตตีย์
- ๓) ภิกษุณีต่อไปนี้ ไม่ต้องอาบัติ คือ ภิกษุณีผู้เป็นไข้ ภิกษุณีผู้มีเหตุขัดข้อง ภิกษุณีวิกลจริต ภิกษุณีต้นบัญญัติ

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๑๓ วินัยปิฎกที่ ๑๓ มหาวิภังค์ ภาค ๓ สิกขาบทที่ ๗ ว่าด้วยการให้บีบนวด

เรื่องภิกษุณีหลายรูป

[๑๒๐๖] สมัยนั้น พระผู้มีพระภาคพุทธเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อารามของอนาถบิณฑิกเศรษฐี เขตกรุงสาวัตถี ครั้งนั้น ภิกษุณีทั้งหลายใช้ภิกษุณีให้บีบบ้าง ให้นวดบ้าง คนทั้งหลายเที่ยวจาริกไปตามวิหารเห็นแล้วตำหนิ ประณาม โพนทะนาว่า “โฉนพวกภิกษุณีจึงใช้ภิกษุณีให้บีบบ้าง ให้นวดบ้าง เหมือนหญิงคฤหัสถ์ผู้บริโศคกามเล่า” ภิกษุณีทั้งหลายได้ยินคนเหล่านั้นตำหนิ ประณาม โพนทะนา บรรดาภิกษุณีผู้มักน้อย ฯลฯ พวกกันตำหนิ ประณาม โพนทะนาว่า “โฉนพวกภิกษุณีจึงใช้ภิกษุณีให้บีบบ้าง ให้นวดบ้างเล่า” ครั้นแล้ว ภิกษุณีเหล่านั้นได้นำเรื่องนี้ไปบอกภิกษุทั้งหลายให้ทราบ พวกภิกษุได้นำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ ทรงประชุมสงฆ์บัญญัติสิกขาบทลำดับนั้น

พระผู้มีพระภาครับสั่งให้ประชุมสงฆ์เพราะเรื่องนี้เป็นต้นเหตุ ทรงสอบถามภิกษุทั้งหลายว่า “ภิกษุทั้งหลาย ทราบว่า พวกภิกษุณีใช้ภิกษุณีให้บีบบ้าง ให้นวดบ้าง จริงหรือ” ภิกษุทั้งหลายทูลรับว่า “จริง พระพุทธเจ้าข้า” ภิกษุทั้งหลายโฉนพวกภิกษุณีจึงใช้ภิกษุณีให้บีบบ้าง ให้นวดบ้างเล่า ภิกษุทั้งหลาย การกระทำอย่างนี้ มิได้ทำคนที่ยังไม่เลื่อมใสให้เลื่อมใส หรือทำคนที่เลื่อมใสอยู่แล้ว ให้เลื่อมใสยิ่งขึ้นได้เลย ฯลฯ” แล้วจึงรับสั่งให้ภิกษุณีทั้งหลายยกสิกขาบทนี้ขึ้นแสดง ดังนี้

“ก็ภิกษุณีใดใช้ภิกษุณีให้บีบหรือให้นวด ต้องอาบัติปาจิตตีย์”

อนาปัตติวาร

ภิกษุณีต่อไปนี้ไม่ต้องอาบัติ คือ

๑. ภิกษุณีผู้เป็นไข้
๒. ภิกษุณีผู้มีเหตุขัดข้อง

๓. ภิกษุณีวิภลจิริต

๔. ภิกษุณีตันบัญญัติ

เรื่องภิกษุณีหลายรูป

[๑๒๑๐] สมัยนั้น พระผู้มีพระภาคพุทธเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อารามของอนาถปิณฑิกเศรษฐี เขตกรุงสาวัตถี ครั้งนั้น ภิกษุณีทั้งหลาย (ใช้สิกขมานาให้บิบบ้าง ให้นวดบ้าง ฯลฯ ใช้สามเณรีให้บิบบ้าง ให้นวดบ้าง ฯลฯ) ใช้หญิงคฤหัสถ์ให้บิบบ้าง ให้นวดบ้าง คนทั้งหลายเที่ยวจาริกไปตามวิหารเห็น จึงตำหนิประณามโพนทะนาว่า “โฉนพวกภิกษุณีจึงใช้หญิงคฤหัสถ์ให้บิบบ้าง ให้นวดบ้างเหมือนหญิงคฤหัสถ์ผู้บริโภคกามเล่า” ภิกษุณีทั้งหลายได้ยินคนพวกนั้นตำหนิ ประณามโพนทะนา บรรดาภิกษุณีผู้มักน้อย ฯลฯ พวกกันตำหนิ ประณาม โพนทะนาว่า “โฉนพวกภิกษุณีจึงใช้หญิงคฤหัสถ์ ให้บิบบ้าง ให้นวดบ้างเล่า” ครั้นแล้ว ภิกษุณีเหล่านั้นได้นำเรื่องนี้ไปบอกภิกษุทั้งหลายให้ทราบ พวกภิกษุได้นำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ

ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาครับสั่งให้ประชุมสงฆ์เพราะเรื่องนี้เป็นต้นเหตุ ทรงสอบถามภิกษุทั้งหลายว่า “ภิกษุทั้งหลาย ทราบว่า พวกภิกษุณีใช้หญิงคฤหัสถ์ให้บิบบ้าง ให้นวดบ้าง จริงหรือ” ภิกษุทั้งหลายทูลรับว่า “จริง พระพุทธเจ้าข้า” พระผู้มีพระภาคพุทธเจ้า ทรงตำหนิว่า “ฯลฯ ภิกษุทั้งหลาย โฉนพวกภิกษุณีจึงใช้หญิงคฤหัสถ์ให้บิบบ้าง ให้นวดบ้างเล่า ภิกษุทั้งหลาย การกระทำอย่างนี้ มิได้ทำคนที่ยังไม่เลื่อมใส ให้เลื่อมใส หรือทำคนที่เลื่อมใสอยู่แล้วให้เลื่อมใสยิ่งขึ้นได้เลยฯลฯ” แล้วจึงรับสั่งให้ภิกษุณีทั้งหลาย ยกสิกขาบทนี้ขึ้นแสดงดังนี้

[๑๒๑๑] ก็ภิกษุณีใด (ใช้สิกขมานาฯลฯ ใช้สามเณรีฯลฯ) ใช้หญิงคฤหัสถ์ให้บิบบ้างหรือให้นวด ต้องอาบัติปาจิตตีย์

อนาปัตติวาร

ภิกษุณีต่อไปนี้ไม่ต้องอาบัติ คือ

๑. ภิกษุณีใช้ให้บิบบ้างหรือให้นวดเพราะอาพาธเป็นเหตุ
๒. ภิกษุณีผู้มีเหตุขัดข้อง
๓. ภิกษุณีวิภลจิริต
๔. ภิกษุณีตันบัญญัติ

พระวินัยที่เกี่ยวกับการนวดในภิกษุและภิกษุณีเป็นหลักฐานที่แสดงว่า

๑) มีการใช้การนวดเพื่อการเยียวยาภิกษุที่อาพาธในชุมชนสงฆ์และไม่ถือเป็นอาบัติ ยกเว้นมีเจตนาที่ไม่เป็นไปเพื่อการรักษา

๒) มีการใช้การนวดในหมู่ภิกษุณีที่ไม่อาพาธ พระพุทธเจ้าบัญญัติว่า การกระทำอย่างนี้ไม่ได้ทำคนที่ยังไม่เลื่อมใสให้เลื่อมใส หรือทำคนที่เลื่อมใสอยู่แล้วให้เลื่อมใสยิ่งขึ้นได้เลย จึงกำหนดให้เป็นอาบัติ

แสดงว่า การนวดนั้นเป็นเรื่องที่มีการใช้เพื่อการรักษาผู้ที่เจ็บป่วยในสังคมอินเดียดั้งเดิม ภิกษุนำมาใช้เยียวยาภิกษุที่อาพาธ โดยไม่ถือว่าเป็นอาบัติ แต่การใช้การนวดที่ไม่เป็นเพื่อการเขียวนั้น เป็นอาบัติ

ไม่มีหลักฐานเกี่ยวกับการที่พระพุทธเจ้าใช้การนวดเพื่อเยียวยาอาการอาพาธของพระองค์ และไม่มีการกล่าวถึงการนวดในพระสูตร

๓. วินัยว่าด้วย การอบตัว

มีวินัยเกี่ยวกับการใช้การอบตัวเพื่อรักษาภิกษุที่อาพาธเช่นเดียวกับการนวด

แสดงว่า การอบตัวนั้นเป็นวิธีการรักษาผู้ป่วยในสังคมอินเดียดั้งเดิมเช่นเดียวกับการนวด ภิกษุนำการอบตัวมาใช้เยียวยาภิกษุที่อาพาธ โดยไม่ถือว่าเป็นอาบัติ

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๑๑ วินัยปิฎกที่ ๑๑ มหาวิภังค์ ภาค ๑

เรื่องอบตัว ๓ เรื่อง

(๑) สมัยนั้น ภิกษุรูปหนึ่งอาพาธ ภิกษุทั้งหลายจึงให้ท่านอบตัวจนถึงแก่มรณภาพ พวกท่านเกิดความกังวลใจว่า พวกเราต้องอาบัติปาราชิก หรือหนอ จึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ พระองค์ตรัสถามว่า “พวกเธอคิดอย่างไร”

“พวกข้าพระพุทธเจ้าไม่มีความประสงค์จะฆ่า พระพุทธเจ้าข้า”

“พวกเธอไม่มีความประสงค์จะฆ่า ไม่ต้องอาบัติ”

(๒) สมัยนั้น ภิกษุรูปหนึ่งอาพาธ ภิกษุทั้งหลายมีความประสงค์จะฆ่าจึงให้เธออบตัวจนถึงแก่มรณภาพ พวกท่านเกิดความกังวลใจว่า พวกเราต้องอาบัติปาราชิกหรือหนอ จึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ พระองค์ตรัสถามว่า “ภิกษุทั้งหลาย พวกเธอคิดอย่างไร”

“พวกข้าพระพุทธเจ้ามีความประสงค์จะฆ่าพระพุทธเจ้าข้า”

“ภิกษุทั้งหลาย พวกเธอต้องอาบัติปาราชิก”

(๓) สมัยนั้น ภิกษุรูปหนึ่งอาพาธ ภิกษุทั้งหลายมีความประสงค์จะฆ่าจึงให้เธออบตัว แต่ท่านไม่ถึงแก่กรรมภาพ ภิกษุเหล่านั้นเกิดความกังวลใจว่า พวกเราต้องอาบัติปาราชิกหรือหนอ จึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ พระองค์ตรัสถามว่า “ภิกษุทั้งหลาย พวกเธอคิดอย่างไร”

“พวกข้าพระพุทธเจ้ามีความประสงค์จะฆ่า พระพุทธเจ้าข้า”

“ภิกษุทั้งหลาย พวกเธอไม่ต้องอาบัติปาราชิก แต่ต้องอาบัติถุลลัจจัย”

๔. วินัยว่าด้วย การทาน้ำมัน

มีวินัยว่าด้วย การใช้การทาน้ำมันเพื่อรักษาภิกษุที่อาพาธเช่นเดียวกับการนวด แสดงว่า การทาน้ำมันนั้นเป็นวิธีการรักษาผู้ป่วยในสังคมอินเดียดั้งเดิมเช่นเดียวกับการนวด ภิกษุนำการทาน้ำมันมาใช้เยียวยาภิกษุที่อาพาธ โดยไม่ถือว่าเป็นอาบัติ

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๐๑ วินัยปิฎกที่ ๐๑ มหาวิภังค์ ภาค ๑

เรื่องให้ทาน้ำมัน ๓ เรื่อง

(๑) สมัยนั้น ภิกษุรูปหนึ่งอาพาธ ภิกษุทั้งหลายช่วยกันเอาน้ำมันมาทาให้ท่าน ท่านถึงแก่กรรมภาพ ภิกษุเหล่านั้นเกิดความกังวลใจว่า พวกเราต้องอาบัติปาราชิกหรือหนอ จึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ พระองค์ตรัสถามว่า “ภิกษุทั้งหลาย พวกเธอคิดอย่างไร”

“พวกข้าพระพุทธเจ้าไม่มีความประสงค์จะฆ่าพระพุทธเจ้าข้า”

“ภิกษุทั้งหลาย พวกเธอไม่มีความประสงค์จะฆ่า ไม่ต้องอาบัติ” (เรื่องที่ ๔๕)

(๒) สมัยนั้น ภิกษุรูปหนึ่งอาพาธ ภิกษุทั้งหลายมีความประสงค์จะฆ่าจึงช่วยกันเอาน้ำมันมาทาให้ท่าน ท่านถึงแก่กรรมภาพ ภิกษุเหล่านั้นเกิดความกังวลใจว่าพวกเราต้องอาบัติปาราชิกหรือหนอ จึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ พระองค์ตรัสถามว่า “ภิกษุทั้งหลาย พวกเธอคิดอย่างไร”

“พวกข้าพระพุทธเจ้ามีความประสงค์จะฆ่า พระพุทธเจ้าข้า”

“ภิกษุทั้งหลาย พวกเธอต้องอาบัติปาราชิก” (เรื่องที่ ๔๖)

๕. วินัยว่าด้วย การรรมเหงื่อ รรมด้วยใบไม้ รรมใหญ่ ฯลฯ

มีการบัญญัติวินัยว่าด้วย การอนุญาตให้ใช้วิธีการรักษาต่างๆ ที่เกี่ยวกับการนวดได้แก่ การรรมเหงื่อ การรรมด้วยใบไม้ การรรมใหญ่ อ่างน้ำ การใช้เขาสัตว์ก่อกระบายโลหิตออกยกยาทาเท้า ประุน้ำยาทาเท้า ผ่าพื้นแผล ชะด้วยน้ำแบ่งเมล็ดฝักกาดรรมแผลด้วยควัน น้ำมันทาแผล เป็นต้น

๖. วินัยว่าด้วย การนวดกายของภิกษุณี

มีการบัญญัติว่าด้วย การนวดตัวของภิกษุณีด้วยกระดูกแข็งโค ไม้ นวดตามส่วนต่างๆ ของร่างกายว่าเป็นอาบัติทุกกฏ

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๑๗ วินัยปิฎกที่ ๑๗ จุลวรรค ภาค ๒

เรื่องภิกษุณีนวดกาย

สมัยนั้น ภิกษุณีทั้งหลายใช้กระดูกแข็งโคขัดสีตะโพก ใช้ไม้มีสัณฐานคุดคางโคนวดตะโพก นวดมือ นวดหลังมือ นวดเท้า นวดหลังเท้า นวดขาอ่อน นวดหน้า นวดริมฝีปาก คนทั้งหลายตำหนิ ประณามโพนทะนาว่า “ ฯลฯ เหมือนหญิงคฤหัสถ์ผู้บริโภคมาม ”

ภิกษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุณีไม่พึงใช้กระดูกแข็งโคขัดสีตะโพก... ไม่พึงใช้ไม้มีสัณฐานคุดคางโคนวดตะโพก ... ไม่พึงนวดมือ ... ไม่พึงนวดหลังมือ ... ไม่พึงนวดเท้า ... ไม่พึงนวดหลังเท้า ... ไม่พึงนวดขาอ่อน ... ไม่พึงนวดหน้า ... ไม่พึงนวดริมฝีปาก รูปใดนวด ต้องอาบัติทุกกฏ ”

๗. วินัยว่าด้วย การรีดครรภ์ นาคครรภ์

มีวินัยว่าด้วย การห้ามภิกษุแนะให้หญิงฆราวาสที่มีครรภ์ทำการรีดครรภ์ และการนาคครรภ์ให้ร้อนเพื่อให้แท้งลูก จนหญิงมีครรภ์แท้งลูก ว่าเป็นอาบัติปาราชิก

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๑๑ วินัยปิฎกที่ ๑๑ มหาวิงค์ ภาค ๑

เรื่องให้รีด ๑ เรื่อง

สมัยนั้น หญิงมีครรภ์คนหนึ่งบอกภิกษุที่นางอุปถัมภ์ว่า “พระคุณเจ้าโปรดหย่าทำแท้งให้ด้วยเถิด ภิกษุนั้นก็ตอบว่า “น้องหญิง เธอจงรีด” นางรีดครรภ์ทำให้แท้งบุตร ภิกษุนั้นก็เกิดความกังวลใจว่า เราต้องอาบัติปาราชิกหรือหนอ จึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ พระองค์ตรัสว่า “ภิกษุ เธอต้องอาบัติปาราชิก” (เรื่องที่ ๖๕)

เรื่องนางครรภ์ให้ร้อน ๑ เรื่อง

สมัยนั้น หญิงมีครรภ์บอกภิกษุที่นางอุปถัมภ์ว่า “พระคุณเจ้าโปรดหย่าทำแท้งให้ด้วยเถิด” ภิกษุนั้นก็ตอบว่า “น้องหญิง เธอจงนางครรภ์ให้ร้อน” นางนางครรภ์ให้ร้อนจนแท้งบุตร ภิกษุนั้นก็เกิดความกังวลใจว่า เราต้องอาบัติปาราชิกหรือหนอ จึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ พระองค์ตรัสว่า “ภิกษุ เธอต้องอาบัติปาราชิก” (เรื่องที่ ๖๖)

เรื่องหญิงหมั้น ๑ เรื่อง

สมัยนั้น หญิงหมั้นคนหนึ่งบอกภิกษุที่นางอุปถัมภ์ว่า “พระคุณเจ้าโปรดหย่าที่ทำให้ดิฉันมีลูกได้ด้วยเถิด” ภิกษุนั้นก็รับคำแล้วได้ให้ยาแก่หญิงหมั้นนั้น นางถึงแก่ความตาย ภิกษุนั้นก็เกิดความกังวลใจว่า เราต้องอาบัติปาราชิกหรือหนอ จึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ พระองค์ตรัสว่า “ภิกษุ เธอไม่ต้องอาบัติปาราชิก แต่ต้องอาบัติทุกกฏ”

เรื่องหญิงไม่เป็นหมั้น ๑ เรื่อง

สมัยนั้น หญิงไม่เป็นหมั้นคนหนึ่งบอกภิกษุที่นางอุปถัมภ์ว่า “พระคุณเจ้าโปรดหย่าที่ทำให้ดิฉันหยุดมีลูกด้วยเถิด” ภิกษุนั้นก็รับคำแล้วได้ให้ยาแก่หญิงลูกดกนั้น นางถึงแก่ความตาย ภิกษุนั้นก็เกิดความกังวลใจว่า เราต้องอาบัติปาราชิกหรือหนอ จึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ พระองค์ตรัสว่า “ภิกษุ เธอไม่ต้องอาบัติปาราชิก แต่ต้องอาบัติทุกกฏ”

๘. วินัยว่าด้วย การอาบน้ำและสีกายกับต้นไม้ เสาไม้ การอุทวให้กัน

มีวินัยว่าด้วย การห้ามภิกษุอาบน้ำแล้วขัดสีกายกับต้นไม้ เสาอุทว การใช้ไม้หอมอุทว ห้ามภิกษุอุทวให้กันและกัน อนุญาตให้อุทวด้วยเกลียวผ้า และมีอุทวลัง

แสดงให้เห็นว่า การขัดสีกายของภิกษุนั้นต้องระมัดระวัง โดยเฉพาะการอุทวให้กันและกัน เพราะเป็นเรื่องที่พระพุทธเจ้าพิจารณาเห็นว่าไม่สมควร ไม่เป็นเพื่อการเสื่อมใสของคนอื่น

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๑๗ วินัยปิฎกที่ ๑๗ จุลวรรค ภาค ๒

เรื่องพระฉัพพัคคีย์สร้างน้ำขจัดสีกายกับต้นไม้

สมัยนั้น พระผู้มีพระภาคพุทธเจ้าประทับอยู่ ณ พระเวฬุวัน สถานที่ให้เหยื่อกระแต เขตกรุงราชคฤห์ ครั้งนั้น พวกภิกษุฉัพพัคคีย์ สร้างน้ำขจัดสีกายคือ ขาบ้าง แขนบ้าง ออกบ้าง หลังบ้างกับต้นไม้คนทั้งหลายจึงตำหนิ ประณาม โพนทะนาว่า “โฉนพวกพระสมณะเชื้อสายศากยบุตรจึงสร้างน้ำขจัดสีกาย คือขาบ้าง แขนบ้าง ออกบ้าง หลังบ้างกับต้นไม้ เหมือนพวกนักมวยปล้ำ เหมือนพวกลูกหลานชาวบ้านเล่า ”

ภิกษุทั้งหลายได้ยินคนทั้งหลายตำหนิ ประณาม โพนทะนา บรรดาภิกษุผู้มักน้อยสันโดษ มีความละเอียด มีความระมัดระวัง ใฝ่การศึกษา จึงตำหนิ ประณามโพนทะนาว่า “โฉนพวกภิกษุฉัพพัคคีย์จึงสร้างน้ำ ขจัดสีกาย คือขาบ้าง แขนบ้างออกบ้าง หลังบ้างกับต้นไม้เล่า” ครั้นภิกษุทั้งหลายตำหนิพวกภิกษุฉัพพัคคีย์โดยประการต่างๆ แล้วจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบทรงประชุมสงฆ์สอบถามลำดับนั้น พระผู้มีพระภาครับสั่งให้ประชุมสงฆ์เพราะเรื่องนี้เป็นต้นเหตุ ทรงสอบถามภิกษุทั้งหลายว่า “ภิกษุทั้งหลาย ทราบว่าพวกภิกษุฉัพพัคคีย์สร้างน้ำขจัดสีกาย คือขาบ้าง แขนบ้าง ออกบ้าง หลังบ้างกับต้นไม้ จริงหรือ” ภิกษุทั้งหลายทูลรับว่า “จริง พระพุทธเจ้าข้า” พระผู้มีพระภาคพุทธเจ้าทรงตำหนิว่า “ภิกษุทั้งหลาย การกระทำของโมฆบุรุษเหล่านั้นไม่สมควร ไม่คล้อยตาม ไม่เหมาะสม ไม่ใช่กิจของสมณะ ใช้ไม่ได้ ไม่ควรทำเลย ภิกษุทั้งหลาย โฉนโมฆบุรุษเหล่านั้นจึงสร้างน้ำขจัดสีกาย คือขาบ้าง แขนบ้างออกบ้าง หลังบ้างกับต้นไม้เล่า ภิกษุทั้งหลาย การกระทำอย่างนี้ มิได้ทำคนที่ยังไม่เลื่อมใสให้เลื่อมใส หรือทำคนที่เลื่อมใสอยู่แล้วให้เลื่อมใสยิ่งขึ้นได้เลย ที่จริงกลับจะทำให้คนที่ไม่เลื่อมใสก็ไม่เลื่อมใสไปเลย คนที่เลื่อมใสอยู่แล้วบางพวกก็จะกลายเป็นอื่นไป” พระผู้มีพระภาคครั้งทรงตำหนิพวกภิกษุฉัพพัคคีย์โดยประการต่าง ๆ แล้วได้ตรัสโทษแห่งความเป็นคนเลี้ยงยาก บำรุงยาก มักราก ไม่สันโดษ ความคลุกคลีความเกียจคร้าน ตรัสคุณแห่งความเป็นคนเลี้ยงง่าย บำรุงง่าย มักร้อย สันโดษความขัดเกลา ความกำจัดกิเลส อากาโรที่นำเลื่อมใส การไม่สะสม การปรารภความเพียรโดยประการต่างๆ ทรงแสดงธรรมมีกถาให้เหมาะสม ให้คล้อยตามกับเรื่องนั้นแล้วรับสั่งกับภิกษุทั้งหลายว่า “ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุเมื่อจะสร้างน้ำ ขจัดสีกายกับต้นไม้ รูปใดขจัดสีกาย ต้องอาบัติทุกกฏ”

เรื่องพระฉัพพัคคีย์สร้างน้ำในที่ที่ไม่สมควร

สมัยนั้น พวกภิกษุฉัพพัคคีย์เมื่อสร้างน้ำ สร้างน้ำในที่ที่ไม่สมควร คนทั้งหลายตำหนิ ประณาม โพนทะนาว่า “ ฯลฯ เหมือนคฤหัสถ์ผู้บริโภคมาม ” ภิกษุทั้งหลายได้ยินคนทั้งหลายตำหนิ ประณาม

โพนทนา ฯลฯ ครั้นแล้ว ภิกษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ พระผู้มีพระภาครับสั่งให้ประชุมสงฆ์เพราะเรื่องนี้เป็นต้นเหตุ ทรงสอบถามภิกษุทั้งหลายว่า “ภิกษุทั้งหลาย ทราบว่า พวกภิกษุฉัพพัคคีย์สร่งน้ำในที่ไม่สมควร จริงหรือ” ภิกษุทั้งหลายทูลรับว่า “จริง พระพุทธเจ้าข้า” พระผู้มีพระภาคพุทธเจ้าทรงดำหนิว่า “ ฯลฯ ภิกษุทั้งหลาย โฉนโฆฆบุรุษเหล่านั้น จึงสร่งน้ำในที่ไม่สมควรเล่า ฯลฯ” ครั้นทรงดำหนิแล้วทรงแสดงธรรมมีถาปรัสั่งกับภิกษุทั้งหลาย ว่า “ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุเมื่อจะสร่งน้ำ ไม่พึงสร่งในที่ไม่สมควรรูปใดสร่ง ต้องอาบัติทุกกฏ”

เรื่องพระฉัพพัคคีย์ใช้มือที่ทำด้วยไม้หอมถุกายสร่งน้ำ

สมัยนั้น พวกภิกษุฉัพพัคคีย์ ใช้มือที่ทำด้วยไม้หอมถุกายสร่งน้ำ ฯลฯ คนทั้งหลายจึงดำหนิ ประณาม โพนทนาว่า “ ฯลฯ เหมือนคฤหัสถ์ผู้บริโภคกาม” ภิกษุทั้งหลายได้ยินคนทั้งหลายดำหนิ ประณาม โพนทนา ฯลฯ ภิกษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุไม่พึงใช้มือที่ทำด้วยไม้หอมถุกายสร่งน้ำ รูปใดใช้สร่ง ต้องอาบัติทุกกฏ”

สมัยนั้น พวกภิกษุฉัพพัคคีย์สร่งน้ำโดยใช้เชือกขุขจรณศิลาสีเหมือนพลอยแดง (ถูตัว) คนทั้งหลายจึงดำหนิ ประณาม โพนทนาว่า “ ฯลฯ เหมือนคฤหัสถ์ผู้บริโภคกาม” ภิกษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุไม่พึงสร่งน้ำโดยใช้เชือกขุขจรณศิลาสีเหมือนพลอยแดง (ถุกาย) รูปใดใช้สร่ง ต้องอาบัติทุกกฏ”

สมัยนั้น พวกภิกษุฉัพพัคคีย์ต่างทำบาปกรรม (ถูตัว) ให้แก่กันและกัน คนทั้งหลายจึงดำหนิ ประณาม โพนทนาว่า “ ฯลฯ เหมือนคฤหัสถ์ผู้บริโภคกาม” ภิกษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุไม่พึงทำบาปกรรมให้แก่กันและกันรูปใด ต้องอาบัติทุกกฏ”

สมัยนั้น พวกภิกษุฉัพพัคคีย์ใช้ไม้บังเวียนจักเป็นพินม้งกรถุกายสร่งน้ำ คนทั้งหลายจึงดำหนิ ประณาม โพนทนาว่า “ ฯลฯ เหมือนคฤหัสถ์ผู้บริโภคกาม” ภิกษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุไม่พึงใช้ไม้บังเวียนจักเป็นพินม้งกรถุกายสร่งน้ำ รูปใด ต้องอาบัติทุกกฏ”

เรื่องภิกษุทุพลาภาพเพราะชรา

สมัยนั้น ภิกษุรูปหนึ่งทุพลาภาพเพราะชรา เมื่อสร่งน้ำ ไม่สามารถจะถูกายตนได้ ฯลฯ ภิกษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตเกลียวผ้า”

ทรงอนุญาตให้ใช้มือถูหลัง

สมัยนั้น ภิกษุรูปหนึ่งยากแรงที่จะถูหลัง ฯลฯ ภิกษุทั้งหลายจึงนำเรื่องไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้ใช้มือถูหลัง”

๙. วินัยว่าด้วย สุขอนามัย

พระพุทธเจ้าได้บัญญัติวินัยว่าด้วย สุขอนามัยไว้หลายเรื่อง ได้แก่

๑) การฉันอาหาร การดื่มน้ำ การนอน

๑. ห้ามฉันอาหารในภาชนะเดียวกัน
๒. ห้ามดื่มน้ำในขันเดียวกัน
๓. ห้ามนอนบนเตียงเดียวกัน
๔. ห้ามนอนบนเตียงมีเครื่องลาดเดียวกัน
๕. ห้ามนอนบนเตียงมีผ้าผืนเดียวเป็นทั้งผ้าปูและผ้าห่มบ้าง

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๑๗ วินัยปิฎกที่ ๑๗ จุลวรรค ภาค ๒

เรื่องห้ามฉันในภาชนะเดียวกันเป็นต้น

สมัยนั้น พวกภิกษุฉัพพัคคีย์ฉันอาหารในภาชนะเดียวกันบ้าง ... ดื่มน้ำในขันเดียวกันบ้าง ... นอนบนเตียงเดียวกันบ้าง ... นอนบนเตียงมีเครื่องลาดเดียวกันบ้าง ... นอนบนเตียงมีผ้าห่มผืนเดียวบ้าง ... นอนบนเตียงมีผ้าผืนเดียวเป็นทั้งผ้าปูและผ้าห่มบ้าง คนทั้งหลายตำหนิ ประณาม โพนทะนาว่า “ ฯลฯ เหมือนคฤหัสถ์ผู้บริโภคคาม” ฯลฯ

ภิกษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุไม่พึงฉันอาหารในภาชนะเดียวกัน ... ไม่พึงดื่มน้ำในขันเดียวกัน ... ไม่พื่อนอนบนเตียงเดียวกัน ... ไม่พื่อนอนบนเตียงมีเครื่องลาดเดียวกัน ... ไม่พื่อนอนบนเตียงมีผ้าห่มผืนเดียวกัน ... ไม่พื่อนอนบนเตียงมีผ้าผืนเดียวเป็นทั้งผ้าปูและผ้าห่ม รูปใดนอน ต้องอาบัติทุกกฏ”

๒) ไม้ชำระฟัน

มีการบัญญัติวินัยว่าด้วย การใช้ไม้ชำระฟันประโยชน์ของการใช้ และโทษของการไม่ใช้

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๑๗ วินัยปิฎกที่ ๑๗ จุลวรรค ภาค ๒

สมัยนั้น ภิกษุทั้งหลายไม่เคี้ยวไม้ชำระฟัน ปากมีกลิ่นเหม็นภิกษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบพระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย การไม่เคี้ยวไม้ชำระฟันมีโทษ ๕ ประการนี้ โทษ ๕ ประการคือ

๑. ตาฝ้าฟาง
๒. ปากมีกลิ่นเหม็น
๓. ประสาทลิ้นรับรสได้ไม่ดี
๔. น้ำดีและเสมหะหุ้มห่ออาหาร
๕. เปื่ออาหาร

ภิกษุทั้งหลาย การไม่เคี้ยวไม้ชำระฟันมีโทษ ๕ ประการนี้แล

ภิกษุทั้งหลาย การเคี้ยวไม้ชำระฟันมีประโยชน์ ๕ ประการ คือ

๑. ตาสว่าง
๒. ปากไม่มีกลิ่นเหม็น
๓. ประสาทลิ้นรับรสได้ดี
๔. น้ำดีและเสมหะไม่หุ้มห่ออาหาร
๕. เจริญอาหาร

ภิกษุทั้งหลาย การเคี้ยวไม้ชำระฟันมีประโยชน์ ๕ ประการนี้แล ภิกษุทั้งหลายเราอนุญาตไม้ชำระฟัน”

นอกจากเรื่อง การฉัน การต้อน้ำ การนอน และไม้ชำระฟันแล้ว ยังมีวินัยอีกจำนวนมากเกี่ยวกับสุขอนามัยเช่น หม้อถ่ายปัสสาวะ หลุมถ่ายอุจจาระ วัจกุฎี ส้วม วิธีการเข้าส้วม การทำส้วม การล้างบาตร ฝ้านุ่งภิกษุณี เป็นต้น ซึ่งมีอยู่ในบทที่ ๑ เรื่องการแพทย์ในพระไตรปิฎก

๑๐. วินัยว่าด้วย อาหารที่เป็นยา

๑) ข้าวต้ม

มีพระวินัยกล่าวถึงประโยชน์ของข้าวต้มว่ามีประโยชน์ ๑๐ อย่าง และข้าวต้มเป็นยา

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๑๕ วินัยปิฎกที่ ๑๕ มหาวรรค ภาค ๒

ประโยชน์ของข้าวต้มมี ๑๐ อย่าง

พระผู้มีพระภาคตรัสกับพราหมณ์ผู้หนึ่ง ณ ที่สมควรว่า “พราหมณ์ ข้าวต้มมีอานิสงส์ ๑๐ ประการ คือ ผู้ถวายข้าวต้มชื่อว่า (๑) ให้อายุ (๒) ให้วรรณะ (๓) ให้สุขะ (๔) ให้พละ (๕) ให้ปฏิภาณ (๖) บรรเทาความหิว (๗) ระงับความกระหาย (๘) ให้ลมเดินคล่อง (๙) ชำระลำไส้ (๑๐) เผาอาหารที่ยังไม่ย่อยให้ย่อย พราหมณ์ข้าวต้มมีอานิสงส์ ๑๐ ประการนี้แล”

ครั้นตรัสเวลายาภณณชาตินี้แล้ว พระสุคตตรัสอนุโมทนาต่อไปว่า “ทายกผู้ตั้งใจถวายข้าวต้ม แก่ปฎิคาหกผู้สำรวมแล้วผู้ฉันอาหารที่ผู้อื่นถวายตามกาลสมควรเขาได้ชื่อว่าตามเพิ่มให้ประโยชน์ ๑๐ ประการแก่ปฎิคาหกคือ อายุ วรรณะ สุขะ พละ ปฏิภาณนอกจากนั้นข้าวต้มย่อมบรรเทาความหิว ความกระหายให้ลมเดินคล่อง ชำระลำไส้ และช่วยย่อยอาหาร”

พระสุคตตรัสว่าข้าวต้มเป็นยาดังนั้น “ผู้ที่ต้องการความสุขอันเป็นของมนุษย์ตลอดกาลนาน และปรารถนาความสุขอันเป็นทิพย์ หรือปรารถนาความงามอันเป็นของมนุษย์ จึงควรถวายข้าวต้ม” เมื่อทรงอนุโมทนาแก่พราหมณ์ด้วยพระคาถาเหล่านี้แล้ว จึงเสด็จลุกจากที่ประทับกลับไป ต่อมา พระผู้มีพระภาคทรงแสดงธรรมมีก-ถาเพราะเรื่องนี้เป็นต้นเหตุ รับสั่งกับภิกษุทั้งหลายว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตข้าวต้มและขนมหวาน”

๒) น้ำฝาด ใบไม้ ผลไม้

มีวินัยว่าด้วย น้ำฝาด และผลไม้ที่เป็นยา

เรื่องน้ำฝาดที่เป็นยา

สมัยนั้น ภิกษุทั้งหลายผู้เป็นไข้ ต้องการน้ำฝาดที่เป็นยา ภิกษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตน้ำฝาดที่เป็นยา คือ น้ำฝาดสะเดา น้ำฝาดโสมกมัน น้ำฝาดขี้กา น้ำฝาดบอระเพ็ด น้ำฝาดกระถินพิมานหรือน้ำฝาดที่เป็น

ยาชนิดอื่นที่มีอยู่ ซึ่งไม่ใช่ของเคี้ยวของฉัน รับประเคนแล้วเก็บไว้ได้จนตลอดชีพ เมื่อมีเหตุจำเป็น ภิกษุจึงฉันได้ เมื่อไม่มีเหตุจำเป็น ภิกษุฉัน ต้องอาบัติทุกกฏ”

เรื่องใบไม้ที่เป็นยา

สมัยนั้น ภิกษุทั้งหลายผู้เป็นไข้ต้องการใบไม้ที่เป็นยา ภิกษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตใบไม้ที่เป็นยา คือ ใบสะเดา ใบโมกมัน ใบขี้กา ใบแมงลัก ใบฝ้าย หรือใบไม้ที่เป็นยาชนิดอื่นที่มีอยู่ ซึ่งไม่ใช่ของเคี้ยวของฉัน รับประเคนแล้วเก็บไว้ได้จนตลอดชีพ เมื่อมีเหตุจำเป็น ภิกษุจึงฉันได้ เมื่อไม่มีเหตุจำเป็น ภิกษุฉัน ต้องอาบัติทุกกฏ”

เรื่องผลไม้ที่เป็นยา

สมัยนั้น ภิกษุทั้งหลายผู้เป็นไข้ต้องการผลไม้ที่เป็นยาภิกษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตผลไม้ที่เป็นยา คือ ลูกพิลังคะ ตีปลี พริก สมอไทย สมอพิเภก มะขามป้อม ผลโกฐ หรือผลไม้ที่เป็นยาชนิดอื่นที่มีอยู่ ซึ่งไม่ใช่ของเคี้ยวของฉัน รับประเคนแล้วเก็บไว้ได้จนตลอดชีพ เมื่อมีเหตุจำเป็นภิกษุจึงฉันได้ เมื่อไม่มีเหตุจำเป็น ภิกษุฉัน ต้องอาบัติทุกกฏ”

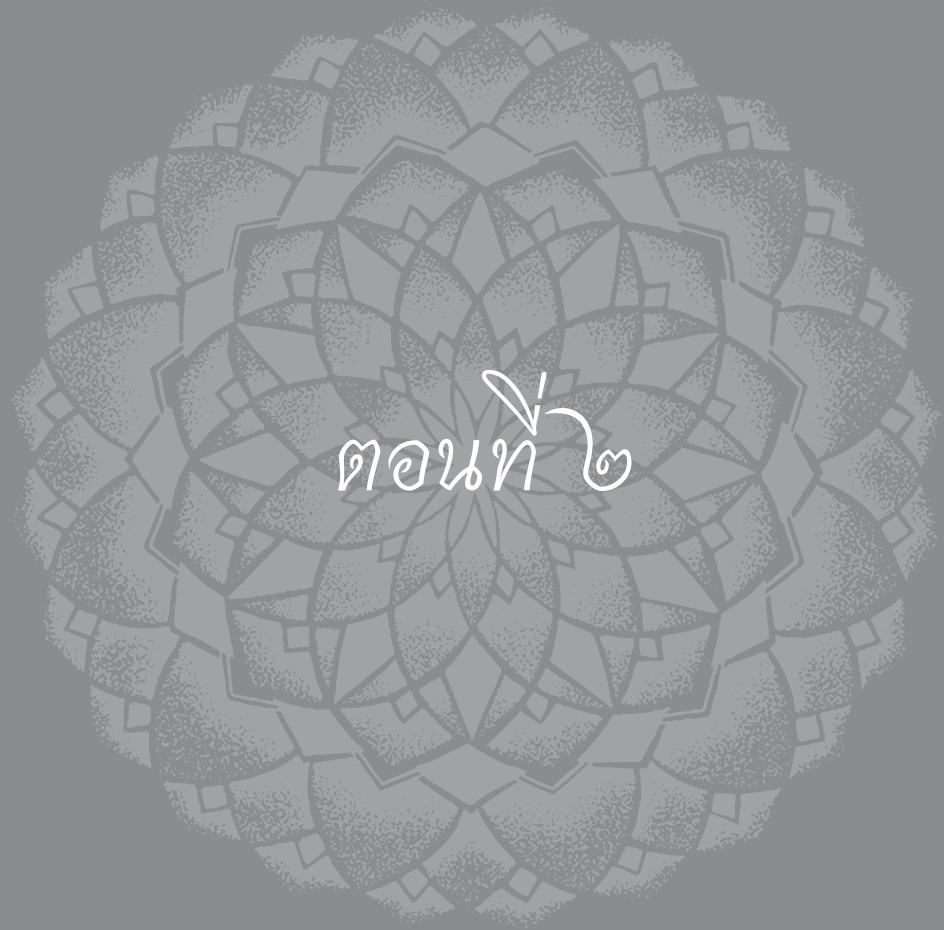
สรุป

ในพระไตรปิฎกมีหลักธรรมและวินัยกำหนดไว้เกี่ยวกับการแพทย์ การนวด การเยียวยา และสุขอนามัยเป็นจำนวนมาก หลักธรรมดังกล่าวได้กลายเป็น *หลักการของการแพทย์ในพุทธศาสนา ปรัชญา ทฤษฎีทางการแพทย์ วิธีการปฏิบัติเกี่ยวกับการเยียวยาว่าอะไรทำได้ อะไรทำไม่ได้ การดูแลสุขภาพ และสุขอนามัย สำหรับภิกษุ ภิกษุณี และต่อมาได้ขยายเข้าสู่การดูแล พยาบาลฆราวาส*

หลักธรรมและวินัยดังกล่าว ได้กลายเป็นหลักธรรมของการแพทย์ในพระพุทธศาสนาของประเทศต่างๆ ที่รับและนับถือพุทธศาสนา โดยเฉพาะใน ธิเบต เมียนมา ลาว กัมพูชา ศรีลังกา ไต้หวัน รวมทั้งประเทศไทย

หลักธรรมและวินัยได้ถูกรับมาเป็น หลักการ ปรัชญา ทฤษฎีทางการแพทย์ สมุฏฐาน การเยียวยารักษาของการแพทย์แผนไทย และการนวดไทย ซึ่งการส่งผ่านและสืบทอดมาเป็นการแพทย์แผนไทยและการนวดไทยนั้น ต้องศึกษาเปรียบเทียบคัมภีร์ดั้งเดิมของการแพทย์แผนไทย และการนวดไทย กับหลักธรรมและวินัยในพระไตรปิฎก จึงจะเห็นหลักฐานเชิงประจักษ์ของการสืบทอด การรับหลักธรรมวินัยของพระพุทธศาสนามาเป็นหลักการ ปรัชญา ทฤษฎีการแพทย์ของการแพทย์แผนไทยและการนวดไทยอย่างชัดเจน





ตอนที่ ๒

สายธาร
แห่ง
การนวดไทย



บทที่ ๓

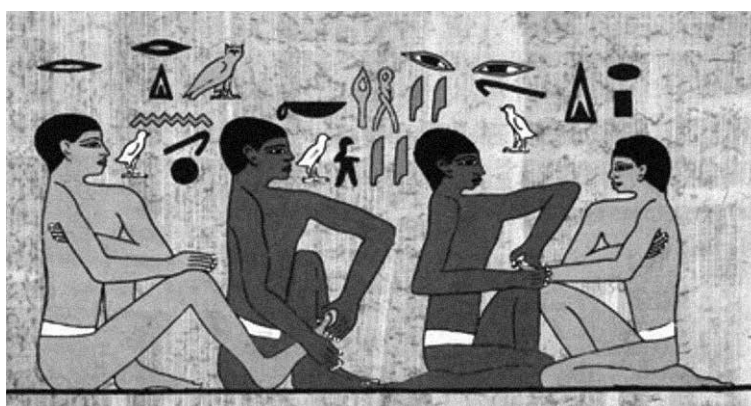
ประวัติ การหนดดงเดิม

การนวด^๑ อาจเป็นวิธีการบำบัดด้านสุขภาพที่เป็นที่นิยมมากที่สุดในปัจจุบัน การนวดมีประสิทธิผลในการใช้เพื่อการผ่อนคลายของกล้ามเนื้อและเนื้อเยื่อต่างๆ และยังเป็นวิธีการบำบัดโรคต่างๆ แบบธรรมชาติบำบัด มีการใช้การนวดเพื่อการบำบัดตั้งแต่ยุคโบราณ พบในทุกๆ ชุมชนและประเทศ^๒

หลักฐานทางโบราณคดีเกี่ยวกับการนวด ได้ถูกพบในอารยธรรมโบราณหลายแห่ง^๓ ตั้งแต่ จีน อินเดีย ญี่ปุ่น เกาหลี อียิปต์ กรีก โรมัน และเมโสโปเตเมีย นักปรัชญา แพทย์ชาวกรีกและโรมันได้กล่าวถึงการนวดว่าเป็นทั้งพลังในการฟื้นฟูหลังการทำสงคราม และสร้างเสริมสุขภาพทั้งกายและจิต ในกรีกโบราณมีการสอนการนวดในโรงกายกรรมหรือกีฬา และใช้การนวดเพื่อการสร้างเสริมสุขภาพเช่นเดียวกับการรักษาโรค

ประวัติการนวดดั้งเดิม

- ๒๓๓๐ ปีก่อนคริสตศักราช ในหลุมฝังศพของ Akmanthor (รู้จักในอีกนามหนึ่งว่า “หลุมศพของแพทย์”) ใน Saqqara อียิปต์ มีภาพวาดเกี่ยวกับชายสองคนกำลังนวดเท้าและมือ



ภาพจาก <http://en.wikipedia.org/wiki/Massage>

^๑ คำว่านวด ในภาษาฝรั่งเศส คือ massage แปลว่า “การเสียดสีเนื่องจากการนวด” คำอาหรับ ว่า massa แปลว่า “สัมผัส รู้สึก” ภาษา กรีกmassa แปลว่า “สัมผัส จับ ทำด้วยมือ นวดแป้ง”

นวดในภาษาบาลีคือ ปริมทุทน (อ่านว่า ปริมัททะนะ) แปลว่า บีบ นวด ทูบ ขยี้ ย่ำยี

^๒ Prof. SubhashRanade. Dr. RajanRawat. Healing touch Ayurvedic Massage.Chaukhamba Sanskrit Pratishthan: Reprint; Delhi 2004.

^๓ <https://en.wikipedia.org/wiki/Massage>

- ๗๒๒-๔๘๑ ปีก่อนคริสตศักราช **คัมภีร์เนยจิง**ของจักรพรรดิหวงตี้บันทึกในช่วงฤดูใบไม้ผลิและฤดูใบไม้ร่วง คัมภีร์เนยจิงได้รวบรวมความรู้ทางการแพทย์ที่เป็นที่รู้จักกันดีในยุคนั้น และเป็นรากฐานของการแพทย์แผนจีน การนวดถูกอ้างถึงใน ๓๐ บทที่แตกต่างกันของคัมภีร์ ระบุการใช้วิธีการนวดที่แตกต่างกัน และการใช้เพื่อรักษาอาการเจ็บป่วยและการบาดเจ็บแต่ละชนิด หรือรู้จักในอีกชื่อว่า “คัมภีร์จักรพรรดิเหลือง”
- ๗๐๐ ปีก่อนคริสตศักราช **เปี่ยนเซี่ยะ (Bian Que)** เป็นหมอจีนคนแรกที่ใช้การนวดในเวชปฏิบัติทางการแพทย์
- ๔๖๐ ปีก่อนคริสตศักราช **ฮิปโปเครติส**เขียนว่า “แพทย์ต้องมีความชำนาญ (การรักษา) หลายวิธี แต่ที่แน่ๆ ต้องรู้เรื่องการนวด”
- ๓๐๐ ปีก่อนคริสตศักราช **จระกะ สัมหิตา (จระก สัมหิตา)** อาจเป็นคัมภีร์ที่เก่าแก่ที่สุดคัมภีร์หนึ่งในสามคัมภีร์เก่าแก่ของการแพทย์อายุรเวทและการนวด บันทึกภาษาสันสกฤตกล่าวว่า มีการใช้การนวดในอินเดียมานานก่อนหน้าที่จะมีการบันทึก
- **โนมมหากาพย์โอดิสซีย์** ของโฮเมอร์ กล่าวถึงสาวงามจะนวดให้กับทหารที่อ่อนล้าหลังจากการรบ ในตะวันออกไกล นักดนตรีและนักแสดงจะเรียนการนวดเพื่อพัฒนาศิลปะการแสดง มีการนวดให้กับนักแสดงหลังการเต้นกถกาลี (Kathakali) ซึ่งเป็นศิลปะท้องถิ่นของเมืองเกรละ (Kerala) ทางตอนใต้สุดของอินเดีย วัฒนธรรมอินเดียและมหากาพย์อย่างรามายณะ และมหาภารตะ ได้กล่าวถึงการนวดสำหรับการบำรุงรักษาสุขภาพ
- **ภวิษยะ มหาปุราณะ (Bhavishya Purana/Bhaviṣya Purāṇa)** เป็นคัมภีร์โบราณ กล่าวถึงวิธีการนวดวิธีการต่างๆ และได้กล่าวถึงการที่ภรรยาจะนวดสามีอย่างไร ความสำคัญของแรงกดต่ออวัยวะต่างๆ ในการนวด เช่น ควรกดเบาๆ ที่ใบหน้า คอ ในขณะที่ควรกดแรงขึ้นที่บริเวณน่องและหลัง ควรนวดตามแนวของขนหรือผม
- **กามสูตระ วาตสยายณะ (Vatsyayana Kamasutra/Kāmasūtra by Vātsyāyana)** กล่าวถึงการนวดในแง่ที่ช่วยกระตุ้นพลังทางเพศ คัมภีร์นี้ได้กล่าวว่าการนวดมี ๓ แบบ คือ สัมวหณะ^๔ (amvahana), เกศะมรรทนะ^๕ (keshamardana), อุตสาทนะ^๖ (utsadana) คัมภีร์ได้กล่าวถึงศิลปะการนวดว่ามี ๖๔ ท่า
- **การนวดจุดสำคัญ (Marma massage)** การนวดจุดสำคัญที่อาจเป็นอันตรายต่อร่างกายหรือจุดมรณะ เป็นการนวดเฉพาะของอายุรเวท มีต้นกำเนิดเก่าแก่จากวัฒนธรรมสรีสวตี (Saraswati Culture) หรืออารยธรรมลุ่มแม่น้ำสินธุ มีหลักฐานจากการขุดพบทางโบราณคดีของอารยธรรมเมืองฮาร์ปปา และเมืองโมहनโซ ซาโท ว่ามีอาวุธสงครามที่ใช้ฟันแทงและป้องกันจุดมรณะในยุคพระเวท ผู้คนใช้อาวุธเช่น ขวาน หอก กริช คทา และธนู ซึ่งทำจากทองแดงและสัมฤทธิ์ มีการใช้โล่เพื่อป้องกันร่างกาย ความรู้เรื่องจุดมรณะมีมาตั้งแต่ยุคพระเวท ประมาณ ๔,๐๐๐ ปีก่อนคริสตศักราช มีการกล่าวแรกสุดในคัมภีร์ฤคเวท ต่อมาในสมัยพุทธกาล มีการเผยแพร่ศิลปะนี้ไปยัง อินเดีย จีน เวียดนาม และญี่ปุ่น

^๔ หมายถึงการนวดอย่างนุ่มนวล

^๕ หมายถึงการนวดศีรษะ

^๖ เป็นการนวดด้วยเท้า

- ใน พุทธศตวรรษที่ (Bruhatrayi) ได้อธิบายวิธีการนวดอย่างละเอียดในตำราโยคะ รัตนาकर (Yoga Ratnakara), ภาวะ ประภาสะ (Bhava Prakasha) เป็นต้น
- ๕๘๑ ปีหลังคริสต์กาล จีนได้มีการตั้งกรมการนวดในสำนักหมอหลวงในพระราชวัง
- ค.ศ. ๙๘๐-๑๐๓๗ แพทย์ชาวเปอร์เซียที่ยิ่งใหญ่ที่สุดคนหนึ่งชื่อเอวีเซินน่า (Avicenna) หรือรู้จักกันในชื่อ Ibn Sina ผลงานของเขาคือ การรวบรวมและจัดระบบงานเขียนทางการแพทย์ของกรีก-โรมัน (ได้รับการแปลเป็นภาษาอาหรับ) ซึ่งกระจัดกระจายและไม่เป็นระบบ นำมาเขียนเป็นตำราการแพทย์ ตำราเล่มหนึ่งชื่อ The Canon of Medicine ได้รับการยอมรับว่าเป็นตำราเล่มเดียวที่มีชื่อเสียงที่สุดในประวัติศาสตร์ของการแพทย์ทั้งตะวันออกและตะวันตก เอวีเซินน่ามีส่วนสำคัญในการประเมินอาการต่างๆ อย่างมีเหตุผล และเปรียบเทียบอาการต่างๆ บันทึกเฉพาะยาแก้ปวดและการใช้ยาที่เหมาะสม รวมทั้งการใช้วิธีการอื่นๆ ในการบรรเทาอาการปวดซึ่งมีการนวดร่วมด้วย
- ค.ศ. ๑๑๕๐ หลักฐานการนวดเพื่อทำแท้ง โดยใช้แรงกดท้องที่ตั้งครรภ์ พบในหนึ่งของรูปปั้นนูนที่ตกแต่งวิหารในนครวัด กัมพูชา เป็นรูปเกี่ยวกับปีศาจกำลังนวดเพื่อทำแท้งบนร่างของผู้หญิงที่ส่งไปยังยมโลก นี่เป็นหลักฐานทางกายภาพที่เก่าแก่ที่สุดเกี่ยวกับการทำแท้ง
- คริสต์ศตวรรษที่ ๑๘ มีการใช้การนวดในนักกีฬาและทหาร การนวดเป็นที่นิยมกันมากในยุโรปจากงานของ Per Henrik Ling ชาวสวีเดนซึ่งได้ไปดูงานที่จีน และได้พัฒนาวิธีการนวดของตัวเองขึ้น (การนวดสวีดิช) ต่อมาได้เป็นที่นิยมไปทั่วโลก ในคริสต์ศตวรรษที่ ๑๙ ก็ได้พัฒนาไปเป็นกายภาพบำบัด และ กิจกรรมบำบัด





บทที่ ๔

การนัดตั้งเดิม ของอันเดีย

การนวดดั้งเดิมของอินเดียนั้น มีการแบ่งประเภทการนวดได้หลายแบบ ขึ้นกับคัมภีร์และตำราแต่ละยุคสมัย ตำราในยุคสมัยใหม่อาจเขียนขึ้นเพื่อให้ผู้เรียนซึ่งมีทั้งหมดอายุรเวท แพทย์แผนปัจจุบัน หมอนวด นักบำบัด และนักศึกษา เข้าใจได้ง่ายขึ้น ดังนั้น การทบทวนการนวดดั้งเดิมของอินเดียนั้น เป็นการทบทวนการนวดดั้งเดิมของอินเดียที่เป็นที่รู้จักกันทั่วไป และมีการใช้อยู่ในปัจจุบัน เพื่อให้เห็นหลักการนวด รูปแบบและวิธีการนวดเบื้องต้นเท่านั้น เนื่องจากการนวดดั้งเดิมของอินเดียนั้น เป็นการรักษาตามหลักของการแพทย์อายุรเวท ซึ่งมีทฤษฎีทางการแพทย์ที่ซับซ้อน และอาจใช้วิธีการรักษาหลายวิธีร่วมกัน โดยการนวดเป็นหนึ่งในวิธีการรักษาแบบอายุรเวท

นวดไทยจะได้รับอิทธิพลหรือการแลกเปลี่ยนเรียนรู้จากการนวดดั้งเดิมของอินเดียหรือไม่ ไม่มีหลักฐานบันทึกที่ชัดเจน เราจึงควรศึกษาการนวดดั้งเดิมของอินเดียว่า มีหลักทฤษฎีทางการแพทย์และรูปแบบวิธีการนวดอย่างไร มีส่วนที่คล้ายคลึงกับการนวดไทยหรือไม่ อย่างไร

การแพทย์อายุรเวทกับการนวด

อายุรเวทนิยมเรียกเรียกการนวดว่า **อภยอังคะ (Abhyanga)** แต่บางตำราเรียกว่า **สัมวหนะ (samvahana)** หรือ **มรรทนะ (mardana)**^๑

การนวดหมายถึง การกด การคลึง และกรรมวิธีต่างๆ เช่น ดัดดึง ยืดเหยียดกล้ามเนื้อ ผม และข้อ ตามคัมภีร์ **อัสถางคะ หฤทยะ (Astanga Hridaya)** และ คัมภีร์ **อัสถางคะ สัมครหะ (Astanga Samgraha)** กล่าวถึงการนวด ๒ แบบ ได้แก่

- อภยอังคะ (Abhyanga)
- อุทวารตนะ (udvartana)

ส่วนในคัมภีร์ **สุศรุตะสัมหิตตา (Sushruta Samhita)** ได้กล่าวเพิ่มถึงการนวดอีก ๒ แบบ ได้แก่

- อุตสาทนะ (Utsadana)
- อุทฆรรษนะ (Udgharshana) ด้วย

^๑ นวดในภาษาบาลีคือ ปริมหุทท (อ่านว่า ปริมหัทตะนะ) แปลว่า บีบ นวด ทูบ ขยี ย่ำยี

สูตรตะได้อีกกล่าวถึงการนวดแบบอุทวารตนะ^๖ (udvartana) หรือการนวดด้วยสมุนไพรที่มีคุณสมบัติแห้งและมีฤทธิ์ร้อนเพื่อบรรเทา วาตะ และ กษะ ลดไขมัน เพิ่มความแข็งแรงของร่างกายและผลดีต่อผิวหนัง การนวดแบบอุตสาหตนะ^๗ (Utsadana) หรือการนวดโดยใช้ผงสมุนไพรผสมกับน้ำมัน (งา) เคล้าให้เข้ากัน เพื่อทา ถู และนวดตามร่างกาย บางตำราเรียกว่าแผ่นสมุนไพร มีประโยชน์ในการนวดเพื่อความงามในสตรี ให้ความรู้สึกรสขบ ทำให้ผิวหนัง เบาและเปล่งปลั่ง การนวดแบบอุทวารตนะ (Udgharshana) มีประโยชน์ในการขจัดสารตกค้างของช่องทวารต่างๆ ในร่างกาย และยังช่วยกำจัดอาการคันและผื่นแดงที่ผิวหนัง

สูตรตะได้อีกกล่าวว่า การนวดแบบอุทวารตนะ (น้ำมันและแผ่นประคบสมุนไพร หรือยาที่ใช้ทาผิวหนังเพื่อทำการนวด จะซึมผ่านผิวหนังไปถึงเนื้อเยื่อและธาตุต่างๆ ของร่างกาย น้ำมันที่เป็นยาที่ใช้ในการนวดจะยังคงอยู่ที่ผิวหนังเป็นเวลา ๓๐๐ มาตรา (matras) หรือวินาที และค่อยกระจายไป รากตะ (rakta) มามสะ (mamsa) เมทะ (meda) อัสนิ (asthi) และ มัจชะ (majja) น้ำมันจะใช้เวลา ๑๐๐ มาตรา ในการกระจายไปเนื้อเยื่อแต่ละเนื้อเยื่อเหล่านี้

วาตะโทษจะอยู่ที่สปรรเศนทริยะ (sparshendriya) ซึ่งเป็นประสาทสัมผัสที่ผิวหนัง การนวดอภัยังคะ (Abhyanga) ตามด้วย อุทวารตนะ (udvartana) และการประคบร้อน (fomentation) จะขจัดสารอุดตันในช่องทวารต่างๆ การนวดแบบอภัยังคะ และการนวดยังช่วยป้องกันความแก่และรอยเหี่ยวย่นของผิวหนัง

ตำราสมัยใหม่บางเล่ม^๘ กล่าวว่า

การนวดที่เหมาะสมด้วยน้ำมันช่วยขจัดสิ่งสกปรกจากผิวหนัง ทำความสะอาดรูต่างๆ หลายล้ำนรูที่ผิวหนัง และช่วยการทำงานของปอด ลำไส้ใหญ่ และไตทางอ้อม การนวดทำให้การไหลเวียนของเลือดเพิ่มมากขึ้น ซึ่งช่วยการหลุดลอกของเซลล์ผิวหนังชั้นนอก (หนังกำพร้า) ที่ตายแล้ว ทำให้ผิวหนังเต่งตึงและช่วยเร่งกระบวนการฟื้นฟูพลังชีวิต การนวดยังช่วยผิวหนังให้ยืดหยุ่นและแข็งแรง การเพิ่มการไหลเวียนเลือดช่วยกระตุ้นระบบน้ำเหลือง ซึ่งดูดซึมและกำจัดของเสียจำนวนมาก

มนุษย์ต้องการการสัมผัสและการถูกลมสัมผัส มนุษย์และสัตว์ที่ขาดการสัมผัสทางกายภาพจะรู้สึกไม่มั่นคง ปรับตัวยาก และเจ็บป่วยง่าย

๑. หลักการแพทย์อายุรเวท

คำว่า “อายุ” หมายถึง ทุกๆ ด้านของชีวิตตั้งแต่เกิดจนตาย คำว่า “เวท” หมายถึง ความรู้ หรือการเรียนรู้ อายุรเวท จึงหมายถึงความรู้เกี่ยวกับทั้งหมดของชีวิต รวมถึงตั้งแต่ อาหาร ยา พฤติกรรมที่เป็นประโยชน์ และอันตรายต่อชีวิต การแพทย์อายุรเวทเชื่อว่า สุขภาพและสุขภาวะขึ้นกับความสมดุลระหว่างกาย จิต และจิตวิญญาณ

^๖ ความหมายในทางปฏิบัติในบริบทของการนวดคือ การถูหรือการนวดขึ้นทางด้านบนหมายถึงการนวดสวนเส้นขน โดยใช้สมุนไพรที่มีคุณสมบัติแห้งและมีฤทธิ์ร้อน

^๗ เป็นการนวดโดยใช้ผงสมุนไพรผสมกับน้ำมัน (งา) เคล้าให้เข้ากัน เพื่อทา ถู และนวดตามร่างกาย หมอนวดบางคนอาจนวดสวนเส้นขนและนวดลงตามแนวเส้นขน ถ้านวดทั้งสวนและตามแนวเส้นขน จัดเป็นการนวดแบบอภัยังคะ แต่ถ้าสวนเส้นขนโดยใช้แผ่นสมุนไพรดังกล่าว ก็จัดเป็น อุทวารตนะ

^๘ Prof. Subhash Ranade, Dr. Rajan Rawat. Healing Touch. Ayurvedic Massage. First edition. Delhi: A.K. Lithographer; 2004.

อายุรเวทเชื่อว่ามนุษย์และเอกภพถือกำเนิดมาด้วยกัน เอกภพเป็นโครงสร้างใหญ่ (ปรมาตมัน) มนุษย์เป็นโครงสร้างเล็กและเป็นส่วนหนึ่งของเอกภพ (อาตมัน)

ร่างกายมนุษย์ประกอบด้วยปัญจมหาภูต ได้แก่ ดิน น้ำ ลม ไฟ และอากาศธาตุ (ช่องว่าง)

ปัญจมหาภูตจะรวมเป็น ๓ กลุ่ม^๕ เรียกว่า โทษะ (dosha) ได้แก่

๑. วาตะ

๒. ปิตตะ

๓. กัมมะ^๖

๒. การนวดในระบบการแพทย์อายุรเวท

การนวดอายุรเวทเป็นส่วนหนึ่งของการรักษาแบบอายุรเวท จึงมีทฤษฎีทางการแพทย์หรือสมุฏฐานแบบของอายุรเวทเกี่ยวกับปัญจมหาภูต, ตริโทษ, หลักความเชื่อเรื่องอัคนี และปิตตะ รวมทั้ง อามะ (ama)^๗

อัคนีเป็นพลังงาน เป็นตัวแทนของพระอาทิตย์ในจักรวาล และเป็นสิ่งที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในร่างกาย โดยทำงานผ่านปิตตะและทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงไปอีกสิ่งหนึ่ง (เช่น อาหารเปลี่ยนไปเป็นพลังงาน เป็นต้น) ดังนั้น ระบบการย่อยและสันดาปอาหารทั้งหมดของร่างกายเกิดขึ้นจากอัคนี เมื่ออัคนีหย่อน จะไม่สามารถย่อยอาหารและสารต่างๆ ได้อย่างเหมาะสม ซึ่งทำให้เกิดการสร้างสารพิษที่เรียกว่า อามะ

เป้าหมายของการนวดอายุรเวทคือ การสร้างสมดุลของพลังงานในร่างกาย ซึ่งการศึกษาหลักพื้นฐานของประเภทิ^๘ (Prakriti) หรือเจ้าเรือน เป็นสิ่งจำเป็นมาก ในการคืนสมดุลของร่างกาย การนวดอายุรเวทใช้สารต่างๆ เช่น น้ำมัน ผงจากอาหาร (เช่น ถั่วเลนทิล) น้ำมันยา น้ำมันหอมระเหย และผงสมุนไพรต่างๆ นอกจากนี้ ยังมีวิธีการนวดต่างๆ ขึ้นกับความจำเป็นของผู้ป่วยและโรคที่เป็น

ในอินเดียตอนใต้ (เกราะละและทมิฬนาฑู) วิธีการนวดเฉพาะบางวิธี พัฒนาขึ้นจากการนวดพื้นบ้านรวมทั้งการวิจัย กรรมวิธีร่วมหลายวิธี เช่น สเวทนา (Swedana), นัสยะ^๙ (nasya), ศิโรพัสติ (shirobasti), ศิโรธารา (shirodhara) สามารถใช้ร่วมกับการนวดอายุรเวทเพื่อเพิ่มผลลัพธ์มากขึ้น การนวดอายุรเวทยังมีบทบาทสำคัญในการฟื้นฟูพลังชีวิต (rasayana) เพื่อการมีอายุยืนยาว

การนวดในการแพทย์อายุรเวทจะทำในช่วงเช้าตรู่ เพราะกระเพาะอาหารยังว่าง อาจทำการนวดในเวลาเย็น หลังอาหารเที่ยง ๓-๔ ชั่วโมง ไม่ควรนวดหลังกินอาหารทันที

^๕ การที่ร่างกายจะทำงานเป็นปกติ ก็เพราะมีระบบตรีโทษะทำงานประสานสอดคล้องกัน

^๖ การแพทย์แผนไทยจะใช้คำว่า เสมหะ

^๗ อาจารย์ธีรเดช อุทัยวิทยารัตน์ อธิบายว่า อามะ หมายถึง อาหารที่ผ่านการย่อยไม่สมบูรณ์ ทำให้สารอาหารไม่เล็กพอที่จะถูกดูดซึมเข้าไปในเลือดเพื่อนำไปสร้างส่วนประกอบของเซลล์ต่างๆ ของร่างกาย เมื่อสะสมในร่างกายมาก สามารถทำให้เกิดโทษได้ ตำราและหนังสือหลายเล่มแปลว่า สารพิษ หรือ toxin

^๘ การแพทย์แผนไทยใช้คำว่า ปรกติลักษณะ หรือ ธาตุเจ้าเรือน ในคัมภีร์วโรชยะสารกล่าวไว้ว่า ปรกติลักษณะมี ๕ ประการ

^๙ การหยอดยาทางจมูก

ห้องนวดต้องอุ่นและบรรยากาศสบายๆ อาจทำการนวดบนเตียงซึ่งสูงระดับเอว หรือนวดบนพื้น เพียงต้องคลุมด้วยผ้าคลุมเตียงสีขาวและสะอาด เพื่อให้ผู้ป่วยรู้สึกสบายระหว่างการนวด

สำหรับการนวดด้วยการหยาดน้ำมัน (tailadhara) ซึ่งมีการหยदन้ำมันที่ศีรษะ จะนวดบนเตียงนวดที่ทำสำหรับการให้น้ำมันที่นวดไหลออกจากตัวได้

หมอนวดต้องมีสุขภาพดี ไม่มีโรคผิวหนังที่ติดต่อกันได้ และตัดเล็บสั้นเพื่อไม่ชูดขนผู้ถูกนวด น้ำมันนวดต้องเย็นในหน้าร้อนและอุ่นในหน้าหนาว

รูปแบบและวิธีการต่างๆ ของการนวดในการแพทย์อายุรเวทที่เป็นที่รู้จักและนิยม ได้แก่

ก. อภัยังคะ หรือ การนวดน้ำมัน (Abhyanga)

เป็นการนวดโดยใช้น้ำมันธรรมชาติหรือน้ำมันที่เป็นยาโคลมและนวดทั่วร่างกาย น้ำมันที่ใช้ต้องขึ้นกับประภคฤติ (ธาตุเจ้าเรือน) อายุ ฤคฤค ฤคฤคที่เป็น บรรยากาศ ผิวหนัง ในการนวดต้องรู้จักรายละเอียดโครงสร้างของกล้ามเนื้อ ข้อต่อ และจุดสำคัญต่างๆ ในร่างกาย

การนวดน้ำมัน (Abhyanga) ใช้เพื่อวัตถุประสงค์ต่างๆ ตั้งแต่ การนวดน้ำมันเพื่อสุขภาพ การนวดน้ำมันสำหรับโรคแต่ละชนิด การนวดน้ำมันสำหรับแม่ตั้งครรภ์ หลังคลอด การนวดน้ำมันสำหรับเด็กและทารก เป็นต้น อาจเป็นการนวดบางส่วนองร่างกาย การนวดตนเองตนเอง การนวดด้วยหมอนวดคนเดียวหรือหลายคน

๑. การนวดตามองค์ประกอบร่างกาย (เจ้าเรือน)

๑.๑ การนวดสำหรับวาตะประภคฤติ (วาตะปรภคฤติ)

ผู้ที่เจ้าเรือนเป็นวาตะ จะแห้ง เย็น ดังนั้นจึงควรนวดน้ำมันทุกวันในตอนเช้าตรู่ หรือก่อนการอาบน้ำอุ่นในตอนเย็น ใช้น้ำมันที่หล่อลื่นผิวหนังที่แห้งและปกป้องข้อ ผู้ที่เป็นวาตะสมฤคฤคฐานจะอ่อนไหวต่อการสัมผัส จึงใช้น้ำมันที่อุ่น น้ำมันงาเป็นน้ำมันที่ดีที่สุดในการบรรเทา ช่วยขจัดความแห้ง หนาวเย็น การติดขัดและปวดของข้อ น้ำมันยาอื่นๆ เช่น dashamula oil^{๑๐} ซึ่งเตรียมจากรากไม้ ๑๐ ชนิด และน้ำมันที่เตรียมจากกลุ่มของสมฤคฤค ได้แก่ Jeevaniya หรือ Brimhaniya ซึ่งเหมาะที่สุดสำหรับวาตะปรภคฤติ น้ำมันนวดวาตะก็มีประโยชน์เช่นกัน

น้ำมันหอมระเหย เช่น ชิง โหระพา การบูร โภคฤคฤคฤค (jatamansi) และยูคาลิปตัส มีสรรพคุณร้อน จึงนิยมใช้เป็นหลัก

๑.๒ การนวดสำหรับปีตตะประภคฤติ (ปีตตะปรภคฤติ)

ผู้ที่เจ้าเรือนเป็นปีตตะ จะมีการเผาผลาญอาหารเร็ว มีแนวโน้มเป็นไข้และการอักเสบ ผิวหนังจะ

^{๑๐} Shaliparni (Desmodium gangeticum), prushniparni (Pseudarthriaviscida), bruhati 2 types (Solanum xanthocarpum and solanum indicum), gokshura (Tribulusterestris), bilwa (Aeglemarmelos), shyonaka (Oroxylum indicum), patala (Stereospermum suaveolens), agnimanth (Premnaintegrifolia), kashamari (Gmelina arboria).

รู้สึกไวและเป็นผื่นหรืออักเสบง่าย ดังนั้นจึงควรใช้น้ำมันที่เย็น น้ำมันมะพร้าวและน้ำมันจันทน์จะดีที่สุดสำหรับปีตะปรกติ น้ำมันทั้งสองชนิดจะช่วยให้จิตใจสงบและร่างกายเย็นลง น้ำมันทานตะวันมีประโยชน์สำหรับผิวหนังที่อักเสบ น้ำมันยาสามารถเตรียมจาก กระวานเทศ (elettariacardamomum), โกฐชฎามังสี (jatamansi), จันทน์เทศ (myristicafragrans), mustachandana, nagakeshara และ karpura

น้ำมันหอมระเหย เช่น ตะไคร้ ลาเวนเดอร์ มะลิ ไม้จันทน์ เป็นต้น

๑.๓ การนวดสำหรับกษะประกฤติ (เสมหะปรกติ)

ผู้ที่เจ้าเรือนเป็นกษะปรกติ (เสมหะปรกติ) จะมีรูปร่างใหญ่ หนาและผิวเป็นมัน ต้องการการนวดเพื่อไปเพิ่มการไหลเวียนของเลือดและน้ำเหลือง ดังนั้นจึงไม่ควรใช้น้ำมัน การนวดที่ดีที่สุดสำหรับกลุ่มนี้คือ การนวดด้วยผงสมุนไพรแห้งและมีสรรพคุณร้อน โดยใช้น้ำมันซึ่งมีสรรพคุณร้อนเช่น มีสตาร์ดหรือจาเพียงเล็กน้อย การนวดต้องหนักและลึก นิยมใช้ผงว่านน้ำ ชิงแห้ง dashamula^{๑๑} และผงถั่วชนิดต่างๆ เช่น ถั่วลูกไก่ ถั่วหัวช้าง น้ำมันยาสามารถเตรียมจากบีแบหรือโศคอท (bilwa), dashamula, guggula, shilajita, devadaru และ tagara

น้ำมันหอมระเหย เช่น โหระพา ชิง กระเทียม กานพลู ยูคาลิปตัส

๑.๔ การนวดสำหรับผู้ที่มีตรีโทษแบบผสม

วาตะ-ปีตะ ควรใช้น้ำมันน้อยกว่าวาตะอย่างเดียว

ปีตะ-กัปปะ ควรใช้น้ำมันทานตะวัน

วาตะ-กัปปะ ควรใช้ผงแห้งของถั่วเลนทิลและถั่วลูกไก่ โดยใช้น้ำมันที่ร้อนและ

ซีมีได้ดีจำนวนเล็กน้อยเช่น น้ำมันมีสตาร์ด

เตียงนวด

เป็นเตียงสำหรับนวดน้ำมันโดยเฉพาะ ลักษณะจะเป็นอ่างยาวสำหรับผู้ป่วยลงไปนอน มีขอบสำหรับกั้นน้ำมันไหลออกด้านข้าง มีรูใหญ่ ๒ รู ที่บริเวณศีรษะ และหลัง



รูปเตียงนวดน้ำมัน

ภาพจาก <https://dir.indiamart.com/impcat/massage-tables.html>

^{๑๑} สมุนไพรจากรากไม้ ๑๐ ชนิด

กรรมวิธีการนวด

มีการนวดใน ๗ ท่า ดังนี้

๑. ขั้นแรกให้ใช้น้ำมันขมิ้นที่ศีรษะ และนวดศีรษะผู้ป่วยในท่านี้ ระวาง adhipati, seemanta และจุดอันตรายที่บริเวณศีรษะ หลังจากนั้นใช้น้ำมันนวดตัวและนวดที่หู หน้า ฝ่ามือ ฝ่าเท้า หลังจากนั้นใช้น้ำมันนวดที่คอ และไล่ลงไปทีหน้าอกและหลัง
๒. ให้ผู้ป่วยนอนราบในท่าหงาย
 - ทำการนวดเท้าโดยใช้น้ำมัน
 - หลังจากนั้นนวดขา โดยนวดที่น่อง นวดต้นขาลงมาเข่า หมอนวดยกขาผู้ป่วยขึ้นพาดที่ไหล่หมอนวด และใช้มือทั้งสองที่เท้าไปยังตะโพกอย่างน้อย ๖ ครั้งวางขาลงและงอเข่า นวดที่ข้อเท้าและข้อเข่าเป็นวงกลม
 - นวดต้นขา กล้ามเนื้อที่ต้นขาเป็นกล้ามเนื้อมัดใหญ่ จึงต้องบีบหรือคลึงด้วยนิ้ว อาจใช้กำปั้นช่วยในการนวด
 - นวดท้อง นวดเป็นวงกลม เบาๆ ต้องระวางจุดที่เป็นอันตราย เช่น hidraya, nabhi และ basti
 - นวดหน้าอก ทาน้ำมันจำนวนมากที่หน้าอก เริ่มนวดที่ชายโครงล่างสุดและนวดขึ้นบนและลงล่าง แล้วนวดเข้าในและขึ้นบน แล้วเริ่มจากแนวกึ่งกลางหน้าอก นวดแขนทั้งสองข้างขึ้นไปหา กึ่งกลางและหลังของอก

ในกรณีผู้ป่วยเป็นหญิง นวดเป็นวงกลมไปที่เต้านม ห้ามแตะต้องหัวนมระหว่างการนวด

๓. ให้ผู้ป่วยนอนตะแคงซ้าย
ในท่านี้ สามารถนวดซี่กขวา แขนและเท้าขวา
๔. ให้ผู้ป่วยนอนหงาย
นวดมือ โดยหยดน้ำมันที่เล็บ และฝ่ามือ
ทาน้ำมันที่แขนจากข้อมือไปยังไหล่ นวดเป็นวงกลมที่ข้อมือ ข้อศอก และข้อไหล่ แล้วรีดตลอดแขนด้วยมือทั้งสองข้าง
๕. ให้ผู้ป่วยนอนตะแคงขวา
ในท่านี้ สามารถนวดซี่กซ้าย แขนและเท้าซ้าย
๖. ให้ผู้ป่วยนอนหงายอีกครั้ง
นวดหน้าอก ท้อง และแขนขาทั้งสองข้าง
๗. ให้ผู้ป่วยนั่งเหยียดขาตรง
นวดทั่วทั้งตัวอีกครั้งในท่านี้
นวดหลัง การนวดหลังควรทำในท่านี้ ไม่ควรนอนคว่ำ
นวดคอ เริ่มนวดกระดูกสันหลังจากบริเวณคอกลงมาช้าๆ ที่ทรวงอก และไปยังเอว นวดกระดูกสันหลังแต่ละชั้นด้วยความระมัดระวังเอ็นและกล้ามเนื้อที่ยึดกระดูกสันหลัง

หลังเสร็จสิ้นการนวด อาจประคบร้อนถ้ามีคำสั่งหรือจำเป็น ไม่เช่นนั้น ให้เช็ดน้ำมันนวดออกจากผู้ป่วย ด้วยผงแห้งหรือผ้าเช็ดตัว การใช้ผงสมุนไพรหรือผงถั่วแห้งจะช่วยให้การขจัดน้ำมันนวดออกได้ดี หลังจากนั้นให้ผู้ป่วยอาบน้ำอุ่น และให้ผู้ป่วยพักผ่อน

การนวดด้วยหมอนวดหลายคน (Synchronized massage)

เป็นการนวดโดยหมอนวดสองคนด้วยจังหวะการนวดที่พร้อมกันและประสานกัน ข้อดีคือ ทั้งสองข้างของผู้ป่วยได้รับการนวดในเวลาเดียวกัน ทำให้ผู้ป่วยสบายและผ่อนคลายมากที่สุด สิ่งสำคัญคือ หมอนวดทั้งสองคนต้องนวด กดในท่าที่เหมือนกัน หมอนวดต้องทำงานร่วมกันเป็นเวลานานเพื่อจะได้เข้าจังหวะกัน

การนวดหญิงที่ตั้งครรภ์

การนวดหญิงที่ตั้งครรภ์ต้องทำด้วยความระมัดระวังอย่างยิ่ง และทำได้นานตราบเท่าที่หญิงตั้งครรภ์ต้องการ การนวดในหญิงที่ตั้งครรภ์จะช่วยให้คลอดโดยไม่เจ็บปวด

ถ้าผู้ป่วยนอนลง ให้หนุนด้วยหมอนใต้คอ และส่วนอื่นๆ ที่ทำให้รู้สึกสบาย สำหรับการนวดท้องให้นวดเบาๆ ใช้ น้ำมันนวดปริมาณพอสมควรทารอบๆ ท้อง และนวดท้องอย่างนุ่มนวลเป็นวงกลม

หมอนวดหญิงควรนวดเต้านม เพราะจะทำให้ช่องที่น้ำนมไหลออกมา (stanyavahasrotas) พัฒนาเป็นปกติ และช่วยให้หัวนมขยายตัวขึ้นสำหรับให้นมลูก ทารกจะได้ดูดนมง่าย และป้องกันหัวนมแตก

ถ้ามีอาการปวดหลัง ให้นวดหลังและเอวในท่านั่ง นวดและลูบอย่างนุ่มนวลตลอดแนวกระดูกสันหลัง และหลังเพื่อลดอาการตึงและเกร็ง

ควรนวดที่ขาด้วย ซึ่งจะลดการบวมของขาและหลอดเลือดดำขอด ก่อนคลอดและหลังคลอด แม้จะมีอาการ แพ้ท้อง อาการแสบร้อนกลางอก นมคัด ท้องผูก นอนไม่หลับ ท้องแตกกลาย เป็นต้น ให้ใช้น้ำมันนวดที่เหมาะสมกับเจ้าเรือน และนวดอย่างนุ่มนวล

นอกจากนี้ แม่ต้องกินอาหารที่ดีและพักผ่อนให้เพียงพอ

การนวดแม่หลังคลอด

ทันทีหลังคลอด แม่จะมีภาวะวตะหย่อน เนื่องจากสูญเสียพลังงานและเลือด มีภาวะเครียดทางกายภาพและทางจิตระหว่างคลอด แม่จะรู้สึกปวดก่อนและหลังคลอดเนื่องจากการหดตัวของกล้ามเนื้อดลูกและกล้ามเนื้ออื่นๆ ที่หลัง

การนวดจะช่วยให้ระบบต่างๆ ของร่างกายกลับสู่ภาวะปกติและบรรเทาอาการต่างๆ ของแม่ ได้ก็อยู่ในมดลูกของแม่เป็นเวลานาน ๘ เดือน กล้ามเนื้อต่างๆ ของท้องจะถูกยึด หลังคลอด ผิวนางหน้าท้องจะมีการแตกกลาย การนวดหลังคลอดจะช่วยลดหรือกำจัดอาการแตกกลาย หลังการนวดได้ ๓ เดือนจะช่วยให้ร่างกายมีรูปร่างกลับคืนสภาพเดิม

การนวดแม่หลังคลอดทำเช่นเดียวกับนวดน้ำมัน ซึ่งมี ๗ ท่าดังที่กล่าวมา

การนวดเด็ก

การนวดเด็กแรกเกิดเป็นการนวดแก้แก่ของอายุรเวท หลังจากสายสะดือแห้งหลุดไป ทำการนวดเด็กและแม่ทุกวันด้วยน้ำมันงา หรือน้ำมันนวดที่เป็นยาอื่นๆ ที่เหมาะกับเจ้าเรือน

๑. ประโยชน์ของการนวดเด็ก

- ๑) กระตุ้นการไหลเวียนเลือดลม
- ๒) เป็นการออกกำลังกายที่ทำให้เด็ก
- ๓) กระตุ้นการย่อยนม
- ๔) สร้างภูมิคุ้มกัน
- ๕) ปัจจุบันพบว่า น้ำมันที่นวดเด็กจะดูดซึมผ่านผิวหนังเด็กและกระตุ้นการทำงานของร่างกายส่วนต่างๆ ผิวหนังเป็นอวัยวะที่ใหญ่ที่สุดของร่างกาย การนวดน้ำมันที่ดีหรือด้วยผงสมุนไพรจะควบคุมวาทสมภูมิกฎานให้เป็นปรกติ
- ๖) ช่วยรักษาและควบคุมอุณหภูมิของร่างกาย และเพิ่มพลังในการต่อต้านโรคภัย

๒. กรรมวิธีการนวด

หมอนวดหญิงที่มีความชำนาญการนวดดั้งเดิมจะเป็นผู้ทำการนวดเด็ก

ท่าของหมอนวด

หมอนวดหญิงจะนั่งกับพื้นโดยเหยียดขาทั้งสองข้างไปข้างหน้า หมอนวดจะจับเด็กนอนที่หน้าตัก เริ่มทาน้ำมันนวดที่อุ้งที่ด้านหลังกระหม่อม เด็กทารกจะตอบสนองต่อการสัมผัสและการนวดตามสัญชาตญาณสำหรับทารก บริเวณกระหม่อมเป็นบริเวณที่ต้องระมัดระวังเป็นพิเศษ เนื่องจากกระดูกที่กะโหลกศีรษะยังไม่ปิดสนิท มีรูที่กระหม่อมหน้า ดังนั้น ต้องนวดอย่างนุ่มนวลโดยการหยอดน้ำมันนวดที่รูกระหม่อมหน้า ต่อมาจับเด็กนอนหงายและลูบเบาๆ จากบนลงล่างที่หน้าอกและท้อง ลูบแขนและขาทั้งสองข้างเบาๆ ในระหว่างนวดที่เท้า ดึงนิ้วเท้าเบาๆ และลูบที่เท้า ต่อมานวดฝ่าเท้า ดึงนิ้วเท้าเบาๆ และนวดนิ้วเท้า

หลังจากนั้นจับเด็กนอนคว่ำ นวดขา หลัง และมือ หลังจากเด็กมีอายุได้ ๓๐ วัน สามารถนวดเด็กด้วยแรงปานกลาง บีบมือและขาทั้งสองข้างของเด็ก และขยับแขนขาของเด็กไปมา ใช้ฝ่ามือนวดที่หลังเด็ก เสร็จสิ้นการนวดด้วยการลูบไล้เบาๆ

๓. กรรมวิธีหลังเสร็จสิ้นการนวด

หลังจากการนวด ให้อาบน้ำเด็กด้วยน้ำอุ่น ใช้ผงแห่งของถั่วเลนทิล หรือ Bengal gram ทำความสะอาดน้ำมันนวด หลังอาบน้ำ เช็ดตัวเด็กให้แห้งอย่างรวดเร็ว และทาผงว่านน้ำที่ศีรษะเด็ก ว่านน้ำมีสรรพคุณร้อน ซึ่งจะช่วยป้องกันการหย่อนของกบปะ (เสมหะ) และป้องกันหวัดและไอ ห่อตัวเด็กด้วยผ้าฝ้ายและให้เด็กนอนหลับพักผ่อน

ข. อุทวารตนะ (Udvartana)

เป็นการนวดสวนแนวเส้นขน ด้วยสมุนไพรที่มีคุณสมบัติแห้งและมีฤทธิ์ร้อน ตำราสมัยใหม่เรียกเป็นการนวดแห้ง (dry massage) เพื่อให้ต่างจากอภัยังคะ ซึ่งเป็นการนวดด้วยน้ำมัน

ประโยชน์ของการนวด ได้แก่ ขจัดกลิ่นอับชื้นในเด็ก บรรเทาหวัด ลดพิษ และไขมันที่มากเกินไป เป็นต้น

ค. อุตสาหณะ (Udgharshana)

เป็นการนวดโดยใช้ผงสมุนไพรผสมกับน้ำมัน (งา) เคล้าให้เข้ากัน เพื่อทา ถู และนวดตามร่างกาย บางตำราเรียกว่าแผ่นสมุนไพร

ประโยชน์ของการนวด ได้แก่ รักษาอาการคัน แพ้ และโรคจากภาวะ

การนวดทั้ง อุทวารตนะ และ อุตสาหณะ ควรทำหลังการนวดน้ำมันและการนวด ก่อนการอาบน้ำ

มีการใช้ผงสมุนไพรแต่ละชนิดสำหรับเจ้าเรือนแต่ละประเภท ได้แก่

สำหรับความผิดปกติจากภาวะและเจ้าเรือน

แนะนำใช้ผงมะขามป้อม (amalaki) ที่แห้งและหยาบ ว่านน้ำ และตรีผลา

สำหรับความผิดปกติจากปิตตะและเจ้าเรือน

ใช้ผงไม้จันทน์ หัวหมู (mustacyperusrotundus) หญ้าแฝก (usheera/vetivera) และ anantamula (Hemidesmusindicus)

สำหรับความผิดปกติจากภะและเจ้าเรือน

ใช้ผงสมอไทย ว่านน้ำ สะเดา และสมอเทศ

ง. การนวดเกราะ

การนวดเกราะเป็นการนวดดั้งเดิมหรือนวดพื้นบ้านของอินเดียตอนใต้ มีการนวดหลายแบบ ได้แก่

๑. Chavitti

หมายถึงการนวดด้วยเท้า เมื่อเทียบกับมือแล้ว เท้าจะให้แรงกดต่อร่างกายผู้ป่วยมากกว่า จึงใช้สำหรับการนวดที่ลึก การนวดแบบนี้จึงเหมาะกับเจ้าเรือนภะ รวมทั้งสำหรับนักเดินร่ำ (นักรำถวายเทพเจ้า) และนักกีฬาที่ต้องการกำลังและความยืดหยุ่น

กรรมวิธีการนวด

- ๑) ผู้ป่วยจะได้รับการนวดน้ำมันทั้งตัวก่อนด้วยน้ำมันนวดที่เหมาะสมกับเจ้าเรือน หลังจากนั้นให้ผู้ป่วยนอนกับพื้นบนเบาะหรือผ้าปูที่อุ่น ใช้เชือกห้อยชายลงมาสองข้างสูงจากพื้น ๖-๗ ฟุต ขึ้นกับความสูงของหมอนวด หมอนวดจะจับเชือกขณะทำการนวดผู้ป่วยด้วยเท้า อาจใช้ห่วงแทนเชือก ข้างตัวผู้ป่วยจะวางถาดหรือจานแบนๆ ที่ใส่น้ำมันนวดที่อุ่น

- ๒) หมอนวดจุ่มเท้าลงในน้ำมันนวดและเริ่มนวดผู้ป่วย นวดเป็นเวลา ๓๐-๔๕ นาที
- ๓) หลังนวดเสร็จ ให้ผู้ป่วยอาบน้ำอุ่นและพักผ่อนเป็นเวลาอย่างน้อย ๓๐ นาที ผู้ป่วยต้องหลีกเลี่ยงลมหนาว และไม่กินอาหารและเครื่องดื่มที่เย็น

๒. Pizhichil

เป็นการนวดผสมกันระหว่างการบำบัดด้วยไขมันและการขับเหงื่อ เป็นการนวดแบบบีบและนวดด้วยหมอนวด ๔ คน มีการใช้น้ำมันเกือบ ๑-๒ ลิตรในการนวดแต่ละครั้ง

๓. Uzhichil

เป็นการนวดแบบนวดน้ำมันโดยใช้น้ำมันพิเศษที่เตรียมตามแบบเกราะดั้งเดิม กรรมวิธีการนวดเหมือน Pizhichil

๔. Navarakizhi

เป็นการนวดบนโต๊ะหรือเตียงนวดโตรนิไม้

เป็นการนวดโดยใช้ลูกประคบที่ทำจากข้าวอ่อน (อายุ ๖๐ วัน) หุงกับน้ำสกัดจากสมุนไพร (รากบาลา) และนำมาห่อในผ้า ๖ ลูก นำไปทำให้ร้อนและหมอนวด ๒ คนจะใช้ประคบตามตัวผู้ป่วย และเมื่อลูกประคบข้าวหอยร้อนก็เปลี่ยนลูกประคบใหม่ที่ร้อนแทน

๕. Kizhi

หมายถึงยาพอก ยาที่ใช้พอกทำจากสมุนไพรต่างๆ ซึ่งเตรียมตามความผิดปกติแต่ละอย่าง เช่น โรคทางระบบประสาท กล้ามเนื้อ และกระดูก ด้วยการพอกยา ทำการนวด รู้จักกันในอีกชื่อว่า Elakizhi

จ. การนวดจุดสำคัญ (Marma Massage)

การนวดจุดสำคัญ หรือจุดอันตราย จุดมรณะ เป็นการนวดกดจุดดั้งเดิมของอินเดีย จุดสำคัญเป็นบริเวณที่ต้องระมัดระวังในการนวด การกดนวดที่จุดสำคัญจะทำให้เกิดผลการบำบัดต่อบริเวณเฉพาะของระบบทางกายและจิต จุดเหล่านี้ใช้กระตุ้นอวัยวะภายในและระบบของร่างกาย

การนวดต้องนวดทวนเข็มนาฬิกา เมื่อต้องการกระตุ้นอวัยวะภายใน หรือช่องทวาร หรือเนื้อเยื่อ เมื่อต้องการบรรเทาตรีโทษะ หรือเนื้อเยื่อที่เติบโตมากเกินไป การนวดต้องทวนเข็มนาฬิกา อย่างน้อยนวด ๓-๕ นาทีทุกวัน วันละ ๒ ครั้ง สามารถใช้น้ำมันที่ชั้นหรือน้ำมันหอมระเหยในการนวด

เพื่อเป็นการปรับสมดุลตรีโทษะ ควรใช้น้ำมันต่อไปนี้

๑๑๗

- วาทะ** - น้ำมันงา น้ำมันมะกอก น้ำมันอัลมอนต์
โหระพา ซีตารูต อบเชย กานพลู เจอเรเนียม มะลิ ลาเวนเดอร์ กายานแซก มัสก์ ส้ม และ เสจ
- ปีตะ** - น้ำมันมะพร้าว ทานตะวัน ไม้จันทน์
เก็กฮวย อบเชย พุด สายน้ำผึ้ง บัวหลวง สระระแห่น กุหลาบ หญ้าฝรั่ง
- กณะ** - มัสตาร์ด งา ข้าวโพด โจ้ไ้บา โหระพา การบูร กานพลู ยูคาลิปตัส กายาน สนจูนิเปอร์มะนาว
มาจอร์มัสก์ กายานแซก สระระแห่น โรสแมรี่ และเสจ

มีจุดอันตราย ๑๐๗ จุด ในการบำบัดจะให้ความสำคัญ ๒๑ จุด เช่น
จุดสำคัญซึ่งอยู่ด้านข้างจากกระดูกหัวเหน่า ๑ นิ้ว จุดนี้ ใช้นวดเพื่อควบคุม ศุกระวะหะ สโรตะ (shukravaha srota) ซึ่งนวดด้วยน้ำมันมาษาไ้ละ (mashataila) และ กุมกุมาทิ (kumkumadi)
จุดสะตือ หรือนาภี ควบคุมจักระที่ ๓ หรือ *มณีปุระ* จักระ (มณีปุระ) นวดเพื่อเพิ่มการย่อยอาหาร
ลดอาการท้องอืด ลมในท้อง





บทที่ ๕
โยคะ

โยคะเป็นปรัชญาเก่าแก่ของอินเดียที่นักปราชญ์คิดค้นขึ้น เพื่อนำไปสู่ความพ้นทุกข์ วิธีปฏิบัติของโยคะเป็นการพัฒนาร่างกายและจิตใจ โดยการฝึกหัดร่างกายให้แข็งแรง ไม่เป็นโรค ฝึกหัดการหายใจ และขั้นสุดท้ายเป็นการฝึกให้จิตเป็นสมาธิถึงระดับฌาน ดังที่พระพุทธเจ้าก็เคยศึกษาวิชาโยคะจนทำรูปฌานและอรุณฌานได้^๑

โยคะ มาจากรากศัพท์ภาษาสันสกฤต “ยฺช” แปลว่า เกาะเกี่ยว ประสาน ยึดและผูก กำกับ และจดจ่อกับความตั้งใจ ใช้และประยุกต์ นอกจากนี้ ยังหมายถึงการรวมหรือร่วมกัน โยคะคือการรวมกันอย่างแท้จริงระหว่างเจตจำนงของมนุษย์กับเจตจำนงของพระเจ้า^๒

ชาวอินเดียเชื่อว่า จิตจักรวาลสูงสุด (ปรมาตมา หรือพระเจ้า) ซึ่งมีจิตวิญญาณปัจเจก (ชีวาตมา) ของมนุษย์เป็นส่วนหนึ่ง จะแผ่ซ่านไปในสรรพสิ่งต่างๆ เหตุผลที่ระบบความเชื่อนี้ถูกเรียกว่าโยคะ เนื่องจากมีคำสอนเกี่ยวกับวิธีการที่ชีวาตมาจะสามารถรวมเป็นหนึ่งเดียวกับปรมาตมา และนำไปสู่การหลุดพ้น (โมกษะ)

ปัทมยูลี ให้คำจำกัดความของโยคะไว้ในโคลกที่ ๒ ของ **โยคสูตร** บทแรกว่า “จิตตะ วฤตติ นิโรธะห” แปลว่า การควบคุม (นิโรธะห) การเปลี่ยนแปลง (วฤตติ) ของจิตใจ (จิตตะ) หรือการระงับยับยั้ง (นิโรธะห) การแผ่ส่าย (วฤตติ) ของจิตสำนึก (จิตตะ)

ปรัชญาโยคะเจริญเคียงคู่มากับปรัชญาสาขชยะ มีมาก่อนพุทธกาล ปรัชญาสาขชยะและโยคะมีลักษณะคล้ายคลึงกันมาก ปัทมยูลีเป็นผู้รวบรวมปรัชญาโยคะขึ้น เรียกว่า **โยคสูตร** อยู่ในช่วง ๓๐๐ ปีหลังพุทธกาล

ประมาณ พ.ศ. ๔๐๐ ลัทธิไศวะที่นับถือพระศิวะเด่นขึ้นมาเป็นนิกายสำคัญของฮินดูในช่วงเวลาอันใกล้นี้ ปัทมยูลีได้แต่งโยคสูตร ซึ่งทำให้ลัทธิโยคะของฮินดูมีอิทธิพลมากขึ้น ช่วงเวลาไม่นานนี้อาจแต่งในราว พ.ศ. ๑๐๐๐ ก็ได้^๓

^๑ แพทย์พงษ์ วรพงศ์พิเชษฐ. โยคะเพื่อพัฒนาร่างกายและจิตใจ. พิมพ์ครั้งที่ ๑. กรุงเทพฯ: บริษัท เอช.ที.พี.เพรส จำกัด; ๒๕๔๒.
^๒ บี. เค. เอส. ไอน์การ์. ประทีปแห่งโยคะ. พิมพ์ครั้งที่ ๑. นนทบุรี: สำนักพิมพ์มูลนิธิโกมลคีมทอง; ๒๕๕๗.
^๓ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต) .กาลานุกรม พระพุทธศาสนาในอารยธรรมโลก. พิมพ์ครั้งที่ ๕. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ผลิธรรม; ๒๕๕๔.

วิถีแห่งโยคะ (ขั้นของโยคะ)

โยคะมีหลักการปฏิบัติเพื่อไปสู่ความพ้นทุกข์ ๘ ประการ หรือ อัษฎางคโยคะ (Astangayoga) คือ

๑. ยมะ (บัญญัติแห่งจริยธรรมสากล)
๒. นียมะ (วินัยเพื่อขัดเกลาตนเองให้บริสุทธิ์)
๓. อาสนะ (ท่วงท่า)
๔. ปราณายามะ (การควบคุมการหายใจ)
๕. ปรัตยาหาระ (การถอนและปลดปล่อยจิตใจจากการครอบงำของอินทรีย์และวัตถุภายนอก)
๖. ธาณนา (การจดจ่อ)
๗. ธ्यानะ (การสำรวมจิต)
๘. สมาธิ (สภาวะของจิตเหนือสำนึกซึ่งเกิดจากการสำรวมจิตอย่างลึกซึ้ง ซึ่งผู้ปฏิบัติ [สาธกะ] จะเป็นหนึ่งเดียวกับวัตถุแห่งการภาวนา นั่นคือ ปรมาตมาหรือจิตจักรวาล)

นาดี

นาดี หมายถึง ช่องคล้ายท่อในร่างกาย ซึ่งเป็นทางเดินของพลังงาน

นาดีเป็นช่องให้พลังกุนฑลินีเคลื่อนที่

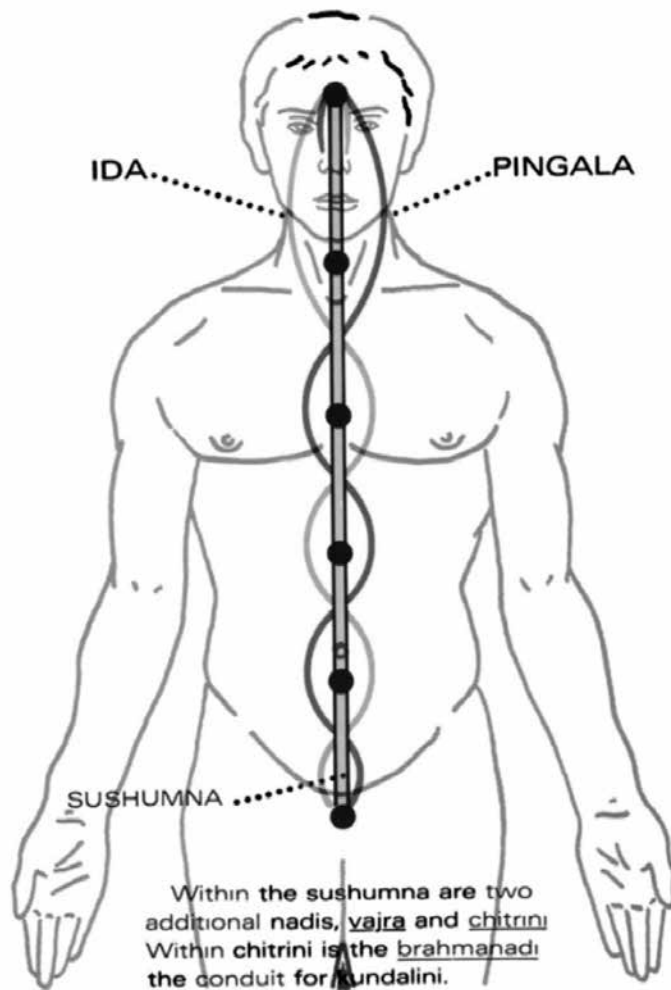
อายุรเวทกล่าวว่า เส้นทางเดินของพลังงานหรือนาดีมี ๗๒,๐๐๐ เส้น โยคะได้จำแนกนาดีหลักเป็น

๑๔ นาดี ซึ่งสัมพันธ์กับอวัยวะต่างๆ ของร่างกาย

ในจำนวนของเส้นทั่วร่างกาย มีจำนวน ๑๐๑ เส้นที่สำคัญ และที่สำคัญที่สุด มี ๓ เส้น ได้แก่ อิทา ปิงคลา สุขุมนา

อิทานาดี

อิทาเป็นภาษาสันสกฤต หมายถึง “สะดวกสบาย” มันเริ่มต้นและจบลงทางด้านซ้ายของสุขุมนา ไปจบสิ้นลงที่รูจมูกข้างซ้าย มันยังต่อกับอันทะข้างซ้ายของผู้ชาย อิทาเป็นพลังงานของเพศหญิง ทำให้ เย็น มันจะเข้าไปและสัมพันธ์กับสมองซีกขวาและร่างกายซีกซ้าย เรียกลมนี้ว่า “จันทรธา” หรือ “พระจันทร์” เนื่องจากอิทาสัมพันธ์กับพลังของพระจันทร์ อิทาจึงควบคุมกระบวนการต่างๆ ทางจิต ทั้งหมด มันนำพลังงานปราณายามะ หล่อเลี้ยงและชำระร่างกายและจิตใจให้บริสุทธิ์



ภาพจาก <https://thevisualityblog.wordpress.com/2016/05/29/the-nadis-their-functions/>

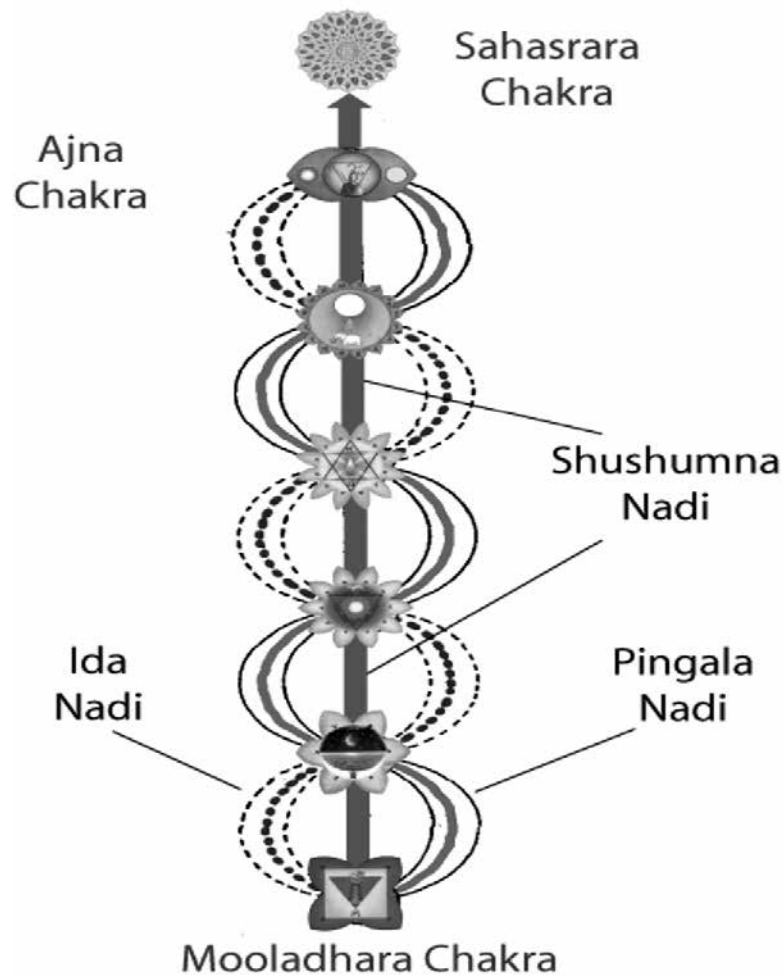
ปิงคลานาดี

ปิงคลาเป็นคำสันสกฤต หมายถึง “น้ำตาลอ่อน” เริ่มและสิ้นสุดที่ด้านขวาของสুষุมนาพาดผ่าน อัมตะข้างขวาของผู้ชาย และไปสิ้นสุดที่รูจมูกขวา ปิงคลานาดีเป็นพลังที่แข็งแรง มีความร้อนสูง เพิ่มพลังชีวิต ความแข็งแรงทางกายภาพ และประสิทธิภาพ ควบคุมร่างกายซีกขวาและสมองซีกซ้าย ยังถูกเรียกว่า “สุริยะ” หรือ “พระอาทิตย์” เนื่องจากสัมพันธ์กับพลังของพระอาทิตย์ มันควบคุมกระบวนการต่างๆ ของชีวิต ปิงคลาจะเปิดและแสดงออก

สุษุมนานาตี

สุษุมนานาตี คือ ช่องทางเดินหลักของพลังประสาท นาตีนี้ตั้งอยู่ภายในเมรุทันตะหรือช่องกระดูกสันหลังสุษุมนานาจะเชื่อมระหว่างมูลธารกับสหัสสธาร

Nadi Locations



ภาพจาก <https://thevisualityblog.wordpress.com/2016/05/29/the-nadis-their-functions/>

นาตีหลักอื่นๆ อีก ๑๑ เส้น (รวมเป็น ๑๔ นาตี) ได้แก่ กาลทารี (Gandhari), Hastajihva, Yashasvini , Pusha, Alambusha, Kuhu, Shankini, Sarasvati, Payasini, Varuni, Visvodara

จักระ

จักระ หมายถึง กงล้อหรือวงกลม

ร่างกายของมนุษย์ก็คือ จักรวาลที่ย่อส่วน^๔ คำว่า **หฐะ** ประกอบด้วยสองพยางค์ คือ **หะ** และ **ฐะ** หมายถึง ดวงอาทิตย์และดวงจันทร์ตามลำดับ ว่ากันว่า พลังของดวงอาทิตย์และดวงจันทร์เคลื่อนไปตามสองนาฬิกา คือ **ปิงคลา**และ**อิทา** ซึ่งตั้งต้นจากรูมูกขวาและซ้ายตามลำดับ และเคลื่อนลงไปยังฐานของกระดูกสันหลัง

ปิงคลาคือ นาฬิกาแห่งดวงอาทิตย์ ส่วนอิทาคือ นาฬิกาแห่งดวงจันทร์ โดยมีสุษุมนาหรือนาฬิกาแห่งไฟ อยู่ระหว่างนาฬิกาทั้งสอง

สุษุมนานาฬิกา คือ ช่องทางเดินหลักของพลังประสาท นาฬิกาที่ตั้งอยู่ภายในเมรุทันตะ หรือช่องกระดูกสันหลัง ปิงคลา อิทา รวมทั้งสุษุมนาจะไขว้กัน ณ ตำแหน่งต่างๆ จุดไขว้เหล่านี้เรียกว่าจักระหรือกงล้อ ซึ่งทำหน้าที่ควบคุมกลไกของร่างกาย

โยคศาสตร์ อธิบายว่า ในร่างกายมนุษย์มีศูนย์รวมพลัง เรียกว่า **จักระ** จักระหลักมีอยู่ ๗ แห่ง คือ

๑. **มุลธาระ (มุลธาร)** ตั้งอยู่ในบริเวณเชิงกรานเหนือทวารหนัก
๒. **สวาริษฐานะ (สวาริษฐาน)** ตั้งอยู่เหนืออวัยวะสืบพันธุ์
๓. **มณีปุระกะ (มณีปุระ)** ตั้งอยู่ที่สะดือ
๔. **อนาหตะ** ตั้งอยู่บริเวณหัวใจ
๕. **วิศุทธะ (วิศุทธิ)** ตั้งอยู่ในบริเวณคอหอย
๖. **อาชญา (อชญา)** อยู่ตรงหว่างคิ้ว
๗. **สหัสสธาระ (สหัสธาร)** เรียกว่า ดอกบัวพันกลีบ ตั้งอยู่ในช่องสมอง

จักระเหล่านี้อาจสัมพันธ์กับต่อมไร้ท่อ ซึ่งทำหน้าที่ผลิตฮอร์โมนและสารคัดหลั่งอื่นๆ ไปทั่วร่างกาย

- มุลธาระและสวาริษฐานะ อาจสัมพันธ์กับอัมตะ องคชาติ และต่อมลูกหมากในผู้ชาย และสัมพันธ์กับช่องคลอด มดลูกและรังไข่ในผู้หญิง
- มณีปุระกะ อาจสัมพันธ์กับ ตับอ่อน กระเพาะอาหาร ม้าม ตับ
- อนาหตะ อาจสัมพันธ์กับหัวใจ เส้นเลือดรอบหัวใจ
- วิศุทธะ อาจสัมพันธ์กับต่อมไทรอยด์ พาราไทรอยด์ และต่อมไทมัส
- อาชญาสหัสสธาระ อาจสัมพันธ์กับต่อมพิทูทารี และต่อมไพเนียล

ยังมีจักระอื่นๆ เช่น **มนัส** และ**สุริยะจักระ** ตั้งอยู่ระหว่างสะดือกับหัวใจ อาจสัมพันธ์กับต่อมหมวกไต และ**ลลาฎะจักระ** ซึ่งอยู่ส่วนบนสุดของหน้าผาก อาจสัมพันธ์กับต่อมพิทูทารี และต่อมไพเนียล

^๔ อ้างแล้วใน ๒

คัมภีร์ตันตระกล่าวว่า จุดมุ่งหมายของปรานายามะ คือ เพื่อปลุกกุณฑลินี ซึ่งเป็นพลังศักดิ์สิทธิ์ของจักรวาล ในร่างกายเรา กุณฑลินีมีสัญลักษณ์เป็นงูนอนขดอยู่ที่มูลาธาระจักระ พลังที่หลับใหลจะต้องถูกปลุกให้ตื่นขึ้น และเคลื่อนขึ้นไปตามช่องกระดูกสันหลังทะลวงผ่านจักระต่างๆ จนถึงสหัสสธาระ และหลอมรวมกับจิตวิญญาณสูงสุดที่จักระนี้

อธิบายเพื่อให้เข้าใจง่ายคือ จักระทั้ง ๗ จะเชื่อมต่อกันทางแนวประสาทด้านข้างที่มีชื่อว่า อีทา และปิงคลา และช่องทางเดินประสาทตรงกลางชื่อสุษุมนา ตามหลักการโยคะ ในร่างกายของคนจะมีพลังซ่อนเร้นสงบอยู่ เรียกว่า “กุณฑาลินี” พลังนี้จะสงบนิ่งอยู่ที่จักระที่ ๑ พลังนี้จะถูกกระตุ้นขึ้นมาโดยวิถี ๘ ประการของโยคะ พลังดังกล่าวจะเคลื่อนจากจักระที่ ๑ ถึงจักระที่ ๗ ทำให้มีสุขภาพดี และเกิดการหยั่งรู้ได้ ในทางตรงกันข้าม ถ้ามีการปิดกั้นเส้นทางเหล่านี้ จะทำให้เกิดโรคต่างๆ ทางร่างกายและจิตใจ^๔

อาสนะ

ทำบริหารร่างกายแบบโยคะได้รับการสร้างสรรค์โดยบูรพาจารย์ชาวอินเดียกว่าสามพันปี ได้รับการยอมรับว่า ก่อเกิดคุณประโยชน์อย่างมากต่อสุขภาพทางร่างกายและจิตใจ และเป็นหนทางไปสู่การพัฒนาทางจิตวิญญาณ

ในการฝึกโยคะ จะฝึกท่าต่างๆ เรียงลำดับกันไป ซึ่งมีหลายแบบแล้วแต่ครูแต่ละคน หรือแต่ละสำนัก

ตามตำรา**หฐปุระทีป** เขียนโดย สวาตมาราม เรียบเรียงโดย สวามีทิกัมพร และ รฆุนาถ โภเกช พ.ศ. ๑๙๐๐ ซึ่งแปลเป็นภาษาไทยและจัดพิมพ์โดย สถาบันโยคะวิชาการ ในปีพ.ศ. ๒๕๕๗ กล่าวถึงอาสนะว่า โยคะแต่ดั้งเดิมนั้นมีอาสนะ ๑๕ ท่า

ส่วนในหนังสือ **ประทีปแห่งโยคะ (Light on Yoga)** เขียนโดย บี. เค. เอส. ไอเอนการ์ ปีพ.ศ. ๒๕๔๔ แปลเป็นภาษาไทยโดย ชีรเดช อุทัยวิทยารัตน์ จัดพิมพ์โดยสำนักพิมพ์มูลนิธิโกมลคีมทอง พ.ศ. ๒๕๕๗ ได้กล่าวถึงอาสนะ ๒๐๐ ท่า แต่ละท่ามีประโยชน์แตกต่างกันไป บางท่าใช้รักษาโรคบางโรคได้

โยคะเป็นวิธีฝึกปฏิบัติที่ผู้ฝึกต้องปฏิบัติด้วยตนเอง ไม่มีการกล่าวถึงการนวด ดัด ดึง ซึ่งต่างกับการนวดดั้งเดิมของอินเดีย การนวดในอายุรเวท การนวดเกราะละ นวดจุดสำคัญ หรือนวดไทยที่จะมีหมอนวดเป็นผู้ทำการรักษาให้ผู้ป่วย



^๔ อังแล้วใน ๑



บทที่ ๖

การขอ พินัยกรรมไทย

จากบันทึกของการนวดดั้งเดิมทั่วโลกในบทที่ ๓ นั้น เป็นที่ชัดเจนว่า การนวดมีมาตั้งแต่สมัยโบราณ มีการใช้การนวดในทุกๆ ชุมชนและประเทศ

อาจกล่าวได้ว่า *มนุษย์รู้จักการนวดมาตั้งแต่เกิด เพราะเมื่อทารกร้องไห้ แม่ก็จะใช้การกอด การลูบ การตบเบาๆ เพื่อให้ทารกรู้สึกสบาย และหยุดร้องไห้* เมื่อมีอาการปวดเมื่อย มนุษย์ก็จะนวด คลึง กด ลูบ ถู บริเวณที่ปวด เพราะเมื่อทำการนวดตามสัญญาณแล้ว อาการปวดก็ดีขึ้น

หลักฐานทางโบราณคดีเกี่ยวกับการนวด ได้ถูกพบในอารยธรรมโบราณหลายแห่งตั้งแต่ จีน อินเดีย ญี่ปุ่น เกาหลี อียิปต์ กรีก โรมัน และเมโสโปเตเมีย หลักฐานเกี่ยวกับการนวดที่เก่าแก่ที่สุด คือ หลุมฝังศพของ Akmanthor (รู้จักในอีกนามหนึ่งว่า “หลุมศพของแพทย์”) ใน Saqqara อียิปต์ มีภาพวาดเกี่ยวกับชายสองคนกำลังนวดเท้าและมือ ภาพนี้มีอายุเก่าแก่ถึง ๒,๓๓๐ ปีก่อนคริสต์กาล

ประเทศไทย พบหลักฐานบันทึกด้วยอักษรเก่าแก่ที่สุดเกี่ยวกับการนวด คือ *ทำเนียบศักดินาข้าราชการฝ่ายพลเรือน* (พระไอยการ ตำแหน่งนาพลเรือน) ตราขึ้นในปี พ.ศ.๑๙๙๘ ในสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ (พ.ศ.๑๙๙๑-๒๐๓๑) กล่าวคือ มีข้าราชการในกรมแพทยา กรมแพทยาโรงพระโอสถ กรมหมอยา **กรมหมอนวด** กรมหมอยาตา กรมหมอวรรณโรค ซึ่งหลักฐานที่พบนั้น มีอายุเพียง ๕๖๒ ปีเท่านั้น ส่วนองค์ความรู้เกี่ยวกับนวดไทยนั้น พบหลักฐานบันทึกที่เก่าแก่ที่สุด คือศิลาจารึกแผ่นนวด ๖๐ ภาพที่วัดโพธิ์ รวบรวม พ.ศ. ๒๓๗๕ ในสมัยรัชกาลที่ ๓ และตำราโรคนิตานคัมฉันท์ ๑๑ “กล่าวเส้นสิบ” แต่งโดยพระยาวิเชียรขัติ (กล่อม) อดีตเจ้าเมืองจันทบูร ในสมัยรัชกาลที่ ๑ (แต่งราวสมัยรัชกาลที่ ๑ หรือรัชกาลที่ ๒)

การนวดในชนชาติไทยน่าจะจะมีมาแต่ยุคโบราณ ก่อนสมัยอยุธยาไปอีกหลายร้อยหลายพันปีอย่างแน่นอน แต่หลักฐานการบันทึกเกี่ยวกับการนวดดั้งเดิมของชนชาติไทยนั้นพบหลักฐานแค่ในสมัยอยุธยาเท่านั้น บทนี้จึงทำการศึกษาการนวดพื้นบ้านไทยจากเอกสารการศึกษาหมอนวดพื้นบ้านไทยที่ยังมีชีวิตอยู่ในปัจจุบัน เพื่อดูที่มาปรัชญา องค์ความรู้ แบบแผนการนวด ของการนวดพื้นบ้านไทย เทียบกับนวดไทยและนวดดั้งเดิมอื่นๆ

๑. การนวดพื้นบ้านอีสาน^๑

การนวดพื้นบ้านอีสานนั้น เป็นวัฒนธรรมการดูแลสุขภาพด้วยการนวดของหมอฟันบ้านอีสานมาแต่โบราณ ไม่พบการบันทึกองค์ความรู้เป็นลายลักษณ์อักษร แต่มีการถ่ายทอดความรู้แบบตัวต่อตัว โดยให้ความสำคัญในเรื่องการฝึกปฏิบัติมากกว่าการศึกษาทางทฤษฎี หมอนวดพื้นบ้านอีสานจะมีชื่อเรียกว่า “หมอเอ็น” เรียกวิธีการนวดว่า “ขีดเส้น”

๑.๑ วิธีปฏิบัติของการนวดอีสาน

ก่อนการนวดต้องมีการไหว้ครูและบูชาครู (ยกคายน) ให้กับหมอนวดตามกำลังศรัทธา เมื่อสิ้นสุดการรักษา หมอนวดอีสานทุกคนไม่มีการเรียกร้องคารักราช และเป็นที่นอนที่ของหมอที่ต้องให้บริการข้าวปลาอาหารให้กับผู้ป่วยและญาติที่พาผู้ป่วยมารักษา (ตามธรรมเนียมทั่วไปของคนอีสาน ผู้ป่วย ๑ คนจะมีญาติมาด้วยไม่น้อยกว่า ๓ คน) หมอฟันบ้านถือว่า การรักษาผู้ป่วยเป็นการทำบุญการดูแลสุขภาพผู้ป่วยถือว่าเป็นการทำทาน

หมอเอ็นหรือหมอนวดพื้นบ้านอีสานจะเป็นเกษตรกร ไม่ได้ประกอบอาชีพเป็นหมอรักษา เมื่อผู้ป่วยมารับการรักษาถึงบ้านหมอเอ็น ผู้ป่วยต้องจัดพานใส่ดอกไม้ธูปเทียนและค้ายกครูให้หมอเพื่อแสดงความคารวะ ปัจจุบันพิธีกรรมได้เปลี่ยนแปลงไป ส่วนใหญ่ผู้ป่วยจะมอบเงินให้กับหมอโดยตรง

วิธีปฏิบัติของการนวดพื้นบ้านอีสานนั้น น่าจะได้รับอิทธิพลจากพระพุทธศาสนา เนื่องจากชาวไทยและหมอนวดส่วนใหญ่ นับถือพุทธศาสนาและตรงกับหลักการสูงสุดของการนวดไทย ที่ว่า

“การดูแลและเยียวยาผู้ป่วยเป็นหน้าที่ของหมอ หมอจะต้องทำโดยไม่หวังอามิสสิน มีเมตตา และการพยาบาลผู้ป่วยมีความสำคัญสูงสุด หรือเป็นบุญกุศลที่ยิ่งใหญ่”

๑.๒ องค์ความรู้ และแบบแผนการนวดอีสาน

การนวดอีสานเชื่อว่า

๑. ร่างกายประกอบด้วย กล้ามเนื้อ กระดูก เส้นเลือด และเส้นหรือเอ็น อีสานจะใช้คำว่าเอ็นแทนเส้น ถ้าเอ็นอยู่ผิดที่ จะทำให้เกิดการเจ็บปวดตามส่วนต่างๆ ของกาย ทำให้เกิดอาการอ่อนล้า ซา
๒. เอ็นมีจุดตั้งต้นที่ศีรษะ สัมผัสได้ที่บริเวณกึ่งท้ายทอยด้านหลัง จากจุดนี้มีการแตกแขนงไปตามส่วนต่างๆ ของร่างกาย เอ็นแต่ละที่ของร่างกายจะมีชื่อเรียกแตกต่างกันออกไป
๓. มีจุดรวม (ศูนย์รวม) ของเอ็นที่สำคัญ ๒ จุด คือ บริเวณสมอง (เรียกว่าหมากแต่) และบริเวณสะดือ (เรียกว่าเอ็นสายปือ)
๔. มีเส้นจากอวัยวะภายในช่องท้องมากระจุกตัวอยู่ที่สะดือ เรียกว่า เอ็นสายปือ ถ้าอวัยวะภายในอยู่ผิดที่หรือเกิดจากการขยับออกไปจากตำแหน่งปกติ จะทำให้เกิดอาการท้องอืด แน่นท้อง จุก เสียใจไม่อึด เรียกอากานี้ว่า “เอ็นพันสายปือ”
๕. ร่างกายมีเอ็นตามส่วนต่างๆ ของร่างกาย ข้างละ ๓๙ เอ็น รวมเป็นประมาณ ๗๘ เอ็น

^๑ อูษา กลิ่นหอม. ขีดเส้น วิชา นวดพื้นบ้านอีสาน. พิมพ์ครั้งที่ ๑. กรุงเทพฯ: อูษาการพิมพ์; พ.ศ.๒๕๕๕.

๖. โรคและอาการที่สามารถบำบัดได้ด้วยการนวดอีสานมีอย่างน้อย **๓๒ อาการ** ตั้งแต่ อาการปวดขา ขาพลิก ข้อเท้าหลุด ข้อศอกหลุด หัวไหล่หลุด ข้อมือหลุด ข้อมือหลุด คางแข็ง ตะคริวขา ปวดขา/เส้นขาตึง ปวดสันเท้า ปวดเอว ปวดน่อง อัมพาต/ห้อย อัมพาตจากอุบัติเหตุ มดลูกเอียง มดลูกหย่อน ปวดหัว ปวดงอน (ไมเกรน) เส้นเลือดในสมองตีบ ลูกน้อยตกแทน (ท้องแก่ เด็กในท้องกดทับกระเพาะปัสสาวะแม่ หรือทับเส้น เดินลำบาก) เข้าหลุด/สะบ้าหลุด คอตกหมอน เอ็นเข้าตานกเอี้ยง (ขัดสะโพก เดินยาก ปวดสะโพก) เส้นทับปีกมดลูก เส้นประสาทขึ้นกระหม่อม เส้นสะบักเอวจม (เทียบเคียงกับโรคหมอนรองกระดูกสันหลังกดทับเส้นประสาท) เส้นเลือดดำขอด สะอึก หูอื้อ แน่นท้อง เอ็นพันหัวใจ เอ็นเข้าเบี่ยง เอ็นพันสายป้อน
๗. วิธีการนวด มี ๒ ลักษณะ คือ *การนวดหรือการขีดเส้นบริเวณที่มีความผิดปกติ กับ การขีดเส้นบริเวณที่อยู่ไกลออกไป* เพื่อกระตุ้นให้เอ็น/เส้น กลับมาเข้าที่ดังเดิม
๘. มีการใช้สมุนไพรร่วมกับการนวด
- รักษา โรคเหน็บชา เหน็บชา มีเอ็นตึงหรือเอ็นตาย ยาประคบ เส้นเคล็ด ปวดเส้นหนักจะกลายเป็นโรคเส้นประสาท แก้กษัย ยาถ่ายเส้น/ถ่ายเอ็น เอ็นเข้าท้อง เอ็นเข้าสว่าง ปวดเมื่อยกินข้าวบ่แซบ ยาตั้ง (แก้วงเวียน หน้ามืด ไม่มีแรง เกิดอุบัติเหตุ ปวดเนื้อปวดตัว) ยาแก้ปวดขา

๒. การนวดพื้นบ้านล้านนา^๒

การนวดพื้นบ้านล้านนานั้น เป็นวัฒนธรรมการดูแลสุขภาพด้วยการนวดของหมอนวดพื้นบ้านล้านนามาแต่โบราณ ไม่พบหลักฐานบันทึกองค์ความรู้การนวดที่เป็นลายลักษณ์อักษร แต่มีการถ่ายทอดความรู้แบบตัวต่อตัว มีพิธีกรรมในการไหว้ครูเพื่อรับมอบตัวศิษย์ เจ้าพิธีจะเป็น พระสงฆ์ พ่อเลี้ยง (หมอรักษาคนเจ็บ) เป็นผู้ทำพิธี

๒.๑ วิธีปฏิบัติของการนวดล้านนา

ปรัชญาของหมอนวดล้านนากำหนดไว้ว่า หมอนวดจะต้องเป็นผู้ที่อยู่ในศีลในธรรม ตั้งมั่นศีล ๕ เพื่อปกป้องตัวหมอไม่ให้โรคเข้าตัว และไม่ให้หมอไปเรียกร้องคำรักษาเกินจริง ป้องกันการคูดไม้ไ้อวด และยังต้องยึดหลักพรหมวิหาร ๔ เพื่อให้มีเมตตา กรุณา มุทิตา กับคนไข้ที่มาปรึกษา ส่วนอุเบกขา คือ หมอต้องมีวางเฉยไม่ติดยึดอยู่กับการรักษา ไม่รอให้คนไข้กลับมาตอบแทนหรือสมนาคุณ

นอกจากนี้หมอนวดจะต้องมีศีลธรรมและมีจรรยาบรรณในวิชาชีพ ศีลของหมอนวดมี ๓ ประการ คือ *ไม่ดื่มสุราไม่หลอกหลวง/ไม่เลี้ยงไข้ และ ไม่เจ้าชู้ มีความสุภาพ ไม่แสดงกิริยาท่าทางลวนลามหรือใช้คำพูดทะลอม*

วิธีปฏิบัติของการนวดพื้นบ้านอีสานนั้น น่าจะได้รับอิทธิพลจากพระพุทธศาสนาเช่นเดียวกับการนวดอีสาน เนื่องจากหมอนวดล้านนาส่วนใหญ่ผู้นับถือพุทธศาสนา และตรงกับหลักการสูงสุดของการนวดไทย ที่ว่า

^๒ ดารณี อ่อนชมจันทร์. กรณีศึกษาภาคเหนือ. รายงาน การศึกษาและพัฒนาภูมิปัญญาพื้นบ้านไทยในการผสมผสานเข้าสู่สถานบริการสาธารณสุขของรัฐ ปีงบประมาณ ๒๕๖๐. กรมการแพทย์แผนไทยและการแพทย์ทางเลือก.

“การดูแลและเยียวยาผู้ป่วยเป็นหน้าที่ของหมอ หมอจะต้องทำโดยไม่หวังอามิสสิน มีเมตตา และ
การพยาบาลผู้ป่วยมีความสำคัญสูงสุด หรือเป็นบุญกุศลที่ยิ่งใหญ่”

๒.๒ องค์ความรู้ และแบบแผนการนวด

การนวดล้านนาเชื่อว่า

๑. มนุษย์ประกอบขึ้นด้วย **ชั้นธ ๕** (รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ) และ **ธาตุทั้ง ๔** (ดิน น้ำ ลม ไฟ) ซึ่งเป็นไปตามการแพทย์แผนไทยที่ว่า ชีวิตประกอบขึ้นด้วย ชั้นธ ๕ และรูปประกอบขึ้นจาก ดิน น้ำ ลม ไฟ
๒. การนวดล้านนาให้ความสำคัญกับเรื่อง **เส้นและจุด**ตามส่วนต่างๆ ของร่างกาย โดยแบ่งร่างกายเป็น ๔ ส่วน (สัตตะวิญญาณ) คือ
 - ส่วนที่ ๑ ส่วนบน** ได้แก่ ส่วนศีรษะและคอ มีจุดต่างๆ อย่างน้อย ๑๒ จุด
 - ส่วนที่ ๒ ส่วนลำตัว** ได้แก่ อวัยวะในทรวงอก ช่องท้อง กระดูกสันหลัง ทรวงอก แขนขา มีเส้นเอ็นต่างๆ ตั้งแต่ คอ หน้าอก หลัง สีข้าง ท้อง สะดือ ประมาณ ๔๕ เส้น โดยเฉพาะเส้นเอ็นสะดือ คือ เป็นจุดศูนย์รวมทั่วร่างกาย เรียกว่า **“จุดสะแก”** หมายความว่า จุดชีพจร เป็นจุดกำเนิดเส้นเอ็นทั่วร่างกาย นับไม่ถ้วน
 - ส่วนที่ ๓ ส่วนเชิงกรานลงมาที่ขาสองข้าง** ได้แก่ กระดูกเชิงกราน กระดูกสะโพก กระดูกก้นขบ กระดูกกระเบนเหน็บ กระดูกต้นขา กระดูกแข้ง กระดูกเข่า (สะบักเข่า) กระดูกข้อเท้า กระดูกนิ้วเท้า มีเส้นเอ็นต่างๆ อย่างน้อย ๕๙ เส้น
 - ส่วนที่ ๔ จุดกะวิญญาณ** เป็นศูนย์รวมของสิ่งที่มองไม่เห็น มีชั้นธ ๕ ธาตุทั้ง ๔ เป็นตัวควบคุม ถ้าทุกอย่างพร่องไปจะทำให้เราแตกดับ
๓. การนวดล้านนาเชื่อเรื่อง **จุดจุม** หรือ **จุดสะท้อน** จุดจุมคือ จุดรวมของเส้นเอ็น เส้นเลือด เส้นประสาท และจุดรวมพลังของร่างกาย อยู่ตามข้อต่อต่างๆ ของร่างกาย ทางการแพทย์ล้านนาเรียกว่า เส้นสุ่ม หรือ เส้นจุม เมื่อกดแล้วสามารถส่งผลสะท้อนไปยังจุดที่บาดเจ็บ ร่างกายมีจุดจุมข้างละ ๓๓ จุด รวมเป็น ๖๖ จุด
๔. หมอนวดล้านนาจะกดจุดจุมบริเวณต่างๆ เพื่อรักษาอาการที่ต้นเหตุของการเกิดโรค เช่น จุดจุมสะดือ จุดจุมเส้นสะดือวางแล่ง จุดจุมง่อน (ท้ายทอย) จุดจุมแก้วแฮ้(รักแร้) จุดจุมศอก จุดจุมแขน จุดจุมเปี่ยมน้ำ จุดจุมตะก้ำมบ่อง จุดจุมเอ็นร้อยหวาย เป็นต้น
๕. การนวดล้านนามีการใช้**พิธีกรรม**ในการตรวจวินิจฉัยร่วมด้วย ได้แก่ ฝียาหมอนิ่งเหยือกไข่/จอบไข่/กลิ้งไข่ การเซ็ด การแหก/แตก การตั้งไข่ การขูดผิว/กัวซา ตามอวง ตามเทียน การคูดน้ำมัน การสักยา การอาบน้ำมันต์/กินน้ำมันต์ ขวากซุย เป้า/พ่น

๖. นอกจากการนวดตามองค์ความรู้เรื่อง ธาตุ เส้น จุดจุ่มแล้ว การนวดล้านนาก็มีการนวดพื้นบ้านวิธีต่างๆ ที่เป็นเอกลักษณ์ของทางล้านนา ได้แก่ การเผายา การตอกเส้น การย่ำขา โดยเฉพาะการย่ำขา หรือเหยียบเหล็กแดงนั้น คล้ายคลึงกับการนวดพื้นบ้านของเกราะ อินเดี๋ย เพียงแต่ของไทยใช้เท้าเหยียบเหล็กที่เผาจนร้อนแล้วมาเหยียบน้ำมันก่อนใช้เท้านวดตัวผู้ป่วย ส่วนการนวดเกราะจะใช้เท้าอย่างเดียวแต่น้ำมันแล้วใช้เท้านวดตัวผู้ป่วย

สรุป

การนวดพื้นบ้านอีสานและล้านนานั้น มีหลักการ จุดมุ่งหมาย และปรัชญา ตามหลักธรรมของพระพุทธศาสนา โดยถือว่า การรักษาผู้ป่วยเป็นการช่วยเหลือเพื่อนมนุษย์ ถือเป็นการทำงานบุญที่ยิ่งใหญ่ ไม่ได้เป็นอาชีพ หรือเห็นแก่อามิส หมอนวดจะไม่มี การเรียกเงินทองในการรักษา แล้วแต่ผู้ป่วยจะให้ตามศรัทธาและกำลังทรัพย์ หมอนวดต้องนับถือศีล ๕ หรือศีล ๘ และมีจรรยาบรรณของวิชาชีพหมอนวดหรือแพทย์แผนไทย

องค์ความรู้ของการนวดอีสานนั้น ค่อนข้างเป็นลักษณะเฉพาะ มีความเชื่อหรือทฤษฎีทางการแพทย์ว่า เส้นหรือเอ็นเป็นสิ่งสำคัญของร่างกาย ถ้าเอ็นอยู่ผิดที่ เคลื่อนที่ หรืออยู่ในตำแหน่งที่ผิดปกติ จะทำให้เกิดโรคและความผิดปกติ การรักษา คือ การขีดเส้น เพื่อให้เอ็นกลับมาอยู่ในตำแหน่งที่ปกติ การขีดเส้นจะทำการนวดที่เอ็นที่ตำแหน่งที่ผิดปกติ กับนวดตำแหน่งเอ็นที่อยู่ไกลจากที่ผิดปกติ แต่ทั้งนี้ทั้งนั้นก็เพื่อให้เอ็นกลับมาอยู่ในตำแหน่งปกติ

การนวดล้านนาก็มี หลักสมุฏฐานของการแพทย์แผนไทยเป็นหลัก โดยเชื่อว่า ธาตุที่ผิดปกติเป็นสาเหตุสำคัญของโรคต่างๆ ต่อร่างกาย ขณะเดียวกันก็เชื่อว่า เส้น หรือจุดจุ่ม เป็นสิ่งที่มี ความสำคัญ การรักษาด้วยการนวดจึงเน้นการนวดตามเส้นและจุดจุ่มเป็นหลัก ที่สำคัญ การนวดล้านนาก็มีการผสมผสานการใช้พิธีกรรมต่างๆ จำนวนมาก ร่วมกับการนวด โดยเฉพาะเป็นการวิจิตรนัยและการรักษา ร่วมกัน เช่น การเซ็ดแหก การตั้งไข่ การตามเทียน เป็นต้น และการนวดมักจะมีคาถาอาคมประกอบไปด้วย จึงเห็นได้ว่าการนวดล้านนานั้น นอกจากมีความเชื่อตามพุทธศาสนาเป็นหลักแล้ว ยังผสมผสานความเชื่อของท้องถิ่น ซึ่งเชื่อเรื่องผีของภาคเหนือเข้ามาในกระบวนการรักษา ค่อนข้างมาก

อย่างไรก็ตาม บทนี้ยังขาดความสมบูรณ์เนื่องจากยังขาดภูมิปัญญาการนวดพื้นบ้านของภาคใต้ เพราะยังขาดเอกสารวิชาการ การวิเคราะห์ สังเคราะห์ การนวดพื้นบ้านภาคใต้ อย่างเป็นระบบเหมือนภาคเหนือและอีสาน จึงสมควรที่จะต้องทำการศึกษาเพิ่มเติมในภาคภาคหน้า รวมทั้งการศึกษาการนวดพื้นบ้านของชาติพันธุ์ต่างๆ ในสังคมไทย





บทที่ ๗

ความเจริญและเสื่อม
ของพุทธศาสนาในอดีต
การเผยแพร่
พระพุทธศาสนาในไทย

๑. พุทธกาล

๒. หลังพุทธกาล

๒.๑ การสังคายนา

๒.๒ ยุคพระพุทธศาสนารุ่งเรือง

๑) ยุคที่ ๑

๒) ยุคที่ ๒

๓) ยุคที่ ๓

๓. การเผยแผ่พระพุทธศาสนาในไทย

หลักฐานทางประวัติศาสตร์เกี่ยวกับการเจริญรุ่งเรืองและการเสื่อมของพุทธศาสนาหลังพุทธกาลนั้น มีความสำคัญต่อความเป็นมาของการแพทย์สายพระพุทธศาสนาของประเทศต่างๆ ที่นับถือพระพุทธศาสนา เป็นอย่างยิ่ง ประเทศไทยก็เช่นเดียวกัน ทั้งนี้เพราะการเผยแผ่พระพุทธศาสนามาไทยมีหลายยุคหลายสมัย ตั้งแต่ยุคสุวรรณภูมิ ยุคทวารวดี อาณาจักรสุโขทัย สมัยอยุธยา จนมาถึงสมัยรัตนโกสินทร์ ความรุ่งเรืองของพระพุทธศาสนาในอินเดียระยะต่างๆ จนถึงการสูญสิ้นศาสนาพุทธในอินเดียราวพ.ศ. ๑๗๕๐ นั้นมีผลต่อการพัฒนาของการแพทย์แผนไทยและการนวดไทยอย่างแน่นอน

๑. สมัยพุทธกาล

ในเวลา ๔๕ ปีแห่งการบำเพ็ญพุทธกิจ พระพุทธเจ้าได้เสด็จไปประทับจำพรรษา ณ สถานที่ต่างๆ และมีเหตุการณ์สำคัญบางอย่าง^๑ ดังนี้

พรรษาที่ ๑ ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน ใกล้กรุงพาราณสี (โปรดพระเบญจวัคคีย์)

พรรษาที่ ๒-๓-๔ พระเวฬุวันกรุงราชคฤห์ (ระยะประดิษฐานพระศาสนา เริ่มแต่โปรดพระเจ้าพิมพิสาร ได้ อัครสาวก ฯลฯ เสด็จจนครบปีฬัสต์ครั้งแรก ฯลฯ อนาคตปิณฑิกเศรษฐีเป็นอุบาสกถวายพระเชตะวัน)

พรรษาที่ ๕ ภูฏาคารในป่ามหาวัน นครเวสาลี (โปรดพระพุทธบิดาซึ่งปรินิพพานที่กรุงกบิลพัสดุ์ และโปรดพระญาติที่วิวาทเรื่องแม่น้ำโรहिณี พระมหาปชาบดีพนวช เกิดภิกษุณีสงฆ์)

พรรษาที่ ๖ มกุลบรรพต (ภายหลังทรงแสดงยมกปาฏิหาริย์ที่นครสาวัตถี)

พรรษาที่ ๗ ดาวดึงส์เทวโลก(แสดงพระอภิธรรมโปรดพระพุทธมารดา)

พรรษาที่ ๘ เกสกลาวัน ใกล้เมืองสูงสูมารคีรี แคว้นภคคะ (พบกมลบิดา และนกุลมารดา)

พรรษาที่ ๙ ไชสีตาราม เมืองโกสัมพี

พรรษาที่ ๑๐ ป่าตำบลปาริเลยยกะ ใกล้เมืองโกสัมพี (ในคราวที่ภิกษุชาวเมืองโกสัมพีทะเลาะกัน)

พรรษาที่ ๑๑ เอกนาลา หมู่บ้านพราหมณ์

พรรษาที่ ๑๒ เมืองเวรัญชา

พรรษาที่ ๑๓ จาลิยบรรพต

พรรษาที่ ๑๔ พระเชตะวัน(พระราหุลอุปสมบทวาระนี้)

พรรษาที่ ๑๕ นิโครธารามนครกบิลพัสดุ์

พรรษาที่ ๑๖ เมืองอาฬวี

พรรษาที่ ๑๗ พระเวฬุวัน นครราชคฤห์

พรรษาที่ ๑๘-๑๙ จาลิยบรรพต

พรรษาที่ ๒๐ พระเวฬุวัน นครราชคฤห์ (โปรดมหาโจรองคฺลิมาล พระอานนท์ได้รับหน้าที่เป็นพระพุทธอุปัฏฐากประจำ)

พรรษาที่ ๒๑-๔๔ ประทับกลับไปมา ณ พระเชตะวัน กับ**บุพพาราม**พระนครสาวัตถี (รวมทั้งคราวก่อนนี้ ด้วย อรรถกถาว่าพระพุทธเจ้าประทับที่เชตวันาราม ๑๙ พรรษา ณ บุพพาราม ๖ พรรษา)

พรรษาที่ ๔๕ เวฬุคาม ใกล้นครเวสาลี

^๑ พระพรหมคุณาภรณ์(ป. อ. ปยุตฺโต) กาลานุกรม พระพุทธศาสนาในอารยธรรมโลก.พิมพ์ครั้งที่ ๕.กรุงเทพฯ:สำนักพิมพ์มูลนิธิธรรม; ๒๕๕๔.

๒. สมัยหลังพุทธกาล

๒.๑ การสังคายนา^๒

การสังคายนาครั้งที่ ๑

เกิดขึ้น ๓ เดือนหลังพุทธปรินิพพาน (๙ เดือน ก่อนพุทธศักราช) ประรณเรื่องสุภทัตตภิกษุ ผู้บวชเมื่อแก่ กล่าวจาบจ้วงพระธรรมวินัย และเพื่อให้พระธรรมวินัยรุ่งเรืองอยู่สืบไป โดยที่ประชุมพระอรหันต์ ๕๐๐ รูป มีพระมหากัสสปะเป็นประธาน พระอุบาลีเป็นผู้วิสันาพระวินัย พระอาณนทัวิสันาพระธรรม เมืองราชคฤห์ โดยพระเจ้าอชาตศัตรูทรงอุปถัมภ์ ใช้เวลา ๗ เดือน

การสังคายนาครั้งที่ ๒ (พ.ศ. ๑๐๐)

ประรณเรื่องภิกษุวัชชีบุตรแสดงวัตถุ ๑๐ ประการนอกธรรมวินัย พระยศกาทันตบุตรเป็นผู้ชักชวน พระอรหันต์ ๗๐๐ รูป ประชุมทำที่วาฬิการาม เมืองเวสาลี พระเวระเป็นผู้ถาม พระสัพพกาเป็นผู้วิสันา โดยพระเจ้ากาลาโศกราชทรงอุปถัมภ์ ใช้เวลา ๘ เดือน

เกิดนิกาในพระพุทศาสนา ภิกษุวัชชีบุตรได้แยกตัวออกจากเถรวาท กลายเป็น “มหาสังฆิกะ” เป็นต้นกำเนิดของอาจารย์วาทต่อมาเรียกตนเองว่า “มหายาน”

การสังคายนาครั้งที่ ๓ (พ.ศ. ๒๓๕)

ประรณการที่มีเดียรถีย่มากมายปลอมบวชเข้ามา เนื่องจากเกิดลาภสักการะในหมู่สงฆ์อุดมสมบูรณ์ พระอรหันต์ ๑,๐๐๐ รูป มีพระโมคคัลลิตุตรติสสะเถระเป็นประธาน ประชุมทำที่ อโศการาม เมืองปาฏลิตุตร โดยพระเจ้าอโศกมหาราชทรงอุปถัมภ์ ใช้เวลา ๙ เดือน

ในที่นี้มีพระมหินทเถระ ผู้เป็นโอรสของพระเจ้าอโศกมหาราช ที่นำพระพุทศาสนาไปประดิษฐานในลังกา รวมทั้งพระโสณะเถระและพระอุตตระเถระ ที่นำพระพุทศาสนาไปเผยแผ่ยังดินแดนสุวรรณภูมิด้วย

การสังคายนาครั้งที่ ๔ (พ.ศ. ๒๓๘)

หลังจากพระมหินทเถระและคณะออกไปเผยแผ่พระพุทศาสนาในลังกาทวีปประมาณ ๓ ปีประรณการประดิษฐานพระพุทศาสนาในลังกาทวีป เพื่อให้พระพุทศาสนาตั้งมั่นและเจริญสืบไป มีพระมหินทเถระเป็นประธานและเป็นผู้ถาม พระอริฏฐะเป็นผู้วิสันา ณ อุปาราม โดยพระเจ้าเทวานัมปิยติสสะทรงอุปถัมภ์ ใช้เวลา ๑ เดือน

^๒ อ้างแล้วใน ๑

อย่างไรก็ดี สัจกายนาครั้งนี้เป็นกิจกรรมตามข้อปรารถนพิเศษ โดยทั่วไปไม่นับเข้าในประวัติสังคายนา

พ.ศ. ๖๔๓ พระเจ้ากนิษกะ ทรงอุปถัมภ์การสังคายนาที่พระสงฆ์ภิกษุสงฆ์รวาสตีวาฬจัดที่เมืองชลันธรสังคายนานับโดยรวมเป็นครั้งที่ ๔ แต่นิกายสรวาสตีวาฬนับเป็นครั้งที่ ๓ เพราะไม่นับการสังคายนาสมัยที่พระเจ้าอโศกฯ พระอัครโฆษาปราชญ์ใหญ่ยุคแรกของมหายานได้ร่วมจัด นับเป็นการปรากฏตัวครั้งสำคัญของมหายาน

การสังคายนาครั้งที่ ๕ หรือ ๔(พ.ศ. ๔๕๐)

พระเถระมหาวิหารวาฬทั้งหลายปรารถนสภาพบ้านเมืองและเหตุการณ์เหล่านี้แล้ว มองเห็นภาวะที่ว่าเมื่อบ้านเมืองเดือดร้อนราษฎรยากเข็ญ จะดำรงพระธรรมวินัยได้ยาก และค้ำนิงว่าสืบไปภายหน้ากุกบุตรจะเสื่อมถอยด้อยสติสมาธิปัญญา จะไม่สามารถทรงพระปริยัติไว้ด้วยมุขปาฐะ กับทั้งควรจะมีหลักฐานไว้เป็นเกณฑ์ตัดสินไม่ให้หลักพระพุทธศาสนาสับสนปนเปกับลัทธิอื่นภายนอก เพื่อรักษาพระธรรมวินัยไว้ให้บริสุทธิ์ จึงตกลงกันให้จาริกพระไตรปิฎกลงในใบลาน

พระเถระเหล่านั้นได้ประชุมกันทำงานที่วัดถ้ำชื่อ อาโลกเณณะกลางเกาะลังกา จัดว่าเป็นสังคายนาครั้งที่ ๕ แต่โดยทั่วไป ไม่นับการสังคายนาที่อุปารามในพ.ศ. ๒๓๖ จึงนับเป็นสังคายนาครั้งที่ ๔

๒.๒ ยุคพุทธศาสนารุ่งเรืองในอินเดีย^๓

๑) พุทธศาสนาเจริญรุ่งเรือง ยุคที่ ๑

ในปีพ.ศ. ๒๑๘ พระเจ้าอโศกมหาราชราชาภิเศกแล้ว แผ่ขยายอาณาจักรออกไป จนตีแคว้น กลิงคะได้ในปีที่ ๘ แห่งรัชกาล(พ.ศ. ๒๒๒)ทรงสลดพระทัยต่อความทุกข์ยากของประชาชน จึงได้หันมานับถือพระพุทธศาสนา

พระเจ้าอโศกมหาราชหันมาดำเนินนโยบาย ธรรมวิชัย อุปถัมภ์บำรุงพระสงฆ์ สร้างวิหาร (วัด) ๘๔,๐๐๐ แห่ง และทำศิลาจารึกสื่อสารเสริมธรรมแก่ประชาชน ตลอดจนอุปถัมภ์สังคายนาครั้งที่ ๓ และส่งพระศาสนาทูต ๙ สายไปประกาศพระศาสนาในแดนห่างไกล

๒) พุทธศาสนาเจริญรุ่งเรือง ยุคที่ ๒

พ.ศ. ๖๒๑ พระเจ้ากนิษกะ กษัตริย์ยิ่งใหญ่ที่สุดของอาณาจักรกุษาณขึ้นครองราชย์ที่เมืองปุรุชปุระ พระองค์ทรงเป็นพุทธมามกะยิ่งใหญ่ ทรงทะนุบำรุงพระพุทธศาสนามากมาย ทำให้พุทธศาสนาแผ่ไปทางเอเชียกลาง แล้วขยายต่อไปยังจีน^๔

บันทึกของพระพรหมคุณภรณ์ (ป. อ. ปยุตโต) ในหนังสือกาลานุกรม พระพุทธศาสนาในอารยธรรมโลก กล่าวว่า คนชาติไทยเริ่มนับถือพระพุทธศาสนา รวพ.ศ. ๖๒๑ โดยพระเจ้ามิ่งดี แห่งราชวงศ์ฮั่น

^๓ อ้างแล้วใน ๑

^๔ แม้ว่า พระพุทธศาสนาจะเผยแผ่เข้ามาในสุวรรณภูมิราวพ.ศ. ๒๓๕ แต่ในบันทึกของพระพรหมคุณภรณ์ (ป. อ. ปยุตโต) ในหนังสือกาลานุกรม พระพุทธศาสนาในอารยธรรมโลก กล่าวว่า คนชาติไทยเริ่มนับถือพระพุทธศาสนา รวพ.ศ. ๖๒๑ โดยพระเจ้ามิ่งดี แห่งราชวงศ์ฮั่น ทรงส่งทูตสันถวไมตรีมายังขุนหลวงเม้า กษัตริย์ไทยแห่งอาณาจักรอัยลาว คณะทูตได้นำพระพุทธศาสนาเข้ามาด้วย ทำให้หัวเมืองไทยทั้ง ๓๓ หัวเมือง มีราษฎร ๕๑,๘๔๐ ครอบครัว จำนวนคนประมาณ ๕๕๓,๓๐๐ คน หันมารับนับถือพระพุทธศาสนาเป็นครั้งแรก

๑๓๗

ทรงส่งทูตสันถวไมตรีมายังขุนหลวงเฒ่า กษัตริย์ไทยแห่งอาณาจักรอัยลาว คณะทูตได้นำพระพุทธศาสนาเข้ามาด้วย ทำให้หัวเมืองไทยทั้ง ๗๗ มีราษฎร ๕๑,๘๙๐ ครอบครัว จำนวนคนประมาณ ๕๕๓,๗๐๐ คน นับมาจับนับถือพระพุทธศาสนาเป็นครั้งแรก

พ.ศ. ๑๐๔๐ พวกหุณะ หรือฮั่นขาว ซึ่งเป็นชนเผ่าเร่ร่อนจากเอเชียกลางตอนเหนือ ได้บุกเข้ามาครอบครองชมพูทวีปภาคตะวันตกเฉียงเหนือทั้งหมด ได้ทำลายเมืองตักสิลา ศูนย์กลางการศึกษาพระพุทธศาสนาแถบพ่ายพลงสิ้นเชิง

พ.ศ. ๑๑๔๘-๑๑๖๒ ราชาศางกะ เป็นฮินดูนิกายไศวะ ได้ทำลายพระพุทธศาสนาอย่างรุนแรง เช่น สังหารพระสงฆ์ที่กุสินารามากสิ้น โคนพระศรีมหาโพธิ์ที่พุทธคยา นำพระพุทธรูปออกจากพระวิหาร แล้วเอาศิวลึงค์เข้าไปตั้งแทน

๓) พุทธศาสนาเจริญรุ่งเรือง ยุคที่ ๓

พ.ศ. ๑๑๔๙-๑๑๙๐ พระเจ้าหรรษะเป็นกษัตริย์ชาวพุทธ ได้ทรงทะนุบำรุงพระพุทธศาสนา รวมทั้งอุปถัมภ์มหาวิทยาลัยนาลันทาพระองค์ทรงดำเนินนโยบายคล้ายอย่างพระเจ้าอโศก

ราชวงศ์पालะ (ประมาณพ.ศ. ๑๒๙๓ - ๑๖๖๓) ซึ่งล้วนเป็นกษัตริย์ชาวพุทธ ได้ส่งเสริมการศึกษา ศาสนา ศิลปะและวัฒนธรรมเป็นอย่างยิ่ง

ในสมัยของพระเจ้าหรรษะ และราชวงศ์पालะ (ระหว่างพ.ศ.๑๒๙๓-๑๔๐๐) ซึ่งอยู่ทางใต้ของอินเดีย อาณาจักรปลลวะตั้งขึ้นที่กัญจี ราว พ.ศ. ๗๖๘ แล้วเรืองอำนาจขึ้นมาจนกระทั่งราว พ.ศ. ๑๑๕๐ ก็ปกครองดินแดนกว้างขวางมาก รวมทั้งอาณาจักรทมิฬด้วย มีการนำตัวอักษร “ปลลวะ” ของอินเดียมาใช้ในดินแดนสุวรรณภูมิ (ราวพ.ศ. ๙๐๐-๑๒๐๐ ซึ่งหลังจากพ.ศ. ๑๓๐๐ อาณาจักรपालะก็เริ่มเสื่อมถอยและหมดสิ้นไปราวพ.ศ. ๑๔๐๐)

อักษรตามด้วยภาษากัปूरณคตี รวมทั้งหมดเรียกว่า อักษรศาสตร์จากชมพูทวีป ล้วนได้รับยกย่องว่าสูงส่งและศักดิ์สิทธิ์ ผู้รู้หรือผู้เชี่ยวชาญทางอักษรศาสตร์ชมพูทวีป เช่น พระ และ พรหมณ์ได้รับยกย่องจากหัวหน้าเผ่าหรือเจ้าเมืองที่ได้ชื่อสถานะใหม่ว่ากษัตริย์ ให้มีฐานะสูงเป็นที่ปรึกษาทางพิธีกรรมหรือเป็นครู อาจารย์ เป็นปโรหิตผู้ประกอบพิธีกรรมอันศักดิ์สิทธิ์ ทำให้สถาบันกษัตริย์เป็นที่ยอมรับของกลุ่มชนเผ่าเหล่ากอที่มีหลากหลาย และกว้างขวางออกไปเรื่อยๆ

ศาสนาพุทธถูกทำลายทั้งโดยฮินดูและมุสลิม ในปี พ.ศ. ๑๗๔๑-๑๗๕๐ บั๊กขีแยร์ซัลยีหรือซัลยี ยกกองทัพมุสลิมเตอร์กเข้ามาแถบพิหารและเบงกอล ซัลยีได้เผาทำลายอาคารสถานที่ และให้คนเลือกเอา ระหว่างอิสลามกับความตาย มหาวิทยาลัยพุทธศาสนาทุกแห่งถูกทำลายจนหมดสิ้น เมื่อทัพมุสลิมเตอร์กประสบความสำเร็จในการรบทำลาย ฆ่าคนที่ไม่ยอมเปลี่ยนศาสนาและพระภิกษุสงฆ์จนหมดสิ้น เผาวัดและกวาดเอาทรัพย์สิ้นไปแล้ว พระพุทธศาสนาก็สูญสิ้นจากชมพูทวีป

การเจริญรุ่งเรืองของพุทธศาสนาในแต่ละยุคมีผลต่อการเผยแพร่พระพุทธศาสนา ศิลปวัฒนธรรมและวิทยาการต่างๆ ในไทย ดังนี้

พุทธศาสนาเจริญรุ่งเรือง ยุคที่ ๑ (ประมาณ พ.ศ. ๒๑๘ – ๒๙๘)

ในสมัยของพระเจ้าอโศกมหาราช มีการส่งพระศาสนาทูต ๙ สายไปประกาศพระศาสนาในแดนห่างไกล ๙ แห่ง พระโสณะเถระและพระอุตตระเถระ นำพระพุทธศาสนามาเผยแผ่ยังดินแดนสุวรรณภูมิ ทำให้ศาสนาพุทธได้มาปักหลักและเผยแพร่อุ่ประชาชนในดินแดนสุวรรณภูมิ

พุทธศาสนาเจริญรุ่งเรือง ยุคที่ ๒ (ประมาณ พ.ศ. ๖๒๑ – ๖๔๕)

ในสมัยของพระเจ้ากนิษกะ กษัตริย์ยิ่งใหญ่ที่สุดของอาณาจักรกุษาณมีการเผยแพร่ศาสนาพุทธไปเอเชียกลาง แล้วขยายไปจีน ต่อมาจีนส่งทูตมายังกษัตริย์ไทย แห่งอาณาจักรอัยลาว ทำให้ราษฎร ๕๑,๘๙๐ ครอบครัว จำนวน ๕๕๓,๗๐๐ คนหันกลับมานับถือพุทธศาสนาเป็นครั้งแรก

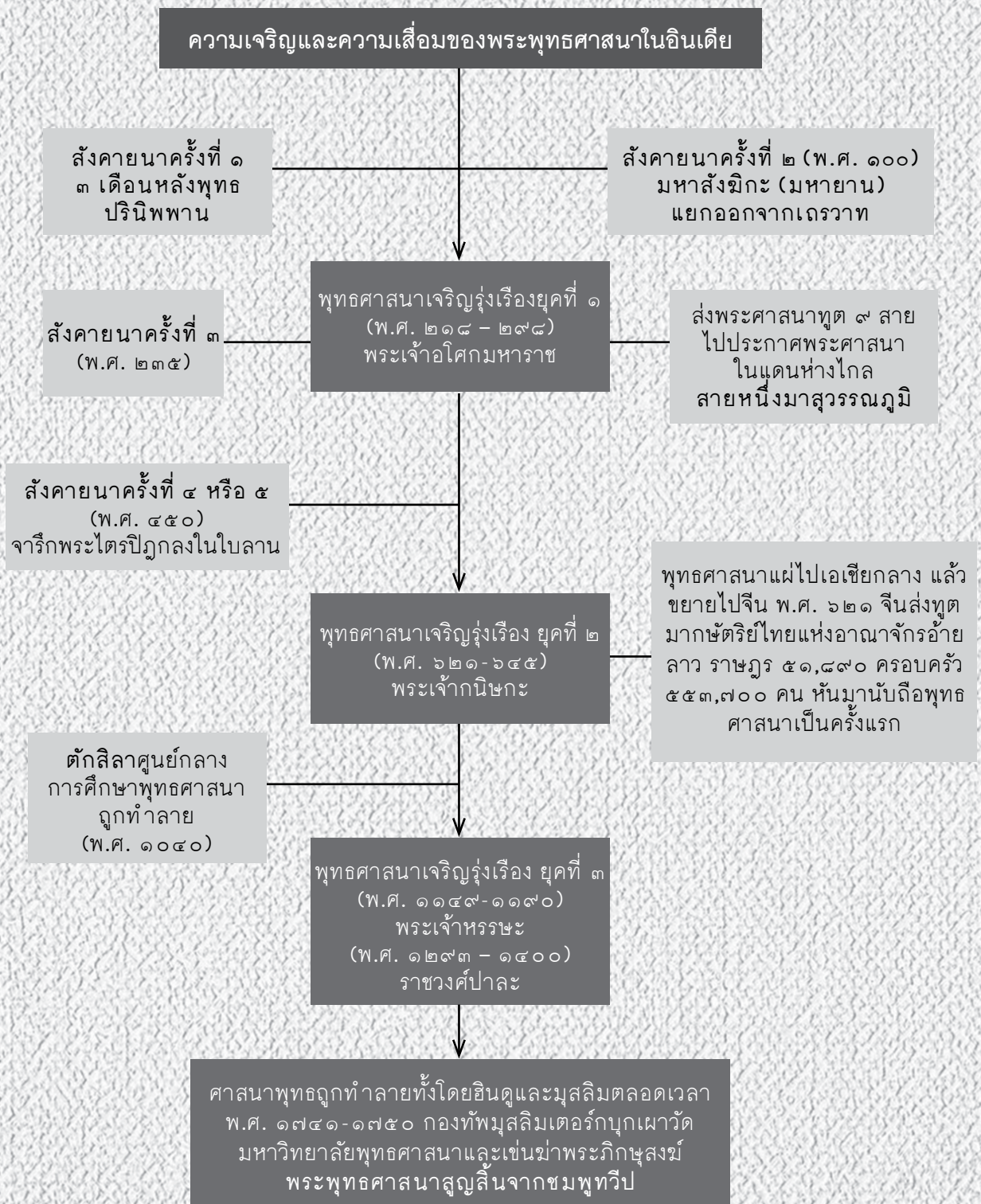
พุทธศาสนาเจริญรุ่งเรือง ยุคที่ ๓ (พ.ศ. ๑๑๔๙-๑๑๙๐)

ในสมัยของพระเจ้าหรรษะ และในระหว่าง พ.ศ. ๑๒๙๓-๑๔๐๐ ราชวงศ์ปาละซึ่งอยู่ทางใต้ของอินเดียอาณาจักรปัลลวะตั้งขึ้นที่กัญจี ราว พ.ศ. ๗๖๘ แล้วเรืองอำนาจขึ้นมาจนกระทั่งราว พ.ศ. ๑๑๕๐ ก็ปกครองดินแดนกว้างขวางมาก รวมทั้งอาณาจักรทมิฬด้วย มีการนำตัวอักษร “ปัลลวะ” ของอินเดียมาใช้ในดินแดนสุวรรณภูมิ (ราวพ.ศ. ๙๐๐-๑๒๐๐ ซึ่งหลังจากพ.ศ. ๑๓๐๐ อาณาจักรปาละก็เริ่มเสื่อมถอยและหมดสิ้นไปราวพ.ศ. ๑๔๐๐)

การนำอักษรปัลลวะเข้ามาใช้ในดินแดนสุวรรณภูมิ น่าจะมีผลกระทบอย่างสูงต่อการรับเอาศิลปะและวิทยาการต่างๆ รวมทั้งการแพทย์ดั้งเดิมของอินเดียตอนใต้ มาสู่ชนชาติต่างๆ ในสุวรรณภูมิ^๕ โดยเฉพาะส่วนที่เป็นประเทศไทยปัจจุบัน เนื่องจากการเปลี่ยนสถานะของหัวหน้าเฝ้าหรือเจ้าเมืองขึ้นเป็นสถานะใหม่ว่ากษัตริย์ พระและพราหมณ์มีฐานะสูงเป็นครู อาจารย์ เป็นปุโรหิต จึงเป็นไปได้ที่จะมีการนำเอาวิทยาการต่างๆ มาใช้และเผยแพร่ในสถาบันกษัตริย์ ต่อมาจึงขยายวงไปยังประชาชนทั่วไป

การนวดไทยมีแบบแผนหรือวิธีการนวดบางอย่างที่คล้ายคลึงกับการนวดเกราะละ เช่น การนวดด้วยการใช้เท้าและน้ำมันแล้วมาเหยียบหรือกดที่ตัวผู้ป่วย การใช้ลูกประคบที่ทำจากข้าวอ่อน การพอกยา เป็นต้น

^๕ หลังจากยุคสุวรรณภูมิแล้วได้กลายเป็นยุคทวารวดี (พุทธศตวรรษที่ ๕-๑๕) และมีรัฐชาติหลายแห่งเช่น ศรีวิชัย (พ.ศ. ๑๒๐๒-๑๓๕๘) รัฐละโว้ (พ.ศ. ๑๑๙๑-๑๔๓๐) ทริภุญชัย (พ.ศ. ๑๒๐๖-๑๘๓๕) สุโขทัย (พ.ศ. ๑๓๙๒-๑๙๘๑) จนมาเป็นกรุงศรีอยุธยา ซึ่งอาจถือเป็นรัฐประชาชาติแห่งแรก และมาเป็นประเทศไทยปัจจุบัน



๓. การเผยแพร่พระพุทธศาสนาในไทย

การเผยแพร่พระพุทธศาสนาเข้ามาในไทย มีหลายยุคหลายสมัย หลายทิศทาง และหลายนิกาย ซึ่งมีผลต่อการแพทย์ การดูแลสุขภาพในสังคมไทย ในหนังสือ กาลานุกรม พระพุทธศาสนาในอารยธรรมโลก ของพระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตฺโต) ได้กล่าวถึงการเผยแพร่พระพุทธศาสนาในสังคมไทยระยะต่างๆ ดังนี้

๑. การเผยแพร่พระพุทธศาสนาเข้ามายังดินแดนสุวรรณภูมิครั้งแรก

หลังการสังคายนาครั้งที่ ๓ พ.ศ. ๒๓๕ โดยพระเจ้าอโศกมหาราชทรงอุปถัมภ์ ใช้เวลา ๙ เดือน หลังการสังคายนา มีการจัดส่งพระศาสนาทูต ๙ สาย ไปประกาศพระศาสนา โดยสายหนึ่งมี พระโสณะและอุตตระ ไปยังสุวรรณภูมิ

ดินแดนสุวรรณภูมินี้ยังเป็นที่ถกเถียงกันว่า เป็นที่ใดกันแน่ บางมติว่า สุวรรณภูมิ คือ เมืองสะเทิมในพม่า บางมติว่า ทริภุณ्डรัฐ บางมติว่า ลียามรัฐ

การเผยแพร่พระพุทธศาสนาในดินแดนสุวรรณภูมิครั้งนี้ นับเป็นเป็นครั้งแรกของดินแดนสุวรรณภูมิที่ได้รู้จักและนับถือพระพุทธศาสนา ขนพื้นเมืองในสุวรรณภูมินั้นนับถือผี พร้อมกันนั้น พวกพราหมณ์ก็เข้ามาเผยแพร่ศาสนาฮินดูด้วย ทำให้ชุมชนท้องถิ่นใกล้เคียงบางแห่งรับพระพุทธศาสนา บางแห่งรับศาสนาพราหมณ์ แต่มีบางชุมชนแรกรับพุทธแล้วเปลี่ยนเป็นพราหมณ์ บางชุมชนแรกรับพราหมณ์แล้วเปลี่ยนเป็นพุทธ เป็นเหตุให้มีหลายแห่งรับทั้งพุทธและพราหมณ์ปะปนอยู่ด้วยกันในชุมชนเดียวกันที่นับถือ “ผี” มาก่อนแล้ว

๒. พุทธศาสนาเข้าสู่จีน และชนชาติไทยเริ่มรับนับถือพระพุทธศาสนามากขึ้น

พ.ศ. ๖๐๘ (ค.ศ. ๖๕) เป็นปีที่ถือว่า จีนรับพระพุทธศาสนาเข้าสู่ประเทศโดยทางราชการ กล่าวคือ พระจักรพรรดิ มิ่งตี้แห่งราชวงศ์ฮั่น ทรงส่งคณะทูต ๑๘ คนไปสืบพระพุทธศาสนาที่ประเทศอินเดีย ณ เมืองไซตานหลังจากนั้น ๒ ปีคณะทูตกลับมาพร้อมด้วยพระภิกษุ ๒ รูป กับพระธรรมคัมภีร์จำนวนหนึ่ง

พ.ศ. ๖๒๑ (ค.ศ. ๗๘) ประมาณช่วงเวลานี้ ในยุคที่ไทยถูกจีนรุกรานตลอดมานั้น พระเจ้ามิ่งตี้แห่งราชวงศ์ฮั่น ทรงส่งทูตสันถวไมตรีมายังขุนหลวงเฒ่า กษัตริย์ไทยแห่งอาณาจักรอัยลาว คณะทูตได้นำพระพุทธศาสนาเข้ามาด้วย ทำให้หัวเมืองไทยทั้ง ๗๗ มีราษฎร ๕๑,๘๙๐ ครอบครัว จำนวนคนประมาณ ๕๕๓,๗๐๐ คน นับมารับนับถือพระพุทธศาสนาเป็นครั้งแรก

๓. อาณาจักรศรีวิชัยกับการเผยแพร่พระพุทธศาสนาแบบมหายานในภาคใต้ของไทย

พ.ศ. ๑๑๐๐ (ราวค.ศ. ๖๐๐) มีอาณาจักรใหม่ที่สำคัญเรียกว่า ศรีวิชัยเกิดขึ้น ในดินแดนที่ปัจจุบันเป็นอินโดนีเซียและมาเลเซีย ก่อนเกิดอาณาจักรศรีวิชัย ที่ชวา พุทธศาสนาได้มาตั้งมั่นนานแล้วก่อนคริสต์ศตวรรษที่ ๕ โดยมีภิกษุ เช่น พระคุณวรมันมาเผยแพร่ธรรม แม้ที่สุมาตราพระพุทธศาสนาก็คงได้มาถึงในยุคเดียวกัน

อาณาจักรนี้เริ่มขึ้นโดยชาวฮินดูจากอินเดียได้มาตั้งถิ่นฐานที่ปาเลมบังในเกาะสุมาตรา ตั้งแต่ก่อนค.ศ. ๖๐๐ แต่มีชื่อปรากฏครั้งแรกในบันทึกของหลวงจีนฮี้จิง ผู้มาแวะบนเส้นทางสู่ชมพูทวีปเมื่อพ.ศ. ๑๒๑๔ หลวงจีนฮี้จิงบันทึกว่า ที่ศรีวิชัย พุทธศาสนาหินยานยังเป็นหลัก ผู้นำถือนิกายมหายานมีน้อย

ต่อมาไม่นาน เมื่ออาณาจักรในชมพูทวีปที่นับถือนิกายมหายาน มีกำลังขึ้น โดยเฉพาะในยุคปาละ และขยายมาทางแถบที่เป็นแคว้นเบงกอลในปัจจุบัน พุทธศาสนาหินยานก็มายังศรีวิชัยตามเส้นทางค้าขาย

ในระยะเวลาที่ศรีวิชัยครอบครองสุมาตรา ซวา บอร์เนียวตะวันตก และแหลมมลายู มีอำนาจคุมช่องแคบมะละกาเป็นใหญ่ในเส้นทางการค้าระหว่างเอเชียอาคเนย์กับอินเดีย และเป็นศูนย์กลางเก็บพักส่งต่อสินค้าระหว่างอินเดียบกับจีน รุ่งเรืองอยู่ ๕ ศตวรรษ ศรีวิชัยก็ได้เป็นศูนย์กลางแห่งหนึ่งของพุทธศาสนาหินยานด้วย เป็นเวลายาวนานถึงประมาณพ.ศ. ๑๘๐๐ (คริสต์ศตวรรษที่ ๑๓)

ระหว่างนั้น ศรีวิชัยอ่อนแอไประยะหนึ่ง เมื่อถูกพระเจ้าราเชนทรที่ ๑ แห่งอาณาจักรโจฬะยกทัพมาตีในพ.ศ. ๑๕๖๘ (ค.ศ. ๑๐๒๕) และโจฬะยึดครองซวาได้ส่วนใหญ่ ต่อมา ศรีวิชัยก็รุ่งเรืองขึ้นได้อีกและคงอยู่อีกนานจนเลือนลับไปเมื่ออาณาจักรใหม่ชื่อ “มชปหิต” เติบโตขึ้นมาแทนที่ในระยะเวลาพ.ศ. ๑๘๐๐

พ.ศ. ๑๓๐๐ (ค.ศ. ๗๕๗) ในช่วงเวลานี้ ดินแดนที่เป็นภาคใต้ของประเทศไทยปัจจุบัน ได้รวมอยู่ในเขตของอาณาจักรศรีวิชัย พุทธศาสนาแบบมหายานจึงรุ่งเรืองในดินแดนแถบนี้ด้วย ดังมีเจดีย์พระบรมธาตุไชยา และพระบรมธาตุนครศรีธรรมราช กับทั้งปฏิมาของพระอวโลกิเตศวรโพธิสัตว์ เป็นต้น เป็นประจักษ์พยาน

๔. การเผยแผ่พระพุทธศาสนาในยุคทวาราวดี

พ.ศ. ๑๑๕๐ (ประมาณค.ศ. ๖๐๗) อารยธรรมทวาราวดี ของชนชาติมอญ ได้เจริญรุ่งเรืองเด่นขึ้นมาในดินแดนที่เป็นประเทศไทยปัจจุบัน แถบลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาตอนล่าง ตั้งเมืองหลวงที่นครปฐม เป็นแหล่งรับวัฒนธรรมชมพูทวีป รวมทั้งพระพุทธศาสนา แล้วเผยแพร่ออกไปในเขมร พม่า ไทยอยู่นานจนเลือนหายไปอาณาจักรสยามยุคสุโขทัยแห่งพุทธศตวรรษที่ ๑๘-๑๙

อาณาจักรทวาราวดีนี้เจริญขึ้นมาในดินแดนที่ถือว่าเคยเป็นถิ่นซึ่งเรียกว่าสุวรรณภูมิในสมัยโบราณ ตั้งแต่ก่อนยุคโคโคก ในพุทธศตวรรษที่ ๓

๕. การเผยแผ่พระพุทธศาสนาในไทยอีสานและภาคกลาง

พ.ศ. ๑๕๕๐ (ค.ศ. ๑๐๐๗) ในช่วงเวลานี้ อาณาจักรขอมโบราณเรืองอำนาจ ปกครองถึงดินแดนที่เป็นภาคตะวันออกเฉียงเหนือและภาคกลางของประเทศไทยปัจจุบัน โดยตั้งละโว้หรือลพบุรีเป็นราชธานีแถบนี้ พุทธศาสนาแบบมหายานที่ขอมรับจากศรีวิชัย ผสมกับศาสนาฮินดู จึงเข้ามาปะปนกับพุทธศาสนาแบบเถรวาทที่สืบมาแต่เดิม มีพระสงฆ์ทั้ง ๒ นิกาย และภาษาสันสกฤต ก็ได้เข้ามามีอิทธิพลมากในภาษาและวรรณคดีไทยแต่บัดนั้น

๖. พุทธศาสนาเถรวาทแผ่ขยายจากพม่ามาไทย

พ.ศ. ๑๕๘๗ (ค.ศ. ๑๐๔๔) พระเจ้าอโนรุธมหาราช หรือ**อินรามาฆังข่อ** ตั้งอาณาจักรพุกาม ปรากฏมอญรวมพม่าเป็นอันเดียวได้ครั้งแรก

พระเจ้าอโนรุธแห่งเมืองพุกามนั้น เป็นกษัตริย์ของชนชาวมรรมะที่รุนแรง นับถือศาสนาพุทธแบบตันตระ แต่ได้เปลี่ยนพระทัยมานับถือศาสนาพุทธเถรวาทเมื่อได้ทรงพบกับพระเถระชาวตะเลง (รามัญหรือมอญ) แห่งเมืองสะเทิม (คือสุธรรมนคร หรือสุธรรมปุระ) นามว่าอรหันต์ (ชื่อเดิมว่าธรรมทัสสี) ต่อมาเมื่อพระเจ้าอโนรุธไปตีเมืองสะเทิมได้ ก็ขน**พระไตรปิฎก**มาเมืองพุกาม

เมื่อพระเจ้าอโนรุธรวมพม่าแล้ว ได้แผ่อำนาจเขตมาถึงล้านนา ล้านช้าง จดลพบุรีและทวาราวดี เป็นเหตุให้พุทธศาสนาแบบพุกามจากมอญเผยแพร่ในดินแดนเหล่านี้ด้วย

พุกามเสียแก่มองโกล คือจักรพรรดิคุปโลซาน ในพ.ศ. ๑๘๓๐

๗. การเผยแพร่พุทธศาสนาในสมัยอาณาจักรสุโขทัย

พุทธศาสนาเถรวาทสายลังกาวงศ์รุ่งเรือง

พ.ศ. ๑๘๐๐ (ค.ศ. ๑๒๕๗) พ่อขุนศรีอินทราทิตย์ประกาศอิสรภาพไม่ขึ้นต่อขอม และตั้ง**อาณาจักรสุโขทัย**

ในรัชกาลที่ ๓ พ่อขุนรามคำแหงมหาราช (ขึ้นครองราชย์ พ.ศ. ๑๘๑๘/ค.ศ. ๑๒๗๕ หรือพ.ศ. ๑๘๒๒/ค.ศ. ๑๒๗๙) ได้แผ่ขยายพระราชอาณาเขตออกไปอย่างกว้างขวาง ทรงปกครองราชอาณาจักรอย่างบิดากับบุตร ทรงประดิษฐ์ตัวอักษรไทยในปีพ.ศ. ๑๘๒๖ และทรงอาราธนาพระมหาเถรสังฆราชขึ้นมาจากเมืองนครศรีธรรมราช มาพำนัก ณ วัดอรัญญิก ตั้งคณะสงฆ์ลังกาวงศ์พระพุทธานุภาพเป็นศาสนาประจำราชอาณาจักรและรุ่งเรืองสืบมา **พระพุทธรูปหิน** ซึ่งสร้างในลังกามาอยู่ที่นครศรีธรรมราช ก็ขึ้นมาประดิษฐาน ณ กรุงสุโขทัย ในรัชกาลนี้**พุทธศิลป์แบบลังกา**เริ่มเข้ามาแทนที่พุทธศิลป์แบบมหานม แม้แต่พระมหาธาตุนครศรีธรรมราช ก็แปลงรูปเป็นสถูปแบบลังกา

ในรัชกาลที่ ๕ (บ้างว่า ที่ ๖) พระมหาธรรมราชาลิไท (ลือไท กั้ว) ซึ่งเสวยราชย์ พ.ศ. ๑๘๙๐-๑๙๒๑ (ค.ศ. ๑๓๔๗-๑๓๗๘) ทรงอาราธนาพระมหาเถรสังฆราชเมืองลังกานามว่า สุมนะ มาสู่สุโขทัยในปีพ.ศ. ๑๙๐๔ (ค.ศ. ๑๓๖๑) ครั้นออกพรรษาแล้ว เสด็จออกผนวชชั่วคราว ณ วัดอรัญญิก นับว่าเป็นกษัตริย์ไทย**พระองค์แรกที่ทรงผนวช** และทรงพระราชนิพนธ์**ไตรภูมิพระร่วง** ซึ่งถือกันว่าเป็นวรรณคดีไทยเล่มแรก ทรงจัดระเบียบคณะสงฆ์แบ่งเป็น ๒ ฝ่ายอย่างลังกา เป็น**คามวาสี** และ**อรัญวาสี**

เมื่อพระเจ้าลิไทสวรรคตใน พ.ศ. ๑๙๒๑ แล้วพระราชโอรสได้ขึ้นครองราชย์เป็นพระเจ้าไสยลือไท แต่ในปีนั้นเอง สุโขทัยก็ตกเป็นประเทศราชขึ้นต่อกรุงศรีอยุธยา

๘. การเผยแพร่พุทธศาสนาในสมัยกรุงศรีอยุธยา

พ.ศ. ๑๘๙๓ (ค.ศ. ๑๓๕๐) พระเจ้าอู่ทอง (รามาริบัติที่ ๑) ตั้งกรุงศรีอยุธยา

พ.ศ. ๑๘๙๖ (ค.ศ. ๑๓๕๓) ที่เมืองลาว เจ้าฟ้าจุมตั้งอาณาจักรล้านช้าง เป็นอิสระจากขอม ครองราชย์ที่เมืองหลวงพระบาง ยกพระพุทธศาสนาเถรวาทเป็นศาสนาประจำราชอาณาจักร

๙. การเผยแพร่พุทธศาสนาในล้านนา

พ.ศ. ๑๘๙๘-๑๙๒๘ (ค.ศ. ๑๓๕๕-๑๓๘๕) ที่อาณาจักรล้านนา ซึ่งพระเจ้าเม็งราย (พญาเม็งราย ก็ว่า) ทรงเป็นต้นราชวงศ์เริ่มประมาณ พ.ศ. ๑๘๐๒ และทรงสร้างเมืองเชียงใหม่เป็นราชธานีเสร็จในพ.ศ. ๑๘๓๕

ในรัชกาลพระเจ้ากือนาธรรมิกราช ประมาณพ.ศ. ๑๙๑๓ พระเจ้ากือนาทรงส่งราชทูตมายังพระเจ้าลิไท ขออาราธนาพระสังฆราชสุมนเถร พร้อมด้วยพระบรมสารีริกธาตุ ไปยังล้านนา เป็นการเริ่มต้นพุทธศาสนาแบบลังกาวงศ์ในล้านนา และเพื่อบรรจุพระบรมสารีริกธาตุที่อัญเชิญมานั้น จึงมีการสร้างพระธาตุเจดีย์ที่วัดบุบผาราม (วัดสวนดอก) เสร็จพ.ศ. ๑๙๑๗ และพระธาตุดอยสุเทพ เสร็จ พ.ศ. ๑๙๒๗

เชียงใหม่มีเรื่องขัดแย้งทำศึกกับอยุธยาเรื่อยๆ บางครั้งก็ขึ้นต่อกรุงศรีอยุธยา บางครั้งก็ขึ้นต่อพม่า ครั้นเมื่อพระเจ้าตากสินมหาราชทรงตั้งกรุงธนบุรีในปีพ.ศ. ๒๓๑๐ ได้ทรงขึ้นไปทำศึกชิงเชียงใหม่ให้เป็นอิสระจากพม่าในปี พ.ศ. ๒๓๑๗ (ค.ศ. ๑๗๗๔) เชียงใหม่จึงมีเจ้าเมืองปกครองต่อมา จนในที่สุด ถึงรัชกาลที่ ๕ ขึ้นสู่ยุคสมัยใหม่ มีการจัดระบบการปกครองบ้านเมืองให้ทันสมัย ล้านนาก็เข้าอยู่ในแบบแผนเดียวกับดินแดนส่วนอื่นทั้งปวงในพระราชอาณาจักรไทย ซึ่งได้พัฒนามาจนแบ่งเป็นจังหวัดต่างๆ ดังที่ปรากฏในปัจจุบัน





บทที่ ๘

หลักฐานและ
บันทึกสำคัญ
เกี่ยวกับหนองไทย

๑. ยุคสุวรรณภูมิ
 - ๑.๑ ความเป็นมาของสุวรรณภูมิ
 - ๑.๒ พราหมณ์ พุทธ พบผีสุวรรณภูมิ
 - ๑.๓ สุวรรณภูมิ: สยามประเทศไทย
 - ๑.๔ อักษร ภาษา วรรณคดี จากชมพูทวีปถึงสุวรรณภูมิ
 - ๑.๕ ภาษาและอักษรไทยในสุวรรณภูมิ
๒. บันทึกนวดไทยที่เก่าแก่ที่สุดพบในสมัยอยุธยา
๓. บันทึกนวดไทยในสมัยรัตนโกสินทร์

การนวดไทยมีต้นกำเนิดจากการแพทย์ในสายพุทธศาสนาหรือไม่ หรือมาจากการนวดอายุรเวท หรือมาจากโยคะ หรือมาจากการนวดพื้นบ้านที่มีอยู่เดิม เราต้องค่อยๆ ดูหลักฐานเชิงประจักษ์ที่มีอยู่ รวมทั้งการวิเคราะห์ ปรัชญา ทฤษฎีทางการแพทย์ การวินิจฉัย แบบแผนการบำบัด ว่าสอดคล้องหรือสืบทอดมาจากการนวดสายใด

หลักฐานการบันทึกเป็นลายลักษณ์อักษรที่เกี่ยวข้องกับการนวดไทย ประมวลได้ดังนี้

๑. ยุคสุวรรณภูมิ

(ก่อนพุทธศตวรรษที่ ๓ – พุทธศตวรรษที่ ๕)

๑.๑ ความเป็นมาของสุวรรณภูมิ^๑

สุวรรณภูมิเป็นผืนแผ่นดินใหญ่เดียวกันเกือบทั้งหมด ตั้งแต่ตอนเหนือ (คือทางใต้ของจีนปัจจุบัน) ลงไปหมู่เกาะฟิลิปปินส์และบรูไน จนถึงตอนใต้สุดซึ่งเป็นบริเวณหมู่เกาะของอินโดนีเซีย เช่น สุมาตรา ซาบาอร์เนียว ฯลฯ ขณะนั้นแผ่นดินใหญ่อันเป็นที่ตั้งของประเทศไทยและมาเลเซียยังเชื่อมต่อไปเป็นผืนเดียวกันกับฟิลิปปินส์และอินโดนีเซีย

ราว ๕,๐๐๐ – ๗,๐๐๐ ปี มนุษย์อุษาคเนย์ (ปัจจุบันคือเอเชียตะวันออกเฉียงใต้) เริ่มปลูกข้าว แล้วกินข้าวเป็นอาหาร ราว ๕,๐๐๐ ปีมานี้เอง คนเริ่มตั้งหลักแหล่ง ปลูกเพิงอยู่อย่างง่าย ๆ ด้วยไม้ไผ่ และมุงด้วยใบไม้ทั่วไป นานเข้าก็รวมอยู่ด้วยกันเป็นหมู่ มี “หัวหน้า” มีที่ฝังศพ “หัวหน้า” เป็นแหล่งศักดิ์สิทธิ์

ราว ๓,๐๐๐ ปี มีการถลุงเหล็กทำเครื่องมืออย่างกว้างขวางเกือบทั่วไปหมด ทำให้เกิดการเคลื่อนย้ายหลักแหล่งไปมาเพื่อหาแร่ธาตุ และทรัพยากรอุดมสมบูรณ์ เช่น เหล็ก เกลือ เหล็กเป็นโลหะสำคัญที่สุดที่จะกระตุ้นให้เกิดการค้าขายแลกเปลี่ยนทั่วภูมิภาค จนมีการรวมตัวสร้างเป็นเมือง และเป็นรัฐ เช่น รัฐที่พิมาย รัฐละโว้ รวมถึงรัฐสุโขทัย

ผี เป็นระบบความเชื่อ หรือ ศาสนา ของคนยุคปฏิวัติเทคโนโลยี ผี หรือ อำนาจเหนือธรรมชาติของแต่ละเผ่าพันธุ์ มีต่างกันบ้าง ส่วนที่เชื่อร่วมกันคือ งู และ กบ

๑.๒ พราหมณ์-พุทธ พบผีสุวรรณภูมิ

พ่อค้ากับนักแสวงโชคชาวอินเดียเดินทางมาค้าขายแลกเปลี่ยนสิ่งของสินค้ากับหัวหน้าเผ่าพันธุ์ของชุมชนในดินแดนอุษาคเนย์ นอกจากค้าขายแลกเปลี่ยนสิ่งของสินค้าแล้ว คนพื้นเมืองโดยเฉพาะกลุ่มผู้นำยังรับเอาอารยธรรมจากชมพูทวีปมาใช้ในชุมชนท้องถิ่นด้วย

ชาวอินเดียโบราณที่เดินเรือทะเลเลียบชายฝั่งเข้ามาติดต่อกับชาวสุวรรณภูมิ นอกจากพ่อค้าที่มั่งคั่งแล้วยังมีชนวรรณะอื่นและกลุ่มอื่นด้วย คือ พราหมณ์ และนักบวช ฯลฯ บางพวกเข้ามาตั้งหลักแหล่งชั่วคราวไปๆ มาๆ แต่บางพวกตั้งถิ่นฐานถาวรด้วยเหตุผลหลายอย่างจนกลายเป็นส่วนหนึ่งของคนพื้นเมืองก็มี บางพวกแต่งงานกับคนพื้นเมืองแล้วสืบโคตรตระกูลมีลูกหลานกลายเป็นคนพื้นเมืองไปก็ไม่น้อย

หลังพระพุทธเจ้าเสด็จดับขันธปรินิพพานแล้วราวๆ ๒๐๐ ปีเศษ (ปีพ.ศ. ๒๓๕) มีการสังคายนาพระธรรมคำสอนในพระพุทธศาสนา ครั้งที่ ๓^๒ มีพระอรหันต์ ๑,๐๐๐ รูป โดยมีพระโมคคัลลีบุตรติสสะเถระเป็นประธาน ประชุมทำที่โอศาการาม เมืองปาฏลิบุตร โดยพระเจ้าอโศกทรงอุปถัมภ์ ใช้เวลา ๙ เดือน

หลังสังคายนาแล้ว มีการจัดส่งพระศาสนทูต ๙ สาย ไปประกาศพระศาสนา มีพระสงฆ์ ๒ รูป คือ พระโสณะกับ พระอุตตระ อาศัยเรือพ่อค้าเข้ามาเผยแพร่พระพุทธศาสนาเป็นครั้งแรกที่ดินแดนสุวรรณภูมิ

^๑ สุจิตต์ วงศ์เทศ. สุวรรณภูมิ: ต้นกระแสประวัติศาสตร์ไทย.

^๒ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตโต) กาลานุกรม พระพุทธศาสนาในอารยธรรมโลก. พิมพ์ครั้งที่ ๕. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ผลิธรรม; ๒๕๕๔.

พระพุทธศาสนาเริ่มประดิษฐานลงในภูมิภาคนี้เป็นครั้งแรกตรงบริเวณที่อยู่ระหว่างลำแม่น้ำกลอง-ท่าจีน (ปัจจุบันคือเขตอำเภออุทุมพร จังหวัดสุพรรณบุรี กับบ้านดอนตาเพชร เขตอำเภอพนมทวน จังหวัดกาญจนบุรี)^๓

พร้อมกันครั้งนั้น พวกพราหมณ์ก็เข้ามาเผยแพร่ศาสนาฮินดูด้วย ทำให้ชุมชนท้องถิ่นใกล้เคียงบางแห่งรับพระพุทธศาสนา บางแห่งรับศาสนาพราหมณ์ แต่มีบางชุมชนแรกรับพุทธแล้วเปลี่ยนเป็นพราหมณ์ บางชุมชนแรกรับพราหมณ์แล้วเปลี่ยนเป็นพุทธ เป็นเหตุให้มีหลายแห่งรับทั้งพุทธและพราหมณ์ปะปนอยู่ด้วยกันในชุมชนเดียวกันที่นับถือ “ผี” มาก่อนแล้ว

แม้ว่า พระพุทธศาสนาจะเผยแพร่เข้ามาในสุวรรณภูมิราวพ.ศ. ๒๓๕ แต่บันทึกของพระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตโต) ในหนังสือกาลานุกรม พระพุทธศาสนาในอารยธรรมโลก กล่าวว่า คนชาติไทยเริ่มนับถือพระพุทธศาสนา ราวพ.ศ. ๖๒๑ โดยพระเจ้ามิ่งดี แห่งราชวงศ์ฮั่น ทรงส่งทูตสันถวไมตรีมายังขุนหลวงเม้า กษัตริย์ไทยแห่งอาณาจักรอ้ายลาว คณะทูตได้นำพระพุทธศาสนาเข้ามาด้วย ทำให้หัวเมืองไทยทั้ง ๗๗ หัวเมือง มีราษฎร ๕๑,๘๘๐ ครอบครัว จำนวนคนประมาณ ๕๕๓,๗๐๐ คน นับมารับนับถือพระพุทธศาสนาเป็นครั้งแรก

๑.๓ “สุวรรณภูมิ” สยามประเทศไทย

สยามเป็นชื่อดินแดนที่มีขอบเขตไม่ชัดเจน แต่มักเป็นที่รับรู้ทั่วไปทั้งภายในและภายนอกยุคนั้นว่าหมายถึงพื้นที่บริเวณที่เป็นประเทศไทยทุกวันนี้ แต่อาจล้ำล้ำซ้อนพื้นที่ประเทศเพื่อนบ้านใกล้เคียงบางแห่งด้วยแล้วมีชื่อในตำนานสมัยหลังๆ ว่า สยามประเทศ

คนที่อยู่ในดินแดนสยามเรียกว่า ชาวสยาม โดยไม่ระบุชาติพันธุ์ชนเผ่าเหล่ากอใดโดยเฉพาะ

แต่มีชาวสยามกลุ่มหนึ่งในตระกูลไทย-ลาว ที่อยู่ปะปนชาติพันธุ์อื่นๆ มาติดดำบรรพ์ ๓,๐๐๐ ปีมาแล้วผ่านยุคสุวรรณภูมิและยุคหลังๆ ต่อๆ มา จนมีอำนาจเป็นชนชั้นปกครองเรียกพวกของตนว่า “คนไทย” แล้วร่วมกับเครือญาติ “ขอม” ลุ่มน้ำเจ้าพระยาแห่งเมืองละโว้ (ลพบุรี) สถาปนาราชอาณาจักรสยามขึ้นเป็น “รัฐประชาชาติ” แห่งแรก เรียกชื่อกรุงศรีอยุธยา สืบมาเป็นกรุงธนบุรี ถึงกรุงรัตนโกสินทร์ จนเป็นประเทศไทย ทุกวันนี้

๑.๔ อักษร ภาษา วรรณคดี จากชมพูทวีปถึงสุวรรณภูมิ

สิ่งที่ต้องมากับศาสนาอย่างแยกกันไม่ได้คือ อักษร แล้วตามด้วยภาษากับวรรณคดี รวมทั้งหมดเรียกว่า อักษรศาสตร์จากชมพูทวีป ล้วนได้รับยกย่องว่าสูงส่งและศักดิ์สิทธิ์ แล้ววิวัฒนาการเป็นอักษรไทยทุกวันนี้

ผู้รู้หรือผู้เชี่ยวชาญทางอักษรศาสตร์ชมพูทวีป เช่น พระ และพราหมณ์ ได้รับยกย่องจากหัวหน้าเผ่าหรือเจ้าเมืองที่ได้ชื่อสถานะใหม่ว่ากษัตริย์ให้มีฐานะสูงเป็นที่ปรึกษาทางพิธีกรรมหรือเป็นครู อาจารย์

^๓ พระเจ้าอโศกได้ส่งสมณทูตไปประกาศพระธรรมในดินแดนต่างๆ ๔ แห่ง ดังปรากฏในคัมภีร์ ที่ปวงศ มหาวงศ์ และสมนตปาสาทิกา โดยมีพระโสณะและอุตรเถระ สองพี่น้องไปยังดินแดนสุวรรณภูมิ

เป็นบุโรหิตผู้ประกอบพิธีกรรมอันศักดิ์สิทธิ์ ทำให้สถาบันกษัตริย์เป็นที่ยอมรับของกลุ่มชนเผ่าเหล่ากอที่มีหลากหลายและกว้างขวางออกไปเรื่อยๆ ภาษาบาลี-สันสกฤตก็เริ่มเข้ามาปะปนในภาษาพูดพื้นเมือง

มนุษย์อุษาคเนย์ไม่เคยมีตัวอักษรใช้มาก่อน จึงมีแต่ภาษาพูด ไม่มีภาษาเขียน จะมีภาษาเขียนเป็นลายลักษณ์ก็ต่อเมื่อรับรู้อักษรจากชมพูทวีปเข้ามา แล้วดัดแปลงปรับใช้ในสมัยต่อมา

ตัวอักษรจากชมพูทวีปที่แพร่เข้ามาถึงดินแดนอุษาคเนย์เป็นรุ่นแรกๆ เท่าที่พบในจารึกของทุกแคว้นหรือทุกรัฐของภูมิภาคนี้ รูปแบบที่ได้รับความนิยมยกย่องมากที่สุดเป็นตัวอักษรที่วิวัฒนาการจากอักษรพราหฺมณหรืออักษรพราหฺมิ เมื่อราวปีพ.ศ. ๙๐๐ แต่นิยมเรียกชื่อว่า **อักษรปัลลวะ** ตามชื่อราชวงศ์ปัลลวะที่มีอำนาจครองดินแดนภาคใต้ของชมพูทวีปสมัยนั้น (อาณาจักรปัลลวะตั้งขึ้นที่กัญจี ราว พ.ศ. ๗๖๘ แล้วเรื่องอำนาจขึ้นมาจนกระทั่งราวพ.ศ. ๑๑๕๐ ก็ปกครองดินแดนกว้างขวางมาก รวมทั้งอาณาจักรทมิฬด้วย ในราวพ.ศ. ๑๓๐๐ ปัลลวะเสื่อมอำนาจลงและถูกทำลายลงโดยอาณาจักรทมิฬโจละราว พ.ศ. ๑๔๐๐)^๔ อักษรชนิดนี้จะมีวิวัฒนาการต่อไปเป็นรูปลักษณะเฉพาะตัว คือ อักษรทวารวดี อักษรมอญโบราณ อักษรขอมโบราณ ในที่สุดก็ส่งผลให้เกิดวิวัฒนาการเป็นอักษรไทย

หลังจากยุคสุวรรณภูมิแล้วได้กลายเป็นยุคทวารวดี (พุทธศตวรรษที่ ๕-๑๕) และมีรัฐชาติหลายแห่ง เช่น ศรีวิชัย (พ.ศ.๑๒๐๒-๑๓๕๘) รัฐละโว้ (พ.ศ.๑๑๙๑-๑๔๗๐) ทริภุญชัย (พ.ศ.๑๒๐๖-๑๘๓๕) สุโขทัย (พ.ศ.๑๗๙๒-๑๙๘๑) จนมาเป็นอาณาจักรศรีอยุธยา (พ.ศ. ๑๘๙๓-๒๓๑๐) ซึ่งอาจถือเป็นรัฐประชาชาติแห่งแรก และมาเป็นประเทศไทยปัจจุบัน

๑.๕ ภาษาและอักษรไทยในสุวรรณภูมิ^๕

จากยุคสุวรรณภูมิที่พัฒนาต่อมาเป็นยุคทวารวดี (ราวพ.ศ. ๑๑๐๐-๑๕๐๐) จากอักษรพราหฺมิหรือปัลลวะ ได้มีการพัฒนาอักษรทวารวดีขึ้น ซึ่งเป็นเสมือนกิ่งทางพัฒนาการระหว่างอักษรปัลลวะกับอักษรท้องถิ่นของของสุวรรณภูมิอย่างแท้จริง ได้แก่ **อักษรมอญโบราณ** (ในรัฐทวารวดี-ทริภุญชัย) **อักษรเขมรโบราณ** (ในกัมพูชาสมัยก่อนเมืองพระนคร) และ**อักษรกวิ** (ในคาบสมุทรมะหุเมาะ) เป็นต้น

อักษรเขมรโบราณ อักษรมอญโบราณ และอักษรกวิ เป็นอักษรท้องถิ่นที่วิวัฒนาการจากอักษรรุ่นแรกของอักษรปัลลวะ และอักษรรุ่นหลังปัลลวะที่เชื่อกันแพร่หลายในบ้านเมืองและแคว้นต่างๆ ของภูมิภาค ทั้งบริเวณผืนแผ่นดินใหญ่และหมู่เกาะ

อักษรเขมรโบราณ หรืออักษรขอม (หลังพ.ศ. ๑๔๐๐-๑๖๐๐)

วิวัฒนาการมาจากอักษรปัลลวะ (พุทธศตวรรษที่ ๑๑-๑๒) และหลังปัลลวะ (พุทธศตวรรษที่ ๑๓-๑๕) ในบริเวณสองฝั่งแม่น้ำโขงสมัยก่อนเมืองพระนคร แล้วเป็นอักษรท้องถิ่นของอาณาจักรกัมพูชาสมัยเมืองพระนคร (พุทธศตวรรษที่ ๑๕-๑๗)

อักษรเขมรโบราณได้วิวัฒนาการเป็นอักษรขอมแล้วแบ่งเป็น ๒ สาย ได้แก่ **อักษรขอมในประเทศไทย** และ**อักษรขอมในประเทศเขมร**

^๔ พระพรหมคุณาภรณ์(ป.อ. ปยุตโต) .กาลานุกรม พระพุทธศาสนาในอารยธรรมโลก. กรุงเทพฯ: พิมพ์ครั้งที่ ๕ .สำนักพิมพ์ฉัตรธรรม; ๒๕๕๔.

^๕ สุจิตต์ วงษ์เทศ. ประวัติศาสตร์สังคม-วัฒนธรรม ของภาษาและวรรณคดีในสยามประเทศ. พิมพ์ครั้งแรก. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มติชน; พ.ศ. ๒๕๔๖.

อักษรมอญโบราณ (หลังพ.ศ. ๑๖๐๐)

อักษรมอญโบราณเป็นอักษรที่วิวัฒนาการจากอักษรทวารวดี (หลังปัลลวะ พุทธศตวรรษที่ ๑๓-๑๕) อักษรมอญโบราณส่งอิทธิพลต่ออักษรมอญปัจจุบันและอักษรธรรมล้านนา (ที่ใช้ในภาคเหนือของไทย) รวมทั้งอักษรธรรมล้านช้าง (ที่ใช้ในลาวและอีสาน โดยรับผ่านทางอักษรธรรมล้านนา)

อักษรกวิ (หลังพ.ศ. ๑๗๐๐)

อักษรกวิเป็นอักษรที่มีวิวัฒนาการมาจากอักษรรุ่นแรกของอุษาคเนย์บริเวณคาบสมุทรมุขและหมู่เกาะ มีใช้แพร่หลายบริเวณเกาะชวา สุมาตรา ฯลฯ

ดินแดนภาคใต้ของไทยมีหลักฐานการใช้อักษรกวิ แต่ไม่แพร่หลายมากนัก จนถึงพุทธศตวรรษที่ ๑๙ จึงเปลี่ยนมาใช้อักษรไทยและอักษรขอม (สมัยหลังเมืองพระนคร พุทธศตวรรษที่ ๑๙-๒๐)

อักษรไทยในอุษาคเนย์

จากอักษรของชมพูทวีป ส่งแบบแผนให้เกิดอักษรทวารวดี และพัฒนาเป็นอักษรขอม อักษรมอญ อักษรกวิและในที่สุดก็ทำให้เกิดอักษรไทย

อักษรไทยอยุธยาเริ่มใช้แล้วเมื่อปลายพุทธศตวรรษที่ ๑๙ มีตัวอักษร ๒ ประเภทคือ อักษรที่ใช้บันทึกภาษาไทย และอักษรที่ใช้บันทึกภาษาบาลี-เขมร

๑. อักษรที่ใช้บันทึกภาษาไทย

ในราชสำนักกรุงศรีอยุธยาใช้อักษรไทย กับอักษรขอม (หรืออักษรเขมรสมัยหลังเมืองพระนคร) บันทึกภาษาไทย

อักษรขอมที่ใช้บันทึกภาษาไทยในช่วงพุทธศตวรรษที่ ๑๙-๒๑ เป็นอักษรที่พัฒนาขึ้นจากอักษรเขมรสมัยเมืองพระนคร มีใช้แพร่หลายทั้งในสุโขทัยและกรุงศรีอยุธยาในช่วงเวลาเดียวกัน

สมัยกรุงศรีอยุธยานิยมเขียนลงบนสมุด คือ สมุดข่อยหรือสมุดไทย

ราวพุทธศตวรรษที่ ๒๐ เป็นต้นไป อักษรไทยอยุธยามีรูปแบบตัวอักษรที่สำคัญ จำแนกได้ ๓ ประเภท คือ

- อักษรตัวบรรจง เขียนเพื่อรักษาแบบฉบับ ใช้ในหนังสือราชการ และบันทึกตำราต่างๆ
- อักษรหวัด สามารถเขียนได้เร็ว จึงนิยมใช้ทั่วไป เช่น จดหมาย หนังสือเพลา ฯลฯ
- อักษรย่อ (อักษรไทยย่อ) เป็นรูปแบบตัวอักษรประดิษฐ์เพื่อความสวยงาม ใช้เขียนในเอกสารต่างๆ เช่น จารึกวัดจุฬามณี จังหวัดพิษณุโลก นันโทปนันทสูตรคำหลวง

รูปแบบอักษรไทยสืบทอดต่อมาจนถึงสมัยกรุงธนบุรี กับสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ เฉพาะ ๒ ประเภทแรก อักษรไทยย่อเสื่อมความนิยมลง

๒. อักษรที่ใช้บันทึกภาษาบาลี-เขมร

อักษรกลุ่มนี้คืออักษรเขมรสมัยหลังเมืองพระนคร หรือนิยมเรียกว่า **อักษรขอม** ใช้บันทึกทั้งเอกสารที่เป็นภาษาไทยและเอกสารภาษาบาลี-เขมร

ความนิยมเขียนภาษาบาลีด้วยอักษรขอม เป็นชนบสืบต่อมาจนถึงสมัยกรุงธนบุรี กับสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ ต่อมาเลิกไปเมื่อปรับปรุงภาษาไทยให้เขียนภาษาบาลีได้สะดวก

อักษรไทยแคว้นสุโขทัย

อักษรไทยสุโขทัยมีขึ้นราวพุทธศตวรรษที่ ๑๙ จากนั้นแพร่หลายไปยังบ้านเมืองและแคว้นใกล้เคียงที่ใช้ภาษาตระกูลไทย-ลาว ต่อมาอักษรไทยสุโขทัยได้รวมเข้ากับอักษรไทยอยุธยา เรียกรวมว่า **อักษรไทยสมัยอยุธยา**

อักษรแคว้นล้านนา

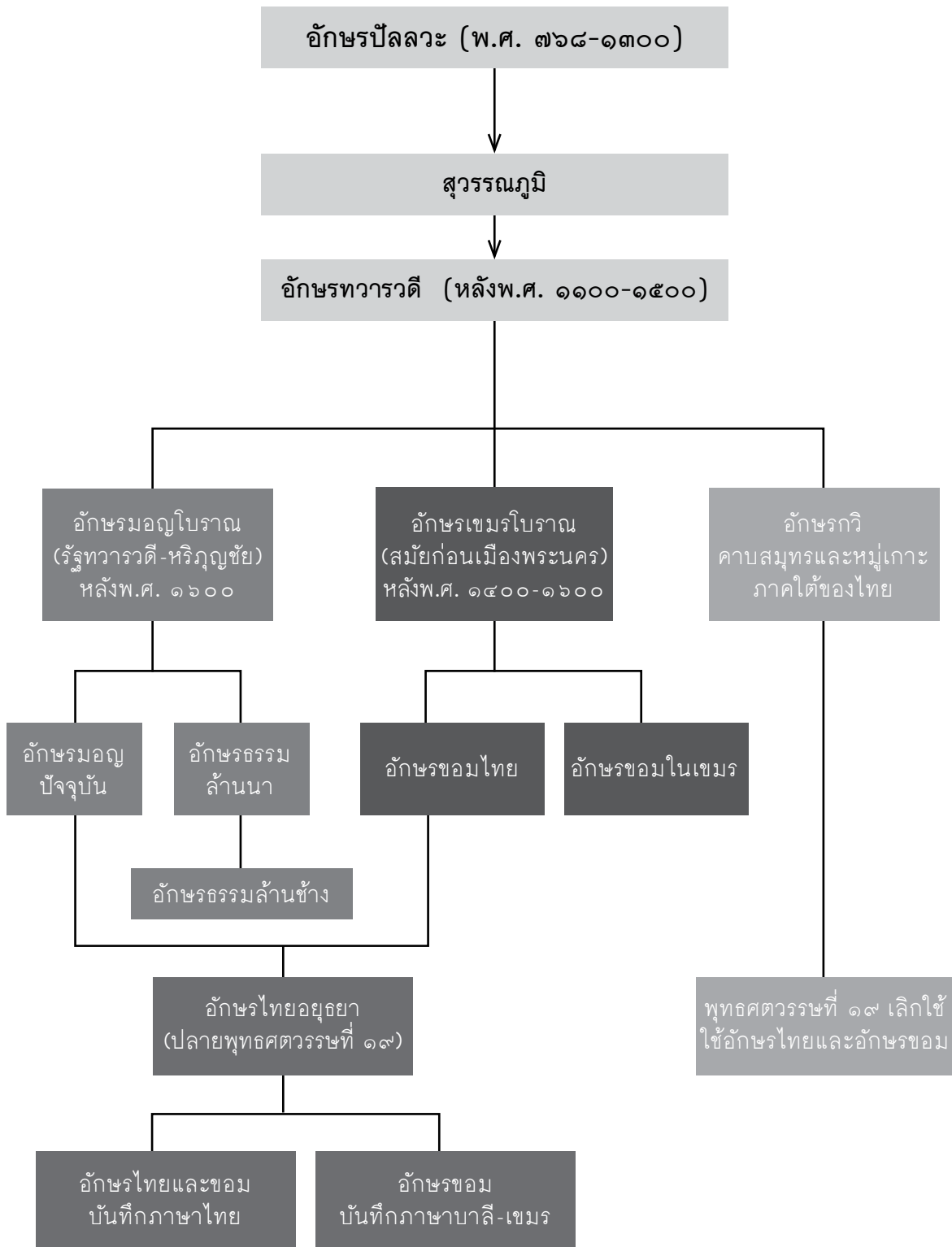
แคว้นล้านนาใช้อักษรที่รับอิทธิพลจากอักษรสุโขทัย ต่อมามีการพัฒนาและปรับปรุงอักษรสุโขทัยเพื่อใช้เขียนให้ครบเสียงในภาษาถิ่นล้านนา เรียกว่า **อักษรฝักขาม** ส่วนภาษาบาลียังคงนิยมบันทึกด้วย **อักษรธรรม** ซึ่งวิวัฒนาการมาจากอักษรมอญโบราณ

อักษรแคว้นล้านช้าง

แคว้นล้านช้างใช้อักษรที่รับอิทธิพลจากอักษรสุโขทัย ต่อมาได้วิวัฒนาการเป็นอักษรที่เรียกว่า **อักษรไทยน้อย** ในพุทธศตวรรษที่ ๒๑

อักษรไทยน้อย ใช้สืบมาจนถึงสมัยกรุงธนบุรีและสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ นิยมใช้บันทึกเรื่องราวทางโลก หรือเอกสารราชการ

อักษรไทยน้อยได้ปรับปรุงเป็นอักษรลาวปัจจุบัน แต่เมื่อบันทึกข้อความภาษาบาลี หรือเกี่ยวกับพระพุทธศาสนา ชาวล้านช้างยังคงใช้ **อักษรธรรมลาว** (ซึ่งได้รับอิทธิพลจาก **อักษรธรรมล้านนา**)



เหตุการณ์ของการใช้ตัวอักษรปัลลวะในสุวรรณภูมิที่น่าสนใจเป็นอย่างยิ่ง เพราะเป็นยุคสมัยที่อาณาจักรปัลลวะรุ่งเรืองราวพ.ศ. ๑๑๕๐-๑๓๐๐ เลื่อมอำนาจลงหลังพ.ศ. ๑๓๐๐ และถูกทำลายลง พ.ศ. ๑๔๐๐ การนำภาษาปัลลวะเข้ามาใช้ในสุวรรณภูมิ แสดงว่า อิทธิพลของปัลลวะ รวมทั้งทมิฬหรืออินเดียใต้ มีผลต่อดินแดนสุวรรณภูมิเป็นอย่างมาก

ดินแดนใต้ของอินเดีย เป็นดินแดนของชาวทมิฬ ๓ อาณาจักร คือ ปาณฑยะ โจฬะ และเจอร์ราหรือเกราะละ การนวดพื้นบ้านเกราะละ ซึ่งมีการนวดน้ำมันด้วยเท้า การใช้ลูกประคบที่ทำจากข้าวอ่อน การใช้ยาพอก ไม่มีหลักฐานว่า การนวดไทยได้มีการแลกเปลี่ยนเรียนรู้กับการนวดเกราะละหรือไม่ แต่ก็มี การนวดพื้นบ้านของไทย และการนวดไทยที่คล้ายกัน คือ การนวดเหยียบเหล็กแดง การใช้ลูกประคบ การใช้ยาพอก เป็นต้น

๒. บันทึกนวดไทยที่เก่าแก่ที่สุดพบในสมัยอยุธยา^๖ (พ.ศ. ๑๘๙๓-๒๓๑๐)

การแพทย์แผนไทยในประเทศไทยมีเอกสารบันทึกที่พอจะค้นคว้าได้อย่างเป็นหลักเป็นฐานคือ ในยุคสมัยกรุงศรีอยุธยา ส่วนในยุคกรุงสุโขทัยหรือก่อนหน้านั้นไม่มีหลักฐานการบันทึกที่ปรากฏ

ในสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ (พ.ศ. ๑๙๙๑-๒๐๓๑) มีหลักฐานปรากฏเป็นครั้งแรกในทำเนียบศักดินาข้าราชการฝ่ายพลเรือน (พระไอยการ ตำแหน่งนาพลเรือน) ตราขึ้นในปี พ.ศ. ๑๙๙๘ กล่าวคือ มีข้าราชการในกรมแพทยา กรมแพทยาโรงพระโอสถ กรมหมอยา กรมหมอนวด กรมหมอยาตา กรมหมอวรรณโรค (กรมหมอนวด มีตำแหน่ง หลวงราชรักษา เป็นเจ้ากรมหมอนวดขวา นาคละ ๑๖๐๐ หลวงราชไช เป็นเจ้ากรมหมอนวดซ้าย นาคละ ๑๖๐๐ และมีปลัดกรมขวา ปลัดกรมซ้าย และตำแหน่งอื่นๆ อีกจำนวนมาก)

ต่อมาในสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช (พ.ศ. ๒๑๙๙-๒๒๓๑) บรรดาหมอหลวงได้ร่วมกันรวบรวมตำรายาต่างๆ ขึ้นเป็นครั้งแรกในประวัติศาสตร์การแพทย์แผนไทย เรียกว่า ตำราพระโอสถพระนารายณ์ มงลิเออร์เดอลาตูแบร์ เอกอัครราชทูตของพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ แห่งฝรั่งเศส เข้ามาในกรุงสยาม พ.ศ. ๒๒๓๐-๒๒๓๑ ได้เขียนจดหมายเหตุพระราชพงศาวดารสยามครั้งกรุงศรีอยุธยาในแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหาราช ได้วิจารณ์การแพทย์แผนไทยเกี่ยวกับโรคภัยไข้เจ็บและการรักษาของหมอไทยไว้ กล่าวถึงหมอนวดว่า “ชอบขยำบิบไปทั่วตัว เมื่อใครป่วยไข้ลงในกรุงสยาม บางทีก็ขึ้นเดินเอาเท้าเหยียบบนกายคนไข้ แม้ในสตรีก็พอใจให้เด็กเหยียบที่หลังเพื่อให้คลอดบุตรง่าย”

มีหลักฐานกล่าวว่า ปลายสมัยอยุธยา บนตัวเกาะกรุงศรีอยุธยามีร้านขายเครื่องสมุนไพรให้แก่ชาวบ้านทั่วไป และมีโรงพยาบาลหลวงเรียกว่า โรงพระโอสถ ไม่น้อยกว่า ๒ โรง

ในสมัยอยุธยานับเป็นยุคที่รุ่งเรืองของการแพทย์แผนไทย คัมภีร์พระโอสถพระนารายณ์นับเป็นตำราการแพทย์แผนไทยตำราแรกที่เขียนขึ้นโดยหมอไทยและหมอชาวต่างชาติในสมัยสมเด็จพระนารายณ์

^๖ กรมพัฒนาการแพทย์แผนไทยและการแพทย์ทางเลือก. รายงานสาธารณสุขไทย ด้านการแพทย์แผนไทย การแพทย์พื้นบ้าน และการแพทย์ทางเลือก พ.ศ. ๒๕๕๒-๒๕๕๓. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ: บริษัทสามเจริญพาณิชย์ (กรุงเทพฯ) จำกัด; ๒๕๕๓.

มหาราช และถือเป็นคัมภีร์การแพทย์แผนไทยที่เก่าแก่ที่สุดที่ยังมีหลักฐานหลงเหลืออยู่

การมีทำเนียบคัมภีร์การแพทย์แผนไทยที่เก่าแก่ที่สุดที่ยังมีหลักฐานหลงเหลืออยู่ การมีทำเนียบคัมภีร์การแพทย์แผนไทยที่เก่าแก่ที่สุดที่ยังมีหลักฐานหลงเหลืออยู่ การมีทำเนียบคัมภีร์การแพทย์แผนไทยที่เก่าแก่ที่สุดที่ยังมีหลักฐานหลงเหลืออยู่

นอกจากนี้ หลักฐานการบันทึกของมองซิเออร์เดอลาลูแบร์ เอกอัครราชทูตของพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ แห่งฝรั่งเศสแสดงว่า การนวดเป็นที่นิยมและใช้กันในทุกครัวเรือน

๓. บันทึกนวดไทยในสมัยรัตนโกสินทร์

การแพทย์แผนไทยและการนวดไทยในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น เป็นระยะที่มีการฟื้นฟูความรู้ทางการแพทย์และด้านต่างๆ แบบแผนการรักษาได้รับการสืบทอดความรู้มาจากกรุงศรีอยุธยาโดยผ่านทางตำรายาและคัมภีร์แพทย์ต่างๆ ส่วนหนึ่งได้รับการสืบทอดจากแพทย์รุ่นก่อน อีกส่วนหนึ่งได้มีการรวบรวมคัดลอกขึ้นมาใหม่ ดังนี้

สมัยรัชกาลที่ ๑ (พ.ศ. ๒๓๒๕-๒๓๕๒) ได้ทรงปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม (วัดโพธิ์) เพื่อให้เป็นสถานที่เผยแพร่ความรู้แก่ประชาชน การถ่ายทอดความรู้จึงเปลี่ยนรูปแบบไปสู่สาธารณชนมากขึ้น เป็นจุดเริ่มต้นการฟื้นฟูการแพทย์แผนไทย ทรงให้รวบรวมจารึกตำรายาและฤๅษีดัดตนไว้ตามศาลาราย

สมัยรัชกาลที่ ๓ (พ.ศ. ๒๓๖๗-๒๓๙๔) ทรงปฏิสังขรณ์วัดโพธิ์อีกครั้ง โปรดให้รวบรวมบุคคลที่มีความรู้ความสามารถในด้านต่างๆ มารวมกันเพื่อถ่ายทอดวิชาความรู้ให้กับคนรุ่นหลัง และรวบรวมเลือกสรรตำรับตำราต่างๆ มาตรวจตราแก้ไข ประชุมผู้รู้หลักในวิชานั้นๆ ให้แต่งขึ้นใหม่บ้าง เพื่อให้เป็นแหล่งรวบรวมและเผยแพร่ความรู้ด้าน การแพทย์แผนไทย การนวดไทย ฤๅษีดัดตน ตำรับยา สมุนไพร กายภักกลอนโคลงฉันทน์ ที่สำคัญคือ ภาพแผนนวด ๖๐ ภาพ ที่เป็นตำราการนวดไทย กล่าวถึงเส้นประธานสิบ และอาการต่างๆ ที่รักษาได้ด้วย การนวด (ดูรายละเอียดในบทที่ ๙)

สมัยรัชกาลที่ ๕ (พ.ศ. ๒๔๑๑-๒๔๕๓) ทรงให้จัดหารวบรวมคัมภีร์แพทย์ในที่ต่างๆ มาตรวจสอบชำระให้ถูกต้องทันสมัยขึ้น เพื่อให้ใช้บำบัดโรคภัยไข้เจ็บแก่มหาชน รวมเรียกว่า “เวชศาสตร์ฉบับหลวง” ซึ่งเป็นที่มาของตำราเวชศาสตร์สงเคราะห์ ที่เป็นตำราหลักในการศึกษาเล่าเรียนของแพทย์แผนไทยจนถึงปัจจุบัน และในเวชศาสตร์ฉบับหลวง มีแผนนวด ๑ และ แผนนวด ๒ รวมอยู่ด้วย (ดูรายละเอียดในบทที่ ๙)

นอกจากศิลาจารึกภาพแผนนวด ๖๐ ภาพที่วัดโพธิ์ และแผนนวด ๑ และ ๒ ในเวชศาสตร์ฉบับหลวงแล้ว ยังมีบันทึกอื่นๆ ที่เก่าแก่และสำคัญเกี่ยวกับการนวดไทย คือ

ตำราโรคניתาน คำฉันท

แต่งโดยพระยาวิเชียรยาศิ (กล่อม) อดีตเจ้าเมืองจันทบูร ในสมัยรัชกาลที่ ๑^๗ เป็นร้อยกรองเป็นกาพย์ยานี ๑๑ จำนวน ๑๙๖ บท เป็นการกล่าวถึงเส้นประธานทั้งสิบ โดยอธิบายถึง ทางเดินเส้น ลมประจำเส้น โรคหรืออาการที่เกิดจากเส้นประธานแต่ละเส้น การบำบัดตั้งแต่ การนวด การใช้ยา และพิธีกรรมบางอย่าง

คัมภีร์แผนนวด ฉบับวัดสุวรรณาราม

เป็นคัมภีร์แผนนวดในสมัยรัชกาลที่ ๕ กล่าวถึงเส้นประธานสิบ ซึ่งแตกต่างจากแผนนวดวัดโพธิ์เป็นอย่างมาก ต้นฉบับเดิมอยู่ที่หอสมุดแห่งชาติ โดยระบุว่า พระสมุห์ต่วน แห่งวัดสุวรรณาราม ราชวรวิหาร เป็นผู้มอบให้เมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๔ (สมัยรัชกาลที่ ๖)

มูลนิธิสาธารณสุขกับการพัฒนา ได้ตรวจสอบเนื้อหาคำอธิบายและรูปภาพขั้นต้นแล้ว พบว่า คัมภีร์แผนนวด ฉบับวัดสุวรรณาราม ส่วนใหญ่เหมือน คัมภีร์แผนนวด ในเวชศาสตร์ฉบับหลวง ร.๕ โดยคัมภีร์แผนนวด ฉบับวัดสุวรรณารามมีรูปภาพทั้งหมด ๕๗ ภาพ จำนวน ๕๖ ภาพเน้นการแก้อาการป่วย ในขณะที่คัมภีร์แผนนวด ในเวชศาสตร์ฉบับหลวง ร.๕ มีรูปภาพเพียง ๒๙ ภาพ รูปภาพในคัมภีร์แผนนวด ฉบับวัดสุวรรณารามมีความงดงามกว่า และถูกต้องสมบูรณ์กว่า

สรุป

หลักฐานการบันทึกเป็นลายลักษณ์อักษรที่เก่าแก่ที่สุดของการนวดไทย ได้แก่ ทำเนียบคักดินาข้าราชการฝ่ายพลเรือน ตราขึ้นปี พ.ศ.๑๙๙๘ ในสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ (พ.ศ.๑๙๙๑-๒๐๓๑) มีหลักฐานปรากฏเป็นครั้งแรกว่ามีกรมหมอนวด ตำแหน่งเป็นหลวงราชรักษาหลวงราชโขน นอกจากนี้หลักฐานการบันทึกของมองลิเออร์เดอลาแบร์ เอกอัครราชทูตของพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ แห่งฝรั่งเศสแสดงให้เห็นชัดเจนว่า การนวดเป็นที่นิยมและใช้กันในทุกครัวเรือน

บันทึกที่สำคัญที่สุดเกี่ยวกับภูมิปัญญาการนวดไทย ซึ่งเก่าแก่ที่สุดและถือเป็นตำราหลวงหรือภูมิปัญญาแห่งชาติ ได้แก่ ภาพแผนนวด ๖๐ ภาพที่เป็นศิลาจารึกที่วัดโพธิ์ ซึ่งรัชกาลที่ ๓ โปรดให้จัดทำขึ้น

นอกจากแผนภาพนวดที่วัดโพธิ์แล้ว ยังมีแผนนวด ๑ และ แผนนวด ๒ ในตำราเวชศาสตร์ฉบับหลวง ซึ่งรัชกาลที่ ๕ ทรงโปรดให้จัดทำขึ้น

^{๑๗} ภก.ดร.ยงศักดิ์ ดันดีปิฎก, ผศ.ภญ.สำลี ใจดี (บรรณาธิการ). ตำราการนวดไทย ฉบับปรับปรุงแก้ไข เล่ม ๑. พิมพ์ครั้งที่ ๕. สมุทรสาคร: บริษัทพิมพ์ดี จำกัด; ๒๕๕๙.

คัมภีร์การนวดไทยอื่น ที่เก่าแก่และสำคัญ ได้แก่ ตำราโรคนิทาน คำฉันท์ “กล่าวเส้นสืบ” เขียนโดย พระยาหล่อม อดีตเจ้าเมืองจันทบูร และ คัมภีร์แผนนวด ฉบับวัดสุวรรณารามโดยพระสมุห์ถ้วน แห่งวัดสุวรรณาราม ราชวรวิหาร เป็นผู้มอบให้แก่หอสมุดแห่งชาติ

ดังนั้น การจะเข้าใจรากฐานองค์ความรู้ของนวดไทยว่า มีกำเนิดและพัฒนาการมาอย่างไร จะต้องศึกษาปรัชญา ทฤษฎีทางการแพทย์ สมุฏฐาน การวินิจฉัย และแบบแผนการรักษาของนวดไทย มีรากมาจาก การนวดดั้งเดิมอะไรบ้าง หรือมีการประยุกต์ ผสมผสานการนวดดั้งเดิมอะไร จนกลายมาเป็น นวดไทยในปัจจุบัน





บทที่ ๕

หลักธรรม ปรัชญา
สมุฏฐาน แบบแผน
การนวด ของนวดไทย

๑. ภูมิปัญญาการนวดไทย

- ๑.๑ ภาพแผนนวด ๖๐ ภาพ วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม
- ๑.๒ คัมภีร์แผนนวด ๑ และ ๒ ใน ตำราเวชศาสตร์ฉบับหลวงรัชกาลที่ ๕
- ๑.๓ ศิลปินกวีวัดราชโอรสารามราชวรวิหาร
- ๑.๔ ตำราโรคหินทาคำฉันท์ “กล่าวเส้นสิบ”
- ๑.๕ คัมภีร์แผนนวด ฉบับวัดสุวรรณาราม ราชวรวิหาร

๒. ฤๅษีคัตตุน วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม

- ๒.๑ ประวัติความเป็นมา
- ๒.๒ เนื้อหาสำคัญ

๓. หลักธรรมและปรัชญาการนวดไทย

- ๓.๑ การนวดไทยได้รับการอุปถัมภ์ค้ำชูจากสถาบันพระมหากษัตริย์
อย่างแนบแน่นและต่อเนื่อง
- ๓.๒ การนวดไทยได้รับการอุปถัมภ์จากวัด
- ๓.๓ บันทึกจรรยาแพทย์ของพระยาวิเชียรดิ (กลุ่ม)

๔. สมุฏฐาน แบบแผนการนวด ของนวดไทย

- ๔.๑ สมุฏฐาน ของนวดไทย
- ๔.๒ แบบแผนการนวด

ในการวิเคราะห์ หลักธรรม ปรัชญา ทฤษฎีทางการแพทย์ สมุฏฐาน แบบแผนการรักษา ของนวดไทยนั้น จะใช้บันทึกเกี่ยวกับภูมิปัญญาการนวดที่มีประวัติความเป็นมาเก่าแก่ที่สุด และมีหลักฐานการบันทึกที่มีที่มาชัดเจน และมีการสืบทอดหรือใช้ประโยชน์มาถึงปัจจุบัน

๑. ภูมิปัญญาการถอดไทย

บันทึกเก่าแก่ของคัมภีร์การถอดไทย ซึ่งมีประวัติการบันทึกที่สำคัญและชัดเจน มายาวนานกว่า ๑๐๐ ปี ปรากฏหลักฐานสำคัญ ดังนี้

บันทึกการถอดไทยที่เป็นคัมภีร์หลวง หรือตำราหลวง ซึ่งพระมหากษัตริย์โปรดให้มีการจัดทำขึ้น มีอยู่ ๒ คัมภีร์หลัก ได้แก่

๑. ศิลาจารึกภาพแผนนวด ๖๐ ภาพ ของวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม รัชกาลที่ ๓

๒. แผนนวด ๑ และ แผนนวด ๒ ใน ตำราเวชศาสตร์ฉบับหลวง รัชกาลที่ ๕

๓. ศิลาจารึกวัดราชโอรสารามราชวรวิหาร โดยสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ กรมหมื่นเจษฎาบดินทร์ฯ สมัยรัชกาลที่ ๒ (มีภาพแผนนวดเพียงภาพเดียว)

นอกจากนี้ ยังมี บันทึกการถอดไทยที่มีความเก่าแก่ และนับเป็นคัมภีร์แห่งชาติ ได้แก่

๔. ตำราโรคניתาน คำฉันท “กล่าวเส้นลืบ” ของพระยาวิเชียรบดี (กล่อม) อดีตเจ้าเมืองจันทบุรี ใน สมัยรัชกาลที่ ๑

๕. คัมภีร์แผนนวด ฉบับวัดสุวรรณาราม ราชวรวิหาร มอบให้หอสมุดแห่งชาติ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๔ (สมัยรัชกาลที่ ๖)

บันทึกคัมภีร์และตำราการถอดไทยดังกล่าวข้างต้นมีประวัติและองค์ความรู้ ดังนี้

๑.๑ ศิลาจารึกภาพแผนนวด ๖๐ ภาพ วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม^๑

ก. ประวัติ

เมื่อสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ กรมหมื่นเจษฎาบดินทร์ฯ ได้ขึ้นครองราชย์เป็นพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวแล้ว ได้โปรดให้บูรณะปฏิสังขรณ์วัดโพธิ์ (ตั้งแต่ ปีพ.ศ. ๒๓๗๕ เป็นต้นมา) และได้จารึก ภาพแผนการนวด และฤๅษีคัตตณ รวมทั้ง การแพทย์แผนไทย ตำรายาภาพยักลอน โคลงฉันท เพื่อให้ประชาชนได้เรียนรู้ ที่สำคัญคือ ภาพแผนนวด ๖๐ ภาพ ที่เป็นตำราการถอดไทย ได้กล่าวถึงเส้นประธานลืบ และอาการต่างๆ ที่รักษาได้ด้วย การนวด

“รัชกาลที่ ๓ มีพระราชประสงค์ให้วัดโพธิ์เป็นแหล่งเล่าเรียนวิชาความรู้ของมหาชนไม่เลือกชั้น บรรดาศักดิ์ การเล่าเรียนส่วนสามัญศึกษามีที่เรียนอยู่ตามวัดทั่วไป แต่ส่วนวิสามัญศึกษาอันจะเป็น วิชาอาชีพของคนทั้งหลาย ยังศึกษาได้แต่ในสกุล ผู้อยู่นอกสกุลโดยฉะเพาะที่เป็นชั้นพลเมืองสามัญ ไม่มีโอกาสที่จะเรียนได้”^๒

^๑ มูลนิธิสาธารณสุขกับการพัฒนา มูลนิธิพัฒนาการแพทย์แผนไทย. ตำราเส้นลืบ ฉบับอนุรักษ์. พิมพ์ครั้งที่ ๑. กรุงเทพฯ : อุษากการพิมพ์; ๒๕๕๔

^๒ ดร.รัชนี จันทรเกษ, ดร.ภ.ยงศักดิ์ ดันดีปิฎก, สุदारัตน์ สุวรรณพงศ์. คำอธิบายศิลปาจารึก วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม. พิมพ์ครั้งที่ ๑. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา; ๒๕๖๐.

การจารึกภาพนวดนั้น รัชกาลที่ ๓ ทรงโปรดให้บรรดานักปราชญ์ หมอหลวงหลวงรวบรวม ค้นคว้า ตรวจสอบและคัดสรรคัมภีร์ต่างๆ ให้ถูกต้อง แล้วให้จารึกบนแผ่นศิลาในวัดโพธิ์ เพื่อให้ ราษฎรได้ศึกษาเรียนรู้อย่างทั่วถึง

สำหรับศิลาจารึกแผนนวดนั้น เป็นส่วนหนึ่งของการจารึกในคราวปฏิสังขรณ์วัดโพธิ์ ซึ่งจมีนไชยา ภรณ์ ปลัดกรมตำรวจใหญ่ขวาได้กำกับการสร้าง และให้นายด้วงสมุห์จั่น ช่างเขียนพระสงฆ์วัด สามพระยา วัดระฆัง และวัดปทุมคงคากำกับการเขียนภาพและจารึก แผนนวดวัดโพธิ์มีความสำคัญ มาก เป็นแผนนวดที่มีเนื้อหาสมบูรณ์ครบถ้วนมากที่สุดในปัจจุบัน

ข. เนื้อหาสำคัญ

๑) ภาพแผนนวด ๖๐ ภาพ แบ่งเป็นกลุ่มตามหัวข้อที่จารึก ดังนี้

๑.๑) เส้นประธานสิบ

ภาพที่ ๑-๑๘ เป็นภาพที่เกี่ยวกับ เส้นประธาน ๑๐ เส้น ได้แก่ อิหา ปิงคลา สุขุมนา กาลทารี สหตฺรังสี ทวาริ จันทภูสัง (ลาวุสัง) รุขำ (อุลึงกะ/อุรัง/ภูสำพวง/สัมปะสาโส) สุขุมัง (นันทกระหวัด/กึ่งขุง) ลิกขิณี (คิขณะ/รัตคินี/สังคินี)

๑.๒) เส้นที่เกี่ยวกับกองสมุฏฐานต่างๆ

ภาพที่ ๑๙-๖๐ เป็นภาพเกี่ยวกับเส้นและสมุฏฐานโรคต่างๆ ตามสมุฏฐานวินิจฉัย

๒) ศิลาจารึกวัดโพธิ์ว่าด้วยแผนนวด มีจำนวน ๖๐ ภาพ บอกจุดและเส้นต่างๆ ที่ สำคัญในร่างกาย ทั้งด้านหน้าและด้านหลัง^๓

โรคและอาการที่ระบุในจารึกมี ๓๐๑ โรคและอาการ

เส้นประธานมี ๑๐ เส้น จำนวนเส้นในจารึกมีทั้งหมด ๗๕ เส้น

ลมมี ๒๕๗ ลม

สมุฏฐานโรคมี ๘๕ สมุฏฐาน

จุดต่างๆ ที่ใช้รักษาอาการมี ๓๐๓ จุด

เป็นที่น่าสังเกตว่า

ภาพที่ ๑-๑๘ นั้น เป็นภาพที่เกี่ยวกับเส้นประธานสิบ ซึ่งมีทฤษฎีทางการแพทย์ในแนวเดียวกับโยค ศาสตร์ (โยคะเชื่อว่า ร่างกายมีนาดี ซึ่งเป็นทางเดินของพลังกุนฑลินี ไหลไปนาดี เชื่อมจักระทั้ง ๗) นวด ไทยเชื่อว่า ร่างกายมีเส้นทางเดินของลม ๗๒,๐๐๐ เส้น เหมือนกับโยคะ มีเส้นทางเดินลมหลัก ๑๐ เส้น จึงเรียกว่า เส้นประธานสิบ การนวดเพื่อให้ลมเดินทางไปตามแนวเส้นประธานจึงเป็นแบบแผนการนวด ไทยในการบำบัดโรคและอาการต่างๆ

^๓ อ้างแล้วใน ๒

ส่วนในภาพที่ ๑๙-๖๐ นั้น เป็นภาพของเส้นที่เกี่ยวกับกองสมุฏฐานของโรคแบบอายุรเวท ที่เชื่อว่าร่างกายประกอบด้วยปัญจมหาภูต (ดิน น้ำ ลม ไฟ อากาศธาตุ) และสมดุลของตรีโทษะ (วาทะ ปิตะ กัมพะ) ซึ่งเป็นทฤษฎีทางการแพทย์แบบอายุรเวท

ภาพที่ ๑๙-๖๐ จึงมีทฤษฎีทางการแพทย์แตกต่างจากภาพที่ ๑-๑๘

แต่ก็มีการกล่าวเกี่ยวกับเส้นในการเกิดและรักษาอาการต่างๆ ที่เกิดจากสมุฏฐานต่างๆ อาจกล่าวได้ว่า เป็นการเอาการนวดตามเส้นประธานซึ่งเป็นทางเดินของลมมานวดเพื่อรักษาอาการของโรคที่เกิดจากกองสมุฏฐานต่างๆ แบบอายุรเวท

จึงควรที่จะมีการวิเคราะห์ภาพนวดต่างๆ เหล่านี้ ในเชิงทฤษฎีทางการแพทย์โดยผู้รู้ต่อไป เพื่อให้เกิดความกระจ่างว่า ทำไม ภาพแผนนวดของวัดโพธิ์จึงมีทฤษฎีทางการแพทย์ที่แตกต่างกัน ๒ ทฤษฎี

๑.๒ ตำราโรคนิทานคำฉันท์ “กล่าวเส้นสิบ”^๔

ก. ประวัติ

ประพันธ์โดยพระยาวิเชียรายุทธ (กลุ่ม) อดีตเจ้าเมืองจันทบุรี ในสมัยรัชกาลที่ ๒ (บางประวัติว่าเขียนขึ้นในสมัยรัชกาลที่ ๑) เป็นผู้เรียบเรียง “ตำราโรคนิทาน” คำฉันท์ โดยจารไว้บนใบลานผูกเป็นท่อน ต่อมา นายพันโทหม่อมเจ้ากัมสิทธิ์ ได้รวบรวมเนื้อหาไว้ได้ครบบริบูรณ์ทุกผูก ได้จัดพิมพ์เป็นหนังสือแบบฝรั่งเผยแพร่ครั้งแรกเมื่อเดือนสิงหาคม พ.ศ. ๒๔๕๖

“กล่าวเส้นสิบ” ในโรคนิทานคำฉันท์ ร้อยกรองเป็นกาพย์ยานี ๑๑ จำนวน ๑๙๖ บท เป็นการกล่าวถึงเส้นประธานทั้งสิบ โดยอธิบายถึง ชื่อเส้น ทางเดินเส้น ลมประจำเส้น โรคหรืออาการที่เกิดจากเส้นประธานแต่ละเส้น ลมร้ายที่เกิดในเส้น การบำบัดตั้งแต่ การนวด การใช้ยา และพิธีกรรมบางอย่าง

ปัจจุบัน ต้นฉบับอยู่ที่หอสมุดแห่งชาติ

ข. เนื้อหาสำคัญ^๕

กล่าวเส้นสิบ ในตำราโรคนิทาน ของพระยากลุ่มมีความสำคัญต่อภูมิปัญญาการนวดไทยอย่างมาก เพราะเป็นเนื้อหาที่อธิบายหลักทฤษฎีการนวดไทยอย่างชัดเจนที่สุด

ในตอนต้น กล่าวถึงเส้นประธานทั้งสิบ ที่ตั้งหรือที่เกิด ชื่อ ลมประจำเส้น เส้นคืออะไร ความสำคัญของเส้นทั้งสาม (อิทา ปิงคลา สุมนา) การเกิดโรคและอาการจากแต่ละเส้นประธาน แบบการนวดตามเส้น ยาที่ใช้รักษา

นอกจากนี้มีการกล่าวถึงพิธีทางไสยเกี่ยวกับการรักษาลมปะกัง ดังนี้

^๔ ภค.ดร.ยงศักดิ์ ตันติปิฎก, ผศ.ภญ.สำลี ใจดี (บรรณาธิการ). ตำรากการนวดไทย ฉบับปรับปรุงแก้ไข เล่ม ๑. พิมพ์ครั้งที่ ๕. สมุทรสาคร: บริษัทพิมพ์ดี จำกัด; ๒๕๕๙.

^๕ กรมการแพทย์แผนไทยและการแพทย์ทางเลือก. คำอธิบายกล่าวเส้นสิบ ในตำราโรคนิทานคำฉันท์ ๑๑ และแผนนวดคว่าในจารึกตำรายา วัดราชโอรสารามราชวรวิหาร. พิมพ์ครั้งที่ ๑. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา; ๒๕๖๐.

หนึ่งโสดปะกังลม	ปวดเคียรขมมิไคร์หาย
โบราณท่านบรรยาย	เปนกาละเม็ดวิเศษมนต์
ท่านให้อาเป็ลือกมะพร้าว	มาถากทำเป็นรูปคน
เขียนชื่อผู้เจ็บดล	ที่สูงรูปเป็นสำคัญ
ปรึกาซึ่งคาถา	อธิธานฝ่าด้วยฉับพลัน
เชื่อมลักเคียรรูปนั้น	ทำสามวันปะกังคลาย
เอารูปไปทิ้งที่	ตะวันตกนี้เป็นแยบคาย
ตำหรับเคียรทำหาย	ซึ่งลมกรายรำเพพัด

๑.๓ จารึกตำรายาวัตราชโอรสอารามราชวรวิหาร

ก. ประวัติ

ประมาณปีพ.ศ. ๒๓๖๔ ในสมัยรัชกาลที่ ๒ พระเจ้าลูกยาเธอ กรมหมื่นเจษฎาบดินทร์ (รัชกาลที่ ๓) ได้โปรดให้ปฏิสังขรณ์วัดราชโอรสอารามราชวรวิหาร (เดิมชื่อวัดจอมทอง หรือวัดเจ้าทอง) เมื่อปฏิสังขรณ์เสร็จจึงน้อมเกล้าฯ ถวายเป็นพระอารามหลวงพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย พระบรมราชชนกโปรดเกล้าพระราชทานนามว่า “วัดราชโอรส”

พระเจ้าลูกยาเธอ กรมหมื่นเจษฎาบดินทร์ ทรงโปรดเกล้าฯ ให้จารึกตำรายาลงบนแผ่นหินอ่อนสีเทา เพื่อเผยแพร่ความรู้แก่ประชาชน แต่เดิมมีมากกว่า ๑๐๐ แผ่น (บางข้อมูล ๙๒ แผ่น) ปัจจุบันเหลือเพียง ๕๐ แผ่นเท่านั้น

ปัจจุบันภาพศิลาจารึกที่เกี่ยวกับการนวด มีเพียงภาพเดียว (แผ่นที่ ๔๕) เป็นแผนนวดคว่ำ

ข. เนื้อหา

ในภาพแผนนวดคว่ำ ได้แสดงจุดบนร่างกาย ๑๘ จุด ดังนี้

๑. แก้มให้ปากเปี้ยว
๒. แก้มปิดขมกฐาแขนตาย
๓. แก้มภาพุระวาดที่สุด
๔. แก้มสลักที่ค่าง
๕. แก้มกะไสตาน (๒ จุด)
๖. แก้มปิดขมกฐา (ซ้าย)
๗. แก้มโรหินี่ขึ้นต้นขา
๘. แก้มปวดศีรสะปะกัง
๙. แก้มรากเสลด

๑๐. บอกให้รู้ที่ตาย
๑๑. แก้ววดคีศะ
๑๒. แก้วลมเสียดคาง
๑๓. แก้วปิตฆมาฏ (ขวา)
๑๔. แก้วโรหิณีขึ้นถึงต่อ
๑๕. แก้วราก
๑๖. แก้วตะคริวทั้งสองหน้าแครง
๑๗. แปดแสนแก้วกล่อน
๑๘. แก้วร้อนเหนบตะโปก (๒ จุด)

๑.๔ คัมภีร์แผนนวด ๑ และ ๒ ใน ตำราเวชศาสตร์ฉบับหลวงรัชกาลที่ ๕^๖

ก. ประวัติ

รัชกาลที่ ๕ ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ กรมหมื่นภูเบศร์จางวางกรมแพทย์ เป็นแม่กองจัดการรวบรวมชำระสอบสวนตำรับคัมภีร์แพทย์ที่ใช้กันอยู่ในขณะนั้นให้ถูกต้องดีแล้ว จึงส่งมอบให้พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ กรมหมื่นอักษรสาสนโสภณ จางวางกรมอาลักษณ์ กรมอักษรพิมพ์การ จัดสร้างเป็นตำรา “เวชศาสตร์ฉบับหลวง” เพื่อให้ใช้บำบัดโรคภัยไข้เจ็บแก่มหาชน

“เวชศาสตร์ฉบับหลวง” ซึ่งเป็นที่มาของตำราแพทยศาสตร์สงเคราะห์ เป็นตำราหลักในการศึกษาเล่าเรียนของแพทย์แผนไทยจนถึงปัจจุบัน ในเวชศาสตร์ฉบับหลวง มีแผนนวด ๑ และ ๒ รวมอยู่ด้วย

ข. เนื้อหาสำคัญ

คัมภีร์แผนนวด เล่ม ๑ เป็นหนังสือสมุดไทยดำ บันทึกด้วยอักษรไทย จำนวน ๙๕ หน้า แบ่งเป็นหน้าต้น ๔๔ หน้า หน้าปลาย ๕๑ หน้า

เนื้อหาในเล่มประกอบด้วยภาพแผนนวด เส้นขาดแสดงจุดและเส้นต่างๆ ในโครงร่างมนุษย์ จำนวน ๒๙ ภาพ ทั้งขนาดเล็กและขนาดใหญ่ ภาพโครงร่างรูปมนุษย์ขนาดใหญ่ ใช้พื้นที่มากถึง ๗ หน้าสมุดไทย พร้อมคำอธิบาย เป็นคัมภีร์ต้นฉบับที่ขึ้นต้นด้วย ภาพปริศนา “อันว่าแผนคนเดียนี้ มีรู้ที่จะดูแลแล” มีเส้นเอ็นถึง ๗๒,๐๐๐ เส้น

ต่อจากนั้นเป็นภาพโครงร่างมนุษย์ขนาดกลาง ใช้พื้นที่ ๔ หน้าสมุดไทย จำนวน ๖ ภาพ ต่อด้วยภาพโครงร่างมนุษย์ขนาดเล็ก ใช้พื้นที่เพียง ๒ หน้าสมุดไทย จำนวน ๒๒ ภาพ มีภาพร่างกายมนุษย์เส้นเอ็นในร่างกาย คำอธิบายรายละเอียด ชื่อยาสมุนไพรสำหรับแก้ข้อบกพร่องของเส้นเอ็นต่างๆ

^๖ คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุในคณะกรรมการอำนวยการจัดงานเฉลิมพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว จัดพิมพ์เนื่องในโอกาสพระราชพิธีมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา ๖ รอบ ๕ ธันวาคม ๒๕๕๒ (๒๕๕๒). ตำราเวชศาสตร์ฉบับหลวง รัชกาลที่ ๕ เล่ม ๑-เล่ม ๒.

จำนวน ๑๙ หน้าสมุด

คัมภีร์แผนนวด เล่ม ๑ ไม่มีบานแพนก สันนิษฐานว่า ยังจัดทำไม่แล้วเสร็จ

คัมภีร์แผนนวด เล่ม ๒ บันทึกด้วยภาษาไทย จำนวน ๘๙ หน้าสมุดไทย แบ่งเป็นหน้าต้น ๔๐ หน้า หน้าปลาย ๔๙ หน้าเนื้อหาในเล่มพรรณนาลักษณะอวัยวะ ๓๒ ประการของมนุษย์ ต่อมาด้วยผีเกิดในอวัยวะต่างๆ มีชื่อเรียกตามที่เกิด พร้อมยากินและยาพอก จากนั้นกล่าวถึงโรคลมที่เกิดแก่มนุษย์ ๓๒ จำพวก มีชื่อตามอวัยวะที่เกิดพร้อมยาน้ำมันชื่อต่างๆ สำหรับรักษาโรคลมแต่ละจำพวก ต่อด้วยคัมภีร์โรคนิทาน แสดงอาการเจ็บไข้นอนเกิดจากธาตุในกายพิการตามฤดูกาล พร้อมยารักษา จากนั้นสรุปอาการเจ็บป่วยอันเกิดจากธาตุ ๔ ของมนุษย์ให้โทษ จบเล่ม ๒ ด้วยตำรายาตราทำนายฤกษ์ยามสำหรับเดินทางตามวันเวลาต่างๆ

๑.๕ คัมภีร์แผนนวด ฉบับวัดสุวรรณาราม

ก. ประวัติ

เป็นคัมภีร์แผนนวดฉบับหนึ่งในสมัยรัชกาลที่ ๕ กล่าวถึงเส้นประธานสิบ ซึ่งแตกต่างจากแผนนวดวัดโพธิ์ ต้นฉบับเดิมอยู่ที่หอสมุดแห่งชาติ โดยระบุว่า พระสมุห์ถ้วน แห่งวัดสุวรรณาราม ราชวรวิหาร เป็นผู้มอบให้เมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๔ (สมัยรัชกาลที่ ๖)

ข. เนื้อหาสำคัญ

มูลนิธิสาธารณสุขกับการพัฒนา ได้ตรวจสอบเนื้อหาคำอธิบายและรูปภาพขั้นต้นแล้ว พบว่าส่วนใหญ่เหมือน **คัมภีร์แผนนวด ในเวชศาสตร์ฉบับหลวง ร.๕** โดยคัมภีร์แผนนวด ฉบับวัดสุวรรณาราม มีรูปภาพทั้งหมด ๕๗ ภาพ จำนวน ๕๖ ภาพเน้นการแก้อาการป่วย ในขณะที่คัมภีร์แผนนวด ในเวชศาสตร์ฉบับหลวง ร.๕ มีรูปภาพเพียง ๒๙ ภาพ รูปภาพในคัมภีร์แผนนวด ฉบับวัดสุวรรณาราม มีความงดงามกว่า และถูกต้องสมบูรณ์กว่า

หลักฐานบันทึกคัมภีร์และตำราการนวดไทยอยู่ในระยะต้นยุครัตนโกสินทร์เป็นส่วนใหญ่ ซึ่งเป็นระยะการฟื้นฟูศิลปะและวิทยาการต่างๆ รวมทั้งการฟื้นฟูด้านการแพทย์ องค์ความรู้ทั้งหลายได้มาจากการรวบรวมคัมภีร์ต่างๆ ที่หลงเหลืออยู่ซึ่งน่าจะมาจากจากสมัยอยุธยา และได้มาจากการรวบรวมความรู้จากหมอไทยที่มีความรู้ความสามารถ มารวมกันเพื่อถ่ายทอดวิชาความรู้ให้กับคนรุ่นหลัง และรวบรวมเลือกสรรตำรับตำราต่างๆ มาตรวจตราแก้ไข และประชุมผู้รู้หลักในวิชานั้นๆ ให้แต่งขึ้นใหม่บ้าง

ดังนั้น ความรู้เกี่ยวกับการนวดไทย จึงเป็นองค์ความรู้ที่มีอยู่เดิมในสมัยอยุธยา และมาจากการรวบรวมความรู้จากหมอนวดไทยที่มีความรู้ความสามารถในยุครัตนโกสินทร์ และเป็นไปได้ที่มีการแต่งขึ้นใหม่เพิ่มเติม เพื่อประโยชน์ในการศึกษาแก่ชาวไทย

๒. ฤๅษีตัดตน

๒.๑ ประวัติความเป็นมา

สร้างขึ้นมตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ ๑ (พ.ศ. ๒๓๒๕-๒๓๕๒) ครั้งทรงบูรณปฏิสังขรณ์วัดโพธาราม ซึ่งเป็นวัดโบราณสมัยอยุธยา และพระราชทานนามใหม่ว่า “วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม” ชาวบ้านนิยมเรียกว่า “วัดโพธิ์” ทรงโปรดให้รวบรวมตำรายา และรูปปั้นฤๅษีแสดงท่าตัดตน (ปัจจุบันไม่ปรากฏหลักฐานหลงเหลือ) เพื่อให้ราษฎรศึกษาเล่าเรียน และใช้รักษาโรค

ต่อมาในสมัยรัชกาลที่ ๓ ทรงโปรดให้บูรณปฏิสังขรณ์วัดโพธิ์ (ตั้งแต่ปีพ.ศ. ๒๓๗๕) และได้จารึกแผนภาพการนวด และฤๅษีตัดตน รวมทั้ง การแพทย์แผนไทย ตำรายากาพย์กลอนโคลงฉันท์ เพื่อให้ประชาชนได้เรียนรู้

งานหล่อรูปฤๅษีตัดตน เริ่มในปีพ.ศ. ๒๓๗๙ โดยโปรดให้ กรมหมื่นณรงค์หิรัญ ระดมช่างหล่อรูปฤๅษีตัดตนจำนวน ๘๐ ท่า (ฤๅษี ๘๒ ตน) ทำด้วยสังกะสีตีบุก หรือชิน พร้อมจารึกโคลงอธิบายความแก้โรคแต่ละท่าประกอบรูปปั้นฤๅษีไว้ทุกตน พระองค์ได้ทรงประชุมนักปราชญ์ราชบัณฑิตทั้งที่เป็นพระบรมวงศานุวงศ์ ข้าราชการ และพระภิกษุสงฆ์ ให้ช่วยกันแต่งโคลง ๔ สุภาพ อธิบายท่าตัดตนของฤๅษีแต่ละท่า พร้อมบอกสรรพคุณของท่าตัดตน แล้วให้เขียนเป็นสมุดรูปฤๅษีตัดตนแก้โรคต่างๆ ๘๐ รูป ปัจจุบัน ต้นฉบับตำราฤๅษีตัดตนเก็บรักษาไว้ที่หอสมุดแห่งชาติ

ต่อมามีการคัดลอกจากต้นฉบับสมุดภาพโคลงฤๅษีตัดตนให้แพร่หลายกว้างขวางมากยิ่งขึ้น เช่น ฉบับของพระสมุห์เวก ช่างเขียนวัดสุทัศน์เทพวราราม ฉบับของพระยาอุไทยธรรม (หุ่่น วัชโรทัย) เป็นต้น รวมถึงมีการนำภาพเขียนฤๅษีตัดตนจำนวน ๔๐ ท่า ไปเขียนที่ผนังคอสองของศาลาโถง ณ วัดมัสยิมาวาส อ.เมือง จ. สงขลา ซึ่งเขียนขึ้นในสมัยรัชกาลที่ ๕ ปีพ.ศ. ๒๔๕๕ เป็นต้น

กรมพระยาดำรงราชานุภาพได้ทรงอธิบายเกี่ยวกับฤๅษีตัดตน ว่า

“วันหนึ่งเขาพาฉันไปดูพิพิธภัณฑสถานของเมืองชัยปุระ ไปเห็นรูปปั้นเป็นฤๅษีอย่างในอินเดีย ทำท่าต่างๆ เหมือนอย่างรูปฤๅษีตัดตนในวัดพระเชตุพนฯ แต่ขนาดย่อมๆ ตั้งเรียงไว้ในตู้ใบหนึ่ง.....เขาอธิบายต่อไปว่ารูปเหล่านั้นเป็นแบบท่าต่างๆ ที่พวกดาบสบำเพ็ญตบะเพื่อบรรลุโมกขธรรม.....แต่ก็อย่ารู้แต่นั้นมาว่า เหตุไฉน รูปฤๅษีตัดตน ที่เราทำในเมืองไทย จึงไปพ้องกับท่าดาบสบำเพ็ญตบะของชาวอินเดีย

จนเมื่อออกมาอยู่เมืองปีนัง มีดาบสชาวอินเดียคนหนึ่งซึ่งขึ้นชื่อลือเลื่องว่าเคร่งครัดนักมาบำเพ็ญตบะ ณ เมืองปีนัง.....ฉันไปดู.....เห็นดาบสนั่งขัดสมาธิเหมือนอย่างพระประธาน.....ไม่มีใครเห็นดาบสนั้นนอนเลย.....พลบค่ำดาบสก็ลุกออกจากอาสนะเข้าไปทำพิธีอีกชนิดหนึ่งเพื่อแก้เมื่อยขบ เห็นท่าท่าต่างๆ บางที (ปลุก) ตัวลอยขึ้นไปก็มี.....ฉันได้ฟังก็เข้าใจแจ่มแจ้งสิ้นสงสัยได้ความรู้ว่า การตัดตน

นั้น เป็นส่วนหนึ่งของการบำบัดเพื่อบุคคลนั้นเอง เพราะนั่งหรือยืนอยู่ที่เดียวตลอดวันยังค่ำ ทรมาณร่างกาย เกินวิสัยที่ย่อมเกิดอาการเมื่อยขบ จึงคิดวิธีตัดตนสำหรับบรรจงทุกขเวทนาอันเกิดแต่บำบัดเพื่อบุคคลแล้วตั้ง เป็นตำราไว้แต่ดึกดำบรรพ์ ที่พวกชาวเมืองชัยปุระเขาบอกว่า เป็นวิธีของพวกดาบสนั้นก็ถูก ที่ไทยว่า เป็นวิธีแก้เมื่อยก็ถูก เพราะไทยเราไม่เลื่อมใสวิธีดีของพวกถือศาสนาฮินดู เอาแต่วิธีตัดตัวแก้เมื่อย ขบมาใช้ จึงเกิดตำราฤๅษีตัดตนขึ้นด้วยประการฉะนี้”

๒.๒ เนื้อหาสำคัญ

๑) องค์ความรู้ในคำโคลงฤๅษีตัดตน ๘๐ ท้า

เนื้อหาของฤๅษีตัดตนนั้นอยู่ในโคลง ๔ สุภาพ ซึ่งอธิบายท่าตัดตนของฤๅษีแต่ละท่า พร้อมบอก สรรพคุณของท่าตัดตนจนครบ ๘๐ ท้า ส่วนใหญ่เป็นวิธีการรักษาอาการของโรคลมที่เกิดในอวัยวะ ส่วนต่างๆ จำนวน ๒๗ ท่า นอกนั้นเป็นอาการโรคที่เกิดขึ้น เช่น เคล็ด ชัด ๑๐ ท่า แก้เส้นต่างๆ ๓ ท่า แก้ปวดและวิงเวียน ๕ ท่า แก้จุกเสียดแน่น ๔ ท่า แก้กล้ามเนื้อต่างๆ ๔ ท่า แก้ตะคริวและเหน็บ ๓ ท่า แก้โรคทางกล้ามเนื้อและกระดูก ๑๒ ท่า แก้เสมหะในลำคอแก้เก๊ยจคร้าน แก้โรคในอก บำรุง ร่างกายให้อายุยืน ๑ ท่า รวมรักษาอาการต่างๆ ได้ ๗๔ อาการ

จากการสังคายนาสมุดภาพโคลงฤๅษีตัดตนโดยสำนักงานข้อมูลและคลังความรู้ กรมการแพทย์ แผนไทยและการแพทย์ทางเลือก ในปีพ.ศ. ๒๕๕๙ สรุปได้ดังนี้

ท่าฤๅษีตัดตน ๘๐ ท้า สามารถรักษาโรคและอาการได้ทั้งหมด ๑๐๙ โรคและอาการ โดยแบ่ง เป็นประเภทกลุ่มของโรคและอาการได้ ๔ ประเภท ได้แก่

ก. กลุ่มอาการผิดปกติของอวัยวะและส่วนต่างๆ ของร่างกาย

มีทั้งหมด ๕๐ อาการ แบ่งเป็น ๓ ส่วนต่างๆ ได้แก่

- ส่วนศีรษะ หน้า คอ
- ส่วนลำตัว
- ส่วนแขน ขา

ข. กลุ่มอาการโรคลม

มีทั้งหมด ๕๑ อาการ ได้แก่ โรคลม ๔๗ ลม และ เส้นต่างๆ ๔๗ อาการ

ค. กลุ่มโรคกล้ามเนื้อ

ได้แก่ กล้ามเนื้อปัดคาคัด กล้ามเนื้อในทรวง กล้ามเนื้อแก้ม กล้ามเนื้อน้ำ กล้ามเนื้อเส้น กล้ามเนื้อกระชัย ลมกล้ามเนื้อ

ง. อาการอื่นๆ

ได้แก่ จิตในเปลอ ใจสวิงสวาย อายุยืน

๒) ท่าฤๅษีตัดตนเปรียบเทียบกับอาสนะในโยคะ

เมื่อเปรียบเทียบท่าฤๅษีดัดตน ๘๐ ท่า กับอาสนะของโยคะ^๓ (๒๐๐ อาสนะ ตามหนังสือ ประทีปแห่งโยคะ/Light on Yoga) แล้ว พบว่า

ท่าฤๅษีดัดตนอย่างน้อย ๒๖ ท่า มีท่าดัดตนคล้ายคลึงหรือใกล้เคียงกับอาสนะของโยคะ แต่วิธีการทำอาสนะของโยคะจะมีความซับซ้อนและยากกว่า ในแต่ละอาสนะจะมีขั้นตอนต่างๆ หลายขั้นตอน ซึ่งต่างจากฤๅษีดัดตนจะเป็นท่าเพียงท่าเดียว บางท่าของฤๅษีดัดตนจะคล้ายกับบางขั้นตอนของอาสนะ นอกจากนี้ วิธีการฝึกอาสนะของโยคะจะมีการฝึกการหายใจร่วมด้วย

ฤๅษีดัดตนของไทยเน้นท่าดัดตนที่ฝึกและทำได้ง่าย เน้นเพื่อการบำบัดโรคลมและโรคทางกระดูก และกล้ามเนื้อ เป็นสำคัญ

ท่าฤๅษีดัดตน ๒๕ ท่าที่คล้ายคลึงกับอาสนะของโยคะ มีดังนี้

ท่าที่	ฤๅษีดัดตน	อาสนะ
๒	แก้เอวขัด ขาขัด	อุตถิตะ หัสตะ ปาทางคุษราสนะ สิบหก
๖	แก้สันเท้า	สุปตะ วีราสนะ สอง
๑๒	แก้เข่า ขาดาย	กุกกุฏสนะ หก
๑๓	แก้ขัดขา ขัดคอ	อุษฏราสนะ สาม
๑๔	แก้แน่นหน้าอก	ปารศโรตตานาสนะ หก
๑๖	แก้เข่า แก้ขา	อรรธะ จันทรานะ ห้า
๑๗	แก้โรคในอก	ศวานะ ^๔
๒๐	แก้ลมท้าวสารพวงค์	วีราสนะ หนึ่ง
๒๑	แก้เสียดอก	นฏราชาสนะ ห้าสิบแปด
๒๒	แก้ลมจันทมาฏ ลมเข่า ลมขา ลมหน้าอก	นฏราชาสนะ ห้าสิบแปด
๒๓	แก้เข่าขัด	ครุฑาสนะ หนึ่ง
๒๔	แก้เข่าขัด	ปัสจิมอตตานสนะ หก
๒๕	แก้ลมในลำไส้	พัทธะ โภณาสนะ สาม
๓๑	แก้ร่อน แก้ปัดคาด	โครักษาสนะ สิบ
๔๒	แก้ร่อน ปัดคาด	วีรภัทรานะ ๒ หนึ่ง
๔๖	แก้เสียดข้าง	เอกะ ปาทา ศีรษาสนะ สิบห้า

^๓ บี. เค. เอส. ไอน์การ์. ประทีปแห่งโยคะ. พิมพ์ครั้งที่ ๑. นนทบุรี: สำนักพิมพ์มูลนิธิโกมลคีมทอง; พ.ศ. ๒๕๕๗.

^๔ ท่าดัดตนแก้โรคในอกเป็นท่านอนเหยียดขาตรง เหยียดมือทั้งสองขึ้นไปด้านหลังมือศีรษะ แต่ท่าศพของโยคะจะนอนหงายวางมือทั้งสองข้างลำตัว

ท่าที่	ฤๅษีตัดตน	อาสนะ
๔๘	แก้ลมมหาบาดทะยัก	พิทุธะ โภณาสนะ สาม
๕๗	แก้เส้นมหาสนุกระงับ	ปรีวฤตตะ ชานุศิรชาสนะ เก้า
๕๙	แก้เส้นท้าวสารพวงค์	วีรชานะ หนึ่ง
๖๐	แก้ไหล่ขัด แก้ตะโพกขัด	ฤตตานาสนะ แปด
๖๒	แก้ลมกร่อน	วีรฤจยาสนะ ๒ สิบ
๗๐	แก้กร่อน	ปีศจิมิตตานาสนะ หก
๗๒	แก้ลมในอก	ปีศจิมิตตานาสนะ
๗๓	แก้ตะโพก ต้นขาขัดหาย	ทวิปาทะ ศีรชานะ ยี่สิบสี่ ฤตติตะ หัสตะ
๗๔	แก้เท้าเหน็บ	ปาทางคุษฐาสนะ สิบหก
๗๙	แก้ขัดแข็ง ขัดขา	สมโภณาสนะ สามสิบแปด

สรุป

เมื่อศึกษาประวัติความเป็นมา เนื้อหาสำคัญของฤๅษีตัดตน รวมทั้งบันทึกของสมเด็จพระยาจารย์ราชานุภาพ สรุปได้ว่า

ฤๅษีตัดตนมีรากองค์ความรู้มาจากโยคะในอินเดีย โดยมีความเป็นได้มากที่พราหมณ์ในราชสำนักไทย อาจจะเป็นผู้เผยแพร่ จึงมีความนิยมอย่างสูงในราชสำนัก แต่ไม่แพร่หลายและนำไปใช้ในทศวรรษเรือนเหมือนนวดไทย นอกจากนี้ ไทยรับเอาเพียงท่าตัดตน หรืออาสนะ ๘๐ ท่ามาใช้เท่านั้น ไม่ได้รับเอาวิชาโยคะทั้งหมดมาใช้ เพราะไม่เลื่อมใสวิธีการฝึกของโยคะ จึงไม่มีการบันทึกเกี่ยวกับทฤษฎีของโยคะในตำราฤๅษีตัดตน

ในตำราภาพฤๅษีตัดตน ไม่มีการกล่าวถึงทฤษฎีของโยคะเรื่อง นาดี จักระ กุณฑลินี เลย แต่ **ทฤษฎีของโยคะ** โดยเฉพาะเรื่อง นาดี ๗๒,๐๐๐ เส้น นาดีหลัก ๑๔ เส้น ได้กลายมาเป็น **ทฤษฎีการแพทย์ของนวดไทย** โดยนวดไทยเชื่อว่า ร่างกายมีเส้นที่เป็นทางเดินของลมในร่างกาย ๗๒,๐๐๐ เส้น มีเส้นประธาน ๑๐ เส้น และเส้นประธานอย่างน้อย ๔ เส้น มีชื่อเดียวกับนาดีของโยคะ คือ อีทา ปิงคลา สุขุมนา กาลทารี แต่นวดไทยไม่ได้รับเรื่องจักระทั้ง ๗ มาเป็นทฤษฎีของนวดไทย

๓. หลักธรรม และปรัชญา การนวดไทย

ในบันทึกภูมิปัญญาการนวดไทยที่สำคัญทั้ง ๕ บันทึกในข้อ ๑ นั้น ไม่ปรากฏการบันทึกเกี่ยวกับหลักธรรมและปรัชญาการนวดไทยไว้เฉพาะ ซึ่งก็เช่นเดียวกับการแพทย์แผนปัจจุบัน ที่ไม่มีการเขียนเกี่ยวกับปรัชญาการแพทย์ที่ชัดเจน แต่เมื่อดูจากหลักฐานอื่นๆ ประกอบ เราพอสรุปหลักธรรมและปรัชญาการนวดไทยได้ ดังนี้

๓.๑ การนวดไทยได้รับการอุปถัมภ์ค้ำจุน จากสถาบันพระมหากษัตริย์อย่างแนบแน่นและต่อเนื่อง

๑) สมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ (พ.ศ.๑๙๙๑-๒๐๓๑) มีทำเนียบศักดินาข้าราชการฝ่ายพลเรือน (พระโอยการ ตำแหน่งนาพลเรือน) ตราขึ้นในปี พ.ศ.๑๙๙๘ กล่าวคือ มีข้าราชการในกรมแพทยากรมแพทยารองพระโอสถ กรมหมอยา กรมหมอนวด กรมหมอยาตา กรมหมอวรรณโรค (กรมหมอนวด มีตำแหน่ง หลวงราชรักษา เป็นเจ้ากรมหมอนวดขวา นาคละ ๑๖๐๐ หลวงราชโซ เป็นเจ้ากรมหมอนวดซ้าย นาคละ ๑๖๐๐ และมีปลัดกรมขวา ปลัดกรมซ้าย และตำแหน่งอื่นๆ อีกจำนวนมาก) ซึ่งแสดงว่า ราชสำนักได้ยอมรับและอุปถัมภ์หมอนวดไทยในระดับสูง

๒) รัชกาลที่ ๑ (พ.ศ. ๒๓๒๕-๒๓๕๒) ได้ทรงปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม (วัดโพธิ์) เพื่อให้เป็นสถานที่เผยแพร่ความรู้แก่ประชาชน การถ่ายทอดความรู้จึงเปลี่ยนรูปแบบไปสู่สาธารณชนมากขึ้น เป็นจุดเริ่มต้นการฟื้นฟูการแพทย์แผนไทย ทรงให้รวบรวมจารึกตำรายาและฤๅษีตัดตนไว้ตามศาลาราย

๓) รัชกาลที่ ๓ (พ.ศ. ๒๓๖๗-๒๓๙๔) ทรงปฏิสังขรณ์วัดโพธิ์อีกครั้ง ให้เป็นแหล่งรวบรวมและเผยแพร่ความรู้ด้านการแพทย์แผนไทย การนวดไทย ฤๅษีตัดตน ตำรับยา สมุนไพร กายภยกลอนโคลงฉันทน์ ที่สำคัญคือ ภาพแผนนวด ๖๐ ภาพ ที่เป็นตำราการนวดไทย กล่าวถึงเส้นประธานสิบ และอาการต่างๆ ที่รักษาได้ด้วย การนวด และรูปหล่อฤๅษีตัดตน ๘๐ ท่า

๔) รัชกาลที่ ๕ (พ.ศ. ๒๔๑๑-๒๔๕๓) ทรงให้จัดทหารรวบรวมคัมภีร์แพทย์ในที่ต่างๆ มาตรวจสอบชำระให้ตรงกันกับฉบับดั้งเดิม เพื่อให้ใช้บำบัดโรคภัยไข้เจ็บแก่มหาชน รวมเรียกว่า “เวชศาสตร์ฉบับหลวง” ซึ่งเป็นที่มาของตำราแพทย์ศาสตร์สงเคราะห์ ที่เป็นตำราหลักในการศึกษาเล่าเรียนของแพทย์แผนไทยจนถึงปัจจุบัน และในเวชศาสตร์ฉบับหลวง มีแผนนวด ๑ และ แผนนวด ๒ รวมอยู่ด้วย

แม้ในสมัยรัชกาลที่ ๙^๙ พระองค์ทรงเสด็จฯ วัดโพธิ์ในปีพ.ศ. ๒๔๙๓ ทรงมีพระราชปรารภให้มีโรงเรียนสอนการแพทย์แผนไทย จึงทำให้เกิดโรงเรียนแพทย์แผนโบราณวัดพระเชตุพน (วัดโพธิ์) ขึ้นในปีพ.ศ. ๒๔๙๘ สอนเวชกรรม เกษษกรรม และผดุงครรภ์ ต่อมาในปี พ.ศ. ๒๕๐๔ รัชกาลที่ ๙ ทรงเสด็จวัดโพธิ์อีกครั้ง และถามว่ามีการสอนนวดหรือไม่ จึงเริ่มเปิดการสอนนวดไทยตั้งแต่ ๑๕ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๐๕ เป็นต้นมา^{๑๐}

^๙ กรมพัฒนาการแพทย์แผนไทยและการแพทย์ทางเลือก. รายงานสาธารณสุขไทย ด้านการแพทย์แผนไทย การแพทย์พื้นบ้าน และการแพทย์ทางเลือก พ.ศ. ๒๕๕๒-๒๕๕๓.พิมพ์ครั้งที่ ๒.กรุงเทพฯ: บริษัทสามเจริญพาณิชย์ (กรุงเทพฯ) จำกัด; ๒๕๕๓.

^{๑๐} กรมพัฒนาการแพทย์แผนไทยและการแพทย์ทางเลือก. รายงานสาธารณสุขไทย ด้านการแพทย์แผนไทย การแพทย์พื้นบ้าน และการแพทย์ทางเลือก พ.ศ. ๒๕๕๔-๒๕๕๖.พิมพ์ครั้งที่ ๑.กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา; ๒๕๕๖.

๓.๒ การนวดไทยได้รับการอุปถัมภ์จากวัด

ดั้งเดิมนั้น วัดเป็นศูนย์กลางของชุมชนทั้งในด้านศีลธรรม วัฒนธรรม ประเพณี ที่สำคัญ วัดเป็นศูนย์กลางการศึกษาอบรมของชุมชน ผู้ที่บวชเรียนจะได้เรียนทั้งพระธรรมคำสอน การปฏิบัติ และการเรียนรู้หนังสือไปด้วย นอกจากนี้ ในวัดที่อยู่ห่างไกล พระภิกษุส่วนใหญ่มีความรู้เรื่องสมุนไพรและการบำบัดรักษาโรค ทำให้ผู้บวชเรียนได้เรียนรู้การบำบัดรักษาโรคพร้อมๆ กับการศึกษาด้านอื่นๆ

ต่อมา เมื่อการนวดไทยและการแพทย์แผนไทยไม่ได้รับการสนับสนุนจากภาครัฐในสมัยรัชกาลที่ ๖ ซึ่งได้มีการยกเลิกการเรียนวิชาการแพทย์แผนไทยในโรงเรียนราชแพทยาลัยในปีพ.ศ. ๒๔๕๘ การออกพระราชบัญญัติการแพทย์ พ.ศ. ๒๔๖๖ เพื่อควบคุมการประกอบโรคศิลปะ เป็นเหตุให้การแพทย์แผนไทยตกต่ำและเสื่อมโทรมลง

ปีพ.ศ. ๒๔๗๕ มีการเปลี่ยนแปลงการปกครอง มีกฎหมายห้ามชุมนุมของกลุ่มบุคคลตั้งแต่ ๕ คนขึ้นไป หมอไทยจึงต้องก่อตั้ง “สมาคมแพทย์แผนโบราณแห่งประเทศไทย” ซึ่งได้รับการอุปถัมภ์จากวัดต่างๆ เช่น วัดเทพธิดาราม วัดปรินายก ต่อมา มีการตั้งสมาคมการแพทย์แผนโบราณอื่นๆ เกิดขึ้น และได้รับการอุปถัมภ์จากวัดต่างๆ เช่น วัดสามพระยา วัดโพธิ์ เป็นต้น

จากหลักฐานต่างๆ ที่ว่า การนวดไทยได้รับการสนับสนุนและอุปถัมภ์จากสถาบันพระมหากษัตริย์ และวัด อย่างแนบแน่นและต่อเนื่อง ทำให้เห็นภาพว่า สถาบันพระมหากษัตริย์ ซึ่งเป็นพุทธมามกะ และวัดต่างๆ ในพระพุทธศาสนาได้ดำเนินการสนับสนุนการแพทย์แผนไทยและการนวดไทยมาตลอด ทำให้หลักธรรม และปรัชญาของการนวดไทยนั้น เป็นอันหนึ่งเดียวกับหลักธรรมและวินัยของพระพุทธศาสนา

หลักการสูงสุดของการดูแลผู้เจ็บป่วยในพระพุทธศาสนา คือ

“การพยาบาลภิกษุ ภิกษุณีที่อาพาธเป็นกิจของสงฆ์ ผู้ใดละเว้นถือเป็นอาบัติทุกกฎ และยกย่องหน้าที่ในการพยาบาลนั้นมีความสำคัญสูงสุดเท่ากับการได้พยาบาลพระพุทธเจ้า”

หลักการสูงสุดของการนวดไทย ถือว่า

“การดูแลและเยียวยาผู้ป่วยเป็นหน้าที่ของหมอ หมอจะต้องทำโดยไม่หวังอามิสสิน มีเมตตา และการพยาบาลผู้ป่วยมีความสำคัญสูงสุด หรือเป็นบุญกุศลที่ยิ่งใหญ่”

๓.๓ บันทึกจรรยาแพทย์ของพระยาวิชาธิบดี (กลุ่ม)

คัมภีร์ฉันทศาสตร์ ว่าด้วยจรรยาแพทย์ เรียบเรียงโดย พระยาวิชาธิบดี (กลุ่ม) เจ้าเมืองจันทบูร เขียนขึ้นในสมัยรัชกาลที่ ๒ น่าจะเป็นบันทึกที่เก่าแก่ที่สุด ที่กล่าวถึงจรรยาแพทย์แผนไทย ๑๔ ข้อ ทำให้เราเห็นถึงปรัชญาการถอดไทยและการแพทย์แผนไทย ดังนี้

ข้าขอประณมหัตถ์	พระไตรรัตนนาถา
ตรีโลกอมรมา	อภิวาหนาการ
อนึ่งข้าอัญชลี	พระฤาษีผู้ทรงญาณ
แปดองค์เสมอมีมาน	โดยรอบรู้ในโรคา
ไหว้ครูอิศวรเศศ	ทั้งพรหมเศศวร์ทุกชั้นฟ้า
สาปสวรรณค์ซึ่งหว่านยา	ประทานทั่วโลกธาตรี
ไหว้ครูโกมารภัก	ผู้เจนจัดในคัมภีร์
เวชศาสตร์บรรดามี	ให้ทานทั่วแก่นรชน
ไหว้ครูผู้สั่งสอน	แต่ปางก่อนเจริญผล
ลวงลุนิพพานดล	สำเร็จกิจประสิทธิ์พร

จะเห็นว่า การกล่าวจรรยาแพทย์นั้น จะกราบไหว้พระรัตนตรัยก่อน แล้วกล่าวบูชาเทพเทวดา ต่างๆ ตามมา หลังจากนั้น ถึงกล่าวบูชาครูชีวกโกมารภัก และครูผู้สั่งสอน

จะกล่าวคัมภีร์ฉันท-	ทศาสตร์บรรพที่ครูสอน
เสมอดวงทินกร	และดวงจันทร์กระจ่างตา
๒ ส่องสัตว์ให้สว่าง	แจ้งกระจ่างในมรรคา
หมอนวดและหมอยา	ผู้เรียนรู้คัมภีร์ไสย์
๓ เรียนรู้ให้ครบหมด	จนจบบทคัมภีร์ใน
ฉันทศาสตร์ท่านกล่าวไซ	สิบสี่ข้อจงควรจำ
๔ เปนแพทย์นี้ยากนัก	จะรู้จักซึ่งกองกรรม
ตัดเสียซึ่งบาป ธรรม	สิบสี่ตัวจึงเที่ยงตรง
๕ เปนแพทย์ไม่รู้ใน	คัมภีร์ไสย์ท่านบรรจง
รู้แต่ยามาอ่าองค์	รักษาไข้ไม่เข็ดขาม
๖ บางหมอกก็กล่าวคำ	มุสาซ้ำกระหน่ำความ
ยกตนว่าตนงาม	ประเสริฐยิ่งในการยา

๑๗๑

๗ บางหมอกก็เกียดกัน	ที่พวกอันแพทย์รักษา
บ้างกล่าวเปนมารยา	เขาเจ็บน้อยว่ามากครั้น
๘ บางกล่าวอุบายให้	แก่คนไข้นั้นหลายพัน
หวังลาภจะเกิดพลัน	ด้วยเชื่อถ้อยอาตมา
๙ บางทีไปเยียนไข้	บ มีใครจะเชิญหา
กล่าววกถึงคุณยา	อันตนรู้ให้เชื่อฟัง
๑๐ บางแพทย์ก็หลงเล่ห์	ด้วยกาเมเข้าปิดบัง
รักษาโรคด้วยกำลัง	กิเลสโลภะเจตนา
๑๑ บางพวกก็ถือตน	ว่าใช้คนอนาถา
ให้ยาจะเสี่ยยา	บ ห่อนลาภจะพึงมี
๑๒ บางถือว่าตนเฒ่า	เปนหมอเก่าชำนาญดี
รู้ยาไม่รู้ที่	รักษาได้ก็ขึ้นบาน
๑๓ แก่กายไม่แก่รู้	ประมาทผู้อุตมญาณ
แม่เด็กเปนเด็กซาญ	ไม่ควรหมิ่นประมาทใจ

การเป็นแพทย์ที่ดีจะต้องรู้ทั้งความรู้ในการรักษาโรค และมีจรรยาแพทย์ที่ดี ๑๔ ข้อ
นอกจากนี้ แพทย์จะต้องถือศีลแปดและศีลห้า

แพทย์ใดจะหนีทุกข์	ไปสู่สุขนิพพานดล
พิริยสติตน	ประพตติได้จึงเป็นการ
ศีลแปดแลศีลห้า	เร่งรักษาสมათาน
ทรงไว้เปนนิจกาล	ทั้งไตรรัตน์สรณา

๔. สมุฏฐาน ของนวดไทย

๔.๑ สมุฏฐาน (ทฤษฎีการแพทย์) ของนวดไทย

ในบันทึกภูมิปัญญาการนวดไทย ได้กล่าวถึง สมุฏฐาน (ทฤษฎีการแพทย์) ของนวดไทย ดังนี้

๑) ร่างกายมีเส้นอยู่ในร่างกายถึง ๗๒,๐๐๐ เส้น ที่เป็นเส้นหลักหรือเส้นประธานมี ๑๐ เส้น เส้น
เป็นทางเดินของลม ทำให้ร่างกายมีพลัง หรือเคลื่อนไหว ทำงานต่างๆ ได้ตามปกติ

ความเชื่อนี้ ตรงกับความเชื่อของอายุรเวท ที่เชื่อว่ามนุษย์และเอกภพถือกำเนิดมาด้วยกัน เอกภพเป็นโครงสร้างใหญ่ (ปรมาตมัน) มนุษย์เป็นโครงสร้างเล็กและเป็นส่วนหนึ่งของเอกภพ (อาตมัน) มนุษย์กับจักรวาลจึงเป็นหนึ่งเดียวกัน และเมื่อมนุษย์เสียสมดุล จักรวาลจะมีส่วนในการรักษาสมดุลของมนุษย์ให้กลับเป็นปรกติ

ตรงกับความเชื่อของ โยคะ ที่เชื่อว่า จิตจักรวาลสูงสุด (ปรมาตมา) หรือพระเจ้า ซึ่งมีจิตวิญญาณปัจเจก (ชีวาตมา) ของมนุษย์เป็นส่วนหนึ่ง จะแผ่ซ่านไปในสรรพสิ่งต่างๆ ที่เรียกว่า โยคะ เนื่องจากมีคำสอนเกี่ยวกับวิธีการที่ชีวาตมาจะสามารถรวมเป็นหนึ่งเดียวกับปรมาตมา และนำไปสู่การหลุดพ้น (โมกษะ)

โยคะกล่าวว่า เส้นทางเดินของพลังงานหรือ **นาดี** มี ๗๒,๐๐๐ นาดี

นาดี หมายถึง ช่องคล้ายท่อในร่างกาย เป็นทางเดินของพลังงาน นาดีเป็นช่องให้ *พลังกฤณทลินี* เคลื่อนที่ อายุรเวทกล่าวว่า เส้นทางเดินของพลังงานหรือนาดีมี ๗๒,๐๐๐ เส้น โยคะได้จำแนกนาดีหลักเป็น ๑๔ นาดี ซึ่งสัมพันธ์กับอวัยวะต่างๆ ของร่างกาย

ในจำนวนของเส้นทั่วร่างกายมี ๑๐๑ เส้นที่สำคัญ ที่สำคัญที่สุดมี ๓ เส้น ได้แก่ *อิทา ปิงคลา สุขุมนา*

๒) เส้นประธาน ๑๐ เส้น มีชื่อว่า อิทา ปิงคลา สุขุมนา กาลทารี สหัตสังสี ทวารี จันทฐสัง (ลาฐสัง) รุขำ (อุลลังกะ/อุรัง/ภูสำพวัง/สัมปะสาโส) สุขุมัง (นันทกระหวัด/กังขง) ลิกขิณี (คิขณะ/รัตคินี/สังคินี)

ทุกบันทึกลงตรงกันเรื่องเส้นประธานมี ๑๐ เส้น แต่มีชื่อเรียกแตกต่างกัน ได้แก่

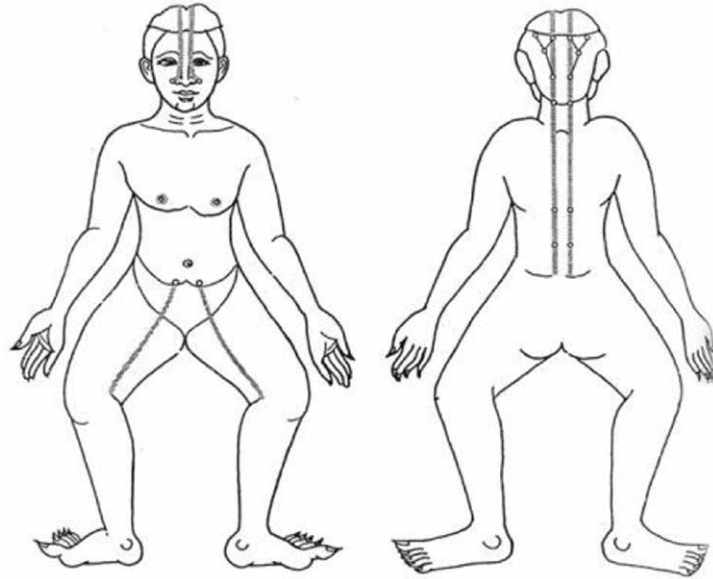
เส้นรุขำ ในแผนนวดวัดโพธิ์ แผนนวด ร.๕ เรียก *อุลลังกะ* ในตำราโรคนิทาน เรียก *อุรัง ภูสำพวัง สัมปะสาโส*

เส้นสุขุมัง ในแผนนวดวัดโพธิ์ แผนนวด ร.๕ เรียก *นันทกระหวัด* ตำราโรคนิทาน เรียก *กังขง*

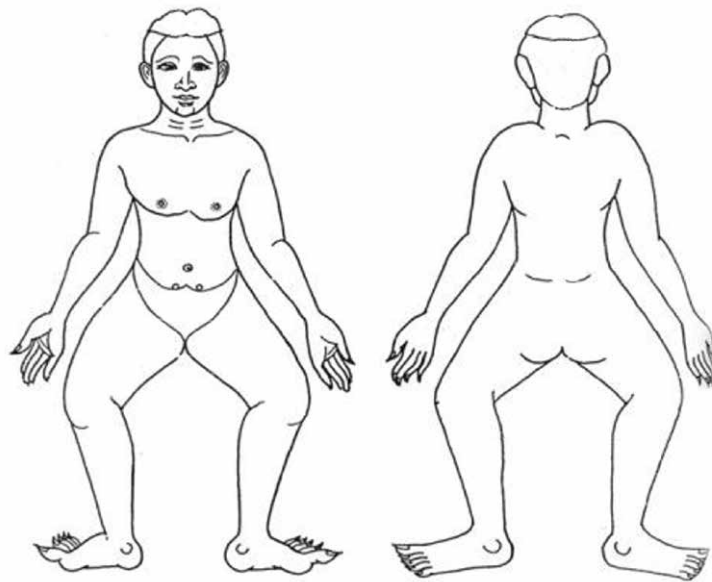
ลิกขิณี ในแผนนวดวัดโพธิ์ แผนนวด ร.๕ เรียก *คิขณะ* ตำราโรคนิทาน เรียก *รัตคินีสังคินี*

ทฤษฎีเรื่องเส้นประธานสิบนี้ ตรงกับทฤษฎีเรื่องนาดีของโยคะซึ่ง จำแนกนาดีหลักเป็น ๑๔ นาดี ได้แก่ *อิทา (Ida), ปิงคลา (Pingala), สุขุมนา (Sushumna), กาลทารี (Gandhari), Hastajihva, Yashasvini, Pusha, Alambusha, Kuhu, Shankini, Sarasvati, Payasini, Varuni, Visvodara*

เส้นประธานสิบของนวดไทยอย่างน้อย ๓ เส้นที่มีชื่อเดียวกับ นาดีของโยคะ คือ **อิทา ปิงคลา และสุขุมนา** แนวทางเดินของเส้นและนาดีคล้ายคลึงกัน

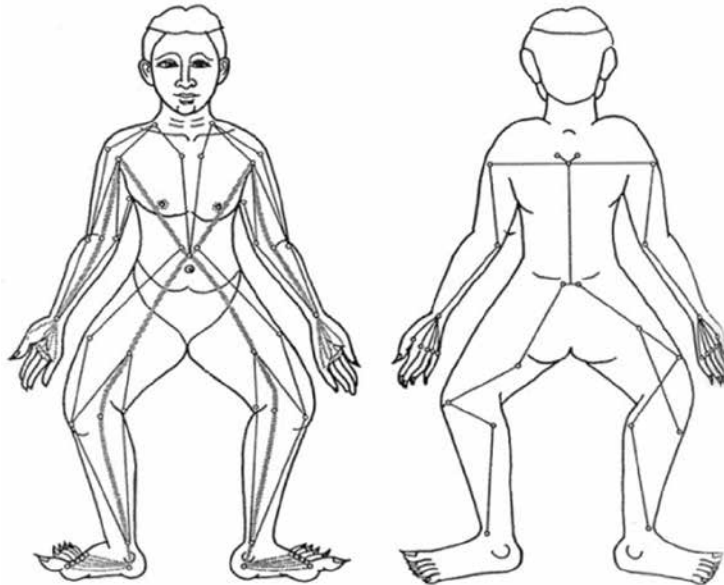


ภาพที่ ๑ แสดงความสัมพันธ์ระหว่างทางเดินเส้นอิทา-ปิงคลา และจุด



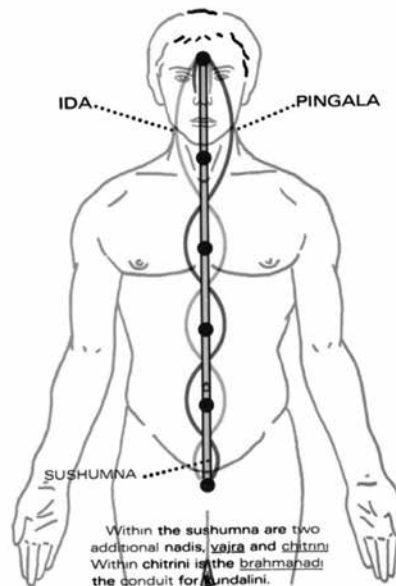
ภาพที่ ๒ แสดงความสัมพันธ์ระหว่างทางเดินเส้นสุนนา และจุด

ส่วนเส้นกาลทารีนั้น แม้ชื่อจะตรงกันกับนาดี Ganhari แต่ทางเดินของเส้นและนาดีไม่ตรงกัน Ganhari ของโยคะ จะอยู่หลังนาดีอิทา ไปสิ้นสุดที่ตาซ้าย ควบคุมการมองเห็น



ภาพที่ ๓ แสดงความสัมพันธ์ระหว่างทางเดินเส้นกาลทารี และจุด

ภาพที่ ๑-๓ จากตำราการนวดไทยเล่ม ๑ ปรับปรุงแก้ไข ฉบับพิมพ์ครั้งที่ ๕ มูลนิธิสาธารณสุขกับการพัฒนา



ภาพจาก <https://thevisualityblog.wordpress.com/2016/05/29/the-nadis-their-functions/>

๓) เส้นประธานทั้งสิบ สามเส้นมีความสำคัญที่สุด ได้แก่ อิทา ปิงคลา สุขุมนา
ในตำราโรคนิทาน คำฉันท์ ของพระยาวิเชียรขัตติ (กล่อม) ได้เขียนไว้ว่า

เส้นสิบท่านพรรณนา	ในครรภาเป็นนิไสย
ล้อมสุญพระเมรุไว้	สถิตย์สถักสองนิ้ว
ล้อมเป็นจักร์ทราสุนัย	ดูไพบูลย์ไม่แพลงพลั่ว
ดุจสายบรรทัดทิว	เป็นแนวแถวทอดเรียงกัน
เส้นซ้ายคืออิทา	ข้างสุญหนาเป็นฝ่ายจันทร์
ปิงคลาข้างขวานั้น	อยู่ข้างสุญเรียกสุริยา
กลางสุญเส้นแนวทอด	ชีวหาตลอดเรียกสุมนา
สามเรียงเคียงกันมา	เป็นธรรมด่าสำหรับหมาย
เส้นสามใครรู้ดี	รู้วิธีเป็นแลตาย
กำกับสำหรับกาย	ทุกหญิงชายไม่เว้นเลย

ตำราโรคนิทานเป็นบันทึกที่กล่าวถึงความสำคัญของเส้นทั้งสาม ซึ่งตรงกับโยคะที่กล่าวว่า นาฬิที่สำคัญที่สุดมี ๓ นาฬิ คือ อิทา ปิงคลา และ สุขุมนา

๔) ลมประจำเส้นของอิทาคือ ลมเย็น ลมประจำเส้นปิงคลา เป็นลมร้อน
ในตำราโรคนิทาน คำฉันท์ ของพระยาวิเชียรขัตติ (กล่อม) ได้เขียนไว้ว่า

เกิดเป็นเส้นอิทา	ให้ศิลาณำเริบราญ
เส้นนี้วิธีผ่าน	แต่นาภีพาดหัวหน้า
แล่นตลอดลงต้นขา	เลี้ยวตลอดหน้าสันหลังกล่าว
แนบกระดูกสันหลังราว	ผ่านขึ้นไปจนสุดเคียร
แล้วเกี่ยวเลี้ยวตกลง	นาสิกตรงซ้ายจำเนียร
ประจำลมสถิตย์เสถียร	จันทะกาลาทุกราตรี
.....	
ปิงคะลาที่ขมายาว	กล่าวตั้งเส้นอิทาใช้
จากครรภาขวาไป	แล่นลงในหัวหน้าขา
เลี้ยวตลอดตลอดหลัง	สุดศรีสังลงนาคา
ประจำลมสุรย์กาลา	ซีกข้างขวาเป็นสำคัญ

ลมประจำเส้นของนวดไทยตรงกับความเชื่อของโยคะ ที่ว่า

อิทานาตี

อิทานาเป็นภาษาสันสกฤต หมายถึง “สะตวงสบาย” เริ่มต้นและจบลงทางด้านซ้ายของศีรษะไปจบลงที่รูจมูกข้างซ้าย เส้นอิทานายังต่อกับอัมตะข้างซ้ายของผู้ชาย อิทานาเป็นพลังงานของเพศหญิง ทำให้เย็นจะเข้าไปและสัมพันธ์กับสมองซีกขวาและร่างกายซีกซ้าย เรียกลมนี้ว่า “พระจันทร์” หรือ “จันทร์รา” เนื่องจากอิทานสัมพันธ์กับพลังของพระจันทร์ อิทานจึงควบคุมกระบวนการต่างๆทางจิตทั้งหมด มันนำพลังงานปราณยามะ หล่อเลี้ยงและชำระร่างกายและจิตใจให้บริสุทธิ์

ปิงคลานาตี

ปิงคลาเป็นคำสันสกฤต หมายถึง “น้ำตาลอ่อน” เริ่มและสิ้นสุดที่ด้านขวาของศีรษะไปผ่านอัมตะข้างขวาของผู้ชาย และไปสิ้นสุดที่รูจมูกขวา ปิงคลานาตีเป็นพลังที่แข็งแรง มีความร้อนสูง เพิ่มพลังชีวิต ความแข็งแรงทางกายภาพ และประสิทธิภาพ ปิงคลาควบคุมร่างกายซีกขวาและสมองซีกซ้าย จึงยังถูกเรียกว่า “พระอาทิตย์” หรือ “สุริยะ” เนื่องจากสัมพันธ์กับพลังของพระอาทิตย์ จึงควบคุมกระบวนการต่างๆของชีวิต ปิงคลาจะเปิดและแสดงออก

สุษุมนานาตี

สุษุมนานาตีเป็นช่องทางเดินหลักของพลังประสาท นาตีนี้ตั้งอยู่ภายในเมรุทันตะหรือช่องกระดูกสันหลัง สุษุมนานาจะเชื่อมระหว่างมูลธารกับสหัสธาร

พลังของดวงอาทิตย์และดวงจันทร์เคลื่อนไปตาม ๒ นาตีหลัก คือ **ปิงคลา** และ **อิทานา** ซึ่งตั้งต้นจากรูจมูกขวาและซ้ายตามลำดับ และเคลื่อนลงไปยังฐานของกระดูกสันหลัง

ปิงคลาคือ นาตีแห่งดวงอาทิตย์ ส่วนอิทานาคือ นาตีแห่งดวงจันทร์

โดยมีสุษุมนานาหรือนาตีแห่งไฟ อยู่ระหว่างนาตีทั้งสอง

๕) การติดขัดของลมในแต่ละเส้นทำให้เกิดโรคและอาการต่างๆ

การนวดไทยเชื่อว่า ทางเดินของลมตามเส้นต่างๆ ต้องปลอดโปร่ง ถ้ามีการติดขัดจะทำให้เกิดโรคและอาการต่างๆ หรืออาจเกิดจากลมที่เป็นโทษ ทำให้เกิดโรคภัย ดังนั้น การนวดไทยจึงมีโรคของลมต่างๆ จำนวนมาก เช่น ลมปะกัง ลมจับโปง ลมมณี ลมอัมพฤกษ์ อัมพาต เป็นต้น การรักษาจึงเน้นที่การนวดตามเส้นประธานที่ติดขัด รวมทั้งการใช้ยาในการรักษาด้วย

ในตำราโรคนิทาน คำฉันท ของพระยาวิเชียรดิถี (กลุ่ม) ได้เขียนไว้ว่า

เส้นเอ็นย่อมเป็นรู	ลมเลือดชู่ให้ฟูพอน
กำเร็บมกรุมร้อน	ให้ศุขทุกข์ทุกราตรี
เมื่อสบายเลือดลมเสมอ	จึงราเรอกระเซมลี
ยังหะทัยให้เปรมปรี	เพราะเส้นเอ็นไม่ก่อการ

เส้นประธานทั้งสิบมีจุดเริ่มต้นที่สะดือ ซึ่งแตกต่างจากโยคะ โยคะเชื่อว่า ในร่างกายมนุษย์มีศูนย์รวมพลัง เรียกว่า จักระ จักระหลักมีอยู่ ๗ แห่ง ตั้งแต่บริเวณเชิงกรานเหนือทวารหนัก ขึ้นไปจนถึงสมอง จักระทั้ง ๗ จะเชื่อมต่อกัน ในร่างกายของคนจะมีพลังซ่อนเร้นสงบอยู่ เรียกว่า “กุนฑาลีนิ” พลังนี้จะสงบนิ่งอยู่ที่จักระที่ ๑ พลังนี้จะถูกกระตุ้นขึ้นมาโดยวิถี ๘ ประการของโยคะ พลังดังกล่าวจะเคลื่อนจากจักระที่ ๑ ถึงจักระที่ ๗ ทำให้มีสุขภาพดีและเกิดการหยั่งรู้ได้ในทางตรงกันข้าม ถ้ามีการปิดกั้นเส้นทางเหล่านี้ จะทำให้เกิดโรคต่างๆ ทางร่างกายและจิตใจ

องค์ความรู้นวดไทยไม่มีการกล่าวถึงจักระแบบโยคะ แต่ที่คล้ายกันคือ การปิดกั้นของทางเดินลมตามเส้น หรือที่โยคะเรียกนาดี จะทำให้เกิดโรคและความผิดปกติ

๔.๒ แบบแผนการนวด

แม้ว่าทฤษฎีทางการแพทย์ของนวดไทยจะมีหลักทฤษฎีเช่นเดียวกับโยคะ แต่โยคะเป็นหลักทฤษฎีที่ผู้ฝึกต้องปฏิบัติด้วยตนเอง เพื่อกระตุ้นให้พลัง “กุนฑาลีนิ” ในร่างกายเกิดขึ้นและเคลื่อนที่ไปยังจักระทั้ง ๗ เพื่อให้ร่างกายมีพลัง มีสุขภาพดี และเกิดความสงบของจิต

ส่วนนวดไทยนั้นเน้นที่หมอนวดกระทำต่อผู้ป่วยที่มีปัญหาการติดขัดของลม โดยการนวดตามเส้นประธานสิบ และจุดต่างๆ เพื่อให้เลือดลมเดินสะดวก

ดังนั้น ในส่วนแบบแผนการนวดจึงไม่ได้รับมาจากโยคะอย่างแน่นอน เพราะโยคะไม่มีเรื่องการนวดเพื่อกระตุ้นพลังกุนฑาลีนิ

เป็นไปได้ที่นวดไทยอาจรับและประยุกต์ใช้ทฤษฎีของโยคะเรื่องนาดีมาเป็นเส้นทางเดินของลม และใช้การนวดแทนการฝึกปราณ เพื่อให้ลมที่เดินในแต่ละเส้นประธานทั้งสิบไม่ติดขัด

ก. เปรียบเทียบการนวดไทยกับการนวดอายุรเวท

การนวดอายุรเวทนั้นเชื่อว่า

ร่างกายมนุษย์ประกอบด้วยปัญจมหาภูตะ ได้แก่ ดิน น้ำ ลม ไฟ และอากาศธาตุ (ช่องว่าง) ปัญจมหาภูตะจะรวมเป็น ๓ กลุ่ม เรียกว่า โทษะ (dosha) ได้แก่ วาตะ ปิตตะ กษะ

เป้าหมายของการนวดอายุรเวท คือ *การสร้างสมดุลของพลังงานในร่างกาย* ในการคืนสมดุล การนวดอายุรเวทใช้สารต่างๆ เช่น น้ำมัน ผงจากสารอาหารเช่น ถั่วเลนทิล น้ำมันยา น้ำมันหอมระเหย และผงสมุนไพรต่างๆ นอกจากนี้ ยังมีวิธีการนวดต่างๆ ขึ้นกับความจำเป็นของผู้ป่วยและโรคที่เป็น

เมื่อทบทวนแบบแผนการนวดของอายุรเวท พบว่า การนวดอายุรเวทเน้นการนวดเพื่อปรับสมดุล ตรีโทษะ ซึ่งเป็นทฤษฎีสัมภูฐานของอายุรเวท และเป็นสมภูฐานของการแพทย์แผนไทยด้วย วิธีการนวด อายุรเวทเน้นการนวดโดยการใช้ น้ำมัน น้ำมันที่ใช้มีหลากหลายประเภท ขึ้นอยู่กับว่าปกติของผู้ป่วย (เจ้า เรือน) เป็นประเภทไหน และตรีโทษะเป็นอะไร ใช้ น้ำมันหอมระเหยอะไร ใช้ผงสมุนไพรเพื่อปรับสมดุลตรี โทษะอะไรบ้าง การใช้ น้ำมันในการนวดอายุรเวทถือเป็นส่วนหนึ่งของการรักษา

การนวดไทยเชื่อว่า ร่างกายประกอบด้วยชั้นทั้ง ๕ แยกเป็น **รูป และ นาม** รูปหรือภูตรูป ประกอบด้วยธาตุทั้ง ๔ คือ **ดิน น้ำ ลม ไฟ**

แบบแผนการนวดไทย เป็นการนวดตามเส้นประธานเพื่อให้ลมเดินได้ดี ไม่เน้นการปรับสมดุล ตรีโทษะ ไม่นิยมการใช้ น้ำมันที่หลากหลายประเภทตามเจ้าเรือน จึงไม่น่าจะรับหรือสืบต่อแบบแผนการ นวดจากการนวดอายุรเวท การใช้ น้ำมันในนวดไทย เพียงเพื่อให้การนวดทำได้ง่าย และใช้กับการนวดเด็ก และต้องการความสิ้นในการนวดเป็นหลัก

แม้ว่า ภาพแผนนวด ภาพที่ ๑๙-๖๐ ของวัดโพธิ์ เป็นภาพของเส้นกับกองสมภูฐานต่างๆ ตาม สมภูฐานวินิจฉัย ซึ่งเป็นทฤษฎีทางการแพทย์แบบอายุรเวทหรือสมภูฐานวินิจฉัยของแพทย์แผนไทย แต่ไม่ ปรากฏบันทึกคำอธิบายในตำราโรคนิทาน คำฉันท หรือคำอธิบายในบันทึกอื่นๆ ทำให้ไม่สามารถค้นหา ความเป็นมาและทฤษฎีทางการแพทย์ของภาพเหล่านี้ได้ รวมทั้งหมอนวดไทยรุ่นปัจจุบันที่เป็นครูหมอนวด ก็ไม่มีการสืบทอดความรู้จากครูบาอาจารย์รุ่นก่อน และไม่มีแบบแผนการนวดตามภาพดังกล่าว ซึ่งแตก ต่างจากเส้นประธานสิบ

สันนิษฐานได้เป็น ๒ ทาง คือ

หนึ่ง องค์ความรู้ขาดการสืบทอดอย่างต่อเนื่อง ทำให้องค์ความรู้และแบบแผนการนวด ตั้งแต่ภาพที่ ๑๙-๖๐ ขาดการสืบทอดมายังหมอนวดไทยรุ่นปัจจุบัน

สอง ภาพแผนนวดภาพที่ ๑๙-๖๐ อาจแต่งขึ้นภายหลังในสมัยรัชกาลที่ ๓ โดยใช้หลักทฤษฎี ของการนวดอายุรเวท เกี่ยวกับตรีโทษะที่ทำให้เกิดโรคและอาการ แต่แทนการใช้ น้ำมันนวด กลับใช้การนวดตามเส้นและจุดแทนการนวดน้ำมัน

ข. เปรียบเทียบการนวดไทยกับการนวดเกราะและการนวดมรณะ

เมื่อทบทวนการนวดเกราะ พบว่า การนวดเกราะนั้นมีแบบแผนการนวดที่ใช้เท่าขนาดผู้ป่วย เพื่อสามารถให้การนวดที่ลึก แต่ยังมีหลักการนวดด้วยน้ำมันเหมือนการนวดอายุรเวท และมีใช้

น้ำมันจำนวนมาก มีการใช้การประคบด้วยลูกประคบที่ทำจากข้าวอ่อน และยาพอกสมุนไพร มีการนวดเข้าจังหวะด้วยหมอนวดหลายคนเหมือนการนวดอายุรเวท

แบบแผนการนวดไทยนั้นมีการใช้เท้าในการนวด เช่นการเหยียบเหล็กแดง การนวดเกราะละใช้เท้าเหยียบน้ำมันนวดธรรมดา นวดไทยมีการใช้ลูกประคบแต่นิยมทำจากสมุนไพร นวดไทยมีการใช้ยาพอกเช่นเดียวกัน

อย่างไรก็ตาม การนวดเกราะละไม่ได้มีหลักทฤษฎีความเชื่อเรื่องนาดี หรือทางเดินลมในร่างกาย แบบโยคะ แต่ค่อนข้างไปทางหลักทฤษฎีของการนวดอายุรเวท เพียงแต่ใช้เท้าจุ่มน้ำมันในการนวดตัวผู้ป่วย ใช้ขนาดสำหรับนักเดินรำ (นักรำถวายเทพเจ้า) และนักกีฬาที่ต้องการกำลังและความยืดหยุ่น

แบบแผน และวิธีการนวดไทย มีบางอย่างที่คล้ายกับการนวดเกราะละ แต่ไม่นิยมใช้น้ำมันแบบเกราะละ เป็นไปได้ที่ นวดไทยอาจมีการแลกเปลี่ยนเรียนรู้หรือรับวิธีการนวดเกราะละบางอย่าง เช่น การใช้เท้านวด การใช้ลูกประคบ การใช้ยาพอก เพราะการนวดเกราะละเป็นการนวดพื้นบ้านของทางใต้ของอินเดีย ซึ่งสุวรรณภูมิรับตัวอักษรปัลลวะจากทางใต้ของอินเดียในราวพ.ศ. ๙๐๐-๑๓๐๐ ในช่วงที่แคว้นปัลลวะมีความเจริญสูงสุดในพ.ศ. ๑๓๐๐ ก่อนที่จะล่มสลายในปีพ.ศ. ๑๔๐๐





บทที่ ๑๐

สายธารแห่ง การนวดไทย

๑. การเผยแพร่และการรับนับถือพระพุทธศาสนา
ของดินแดนสุวรรณภูมิและชนชาติไทย
๒. หลักธรรมและวินัยในพุทธศาสนา กับ การนวดไทย
 - ๒.๑ ธรรมวินัย ในพุทธศาสนา กับ ปรัชญาของการนวดไทย
 - ๒.๒ สัจธรรม ในพุทธศาสนา กับ ปรัชญาการนวดไทย
 - ๒.๓ หลักธรรมวินัย ในพุทธศาสนา กับ ทฤษฎีทางการแพทย์ สมุฏฐาน ของนวดไทย
 - ๒.๔ วินัย ในพุทธศาสนา กับ การนวดไทย
๓. ทฤษฎีทางการแพทย์ สมุฏฐาน ของนวดไทย กับ โยคะ และฤๅษีคัตตน
๔. ทฤษฎีทางการแพทย์ สมุฏฐาน ของนวดไทย กับ อายุรเวท
๕. แบบแผนการนวดไทย กับ การนวดดั้งเดิมอื่นๆ
๖. หลักฐานบันทึกเกี่ยวกับนวดไทย กับ อักษรไทย
๗. หลักฐานบันทึกเก่าแก่อื่นๆ ที่เกี่ยวกับ นวดไทย
๘. สรุป

การนวดไทยอันเป็นส่วนหนึ่งของการแพทย์แผนไทย นับเป็นอัตลักษณ์ของภูมิปัญญาการแพทย์ดั้งเดิมของชนชาติไทยที่มีลักษณะเฉพาะและแตกต่างจากชนชาติอื่นๆ อย่างไรก็ตาม ภูมิปัญญาดั้งเดิมของแต่ละชนชาติ ไม่ได้ถือกำเนิดขึ้นมาชั่วข้ามคืน แต่เป็นการสั่งสมและแลกเปลี่ยนระหว่างชนชาติต่างๆ อย่างต่อเนื่องยาวนาน เมื่อรวมกับวัฒนธรรม ความเชื่อของท้องถิ่น ก็ค่อยหลอมรวมเป็นภูมิปัญญาเฉพาะของชนชาตินั้นๆ ชุมชนนั้นๆ

การนวดไทยถือกำเนิดมาอย่างไร มีหลักปรัชญา สมุฏฐาน และแบบแผนการนวดอะไร มีการแลกเปลี่ยนกับภูมิปัญญาการนวดดั้งเดิมของชนชาติอื่นๆ อย่างไรบ้าง เราจะต้องนำหลักฐาน บันทึกต่างๆ ทั้งหลายทั้งปวงที่เกี่ยวข้อง ตั้งแต่ การเผยแพร่และการรับนับถือพระพุทธศาสนาของดินแดนสุวรรณภูมิและชนชาติไทย หลักพระธรรมวินัยที่เกี่ยวกับการแพทย์ การนวด การดูแลสุขภาพในพระไตรปิฎก พัฒนาการของตัวอักษรไทย และ ปรัชญา ทฤษฎีทางการแพทย์ สมุฏฐาน และแบบแผนการนวด ของนวดไทย มาพิจารณาร่วมกัน จึงจะเห็นภาพความเป็นมาและพัฒนาการของนวดไทย

๑. การเผยแพร่และการรับนับถือพระพุทธศาสนา ของดินแดนสุวรรณภูมิและชนชาติไทย

อิทธิพลของพระพุทธศาสนาในดินแดนสุวรรณภูมินั้นมีมาตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน^๑ พระพุทธศาสนาถือกำเนิดขึ้นในประเทศอินเดียเมื่อ ๔๕ ปีก่อนพุทธศักราช และได้หยั่งรากลึกลงในดินแดนสุวรรณภูมิ และรอบสุวรรณภูมิบางส่วน ทำให้ผู้คนส่วนใหญ่ นับถือพระพุทธศาสนา นอกจากนี้ การเผยแพร่พุทธศาสนานั้นมิได้มาจากอินเดียเพียงฝ่ายเดียว หลักฐานปรากฏชัดว่า ชนชาติต่างๆ หรือประเทศต่างๆ ในดินแดนสุวรรณภูมินั้น เมื่อเจริญรุ่งเรืองขึ้น ก็มีการแลกเปลี่ยนเผยแพร่พระพุทธศาสนาไปยังชนชาติอื่น หรือประเทศอื่น ดังเช่น จีน ศรีลังกา ขอม พม่า แมกกระทั้ง สยาม เป็นต้น

ดังนั้น แม้ว่าพระพุทธศาสนาจะถูกทำลายจนสิ้นไปจากอินเดีย (ปีพ.ศ. ๑๗๔๑-๑๗๕๐) การเผยแพร่และเติบโตของพุทธศาสนาก็ยังดำรงอยู่ในประเทศต่างๆ ดังที่กล่าวมา

การเผยแพร่และรับนับถือพุทธศาสนาในดินแดนสุวรรณภูมิทำให้มีการเผยแพร่และรับการแพทย์ในสายพระพุทธศาสนาเข้ามาในชนชาติหรือประเทศต่างๆ ไปด้วย การแพทย์ในสายพระพุทธศาสนาซึ่งเป็นการแพทย์แบบประจักษ์นิยมและเหตุผล (Empirico-rational) จึงเข้ามามีบทบาทในการเยียวยาและดูแลสุขภาพของผู้คนในดินแดนสุวรรณภูมิ หรืออาจผสมผสานกับการแพทย์พื้นบ้านเดิมที่นับถือสิ่งมีอำนาจเหนือธรรมชาติ จนพัฒนากลายเป็นการแพทย์ดั้งเดิมของชนชาติต่างๆ

สำหรับชนชาติไทยนั้น ได้รับนับถือพระพุทธศาสนาเช่นเดียวกับชนชาติอื่นๆ ในสุวรรณภูมิ ดังนี้

- การเข้ามาเผยแพร่พระพุทธศาสนาเป็นครั้งแรกในดินแดนสุวรรณภูมิ โดยสมณทูตของพระเจ้าอโศกมหาราช (พ.ศ. ๒๓๕-๒๓๖)

- ราวพ.ศ. ๖๒๑ (ค.ศ. ๗๘) พระเจ้ามิ่งดี แห่งราชวงศ์ฮั่น ทรงส่งทูตสันถวไมตรีมายังขุนหลวงเม้า กษัตริย์ไทยแห่งอาณาจักรอ้ายลาว คณะทูตได้นำพระพุทธศาสนาเข้ามาด้วย ทำให้หัวเมืองไทยทั้ง ๗๗ หัวเมืองมีราษฎร ๕๐,๘๘๐ ครอบครัว จำนวนคนประมาณ ๕๕๓,๗๐๐ คน หันมารับนับถือพระพุทธศาสนาเป็นครั้งแรก

- พ.ศ. ๑๑๕๐ (ประมาณค.ศ. ๖๑๗) อารยธรรมทวารวดี ของชนชาติมอญ ได้เจริญรุ่งเรืองเด่นขึ้นมาในดินแดนที่เป็นประเทศไทยปัจจุบัน แถบลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาตอนล่าง ตั้งเมืองหลวงที่นครปฐม เป็นแหล่งรับวัฒนธรรมชมพูทวีป รวมทั้งพระพุทธศาสนา แล้วเผยแพร่ออกไปในเขมร พม่า ไทยอยู่นานจนเลือนหายไปอาณาจักรสยามยุคสุโขทัยแห่งพุทธศตวรรษที่ ๑๘-๑๙

- พ.ศ. ๑๓๐๐ (ค.ศ. ๗๕๗) ในช่วงเวลานี้ ดินแดนที่เป็น (ภาคใต้ของประเทศไทยปัจจุบัน ยังรวมอยู่ในเขตของอาณาจักรศรีวิชัย (เป็นอาณาจักรใหม่สำคัญเกิดขึ้น พ.ศ. ๑๑๐๐ หรือ ราว ค.ศ. ๖๐๐ นับถือ

^๑ ในปัจจุบันศาสนาพุทธได้เผยแพร่ไปทั่วโลก โดยมีจำนวนผู้นับถือส่วนใหญ่อยู่ในทวีปเอเชีย ทั้งในเอเชียกลาง เอเชียตะวันออก และเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ปัจจุบันศาสนาพุทธ ได้มีผู้นับถือกระจายไปทั่วโลก ประมาณ ๓๐๐ ล้านคน โดยมีผู้นับถือในหลายประเทศ

พุทธศาสนาแบบมหายาน) ทางภาคใต้ของไทยปัจจุบัน จึงรุ่งเรืองและรับนับถือพุทธศาสนาจากอาณาจักรศรีวิชัยด้วย

• พ.ศ. ๑๕๕๐ (ค.ศ. ๑๐๐๗) ในช่วงเวลานี้ อาณาจักรขอมโบราณเรืองอำนาจ ปกครองถึงดินแดนที่เป็นภาคตะวันออกเฉียงเหนือและภาคกลางของประเทศไทยปัจจุบัน โดยตั้งละโว้หรือลพบุรีเป็นราชธานีแถบนี้ พุทธศาสนาแบบมหายานที่ขอมรับจากศรีวิชัย ผสมกับศาสนาฮินดู จึงเข้ามาปะปนกับพุทธศาสนาแบบเถรวาทที่สืบมาแต่เดิม

• พ.ศ. ๑๕๘๗ (ค.ศ. ๑๐๔๔) พม่าตั้งอาณาจักรพุกาม ได้แผ่อำนาจเขตมาถึงล้านนา ล้านช้าง จดลพบุรีและทวารวดี เป็นเหตุให้ศาสนาพุทธเถรวาทเผยแพร่นิเวศดินแดนเหล่านี้ด้วย

• พ.ศ. ๑๘๑๘ (ค.ศ. ๑๒๗๕) หรือ พ.ศ. ๑๘๒๒ (ค.ศ. ๑๒๗๙) พ่อขุนรามคำแหงมหาราช ได้แผ่ขยายพระราชอาณาเขตออกไปอย่างกว้างขวาง ทรงประดิษฐ์ตัวอักษรไทยในปีพ.ศ. ๑๘๒๖ ทรงตั้งคณะสงฆ์ลังกาวงศ์ พระพุทธศาสนาเถรวาท เป็นศาสนาประจำชาติ

• พ.ศ. ๑๘๙๓ (ค.ศ. ๑๓๕๐) พระเจ้าอู่ทอง (รามธิบดีที่ ๑) ตั้งกรุงศรีอยุธยา

• พ.ศ. ๑๘๙๖ (ค.ศ. ๑๓๕๓) ที่เมืองลาว เจ้าฟ้าจ๋มตั้งอาณาจักรล้านช้าง เป็นอิสระจากขอม ครองราชย์ที่เมืองหลวงพระบาง ยกพระพุทธศาสนาเถรวาทเป็นศาสนาประจำชาติ

การรับนับถือพุทธศาสนาของชนชาติไทย (และชนชาติอื่นๆ ในสุวรรณภูมิ) อย่างต่อเนื่องและยาวนานกว่า ๒ ศตวรรษ ทำให้ผู้คนในแถบสุวรรณภูมิส่วนใหญ่นับถือศาสนาพุทธ การรับนับถือพุทธศาสนา ทำให้มีการรับเอาการแพทย์ในสายพระพุทธศาสนาเข้ามาในแต่ละชนชาติ รวมทั้งชนชาติไทย

นอกเหนือจากพระพุทธศาสนาแล้ว ยังมีการเผยแพร่ของฮินดูที่มากับพราหมณ์ ทำให้เกิดการผสมผสานความเชื่อแบบพุทธ กับฮินดู และความเชื่อเรื่องผีที่มีอยู่เดิม จนทำให้มีการเลือกรับปรับใช้เป็นการแพทย์ดั้งเดิมของชนชาติต่างๆ

๒. หลักธรรมวินัยในพระพุทธศาสนา กับ การนวดไทย

ในพระวินัยและพระสูตร มีบันทึกเกี่ยวกับการดูแลสุขภาพ การเยียวยา การบำบัดรักษาโรคและความเจ็บป่วยในหมู่ภิกษุและภิกษุณีเป็นจำนวนมาก อย่างน้อย ๑๐๔ หัวข้อ อยู่ในพระวินัยอย่างน้อย ๘๘ หัวข้อ ในพระสูตรตันตปิฎกอย่างน้อย ๑๖ หัวข้อ

มีบันทึกว่าด้วยนวด ในพระวินัยและพระสูตรอย่างน้อย ๕๘ หัวข้อ เป็นบันทึกที่กล่าวถึงการนวด การอบ การทาน้ำมัน การรม ประมาณ ๒๕ หัวข้อ เป็นบันทึกเกี่ยวกับการพยาบาลเยียวยาและสุขอนามัย ๓๓ หัวข้อ

หลักธรรมและวินัยที่เกี่ยวกับการแพทย์ การนวด การดูแลสุขภาพ ในพระไตรปิฎก มีผลต่อการแพทย์แผนไทยและการนวดไทยอย่างยิ่ง เพราะได้กำหนดเป็น ปรัชญา ทฤษฎีทางการแพทย์ สมุฏฐาน แบบแผนการนวด ของการนวดไทย ดังนี้

^๖ มองโกเลีย ภูฏาน กัมพูชา ญี่ปุ่น ไต้หวัน ลาว ไทย เมียนมา เวียดนาม ศรีลังกา จีน เป็นต้น

๒.๑ ธรรมวินัยในพุทธศาสนา กับ ปรัชญาของการนวดไทย

พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติหลักธรรมวินัย^๓ สำคัญเกี่ยวกับการดูแลสุขภาพและเยียวยารักษาโรค ไว้ว่า *สงฆ์ต้องพยาบาลภิกษุใช้นั้น ถ้าไม่พยาบาล ต้องอาบัติทุกกฏ ภิกษุทั้งหลาย ผู้จะพยาบาลเราก็จงพยาบาลภิกษุไข้เถิด*

ธรรมวินัยข้อนี้ ได้กลายเป็นหลักการใหญ่ หรือจุดมุ่งหมายสูงสุดของการแพทย์ในทัศนะของพระพุทธศาสนา และสืบทอดมาเป็นหลักการใหญ่ของการแพทย์ดั้งเดิมของการแพทย์ประเทศต่างๆ ที่นับถือพุทธศาสนา

การนวดไทยได้รับหลักธรรมข้อนี้มาเป็นปรัชญาของการนวดไทยเช่นเดียวกัน โดยดูได้จาก

๑. **คัมภีร์ฉันทศาสตร์** ได้กล่าวถึงการกราบไหว้พระรัตนตรัย และเทพต่างๆ ของฮินดู มีการกล่าวถึง หมอนวดและหมอยา ต้องเรียนรู้คัมภีร์ไสยด้วย เน้นแพทย์ต้องจำและปฏิบัติตาม ๑๔ ข้อ เช่น *ไม่หวังลาภ ไม่โกหก ไม่โกรธ ไม่หลงในกาม ต้องมีความรู้ชำนาญคัมภีร์ต่างๆ เป็นต้น นอกจากนี้ แพทย์จะต้องนับถือศีล ๕ และศีล ๘*
๒. **จรรยาแพทย์** บทไหว้ครูแพทย์แผนไทย เรียบเรียงโดย พระยาวิเชียรขิบัติ (กลุ่ม) ซึ่งเรียบเรียงจากคัมภีร์ฉันทศาสตร์ ได้กลายเป็นจรรยาบรรณของหมอนวดไทย และหมอแผนไทย
๓. **วิถีปฏิบัติของหมอนวด** จะเป็นแบบแผนเดียวกัน ทั้งหมอนวดไทย หมอนวดอีสาน หมอนวดล้านนา โดยหมอนวดจะนับถือพุทธ หมอนวดจะต้องเป็นผู้ที่อยู่ในศีลในธรรม ยึดหลักพรหมวิหาร
- ๔ **เพื่อให้มีเมตตา กรุณา มุทิตา** กับคนไข้ที่มารักษา ตั้งมั่นศีล ๕ ก่อนการนวดต้องมีการไหว้ครู และบูชาครู ไม่มีการเรียกร้อยค่ารักษา หมอนวดอีสานถือว่า “การรักษาผู้ป่วยเป็นการทำบุญ การดูแลญาติผู้ป่วยถือว่าเป็นการทำทาน”

นอกจากนี้ พระวินัยยังให้ความสำคัญกับผู้ป่วยและผู้พยาบาล (ปรุรงยาเป็น รู้จักของแผลง ไม่เห็นแก่อาภิส ไม่รังเกียจสิ่งปฏิกุศลของผู้ป่วย เจริญกับผู้ป่วย) ว่า เป็นปัจจัยสำคัญที่จะทำให้หายจากโรค ซึ่งการกำหนดวินัยข้อนี้มีความสำคัญ เพราะเป็น การแพทย์แบบประจักษ์นิยมและเหตุผล ตามหลักของพระพุทธศาสนาในสมัยพุทธกาล ซึ่งต่างจาก วัฒนธรรมการแพทย์แบบแบบไสยศาสตร์-ศาสนา ตามความเชื่อของฮินดู หรือความเชื่อเรื่อง ผี ของหมอพื้นบ้านในดินแดนสุวรรณภูมิ

๒.๒ สัจธรรม ในพุทธศาสนา กับ ปรัชญาการนวดไทย

ปรัชญาของการนวดไทยนั้น ยึดถือตามสัจธรรม ของพุทธศาสนาที่มุ่งเน้นการเข้าใจชีวิตที่แท้จริง และการหลุดพ้นจากความทุกข์ ได้แก่

^๓ พระไตรปิฎกเล่มที่ ๐๕ วินัยปิฎกที่ ๐๕ มหาวรรค ภาค ๒ เรื่องภิกษุอาพาธเป็นโรคท้องร่วงและบุคคลผู้ประกอบด้วยองค์ ๕ ควรพยาบาลภิกษุไข้

๑. อริยสัจ ๔^๔ ได้แก่ ทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค เข้าใจว่าการ เกิด แก่ เจ็บ ตาย นั้นเป็นทุกข์ ดังนั้น การนวดไทย และการแพทย์แผนไทยจึงมีทัศนคติต่อการรักษาว่า เพื่อให้พ้นจากทุกข์ทางกาย และ เพื่อให้กายพร้อมที่จะศึกษาและปฏิบัติธรรมเพื่อหลุดพ้นความทุกข์ที่แท้จริง
๒. ร่างกายเป็นสิ่งปฏิภูล^๕ มองว่า ร่างกายนี้เป็นเพียงเพื่ออาศัยเจริญญาณ เจริญสติเท่านั้น ไม่อาศัย (ตัณหาและทิฏฐิ) อยู่ และไม่ยึดมั่นถือมั่นอะไรๆ
๓. ชีวิตประกอบขึ้นจากขั้น ๕^๖ ได้แก่ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ เมื่อเกิดการยึดมั่นถือมั่น ว่าขั้น ๕ เป็นของเรา ก็จะเป็น อุปทานขั้นนี้
หลักธรรมว่าด้วยขั้น ๕ ได้เป็นสมมุติฐานของการแพทย์แผนไทย และการนวดไทย

๒.๓ หลักธรรมวินัย ในพุทธศาสนา กับ ทฤษฎีทางการแพทย์ สมมุติฐาน ของนวดไทย

หลักธรรมวินัย ที่ได้เป็น ทฤษฎีทางการแพทย์ และ สมมุติฐาน ของการนวดไทย (และการแพทย์แผนไทย) มีดังนี้

๑. ชีวิตประกอบขึ้นจากขั้น ๕

ทฤษฎีทางการแพทย์ของการนวดไทย (และการแพทย์แผนไทย) มองชีวิตตามหลักธรรมในพระพุทธศาสนา ว่าด้วยเรื่องขั้น ๕^๖ ได้แก่ รูป^๖ กับ นาม (เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ)

การนวดไทย (การแพทย์แผนไทย) เชื่อว่า รูปหรือกายนั้น ประกอบด้วย มหาธาตุรูป ๔ หรือธาตุทั้ง ๔ คือ ปรฐวีธาตุ อาโปธาตุ เตโชธาตุ วาโยธาตุ และแต่ละธาตุ ประกอบด้วยธาตุต่างๆ ตามพระธรรมวินัยในพระพุทธศาสนา

หลักธรรมข้อนี้ได้กลายเป็นทฤษฎีของการแพทย์ในพระพุทธศาสนา และได้สืบทอดต่อเป็นทฤษฎีการแพทย์ดั้งเดิมของประเทศต่างๆ ที่นับถือพุทธศาสนา รวมทั้งเป็นทฤษฎีการแพทย์แผนไทยและ ทฤษฎีการนวดไทย

๒. สาเหตุของความเจ็บป่วย หรือโรค

พระพุทธเจ้าได้กล่าวถึงสาเหตุของการเกิดโรค^๗ ว่า เกิดจาก น้ำดี เสลด ลม สาเหตุจากใช้สันนิบาต ฤดูแปรปรวน การบริหารที่ไม่สม่าเสมอ ความเพียรเกินกำลัง วิบากกรรม ความหนาว ความร้อน ความหิว ความกระหาย ปวดอุจจาระ ปวดปัสสาวะ

หลักธรรมเรื่องสมมุติฐานโรคนี้ได้ปรากฏอยู่ในทฤษฎีการแพทย์แผนไทยว่าด้วยสมมุติฐานในคัมภีร์สมมุติฐานวินิจฉัย ว่าด้วย ธาตุสมมุติฐาน อายุสมมุติฐาน อุตสมมุติฐาน และกาลสมมุติฐาน นอกจากนี้ ยังมีปรากฏเพิ่มเติมเกี่ยวกับ ประเทศสมมุติฐาน และอิริยาบถต่างๆ ในคัมภีร์วโรยศาสตร์

นอกจากนี้ ยังมีปรากฏในคัมภีร์ธาตุวิวรรณ์ ว่าด้วย อาพาธ ๘

^๔ พระไตรปิฎก เล่มที่ ๑๓ สุตตันตปิฎกที่ ๑๔ มัชฌิมนิกาย มูลปณณาสก์: มหาหัตถิปโตปมสูตร

^๕ พระไตรปิฎกเล่มที่ ๑๐ สุตตันตปิฎกที่ ๑๒ ทีฆนิกาย มหาวรรคกายนุปัสสนา: ทมวณณสิการสิ่งปฏิภูล

^๖ พระไตรปิฎก เล่มที่ ๑๓ สุตตันตปิฎกที่ ๑๔ มัชฌิมนิกาย มูลปณณาสก์

^๗ ในพระไตรปิฎกภาษาบาลีมีการกล่าวถึงสมมุติฐานวิทยานี้ โดยสิวกะ นักพรตผู้จาริกได้กราบทูลถามพระพุทธเจ้าถึงสาเหตุของความทุกข์ของมนุษย์ พระพุทธเจ้าทรงอธิบายว่า สาเหตุของความทุกข์ของมนุษย์มี ๘ อย่าง คือ ดี เสลด ลม และการผสมผสานของทั้งสามอย่าง ฤดู การกระทำที่ผิดธรรมชาติ ปัจจัยภายนอก ผลของกรรม

๒.๔ วินัย ในพุทธศาสนา กับ การนวดไทย

วินัยในพระพุทธศาสนากับการนวดนั้น เน้นการนวดเพื่อการรักษา ถ้าทำการนวดเพื่อการรักษาพระภิกษุและภิกษุณี ถือว่าไม่อาบัติ แต่ถ้าทำการนวดที่ไม่เป็นไปเพื่อการรักษา ถือว่าอาบัติ เพราะไม่ทำให้เกิดความเสื่อมใสในภิกษุและภิกษุณี

พระธรรมวินัย ไม่อธิบายหรือกล่าวถึงวิธีการนวด แต่ได้กล่าวอนุญาตและห้ามวิธีการนวดที่ใช้อยู่ทั่วไปในสังคมอินเดีย ได้แก่

การนวด การอบตัว การทาน้ำมัน การรมเหงื่อ การรมด้วยใบไม้ การรมใหญ่ อ่างน้ำ การใช้เขาสัตว์ กอกระบายโลหิตออก ยาทาเท้า ปรงน้ำยาทาเท้า ผ้าพันแผล ชะด้วยน้ำแป้งเมล็ดฝักกาด รมแผลด้วยควัน น้ำมันทาแผล การนวดตัวของภิกษุณีด้วยกระดูกแข็งโค ไม้ นวดตามส่วนต่างๆ ของร่างกาย การรีดครรภ์ และการนวดครรภ์ (เพื่อให้แท้ง) ขัดสีกายกับต้นไม้ เสาดูตัว การใช้ไม้หอมดูตัว การดูตัวให้กันและกัน การดูตัวด้วยเกลือผิว และมืออุหลัง การดูตัวกับต้นไม้

การนวดไทยมีแบบแผน และวิธีการนวดหลายอย่าง เหมือนการนวดดั้งเดิมของอินเดีย ตั้งแต่ การนวด การอบตัว การทาน้ำมัน การรมวิธีการต่างๆ

๓. ทฤษฎีทางการแพทย์ สมภูฐาน ของนวดไทย กับ โยคะ และฤๅษีดัดตน

ทฤษฎีทางการแพทย์ และสมภูฐานของการนวดไทย ในคัมภีร์เก่าแก่ของการนวดไทย ๔ คัมภีร์ (ศิลาจารึกภาพแผนนวดวัดโพธิ์ ๖๐ ภาพ, โรคนิทาน คำฉันท์ ของพระยาวิเชียรขัตติ(กล่อม), แผนนวด ๑ และ ๒ เวชศาสตร์ฉบับหลวง, คัมภีร์แผนนวด ฉบับวัดสุวรรณาราม) ตรงกับทฤษฎีของโยคะ ดังนี้

๑. นวดไทยเชื่อว่า

ร่างกายมีเส้นอยู่ในร่างกายถึง ๗๒,๐๐๐ เส้น เส้นเป็นทางเดินของลม ทำให้ร่างกายมีพลัง หรือเคลื่อนไหว ทำงานต่างๆ ได้ตามปกติ

ตรงกับโยคะที่เชื่อว่า

เส้นทางเดินของพลังงานหรือนาดี มีนาดี ๗๒,๐๐๐ นาดีเป็นช่องให้พลังกฤษณาลีนี้ เคลื่อนที่

๒. นวดไทยเชื่อว่า

การติดขัดของลมในแต่ละเส้นทำให้เกิดโรคและอาการต่างๆ

ตรงกับโยคะที่เชื่อว่า

พลัง กฤษณาลีนี้ จะสงบนิ่งอยู่ที่จักระที่ ๑ พลังนี้จะถูกกระตุ้นขึ้นมาโดยวิถี ๘ ประการของโยคะ พลังดังกล่าวจะเคลื่อนจากจักระที่ ๑ ถึงจักระที่ ๗ ทำให้มีสุขภาพดี ในทางตรงกันข้าม ถ้ามีการปิดกั้นเส้นทางเหล่านี้ จะทำให้เกิดโรคต่างๆ ทางร่างกายและจิตใจ

๓. นวดไทยเชื่อว่า

เส้นที่สำคัญที่สุดมี ๓ เส้นหลัก คือ อีหา ปิงคลา สุสุมนา

ตรงกับโยคะที่เชื่อว่า

นาทียุคที่สำคัญที่สุด มี ๓ นาทียุค ได้แก่ อีหา ปิงคลา สุสุมนา

๔. เส้นประธานอย่างน้อย ๔ เส้นของนวดไทย มีชื่อเดียวกับ นาทียุคของโยคะ ได้แก่ อีหา ปิงคลา สุสุมนา และกาลทารี

จึงเป็นไปได้ที่ การนวดไทยได้รับเอาทฤษฎีของโยคะเรื่องนาทียุค และพลังกุนฑาลินี มาเป็นทฤษฎีทางการแพทย์ของนวดไทยว่าด้วยเส้นทางเดินลมในร่างกาย รวมทั้งแนวเส้นประธานสิบของนวดไทย ก็อาจประยุกต์รับเอาแนวนาทียุคหลักของโยคะมาด้วย เพราะมีชื่อเส้นประธานอย่างน้อย ๔ เส้นเป็นชื่อเดียวกับเส้นนาทียุคของโยคะ

แต่นวดไทยไม่รับเอาเรื่องอื่นๆ ของโยคะ เช่นเรื่อง จักระ การฝึกปราณ อาสนะ เข้ามาในทฤษฎีการแพทย์ของนวดไทย จึงพบว่า กำเนิดของเส้นประธานสิบนั้นมาจากสะดือ ซึ่งต่างจากจักระทั้ง ๗ ของโยคะ

เรื่องอาสนะของโยคะนั้น ไทยได้รับอาสนะบางท่า และดัดแปลงเป็น ฤๅษีดัดตน ๘๐ ท่า โดยมีเป้าหมายเพียงแค่ เอาแต่วิธีดัดตัวแก้เมื่อยขบมาใช้เท่านั้น

๔. ทฤษฎีทางการแพทย์ สมภูฐาน ของนวดไทย กับ อายุรเวท

ภาพแผนนวด ภาพที่ ๑๙-๖๐ ของวัดโพธิ์ เป็นภาพของเส้นกับกองสมภูฐานต่างๆ ตามสมภูฐานวินิจฉัย ซึ่งเป็นทฤษฎีทางการแพทย์แบบอายุรเวท หรือสมภูฐานวินิจฉัยของแพทย์แผนไทย แต่ไม่ปรากฏบันทึกคำอธิบายในตำราโรคนิทาน คำฉันทน์ หรือคำอธิบายในบันทึกอื่นๆ รวมทั้งไม่มีการสืบทอดความรู้และแบบแผนการนวดมายังหมอนวดไทยรุ่นปัจจุบัน

สันนิษฐานว่า ภาพแผนนวดภาพที่ ๑๙-๖๐ อาจจะแต่งขึ้นในสมัยรัชกาลที่ ๓ โดยใช้หลักทฤษฎีของการนวดอายุรเวทและแพทย์แผนไทยเกี่ยวกับตรีโทษะ ที่ทำให้เกิดโรคและอาการ แต่แทนการใช้น้ำมันนวดแบบอายุรเวท กลับใช้การนวดตามเส้นและจุดแทน

๕. แบบแผนการนวดไทย กับ การนวดดั้งเดิมอื่นๆ

แบบแผนการนวดหลักของนวดไทย^๔ ได้แก่

การนวดตามเส้นประธานสิบ และนวดตามจุดต่างๆ ที่สัมพันธ์กับเส้นประธาน และมีท่าในการนวดหลัก ๔ ท่า ได้แก่ ท่านอนหงาย ท่านอนตะแคง ท่านอนคว่ำ และท่านั่ง โดยเริ่มจากการนวดในท่านอนหงาย นวดจากเท้าขึ้นไปขา จากมือไปแขน แล้วนวดในท่านอนตะแคง นวดจากเท้าไปขา สะโพก เอว

^๔ ภก.ดร.ยงศักดิ์ ดันดีปิฎก, ผศ.ภญ.สำลี ใจดี (บรรณาธิการ). ตำราการนวดไทย ฉบับปรับปรุงแก้ไข เล่ม ๑. พิมพ์ครั้งที่ ๕. สมุทรสาคร: บริษัทพิมพ์ดี จำกัด; ๒๕๕๙.

และหลัง แล้วเปลี่ยนเป็นท่านนอนคว่ำ นวดเท้า ขา สะโพก และหลัง อีกครั้ง แล้วกลับมานอนหงายกดฝ่าเท้า ยืดข้อตะโพก และหลัง เพื่อเปลี่ยนมานวดในท่านั่ง ในท่านั่งมีการนวดหลัง สะบัก บ่า คอ ศีรษะ และใบหน้า วิธีการนวดนั้นมีตั้งแต่ กด ถู คลึง ลูบ บีบ ดัด ดึง ซึ่งเป็นวิธีการนวดทั่วๆ ไปของการนวดดั้งเดิมต่างๆ มีการใช้เฉพาะมือ หรือทุกส่วนของร่างกายของหมอนวดในการนวดผู้ป่วย

การนวดไทยยังนิยมใช้การอบ ประคบ ร่วมกับการนวด

การนวดน้ำมันของนวดไทยนั้น ใช้เพื่อให้เกิดความสั่นในการนวด ซึ่งใช้กับการนวดเด็กหรือเด็กเล็ก ผู้สูงอายุ หรือการนวดบริเวณกระดูกและข้อที่บาดเจ็บ

แบบแผนการนวดพื้นบ้านของไทยมีการใช้เท้าในการนวด เช่นการเหยียบเหล็กแดง หรือย่าขาง คล้ายคลึงกับการนวดเกราะของอินเดีย ที่ใช้เท้าเหยียบน้ำมันแล้วมานวดผู้ป่วย การนวดเกราะใช้นวดสำหรับนักเต็นรำ (นักรำถวายเทพเจ้า) และนักกีฬาที่ต้องการกำลังและความยืดหยุ่น นวดไทยมีการใช้ลูกประคบแต่นิยมทำจากสมุนไพร และมีการใช้ยาพอกเช่นเดียวกัน

เป็นไปได้ที่ นวดไทยอาจมีการแลกเปลี่ยนเรียนรู้หรือรับวิธีการนวดเกราะบางอย่าง เช่น การใช้เท้านวด การใช้ลูกประคบ การใช้ยาพอก เพราะการนวดเกราะเป็นการนวดพื้นบ้านของทางใต้ของอินเดีย ซึ่งชนชาติต่างๆ ในดินแดนสุวรรณภูมิได้รับตัวอักษรปัลลวะจากทางใต้ของอินเดียในราวพ.ศ. ๙๐๐-๑๓๐๐ และค่อยวิวัฒนาการกลายเป็นอักษรชนชาติต่างๆ รวมทั้งอักษรไทย การรับตัวอักษรปัลลวะเข้ามา ทำให้เกิดการรับอารยธรรมด้านอื่นๆ เข้ามาด้วย

๖. หลักฐานบันทึกเกี่ยวกับนวดไทย และ อักษรไทย

หลักฐานบันทึกด้วยตัวหนังสือชิ้น แก่แก่ที่สุดคือ **ทำเนียบศักดิ์นาข้าราชการฝ่ายพลเรือน** (พระไอยการ ตำแหน่งนาพลเรือน) ตราขึ้นในปี พ.ศ. ๑๙๙๘ ในสมัยกรุงศรีอยุธยา (พ.ศ. ๑๘๙๓-๒๓๑๐) โดย **สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ** (พ.ศ. ๑๙๙๑-๒๐๓๑) กล่าวคือ มีข้าราชการในกรมแพทยา กรมแพทยาโรง พระโอสถ กรมหมอยา **กรมหมอนวด** กรมหมอยาตา กรมหมอวรรณ

การบันทึกด้วยตัวอักษรก่อนหน้านั้นไม่ปรากฏหลักฐาน ทั้งนี้เพราะ ตัวอักษรจากชมพูทวีปที่แพร่เข้ามาถึงดินแดนอุษาคเนย์เป็นรุ่นแรกๆ เท่าที่พบในจารึกของทุกแคว้นหรือทุกรัฐของภูมิภาคนี้ เป็นตัวอักษรที่วิวัฒนาการจากอักษรพราหฺมณหรือ**อักษรพราหฺมิ** เมื่อราวปีพ.ศ. ๙๐๐ แต่นิยมเรียกชื่อว่า **อักษรปัลลวะ** ตามชื่อ**ราชวงศ์ปัลลวะ** ที่มีอำนาจครองดินแดนภาคใต้ของชมพูทวีปสมัยนั้น อักษรชนิดนี้วิวัฒนาการต่อไปเป็น **อักษรทวารวดี อักษรมอญโบราณ อักษรขอมโบราณ** ในที่สุดวิวัฒนาการเป็นอักษรไทย (รายละเอียดในบทที่ ๘)

จากอักษรทวารวดี (หลังพ.ศ. ๑๐๐๐-๑๕๐๐) วิวัฒนาการเป็น อักษรมอญโบราณ (หลังพ.ศ. ๑๖๐๐) อักษรเขมรโบราณ (หลังพ.ศ. ๑๔๐๐-๑๖๐๐) และ อักษรกวิ (เลิกใช้ในพุทธศตวรรษที่ ๑๙)

อักษรมอญโบราณ ได้วิวัฒนาการเป็น อักษรมอญปัจจุบัน อักษรธรรมล้านนา และ วิวัฒนาการต่อไปเป็น อักษรธรรมล้านช้าง

อักษรเขมรโบราณ ได้วิวัฒนาการเป็น อักษรขอมไทย และ อักษรขอมในเขมร

อักษรไทยอยุธยา นั้น เกิดขึ้นปลายพุทธศตวรรษที่ ๑๙ โดยใช้ตัวอักษรมอญปัจจุบัน และอักษรขอมไทย รวมเป็นอักษรไทย ซึ่งมี อักษรไทยและขอม เพื่อบันทึกภาษาไทย และ อักษรขอม เพื่อบันทึกภาษาบาลี-เขมร

ดังนั้น หลักฐานการบันทึกที่เกี่ยวกับงานราชการ งานศาสนา และคัมภีร์ต่างๆ ที่เป็นภาษาไทยจึงเกิดขึ้นหลังพุทธศตวรรษที่ ๑๙ ทำให้หลักฐานการบันทึกต่างๆ นั้น เกิดขึ้นราว ๕๐๐ กว่าปีเท่านั้น ทั้งๆ ที่ การนวดไทยมีประวัติและความเป็นมาในสังคมไทยยาวนานกว่านั้น

๗. หลักฐานบันทึกเก่าแก่อื่นๆ ที่เกี่ยวกับ นวดไทย

หลักฐานเก่าแก่อื่นๆ ที่เกี่ยวกับการนวดในชนชาติไทยนั้น ได้แก่ ทับหลังและภาพแกะสลักนารายณ์บรรทมสินธุ์ ในยุคทวารวดี เช่น

- ก. ทับหลังที่ปราสาทสระกำแพงใหญ่ อำเภออุทุมพรพิสัย จังหวัดศรีสะเกษ ที่มีภาพสลักนารายณ์บรรทมสินธุ์ มีพระนางลักษมีและพระกมุเทวี ถวายการนวด (ภาพ ๑ ก)
 - ข. การแกะสลักหินเป็นรูปนารายณ์บรรทมสินธุ์ ข้างลำธาร บ้านเข้ด่อน อำเภอน้ำยืน จังหวัดอุบลราชธานี (ภาพ ๑ ข) ที่มีพระนางลักษมีถวายการนวด
- นอกจากนี้ ยังมีภาพแกะสลักนารายณ์บรรทมสินธุ์ อีกหลายที่



ภาพ ก. ภาพแกะสลักนูนต่ำบนทับหลังของปราสาทภูมิปอน บ้านภูมิปอน ตำบลม อำเภออุทุมพรพิสัย จังหวัดศรีสะเกษ เป็นภาพแกะสลักที่บนทับหลัง รูปพระนารายณ์บรรทมสินธุ์ โดยมีพระชายา คือพระลักษมีและพระกมุเทวี ถวายการนวด (ถ่ายภาพโดยผู้ช่วยศาสตราจารย์สมชาติ มณีโชติ คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม ถ่ายวันที่ ๑ มกราคม พ.ศ. ๒๕๕๑)

ภาพ ข. ภาพแกะสลักนูนต่ำบ้านเข้ด่อน อำเภอน้ำยืน จังหวัดอุบลราชธานี จาก <https://www.google.co.th/นารายณ์บรรทมสินธุ์>

ภาพแกะสลักเหล่านี้สร้างขึ้นราวพุทธศตวรรษที่ ๑๒ ซึ่งนักโบราณคดีสันนิษฐานว่า เป็นภาพที่พระมเหสีถวายการนวดแก่พระนารายณ์ ซึ่งแสดงว่า มีความนิยมและยกย่องการนวดในชนชาติไทยตั้งแต่ในยุคทวารวดี จนถึงขั้นนำการนวดมาถวายพระนารายณ์ ซึ่งเป็นเทพเจ้าองค์หนึ่งของฮินดู

อีกหลักฐานหนึ่งคือ พ.ศ. ๑๖๙๖ (ค.ศ. ๑๑๕๐) รูปปั้นนูนที่ตกแต่งวิหารในนครวัด กัมพูชา เป็นรูปเกี่ยวกับปีศาจกำลังนวดเพื่อทำแท้งบรณางของผู้หญิงที่ส่งไปยังยมโลก โดยใช้แรงกดท้องที่ตั้งครรภ์

หลักฐานที่ไม่ใช่ตัวอักษรเหล่านี้ แสดงให้เห็นว่า ชนชาติไทย และชนชาติอื่นๆ ในดินแดนสุวรรณภูมินั้น ใช้การนวดเพื่อการบำบัดรักษาอาการเจ็บป่วย และยกย่องการนวดถึงขนาดที่แกะสลักการนวดถวายเทพเจ้าที่เคารพบูชา

๘. สรุป

การนวดไทยเป็นภูมิปัญญาของชนชาติที่ปัจจุบันเรียกว่าคนไทยมาช้านาน โดยถ้าดูจากหลักฐานภาพแกะสลักการนวดบรมหินตามสถานที่ต่างๆ (สร้างขึ้นราวพุทธศตวรรษ ๑๒) หรือดูจากหลักฐานการบันทึกเป็นลายลักษณ์อักษร ซึ่งพบในสมัยกรุงศรีอยุธยา ในพ.ศ. ๑๙๙๘

พุทธศาสนาได้มีอิทธิพลและบทบาทต่อการนวดไทยและการแพทย์แผนไทยอย่างสูง โดยหลักธรรมและวินัยของพระพุทธศาสนาได้เป็นจุดมุ่งหมาย ปรัชญา และจรรยาบรรณ ของนวดไทยและการแพทย์แผนไทย รวมทั้งการแพทย์ดั้งเดิมของประเทศต่างๆ ที่นับถือพระพุทธศาสนาในแถบเอเชียอาคเนย์ เอเชียก็ได้นำหลักธรรมและวินัยของพุทธศาสนาไปกำหนดเป็นจุดมุ่งหมายและหลักปรัชญาการแพทย์ดั้งเดิมของแต่ละประเทศ

การนวดไทย และการแพทย์แผนไทย ได้นำหลักธรรมหลายข้อ ไปกำหนดเป็นทฤษฎีทางการแพทย์และสมุฏฐาน ของนวดไทย และการแพทย์แผนไทย ได้แก่ องค์ประกอบของชีวิต สาเหตุของความเจ็บป่วย (สมุฏฐาน)

การนวดไทยยังรับเอาทฤษฎีของโยคะ เรื่อง เส้นทางเดินของพลังงาน (นาดี) ๗๒,๐๐๐ นาดี เพื่อให้พลัง (กุนฑลินี) เคลื่อนที่ ไปตามจักระ จากจักระที่ ๑ ถึงจักระที่ ๗ จะทำให้มีสุขภาพที่ดี มาเป็นเส้นทางเดินของลมในร่างกาย และมีเส้นประธานหลัก ๑๐ เส้น โดยใช้การนวดตามเส้นประธานเพื่อให้ลมเดินสะดวก จะทำให้หายจากการเจ็บป่วยเนื่องจากลมติดขัด

ไทยยังรับและประยุกต์ทำอาสนะของโยคะมาเป็นฤๅษีตัดตน ๘๐ ท่า เพื่อใช้ในการรักษาอาการปวดเมื่อย

การนวดไทยในภาพแผนนวดภาพที่ ๑๙-๖๐ ของวัดโพธิ์ นั้นใช้ หลักทฤษฎีของการนวดอายุรเวท ซึ่งต้องอาศัยการสืบค้นหลักฐานความรู้เพิ่มเติมเพื่อให้เข้าใจที่มาของแผนภาพเหล่านี้

การนำเสนอที่มาของการนวดไทยจากหลักฐานต่างๆ นี้ ยังมีข้อจำกัด โดยเฉพาะข้อมูลที่จำกัด เวลาที่ใช้ในการศึกษา และองค์ความรู้ในการวิเคราะห์ สังเคราะห์ จึงควรที่จะมีผู้รู้ในการนวดไทย การแพทย์แผนไทย และอื่นๆ ที่จะช่วยทำการสืบค้นและวิเคราะห์เพิ่มเติม เพื่อให้เกิดภาพที่ชัดเจนยิ่งขึ้นของการนวดไทย



